Syyskuussa 2003 sotahistorian dosentti Jukka Kulomaa esitelmöi Maanpuolustuskorkeakoulun luentosarjassa toisen maailmansodan aikaisesta vastarintaliikkeestä Suomessa. Hän totesi esitelmässään että ”tuhotöiden määrällä mitattuna parhaiten onnistuttiin Tampereen seudulla. Siellä Pellervo Takatalo kokosi vastarintaryhmänsä nuorista miehistä ja naisista, ei metsäkaartilaisista. Ryhmää ei osattu aluksi epäillä lainkaan tuhotöistä, ja näin ratojen, muuntajien ja sähkölinjojen räjäyttely saattoi jatkua vuoden 1942 lopulle asti.”

Kannanotto oli merkittävä tunnustus tamperelaisille nuorille, joilla ei ollut minkäänlaista sotilaskoulutusta tai kokemusta sodanvastaista toimintaansa varten.

Tämä kirja kertoo heidän tarinansa. He olivat osa vastarintaliikettä, joka kaikkialla Euroopassa nousi vastustamaan natsi-Saksan hirmuvaltaa. Se on erikoinen ja vähän tunnettu luku sotavuosien historiassamme.

TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN TUTKIMUKSEN SEURA

Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko

Sakari Selin

Sakari Selin

Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko

Nuoret sodassa Hitleriä vastaan

Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko

Sakari Selin

Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko

Nuoret sodassa Hitleriä vastaan

TYÖVÄEN HISTORIAN JA PERINTEEN TUTKIMUKSEN SEURA 2011

© Sakari Selin

Taitto: Raimo Parikka
Kannen kuva: Kansan Arkisto

Painettua julkaisua myy ja välittää:
Unigrafian kirjamyynti
http://kirjakauppa.unigrafia.fi/
books@yliopistopaino.fi
PL 4 (Vuorikatu 3 A) 00014 Helsingin yliopisto

ISBN 978-952-99991-6-3 (nid.)
ISBN 978-952-99991-7-0 (PDF)

Helsinki 2011

Sisällys

Unohdettu todellisuus 7

1 Fasismi nousee Euroopassa 17

2 SKP:n vaikutus Tampereella 29

3 Kansanrintamakauden toimintaa 45

4 Kansanrintamapolitiikan saavutuksia 81

5 Valtiollisen poliisin seurantajärjestelmä 89

6 SNS-1 ja pyrkimys suunnan muuttamiseen 103

7 Työläisrintamamiehet järjestäytyvät 121

8 Tampereen sosdem. nuorisoseura nujerretaan 137

9 Määrätietoisesti kohti sotaa 143

10 Toimintaa liittotuneiden sodanpäämäärien puolesta 161

11 Puna-armeijan kaukotiedustelu Tampereella 221

12 Satalukuinen joukko sodanvastustajien kintereillä 245

13 Pohjois-Hämeen metsäkaartilaiset 295

14 Valpon ja päämajan valvontaosaston rumat jutut 311

15 Arviot sodan ajasta puolinaisia 327

16 Ei se niin helppoa ollut 343

UNOHDETTU TODELLISUUS

Syksyllä 2003 dosentti Jukka Kulomaa esitelmöi Maanpuolustuskorkeakoulun luentosarjassa täysille saleille Sotamuseossa sodanaikaisesta vastarintaliikkeestä. Hän totesi esitelmässään (Helsingin Sanomat 30.10.2003), että ”tuhotöiden määrällä mitattuna parhaiten onnistuttiin Tampereen seudulla. Siellä Pellervo Takatalo kokosi vastarintaryhmänsä nuorista miehistä ja naisista, ei metsäkaartilaisista. Ryhmää ei osattu aluksi epäillä lainkaan tuhotöistä, ja näin ratojen, muuntajien ja sähkölinjojen räjäyttely saattoi jatkua vuoden 1942 lopulle asti.”

Tutkijan kannanotto on merkittävä arvostus tamperelaisille nuorille, joilla ei ollut minkäänlaista sotilaskoulutusta – paitsi Takatalolla ja eräällä toisella mukana olleista. Kulomaan maininta herätti huomiotani erityisesti siksi, että olin tehnyt vuonna 1992 tutkimuksen, joka käsitteli laajasti myös tämän ryhmän toimintaa.

Jukka Kulomaa on väheksynyt metsäkaartilaisten merkitystä vastarintaliikkeenä. Siinä hän on osaltaan oikeassa. Mutta asiaa voi tarkastella myös toisesta näkökulmasta. Kun tällä spontaanilla sodasta kieltäytymisellä ei ollut mitään yhtenäistä johtoa ja kun muutenkin yksisuuntaistetussa/aivopestyssä maassa toisinajattelijoilla oli hyvin pienet mahdollisuudet sodan vastaisiin toimiin, olen pitänyt jo sodasta poisjäämistä sinänsä riittävänä vastarintaliikkeen muotona.

> Olen tänään klo 11 komentamani 150 upseeria käsittävän komppanian kanssa vetänyt valtakunnan lippua häpäisevät punaiset vaatteet pääkadullemme pystytetyistä lipputangoista alas. Tiedän, mitä tekoni merkitsee, mutta toisinkaan en ole voinut toimia, sillä punainen luokkataistelun symboli ei saa liehua ainakaan kaupungissa, mikä 15 vuotta sitten niin raskailla uhreilla ostettiin saman punaisen lipun alla toimineesta hirmuvallasta. Pajari.
>
> *Pohjois-Hämeen suojelukuntapiirin päällikön everstiluutnantti A.O. Pajarin sähke Tampereelta helatorstaina 27.5.1933 suojeluskuntain päällikölle kenraali L. Malmbergille.*

Ymmärtääkseen tuon ajan tapahtumia Pohjois-Hämeessä on tunnettava myös tapahtumien taustaa: mitkä olivat ne yleiset tekijät, jotka nostattivat sodan ja fasismin vastaisen liikkeen Tampereella ja sen ympäristössä 1930-luvun lopulla, millaisista lähtökohdista ne ihmiset, jotka tähän taisteluun osallistuivat, joutuivat ratkaisunsa tekemään. Se toinen todellisuus, jota nämä ihmiset edustivat, ei ole vieläkään saavuttanut ymmärtämystä.

Sota-ajan ja sitä valmistelleen kauden ideologit ovat hallitsemillaan keinoilla määränneet yleisen mielipiteen muodostamisesta, mikä ei ole ihmekään: 1920- ja 1930- lukujen porvarillinen todellisuus asuu sitkeästi sekä ihmisten mielissä että niitä ylläpitävien instituutioiden tehtävissä.

Moni nykypäivän ihminen ei kenties saata ymmärtää, mitä hitaat hämäläiset saattoivat tietää fasismista 1930-luvulla.

Tietoa oli kuitenkin paljon jo tuolloin. Esimerkkinä voin mainita Kustannus Oy Kansanvallan jo vuonna 1933 julkaiseman englantilaisen ylähuoneen jäsenen lordi Marleyn toimittaman *Ruskean kirjan*. Se jäi jopa minulle, silloiselle kansakoulupojalle mieleenpainuvaksi ja järkyttäväksi kokemukseksi siitä mitä fasismin valtaantulo merkitsi Saksassa.

Porvarillisen todellisuuden ohella oli/on olemassa toinen todellisuus: vasemmistolaisen työväenliikkeen voimakas perinne, fasisminvastaisen taistelun Eurooppaan 1930-luvulla tuoma edistyksellisen ihmiskunnan haaste. Milloin tämä toinen todellisuus tunkeutuu läpi suomalaisen, yhä vielä 1930-luvun rasitteita harteillaan kantavan historiakäsityksemme,

ei ole näköpiirissä. Suomen ja fasistisen Saksan aseveljeydestä kertova Adolf Hitlerin haamu hallitsee monen menneisyyttä, tavalla tai toisella. Yrittäessäni perehtyä näihin, osin yli 70 vuoden takaisiin tapahtumiin Tampereella ja Pohjois-Hämeessä olen joutunut toteamaan, että monista asioista tietojen saanti on erittäin vaikeata.

Salaisten tietojen lähteillä

Tämä johtuu pääosin siitä, että niissä yhteiskunnallisissa oloissa, joissa vasemmistolainen, kommunistiseksi leimautunut liike joutui toimimaan, kehittyi erityinen maanalaisen kauden toimintatapa, joka valtiollisen poliisin vainojen vuoksi vaati ehdotonta vaiteliaisuutta.

Vaiteliaisuus, salailu, oli ymmärrettävää Suomessa 1920- ja 1930-luvuilla, se oli elinehto. Tämä toimintatapa jatkui kuitenkin kommunistisessa ja kansandemokraattisessa liikkeessä vielä senkin jälkeen, kun Suomi joutui välirauhansopimuksen nojalla vuoden 1944 syksyllä takaaman demokraattiset oikeudet sille kansanosalle, joka oli ollut niitä vailla yli 20 vuotta. Se näkyi ennen kaikkea siinä, että monet maanalaisuuden kauden toimet koettiin vuosikymmeniä Suomen Kommunistisessa Puolueessa arkaluontoisina asioina.

Vaikka SKP:n toimintaa ns. maanalaisuuden kaudella valotettiin toisen maailmansodan jälkeen monissa ansiokkaissa kirjoituksissa ja tutkimuksissa, jäi tapahtumien taustalla ollut järjestötoiminta yhä suurelta osin salaisuudeksi.

Niinpä tänä päivänä on lähes mahdotonta koota tietoa Tampereella toimineen maanalaisen kommunistisen puolueen piirikomitean toiminnasta. Emme tarkkaan ottaen tiedä, ketkä ovat olleet sen jäseniä, voimme korkeintaan päättelemällä ryhtyä kokoamaan sitä uudelleen.

Jotain tuosta ajasta on kuitenkin pelastettu historiankirjoitukselle. Vaikka henkilökohtaisia muistelmia on verraten vähän - voinee sanoa, että niiden vähälukuisuus johtuu samasta illegaalisuuden perinteestä – niin poikkeuksia löytyy. Aivan verrattoman ajankuvan 1930-luvun Pohjois-Hämeestä välittää *Erkki Salomaa* julkaisemattomassa omaelämäkerrassaan, jota olen tässä yhteydessä käyttänyt lähdeaineistona runsaanlaisesti.

Myös useat järjestöelämässä aktiiveina mukana olleet, kuten *Paavo Rosman* ja *Anna Valtonen*, ovat välittäneet arkistoiduissa muistelmissaan hyvin tuon ajan ilmapiiriä ja tapahtumia. Tätä kuvaa ovat täydentäneet nuorten historiantutkijoiden laatimat haastattelut. Erittäin suuren työn tapahtumien tallentamiseksi on tehnyt *Leo Suonpää*, joka sodan jälkeen pyrki tarmokkaasti selvittämään mm. sodanaikaisia oikeudenloukkauksia.

Aivan erikoislaatuisen kuvakulman Tampereelle 1930-luvun lopulla tarjoavat ne poliittisista syistä vv. 1940-1941 ilman tutkimuksia ja tuomioita vangitut tamperelaiset, jotka määrättiin syyskuussa 1941 ns. Pärmin pataljoonaan ja rintamalle ”miinanpolkijoiksi”. Siirryttyään rintaman toiselle puolelle he sitoutuivat taistelemaan puna-armeijan riveissä liittoutuneiden sodanpäämäärien hyväksi. Koulutusaikanaan he kirjoittivat lyhyet arviot toiminnastaan SKP:ssä. Nämä henkilökohtaiset tilitykset ovat olleet käytettävissäni Moskovasta Suomeen ja Kansan Arkistoon siirretyn mikrofilmimateriaalin välityksellä. *Jorma Johteisen, Eino Laakson, Arvo Lammisen, Paavo Mendelinin* ja *Arvo Viitasen* selostukset omilta toimialoiltaan ovat erityisen arvokkaita sen vuoksi, että niissä heijastuvat juuri eletyt tapahtumat. Päinvastoin kuin voisi kuvitella, silloiset olosuhteet huomioon ottaen, kirjoittajat suhtautuvat kommunistien toiminnan tuloksiin Pohjois-Hämeessä myös kriittisesti.

Kokovartalokuvaa vasemmiston toiminnasta fasismia ja sodanvaaraa, sittemmin myös sotaa vastaan, ei kuitenkaan muodostuisi ilman valtiollisen poliisin arkistoihin kerättyä tietoa. Laajin ja monipuolisin lähdeaineisto tältä alueelta löytyy nimenomaan etsivän keskuspoliisin ja valtiollisen poliisin pohjattomilta tuntuvista tietolähteistä. Kommunistinen puolue voi jälkikäteen olla kiitollinen näille pahimmille vastustajilleen siitä, että niin paljon tietoa tältä maanalaisuuden kaudelta on kirjattu.

Tamperelaisten osalta tämä arkistotieto tuo esiin paljon uutta. Se todistaa mm. että valtiollinen poliisi oli arvioitua paremmin informoitu kaikesta, mitä maanalaisessa kommunistisessa puolueessa ja sen eri toiminta-aloilla tapahtui. Se osoittaa, että valtiollinen poliisi oli niin ikään korostetusti poliittinen poliisi. Se oli kiinteästi sitoutunut äärioikeistolaisiin kannanottoihin.

Sodan aikana heijastuivat Valpon Tampereen osaston asiakirjoissa jopa selvät fasistisympatiat aina juutalaisvastaisuuteen asti. Tämä poliit-

tinen tarkoituksenmukaisuus on samalla valtiollisen poliisin arkistojen suurin heikkous. On ilmiselvää, että esimerkiksi vuonna 1940 perustetun Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran tarkoitusperät on monissa asiapapereissa kuvattu sellaisina kuin valtiollinen poliisi on kuvitellut niiden olevan.

Niin ikään kommunistisen puolueen tavoitteet ovat Valpon papereissa jääneet usein sille tasolle, jolla ne olivat välittömästi kansalaissodan jälkeen SKP:n perustamisen aikoihin. Myös pidätettyjen kuulusteluissaan esittämiin tietoihin on lyönyt leimansa joko pyrkimys harhauttaa kuulustelijoita tai päinvastaisessa tapauksessa myötäillä kuulustelijoitten mielipiteitä.

Nämä ja monet muut vinoutumat heijastuvat usein kuulustelupöytäkirjojen johdannoissa, mutta häikäilemättömimmät kuulustelijat ovat kirjanneet omia ajatuksiaan myös kuulusteltavien sanomaksi. Suuri musta aukko arkistotiedoissa on päämajan valvontaosaston, ”sotilasohranan” kohdalla. Päämajan valvontaosastolla oli erittäin suuri rooli kaikkien sodanvastustajien tutkimuksissa. Se loi jopa aivan uuden ”kulttuurin” kuulusteltavien käsittelyyn. Valtiollinen poliisikin oli natsiyhteyksistään tunnetun päällikkönsä Arno Anthonin ansiosta kuuluisa kovista ja jopa kuolemaan johtaneista menetelmistään, mutta päämajan valvontaosasto oli kuin valtio valtiossa. Tutkimukselle on suuri vanhinko, että valvontaosaston koko arkisto siirrettiin sodan loppuvaiheessa maanpakoon Ruotsiin.

Yksityiskohtien tarkistamisessa olen saanut merkittävää apua tamperelaisilta, jotka ovat itse eläneet ja kokeneet kyseessä olevat ajat, sekä SKP:n historiaprojektin tutkijoilta.

Tutkimus elää

Niin kuin kaikki historian tutkimus, tämäkin kertomus sodanaikaisesta vastarinnasta Pohjois-Hämeessä on elänyt vuosien mittaan. Tulee uutta tietoa, joka on syytä kirjata. Mutta sanomatta on jäänyt jo ennestäänkin tiedossa olleita asioita, arkaluontoisilta tuntuneita.

Työni alku 1980-luvun lopulla liittyi toimintansa lopettamassa olleen Suomen Kommunistisen Puolueen päätökseen tukea liikkeen historian

kirjoitusta. Varsinaisiksi historian kirjoittajiksi valittiin sittemmin merkittävää tunnustusta saaneet tutkijat Kimmo Rentola ja Tauno Saarela. Mutta myös muita asiasta kiinnostuneita kehotettiin kantamaan kortensa kekoon.

Valitsin kohteekseni Tampereen seudulla toimineen nuorten vastarintaliikkeen, johon itselläkin oli ollut kosketuskohtia. Saatuani tutkimukseni valmiiksi se tuntui niin arkaluontoiselta, ettei sille avautunut 1990-luvun alussa julkaisumahdollisuutta. Siksi olin erittäin kiitollinen Kansan Sivistystyön Liitolle ja Raimo Parikalle, joka toimitti sen vuonna 1997 Kansan Sivistystyön Liiton (KSL) verkkosivuille, josta se on edelleen luettavissa. (http://www.ksl.fi/files/muisti/sakariin.htm)

Kun vuonna 2004 tein joitakin muutoksia alkuperäiseen, vuoden 1992 painokseen, jouduin jättämään yhä pois monia asioita. Sen jälkeen olen huomannut, että lähes kaikki pidätys- ja vankila-aikojen tapahtumat ovat jääneet kirjaamatta.

Julkisuuteen on 2000-luvulla tullut myös tutkimuksia, jotka ovat luoneet lisää valoa vuosien 1941-1944 tapahtumiin Tampereella sen ympäristössä. Ne selittävät ja täydentävät niin maanalaisen vastarinnan kuin sitä vastaan toimineitten voimien, valtiollisen poliisin, päämajan valvontaosaston ja muiden toimia ja motiiveja.

Pohjoishämäläistä maanalaista toimintaa on selvitetty monissa Tampereen Yliopistossa tehdyissä tutkimuksissa. Mika Lampi ja hänen Suomen historian pro gradu -tutkimuksensa ”Yksimielisyyden varjossa – Hämeenkyrön metsäkaartilaisuus jatkosodan aikana” (2003). Tämä asiakirjoihin ja aikalaishaastatteluihin perustuva selvitys vahvistaa mainitussa tutkimuksessani esittämäni asiat – jopa korottaen Hämeenkyrön sodanvastustajien määrää. Aiempi tieto n. 60 miehen sodanvastaisesta joukosta muuttui Mika Lammen selvityksestä jopa 100 miehen vahvuiseksi. Se oli jo lähes 10 prosenttia paikkakunnan reserviläisten määrästä. Olen tästä kirjoittanut laajemmin metsäkaartilaisista eräissä artikkeleissani, jotka ilmestyivät 2003 Demokraattisen Sivistysliiton (DSL) kustantamassa kokoelmassa *Pimeät vuosikymmenet*.

Samaa on sanottava Jarmo Peltolan johdolla Tampereen yliopistossa 2007 valmistuneesta pirkanmaalaisen vasemmistolaisen työväenliikkeen tutkimuksesta *Hirmuvallan huolena vankilat ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918-1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II.*

Vaikka tutkimus kattaa pitkän taipaleen, vuodet 1918 - 1944, se viivähtää täydentävästi myös omaa tutkimustani käsitelleessä ajanjaksossa.

Yllättäen täysin uuden polven tutkijoiden kirjoittama ja Sari Näreen ja Jenni Kirveen toimittama kirja *Ruma sota, talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*, on tuonut esiin asioita, jotka paljastavat hämmästyttäviä sodanvastustajiin kohdistuneita tutkimustekniikoita. Ne ansaitsevat erityishuomion. Ne ovat olleet osin tiedossa aiemminkin, mutta vaiettu suorastaan uskomattomina asioina. Myös valtiollisen poliisin silloiset johtavat etsivät ja heidän myöhemmät vaiheensa ovat saaneet uutta väriä.

On ollut hienoa tuntea, että nuorten tamperelaisten saavutukset aatteellisesti vahvassa sodanvastaisuudessaan ovat saaneet arvostusta osakseen. Se on erikoinen ja vähän tunnettu luku sotavuosien historiassamme.

Omilla nimillä

Sodanjälkeinen aika oli niin kiireistä ja työntäyteistä, että monet koetut ongelmat ja kokemukset unohtuivat. En joutunut myöskään itse selvittämään tapahtumia, koska jouduin heti sodan jälkeen sotapalvelukseen, jonka olin tuona aikana jättänyt väliin. Itse asiassa vasta nyt olen selvitellyt lähemmin sitä miten siinä niin kävi – myös uusien tietojen valossa. Tämänkin vuoksi pidän täydennyksiä vuoden 1992 tutkimukseeni tärkeinä.

Ajan kuvan kannalta olen nyt lisäyksissäni pitänyt tärkeänä esitellä henkilöitä, jotka ovat aiemmin jääneet huomiotta. Sellainen on Hannu Salama, joka ennen ryhtymistään tamperelaisten vastarinnan kuvaamiseen tunnetussa romaanissaan Siinä näkijä missä tekijä, halusi kysyä mielipidettäni – tietäen, että olen ollut eräs mukana olleista.

Erityinen ansio kuuluu kirjailija Kalevi Seiloselle työlle, hänen yksityiskohtaisiin haastatteluihin perustuvalle teokselleen Vastarintaryhmä. Se on edelleen hyvin todistusvoimainen kertomus nuorten vastarintaryhmän aatteellisesta taustasta, heidän kokemuksistaan maanalaisessa toiminnassa ja samalla myös valtiollisen poliisin toimintatavoista. Seilosen 1970-luvulla keräämä ja Kansan Arkistoon tallennettu muistitieto on hyvänä apuna myös tämän päivän tutkijoille.

Ensimmäisessä painoksessa 1992 päädyttiin käyttämään pääosasta henkilöistä peitenimiä – yhteisesti tehdyn päätöksen mukaisesti. Itse olin tuolloin asettunut Hannu Salaman kirjasta lainaamani Reino Tammelundin rooliin.

Nyt olen päätynyt siihen, että tekijöistä ja osallistujista käytetään heidän oikeita nimiään. Tässä painoksessa minä-muodossa esiintyvä henkilö on siis entinen Reino Tammelund, näkijä ja tekijä, vaikka yhteisiä nimittäjiä romaanin roolihahmoon onkin vähänlaisesti. Myös Kalevi Seilosen käyttämä sodanaikainen peitenimeni Jakke saa nyt väistyä.

Kiitokset

Tämän tutkimuksen tekemisen ovat mahdollistaneet suurelta osin Kansan Arkiston ja Työväen Arkiston erinomaiset tallenteet kohteena olleista tapahtumista. Myös Kansallisarkiston Valtiollista poliisia koskevat tiedot ovat olleet tähdellisiä. Nehän avautuivat harrastajatutkijoille vasta 1990-luvun alussa kansanedustaja Ensio Laineen tekemän kyselyn seurauksena.

Erityisen kiitoksen tamperelaisen muistitiedon säilyttämisestä ansaitsevat Kauko Laakson keräämät asiakirjat sukunsa vaiheista, Liisa Lammisen erinomaisesti ylläpitämät ja kokoamat isänsä ja äitinsä toiminnasta kertovat asiakirjat ja Raili ja Pentti Henriksonin tietopaketit Paavo Rosmanin merkittävästä panoksesta kommunistien toiminnasta ammattiyhdistysliikkeessä ennen sotaa. Myös Marjatta Johteinen on laajalla kokemuksellaan opastanut tutkijaa monissa asioissa. Punaisen Pispalan arvostettu tutkija Osmo Sounela on ollut myös tämän tutkimuksen apuna, kuten myös perheensä kuva-arkistoa valottanut Marja-Leena Kanerva.

Kiitän tutkijoiden Tauno Saarelan ja Kimmo Rentolan apua ja vihjeitä työlleni merkittävässä alkuvaiheessa. Tämän tutkimuksen ja sen uuden painoksen luettavaan asuun saattamisessa on ratkaisevan työn tehnyt Raimo Parikka, jonka ammattitaito oli tarpeen aiemman painoksen ja siihen tehtyjen varsin suurien lisäyksien yhdistämiseksi johdonmukaiseksi uudeksi koosteeksi.

Hämmästykseksenі myös uudella asenteella sotaiseen lähihistoriaamme perehtyneet uuden polven historiantutkijat ovat antaneet moraalista

tukea tämän teoksen synnylle. Kiitän yhteydenotosta ja toivon yhteistyön jatkuvan hedelmällisenä.

Tätä kirjoitettaessa nuorisoryhmästä on joukossamme enää kaksi henkilöä. He kaikki olivat sodan jälkeen täysin voimin mukana luomassa uutta demokraattisempaa Suomea. he olivat osa sitä vastarintaliikettä, joka kaikkialla Euroopassa ja myös Suomessa nousi vastustamaan Natsi-Saksan hirmuvaltaa.

Omistan kirjani Tampereen sosialidemokraattisen nuorisoseuran sodanaikaiselle vastarintaryhmälle. Hyviä lukuhetkiä.

Joulukuussa 2010
Sakari Selin

Tampereen sosialidemokraattisen nuorisoseuran vanhoja aktiiveja kokoontuneena 1992 Liisa Lammisen luona. Osa palveli sodan aikana armeijassa, osa oli vankiloissa yksi myös ns.turvasäilössä ja joku vapaanakin. Henkilöt, eturivissä vas. Kaarina Kärkkäinen, Orvo Leiniöja vaimonsa Sirkka-Liisa. Toisessa rivissä Sirkka Kanerva (o.s. Salmi), Liisa Lamminen, Anna-Liisa Mikkola, Eero Johteinen. Takarivissa Taisto Kanerva, Marjatta Johteinen (os. Mäkinen), Voitto Mikkola, Eino Lamminen ja Reino Lahtinen.Kuva Sakari Selin.

Fasismi nousee Euroopassa

Lapualaiset tiennäyttäjinä

Saksan nouseva fasismi keräsi uhkaavia sodan pilviä Euroopan ylle jo 1930-luvun alkuvuosista lähtien. Adolf Hitler oli ohjelmakirjassaan Taisteluni viitoittanut selkeästi Saksan fasismin päämäärät: Saksan nostaminen suurvallaksi edellytti aluevaltauksia, kansakunnan sisäinen eheys taas vaati työväenliikkeen murskaamista ja siihen liittyen kansainvälisen kommunismin tuhoamista.

Suomessa fasismin ilmenemismuodot kuohuttivat mieliä yli puoluerajojen. Mutta oli myös paljon niitä, jotka näkivät Hitlerin edustamat aatteet läheisinä ja tervetulleina. Samat aatteet olivat elähdyttäneet suomalaisia jo ennen Hitlerin valtaantuloa 1933. Itse asiassa suomalainen äärioikeistolaisuus, lapuanliike, jolla oli tukijansa ja ymmärtäjänsä laajoissa yhteiskunnallisissa kerroksissa, ajoittui voimakkaimmillaan vuosikymmenen vaihteeseen. Sen aatteelliset päämäärät olivat lähes samanlaiset Saksan fasistien päämäärien kanssa: työväenliikkeen murskaaminen, kommunismin hävittäminen ja alueelliset vaatimukset. ”Karjalan vapauttaminen” bolshevismista kuului ohjelmaan lapuanliikkeen akateemisen herraklubin, Akateemisen Karjalaseuran myötävaikutuksella.

Kun Työväen Urheiluliiton sihteeri V.J. Kostiainen ja urheilutoimittaja E.A. Pulli kiersivät Saksaa vuonna 1932, he hämmästyivät suomalaisen lapuanliikkeen ja Saksan fasismin samankaltaisuudesta.[1] Siellä pahin oli

kuitenkin vielä edessä. Suomessa Lapuanliike ei ehtinyt käydä sosialidemokraattien kimppuun, mutta Saksassa tuhottiin koko työväenliike.

Vielä vuonna 1935 kommunististen puolueiden maailmanjärjestön Kominternin VII kongressissa puhunut Suomen Kommunistisen Puolueen silloinen pääsihteeri Arvo Tuominen vertasi suomalaista lapuanliikettä ja Saksan fasismia toisiinsa: ”Suomi kuuluu niihin maihin, joissa suurporvaristo pulan aikana turvautui fasistiseen diktatuuriin”. Hän totesi että suurporvaristo järjesti lapuanliikkeen estääkseen pulan kouriin joutuneen talonpoikaiston kääntymisen pankkiherroja vastaan, tuhotakseen vallankumouksellisen työväestön poliittiset ja ammatilliset järjestöt ja painaakseen palkat alas.

Arvo Tuomisen mukaan Suomi oli sekä ajallisesti että käytännön toimissa edellä Saksaa fasismin käyttämisessä työväenliikettä vastaan, se saattoi jopa näyttää esimerkkiä Hitlerin Saksalle: ”Suomen fasistit voivat ylpeillä, että he ainakin muutamissa koiruuksissa ovat olleet tiennäyttäjiä jopa itselleen Hitlerille ja Göringille.”[2]

Tuominen esitti puheessaan vakuudeksi Saksan valtiopäivätalon tuhopolttoa 1933 vastaavan tapauksen Suomesta, Rovaniemen ”provokatiivisen murhapolton” vuonna 1930, jolloin fasistit ”vangitsivat syyttömiä työläisnuoria, kiduttivat heitä mitä petomaisimmalla tavalla ja lopuksi tuomitsivat useiksi vuosiksi kuritushuoneeseen”.[3]

Suomalaisen fasismin Arvo Tuominen kuvasi silloisella kielenkäytöllä suurelle kansainväliselle kuulijakunnalle varsin tiivistetysti:

> ”Suomen fasistit voivat ylpeillä työväen kirjapainojen hävittämisestä, työväen omaisuuden ryöstämisestä, työväentalojen polttamisesta, työväenliikkeen toimitsijain rääkkäyksestä ja kyydityksistä. He voivat ylpeillä tuhansista työläisvangitsemisista, hirvittävästä vankilaterrorista sekä työläismurhista sekä vankilanmuurien sisällä että ulkopuolella.”[4]

On totta, että Saksan fasismin nousussa oli paljon yhteisiä piirteitä suomalaisen lapuanliikkeen ja sitä myötäilevän hallitusvallan toimien kanssa. Suomessakin kuten Saksassa väkivaltaisuudet työväenliikkeen toimintamuotoja kohtaan alkoivat äärioikeistolaisten iskujoukkojen avulla. Marraskuussa 1929 Lapualla hyökättiin nuorten työläisten kulttuuritilaisuuteen tuhoten ja hävittäen. Jo tammikuussa 1930 eduskunta siuna-

si lapuanliikkeen painostuksesta muutoksen yhdistyslain 21. pykälään, jonka varjolla lakkautettiin lähes 4000 työväen järjestöä, urheiluseuroja, ammatillisia, poliittisia ja kulttuurijärjestöjä.[5]

Vasemmistotyöväen sanomalehdet lakkautettiin kesäkuussa 1930 ja päivää ennen lapualaisten marssia Helsinkiin 6.7. hyökkäsi suuri määrä poliiseja Helsingin Työväentalolle ja koko talo suljettiin. Sieltä vietiin autokuormittain ammatillisten järjestöjen papereita Etsivän Keskuspoliisin suojiin, joka merkitsi ammattiyhdistysliikkeen toiminnan päättymistä. [6]

Samana päivänä ennen lapualaismarssia hallitus ilmoitti koko sosialistisen työväen ja pienviljelijäin eduskuntaryhmän vangitsemisesta ja lapualaiset kyyditsivät eduskuntatalosta ryhmän jäsenet Eino Pekkalan ja Jalmari Rötkön.

Arvo Tuominen vierittää osasyyn Kominternin kongressissa suomalaisen fasismin esiinmarssista ”taantumuksellisille sosialidemokraattisille johtajille” mainiten nimeltä Väinö Tannerin. Sosialidemokraattien syyksi hän luettelee mm. seuraavia asioita:

* kuristuslakien hyväksymisen työväestöä vastaan,
* samanaikainen toiminta lapuanliikkeen kanssa työväestön yhtenäisiä järjestöjä vastaan, mm. Suomen Ammattijärjestön hajottaminen,
* työväestön taistelutahdon murentaminen uskottelemalla, ettei pulaa tule,
* uskottelu, ettei pula-aikana voi taistella, vaan kaikkien on kannettava pulan rasitukset ja
* kehottaminen ”rauhallisuuteen” ja fasististen tekojen sietämiseen.

Yhteenvetona Tuominen totesi, että ”Kommunistinen puolueemme on ainoa, joka kutsui työväkeä taisteluun päälle karkaavaa fasismia vastaan”. Sekä suomalaisen lapuanliikkeen että Saksan fasismin rahoittajina toimi suurpääoma. Erkki Salomaa on tutkimuksessaan *Suuri raha & Isänmaa Co* osoittanut, miten lapuanliikkeen taustavaikuttajina ja taloudellisina tukijoina olivat ajankohdan suuryritykset. Vastalahjaksi ne saivat ennen näkemättömän nopean palkkatason laskun. Palkat laskivat työaloista riippuen 25-40 %, eräissä tapauksissa jopa 70%.[7]

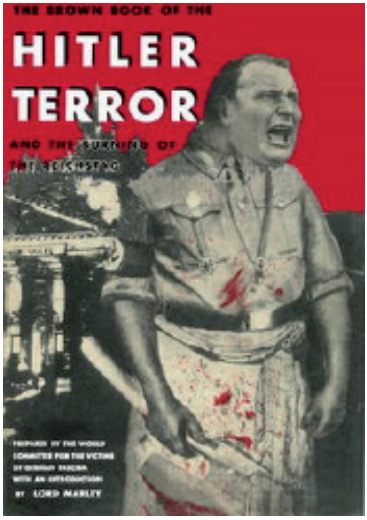

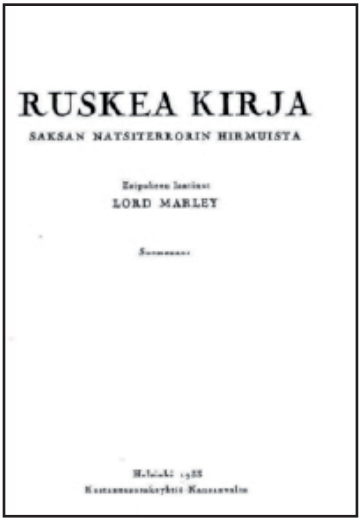

Englannin ylähuoneen jäsenen Lordi Marleyn vuonna 1933 toimittama kirjan The Brown Book of the Hitler Terror and the Burning of the Reichstag kansi. Suomennos ilmestyi jo samana vuonna Kustannusosakeyhtiö Kansanvallan julkaisemana kirjana, jonka nimenä oli Ruskea kirja Saksan natsiterrorin hirmuista.

Miten työväenliikkeen murskaaminen toteutettiin Saksassa?

Hindenburgin nimitettyä Hitlerin valtakunnankansleriksi tammikuun 30. päivänä 1933, lähestyivät fasismin valtaanpääsyn ratkaisevat hetket. Hitler tarvitsi suurisuuntaisen provokaation tuhotakseen työväenliikkeen. Sellaiseksi suunniteltiin valtiopäivätalon tuhopoltto, joka lavastettiin kommunistien syyksi.[8] Valtiopäivätalo paloi helmikuun 27. päivän iltana. Samana yönä kun liekit loimusivat valtiopäivätalolla ja ennen kuin ainoatakaan tutkimusta palon syistä oli ehditty aloittaa, kiellettiin kaikki sosialidemokraattiset ja kommunistiset sanomalehdet. Hitlerin jo 2.2.1933 antaman poikkeuslain nojalla pakkoluovutettiin Karl Liebknecht-talo paloa seuranneena päivänä. Saman lain nojalla takavarikoi-

tiin kaikki kommunistisen puolueen lehtien kirjapainot ja toimitalot koko maassa.

Jo ennen provokaatiota oli Hitlerin aseistettu yksityisarmeija SA hyökännyt ammattiyhdistys- ja työväentaloja vastaan. Näissä kahakoissa käytettiin myös tuliaseita. Toukokuun 2. päivänä SA-joukot miehittivät ammattijärjestöjen toimistot. Siihen asti tuntematon ”Saksalaisen työn suojelukomitea” ilmoitti, että ammattiyhdistykset silloisessa muodossaan hävitetään.

Toukokuun 10. päivänä lehdet tiesivät kertoa, että Saksan sosialidemokraattisen puolueen ja sen lehtien omaisuus on takavarikoitu. Muodollisena syynä olivat ”lukuisat väärinkäytökset”, joita oli havaittu, kun fasistit olivat ottaneet ne hoitoonsa. Sama toistui kaikissa sosialidemokraatteja lähellä olevissa järjestöissä ja yrityksissä. Näin menivät mahtava työväen urheilujärjestö, pankit, kulutusosuuskunnat, vapaa-ajattelijain liitto ja ammattiyhdistysliikkeen omaisuus.

Saksan Sosialidemokraattinen puolue lakkautettiin 23.6.1933. Sitä ei auttanut edes se, että puolue oli parlamentissa 17.5. tukenut Hitlerin ulkopoliittista ohjelmaa. Kommunistien toiminta oli virallisesti kielletty 27.5. – monta kuukautta sen jälkeen, kun puolueen toiminta oli jo tukahdutettu ja omaisuus takavarikoitu.[9]

Näin siis Suomi ja Saksa riensivät tasajalkaa samalla tiellä työväenliikkeen tuhoamiseksi. Saksalaisesta näkökulmasta lapuanliikkeen ja sen taustavoimien saavutukset Suomessa jäivät puolitiehen.

Mutta työväenliikkeen tuhoaminen oli vain yksi 1930-luvun fasismin tavoitteista. Tähtäimessä olivat myös aluevaltaukset ja ”kansainvälisen kommunismin” tuhoaminen. Tälläkin alalla Suomi ja Saksa löysivät toisensa.

Mannerheimin miekka ja sen tuppi

Sodan uhka oli Suomessa vanhempaa perua kuin Hitlerin Saksan 1930-luvulla nostattama sodanuhan ilmapiiri. Se juonsi juurensa meillä kansalaissodasta ja sen jälkeisestä tilanteesta. Sitä luonnehtivat erinomaisesti Mannerheimin miekantuppipuheet. Valkoisen armeijan ylipäällikkönä hän jo vuonna 1918 sanoi:

Jatkosodan esinäytös

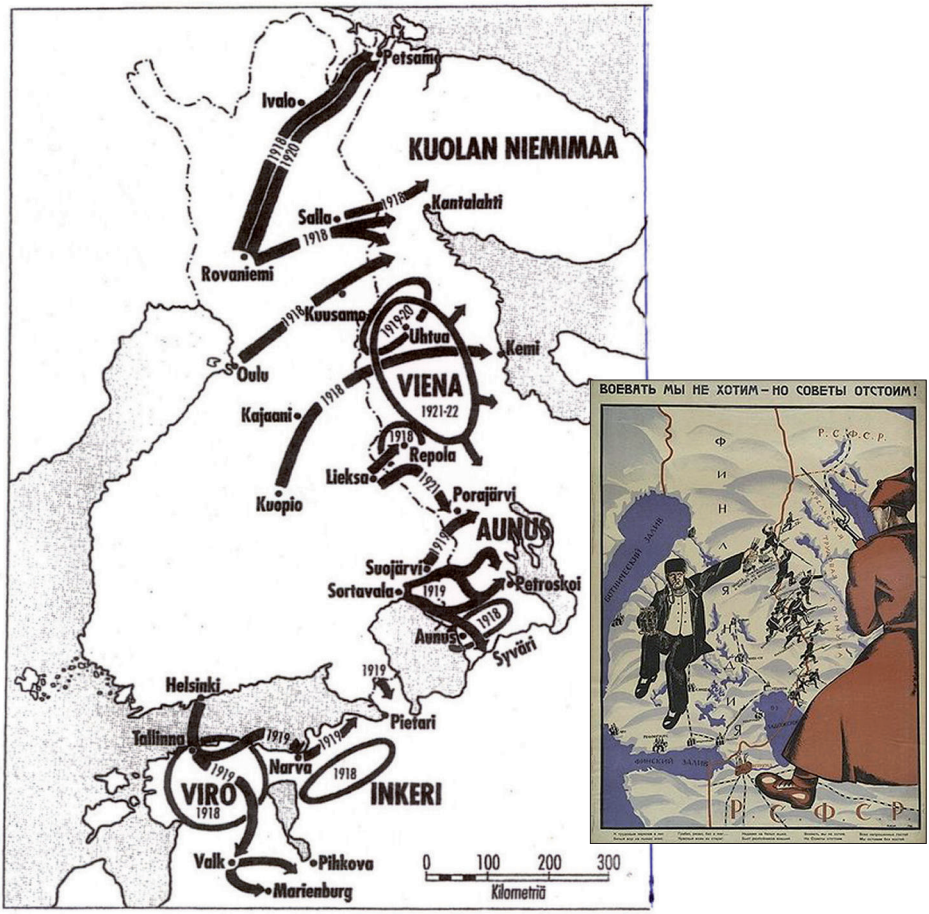

Sodastamme vv. 1941 – 1944 natsi-Saksan rinnalla on totuttu käyttämään nimitystä jatkosota. Jatkosota se olikin, jos mittapuuksi otetaan historiallinen tausta. Valkoiset suomalaiset tekivät vv. 1918 – 1922 toistakymmentä valtausyritystä Itä-Karjalan eri osien liittämiseksi Suomeen.

Karttapiirros on kirjasta Heimosotien historia 1918 - 1922, Jussi Niinistö 2005, SKS. Neuvostojuliste vuodelta 1922: "Sotia emme tahdo – mutta Neuvostoja puolustamme".

> ”Minä vannon, etten pane miekkaani tuppeen, ennen kuin viimeinen Leninin soturi on karkotettu sekä Suomesta että Neuvosto-Karjalasta.”[10]

Heti kansalaissodan jälkeen tehtiin Suomesta useita hyökkäysretkiä Neuvosto-Karjalaan, jotta Mannerheimin vala ei olisi aivan tyhjiin rauennut. Vuosina 1919 ja 1921-1922 suomalaiset valkokaartilaiset ja vapaaehtoisjoukot yrittivät piirtää rajaa idemmäksi ja ”vapauttaa karjalaisia bolshevismin ikeestä”. Sama suunta hallitsi myös Suomen ulkopolitiikkaa jatkossa. Kansalaissodassa peräti vuosisadaksi kehuttu kommunismin hävittäminen ei ollut täysin onnistunut, kun suuri joukko punakaartilaisia työntyi rajan taa ja oli mukana Neuvosto-Venäjän perustamisessa ja sen puolesta käydyissä taisteluissa. Kana jäi kynimättä ja vihollisuudet jatkuivat.

Kominternin VII kongressissa 1935 puhunut SKP:n edustaja Jukka Lehtosaari käsitteli puheenvuorossaan sodan uhkaa ja Suomen hallituksen ulkopoliittisia asenteita. Enteellisesti hän totesi, että Suomella on tärkeä osuus kansainvälisen taantumuksen ”tukikohtana sotarintaman pohjoissiivellä hyökkäyksessä Neuvostoliittoa vastaan”. Hänen mukaansa olivat ”sodan pääsytyttäjät” Saksa ja Japani kiinnittäneet Suomeen suurta huomiota ja että ”Suomi on tällä hetkellä Puolan jälkeen aktiivisin ja avonaisin Japanin ja Saksan sotapolitiikan kannattaja Neuvostoliittoa vastaan”.[11]

Väitteidensä tueksi Lehtosaari luetteli lukuisan joukon esimerkkejä siitä, miten Suomessa vuoteen 1935 mennessä oli käytännön politiikassa asennoiduttu Neuvostoliittoa vastaan ja etsitty kumppaneita, joiden avulla parhaiten voisi kohentaa sotavarusteluaan. Samaan sarjaan kuuluivat monet sisäpoliittiset toimet vahvan suojeluskunta-armeijan luomisesta armeijan fasistisoimiseen.[12]

Vaikka Suomessakin alettiin näin luoda pohjaa kommunismin vastaisille ristiretkille, suurvaltaa rakentava voittoisa Hitler oli monin verroin tehokkaampi. Saksassa aloitettiin määrätietoinen mahtavan sotilaallisen koneiston luomistyö sitä myötäilevän aatteellisen sodanvalmistelun säestyksellä.

Kansallisia erikoispiirteitä

Kysymys fasismista ja sodanvaarasta ei siis ollut Suomessa yksinomaan riippuvainen eurooppalaisesta uhkasta. Suomalaisella työväenliikkeellä oli omasta takaa riittävästi kokemuksia siitä oikeistolaisesta ääri-ilmiöstä, jonka leimallisimmaksi kotimaaksi muodostui natsi-Saksa.

Siksi suomalaisen työväenliikkeen kamppailu fasismia ja sodanuhkaa vastaan sisälsi monia kansallisia piirteitä. Vaikka Kommunistisen Internationaalin, Kominternin, kautta muillakin Euroopan kommunistisilla puolueilla oli läheiset suhteet kansainväliseen kommunistiseen liikkeeseen, Suomen kommunistien yhteydet fasismin päävihollisen, Neuvostoliiton Kommunistisen Puolueen kanssa, olivat historiallisista syistä poikkeuksellisen kiinteät.

Merkittävän kansallisen ongelman muodostivat jyrkät vastakohdat sosialidemokraattisen ja kommunistisen puolueen kesken. Ne juonsivat juurensa kansalaissodan jälkiselvittelyistä ja sen jälkeisestä asennoitumisesta kommunisteihin ja nuoreen neuvostovaltioon. Myös suhde fasismiin erotti näitä puolueita toisistaan. Suomessa Sosdem. puolue oli jopa eduskunnassa hyväksymässä, muutamia edustajia lukuun ottamatta, työläisiin kohdistuvia kuristuslakeja, koska ne siinä vaiheessa kohdistuivat ensi kädessä kommunisteja vastaan.[13]

Toisin kuin Saksassa suomalaiset sosialidemokraatit säästyivät lapuanliikkeen hyökkäyksiltä – poikkeuksia lukuun ottamatta. Näin tapahtui mm. ammattiyhdistysliikkeessä, kun Suomen Ammattijärjestö SAJ viranomaisten toimesta lakkautettiin ja sosialidemokraatit korvasivat työväenliikkeen tappion perustamalla oman keskusliittonsa SAK:n. SAJ:n lakkauttamista ja SAK:n perustamista oli edeltänyt syksyllä 1929, lapuanliikkeen nousun aikaan, sosialidemokraattien Ammatillisten Järjestöjen Valtuuskunnan perustaminen.

Lapuanliikettä myötäilevät porvarit tervehtivät toimenpidettä tyytyväisinä ja uuden järjestön äänenkannattaja Palkkatyöläinenkin korosti ensimmäisessä numerossaan järjestön kommunismin vastaista luonnetta, tukien siten itse asiassa lapuanliikkeen tavoitteita.[14]

Mm. nämä kansalliset tekijät löivät leimansa Suomessa siihen yleiseurooppalaiseen liikkeeseen, jota ennen toista maailmansotaa nimitettiin kansanrintamapolitiikaksi ja jonka alullepanijana oli Komintern.

Tämä rauhan puolesta käyty toiminta sodanuhkaa vastaan ilmeni myös Pohjois-Hämeessä monin eri tavoin. Siihen liittyi yleisten piirteiden ohella useita kansallisista olosuhteista johtuvia erityisiä kamppailuja, kuten mm. Suomen vasemmiston vaatimukset politiikan muuttamisesta suhteessa Neuvostoliittoon, vaatimukset kansan demokraattisten oikeuksien, järjestäytymis- ja sananvapauden palauttamisesta ja kamppailu ihmisoikeuksien puolesta kuolemanrangaistukseen tähtääviä lakiesityksiä vastaan.

Kominternin ohjelma ja Suomi

Vaikka Suomessa olikin ollut runsaasti sekä omakohtaista tietoa fasismista ja sen aiheuttamista uhkatekijöistä, niin sodan ja fasismin vastaisten taistelun periaatteet ja nuotit myös SKP:n Tampereen piiriä varten kirjoitettiin Kommunistisen Internationaalin VII maailmankongressissa 25.7. - 21.8. 1935 Moskovassa.

Kommunisteille oli nousevan fasismin myötä selvää, että maailma oli ajautumassa uuteen hirvittävään sotaan. Sen vuoksi kommunistit pyrkivät kokoamaan kaikki sodan ja fasisminvastaiset voimat yhteiseen rintamaan uuden tuhon estämiseksi.

Kominternin VII kongressi merkitsi suurta muutosta kommunististen puolueitten siihenastisiin sekä teoreettisiin että strategisiin lähtökohtiin. Georgi Dimitrov totesi, ettei nyt valita proletariaatin diktatuurin tai porvarillisen demokratian välillä, vaan porvarillisen demokratian ja fasismin välillä.[15] Kun fasismi nähtiin uhkatekijänä myös porvarillisen demokratian puolueille, arvioitiin, että ne oli mahdollista saada yhteistyöhön fasismin vastaiseen rintamaan. Kongressissa todettiin, että kommunistit ovat demokratian kannattajia eikä sen vuoksi ollut yhdentekevää, millaisissa oloissa työväenliike joutui taistelemaan.[16]

Vuonna 1935 Komintern, johon eivät vielä olleet iskeneet Stalinin vainot, arvioi kaukonäköisesti, että fasismin valtaannousu Saksassa loi entistä suuremman uhan maailmansodan syttymiselle ja Saksan hyökkäykselle Neuvostoliittoa vastaan. Asiasta alustanut Palmiro Togliatti kiisti väitteet, että kommunistit toivoisivat sotaa, koska vain se mahdollistaisi proletaarisen vallankumouksen. Kongressi luonnehti Saksan fasismin

rauhan päävihollisiksi Italian ja Japanin ohella. Neuvostoliiton puolustaminen näiden maiden hyökkäystä vastaan nähtiin kommunistien keskeiseksi tehtäväksi.[17]

Kommunistisen Internationaalin tunnukset koottiin jo 11-20.9.1935 Moskovassa SKP:n VI puoluekokouksessa päätöksiksi ja ohjeiksi suomalaisille kommunisteille. Kokouksen päätökset jakautuivat neljään pääkohtaan, fasismin uhkaan Suomessa, työväenluokan yhteisrintaman kehittämiseen, fasisminvastaisen kansanrintaman luomiseen ja kommunistisen puolueen vahvistamiseen.

Kansanrintamaa koskevissa päätöksissä esitettiin kolme vaatimusta:

* Lapuanliikkeen jälkeen fasismin iskunyrkiksi muodostuneen Isänmaallisen Kansanliikkeen IKL:n lakkauttaminen.
* Poikkeuslakien kumoaminen ja kansalaisvapauksien palauttaminen.
* Rehellinen rauhanpolitiikka suhteessa Neuvostoliittoon.

Kansanrintamapolitiikan lähemmässä erittelyssä korostettiin mm. seuraavia asioita:

* Nuoret, naiset ja sivistyneistö on herätettävä taistelemaan demokraattisten oikeuksien loukkauksia vastaan.
* Ahdingossa elävä talonpoikaisväestö on saatava yhteistyöhön etujensa puolesta työväestön kanssa.
* Ruotsinkieliselle väestönosalle on selvitettävä, miten suomalainen fasismi käyttää kansalliskiihkoa välineenään hyökkäyksissä kansallista vähemmistöä vastaan ja miten vain kansanrintamassa fasismia vastaan voidaan puolustaa heidän etujaan.
* Kansalaisvihan kylvö venäläisiä vastaan ja sen pohjalle perustuva vihamielinen suhtautuminen Neuvostoliittoon on kansalle paljastettava ja vaadittava rehellistä rauhapolitiikkaa Neuvostoliiton kanssa.[18]

SKP:n VI edustajakokous 1935 asetti toivonsa erityisesti sosdem. puolueen sisällä vaikuttaviin vasemmistovoimiin eikä suotta. Akateeminen Sosialistiseura oli jo toukokuussa 1933 sosialidemokraattien Tampereella pidetylle puoluekokoukselle tehnyt esityksen yhteisrintamasta, joka oli tullut entistä ajankohtaisemmaksi ”fasististen liikkeitten hyökkäyksistä”.

Mauri Ryömä saattoikin aiheellisesti myöhemmin todeta, että ”joitakin ituja” SKP:n VI puoluekokouksen 1935 tehtäväksi asettamasta kansanrintamasta näkyi Suomessa jo 1934.[19]

Itse asiassa suomalaista kansanrintamaa oli pohjustanut SKP:n päätös vuonna 1933 työläisten yhteisrintamasta ja kehotus lapuanliikkeen johdosta lakkautettujen järjestöjen jäsenille liittymisestä sosialidemokraattien perustamiseen ammatillisiin ja muihin järjestöihin. Kominternin VII kongressissa SKP:n edustaja Hannes Mäkinen selosti puheenvuorossaan tämän politiikan tuloksia ja sai suurta huomiota osakseen.[20]

Kuten Kominternin VII kongressi, SKP:n puoluekokouskin korosti työväen yhteisrintaman kehittämistä, josta oli vuoden 1933 päätöksen jälkeen saatu jo runsaasti kokemuksia. Parhaiten oli menestytty ammattiyhdistysliikkeessä. Tuloksena oli sosialidemokraattien perustamien ammattiosastojen jäsenmäärän kasvu ja sitä tietä myös aktiivisuus työläisten etujen puolustamisessa. SKP:n puoluekokouksen päätöslauselmassa todettiin, että etenkin rakennustyöläiset ovat näin saaneet tuntuvasti korotetuksi palkkojaan (50-100%), vaikkakaan eivät vielä sille tasolle, jolle ne lapualaishyökkäyksen ja ammatillisen liikkeen hajottamisen seurauksena pudotettiin.[21]

Viitteet

1 Seppo Hentilä: Suomen työläisurheilun historia, Osa 1, Hämeenlinna 1982 sivu 392.

2 Arvo Tuomisen puhe Kominternin VII kongressissa 1935.

3 sama

4 sama

5 Lakkautetut järjestöt. Sisäasianministeriön julkaisu 1934.

6 Erkki Salomaa, Suuri raha & Isänmaa Co, Kustannusosakeyhtiö Savon Sano, Kuopio 1961, sivut 120-121 ja Kipinästä tuli syttyi, Muistiinpanoja Suomen Kommunistisen Puolueen 40-vuotistaipaleelta. SKP / Yhteistyö 1958, sivut

135-162.

7 Erkki Salomaa, emt.,, sivu 146.

8 Lord Marley (toim.), Ruskea Kirja, Kansanvalta 1933, sivu 39-109.

9 sama. sivu 110-126.

10 Jukka Lehtosaaren puhe Kominternin VII kongressissa.

11 Sama

12 Sama

13 Kipinästä tuli syttyi, sivu 150.

14 Erkki Salomaa, Suuri raha ja isänmaa C/o, sivut 115-118.

15 Kommunistinen Internationaali, Edistys, Moskova sivu 371.

16 Sama sivut 378-383.

17 Sama sivut 288-391.

18 SKP:n VI puoluekokouksen päätös v. 1935. SKP:n vuosikirja 1946, sivu 148-162.

19 Mauri Ryömä, Kansanrintamaliikkeestä, SKP taistelujen tiellä Vuosikirja 1949, sivut 114-29.

20 Hannes Mäkisen puhe Kominternin VII kongressissa.

21 SKP:n puoluekokouksen päätöslauselma. SKP taistelujen tiellä Vuosikirja 1954 sivut 152-55.

SKP:n vaikutus Tampereella

Fasismin uhka heijastui

Lapuan liikkeen vaikutukset eivät kenties olleet Tampereen seudulla niin näkyvät kuin joillakin muilla paikkakunnilla, joskin samoja laittomia toimia kohdistettiin Tampereenkin vasemmistolaiseen järjestöväkeen. Helsinkiin matkalla olleet lapualaiset yrittivät muiluttaa Kalle Renforsin ja Otto Mikkolan. Työväenjärjestöjen toimitalo Kyttälänkadulla suljettiin. Tammisaaren pakkotyölaitoksessa kuolleen poliittisen vangin Pauli Tuomirannan hautajaistilaisuuteen kokoontuneen yleisöjoukon hajottivat väkijoukkoon hyökänneet ratsupoliisit.

Kommunistien sekä julkinen että salainen toiminta oli ollut etsivän keskuspoliisin tiukassa valvonnassa koko 1920-luvun ajan. Vankilatuomioita oli jaettu kuten muuallakin maassa. Lähes kaikki johtavassa asemassa olevat tamperelaiset kommunistit olivat saaneet opetusta Tammisaaren pakkotyölaitoksessa jo 1920-luvulla. Vangittujen määrä kasvoi yhä 1930-luvun alkuvuosina, jolloin koko maassa poliittisia tuomioita valtioja maanpetoksesta langetettiin vuosittain 350 – 516 henkilölle.[1]

Pohjois-Hämeessä lakkautettiin lähes kaksisataa työväenjärjestöä 1920- ja 1930-luvuilla, viimeiset lapuanliikkeen painostuksesta syntyneiden ns. kommunistilakien perusteella.

Suurimman lapualaisaallon jo laannuttua kuohutti koko maata suojeluskuntalaisten raju hyökkäys sosialidemokraattien juhlaa vastaan Tampereella helatorstaina 27.5.1933.

Lindfors Tannerille: Katto ny kuinka poikias kohdellaan

Pekka Martin oli Hitlerin valtaantulovuonna 1933 yhdeksänvuotias. Hän tuli Tahmelasta kaupungin keskustaan seuraamaan Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen juhlamarssia Pyynikin urheilukentälle. Pekan isä Herman oli sosialidemokraattien luottomiehiä.

Seisoin Hämeenkadun ja Hämeenpuiston kulmauksessa Aleksanterin kirkon edessä. Kadulla oli valtavasti väkeä ja vilskettä. Marssirivistöjen saapuessa havahduin eriskummalliseen näkyyn: aivan lähellä 'Rummin Jussi'[2] patsasta joku suojeluskuntalainen heilutti käsiään, viittoili ja pyöritteli toisessa kädessään sormikkaita päänsä yläpuolella. Myöhemmin sain tietää, että tuo suojeluskuntalainen oli piiripäällikkö Aaro Pajari, joka sotien aikana yleni kenraaliksi.

Pajari oli halunnut hallituksen kieltävän virallisen liputusluvan. Hän oli epäonnistunut ja otti ”oikeuden omiin käsiinsä”. Pekka Martin kertoo, että suojeluskuntalaiset ”heittelivät puoluekokousväkeä mm. mädäntyneillä kananmunilla”.

Lipputangoista riisuttujen lippujen lisäksi Hämeenkadun ja Hämeenpuiston risteyksessä rauhalliseen kulkueeseen kohdistuneessa päällekarkauksessa suojeluskuntalaisten onnistui repiä kärjessä kannettuja työväenjärjestöjen lippuja. Välittömästi tämän jälkeen kulkueessa olleista TUL:n painijoista ja nyrkkeilijöistä muodostettiin lipuille suojavartiot.

Näin siis jopa sosialidemokraatteja Suomessakin. Minäkin seurasin, samanikäisenä kuin Pekka, mutta toisistamme tietämättä suojeluskuntalaisten riehuntaa samoilla paikoilla. Myöhemmin olin Työväentalon luona, kun ratsupoliisit hajottivat puolueväkeä ratsuin ja sapelinlappeillaan – sellaiset kuuluivat vielä silloin ratsupoliisien arsenaaliin – ja näin kun sukulaisemme ja perhetuttuamme, ylioppilas Erkki Lindforsia huitaistiin sapelilla ja sain kertoa asian suurena uutisena kotonani: "Ratsupoliisit hakkasivat Erkkiä Hallituskadulla sapelilla!"

Pekka Martin on kirjannut tämän tapahtuman:

Vuosia myöhemmin, 1945, Tampereen kaupungin silloinen kansliasihteeri Erkki Lindfors kertoi omakohtaisen kokemuksensa vuoden 1933 puoluekokouksesta. Erkkiä – nuorisoliittolaista – oli lyöty niin että veri vuoti. Hän sattui näkemään Väinö Tannerin, jolle osoitti verisiä kasvojaan: "Katto ny kuinka poikias kohdellaan!"

Lainaukset kirjasta Pekka Martin Muistelmia, toimittanut Pekka Peltoniemi, s.. 9-11. Tammi, 1982. Omassa kappaleessani on omistuskirjoitus: ”Sakulle, pojalle Pispalasta, toiselta samanlaiselta. Pekka”.

Pojat Pispalasta saivat yhteiskuntaoppia seuratessaan 9-vuotiaina – toisistaan tietämättä – viereisellä sivulla kuvattua A.O.Pajarin johtaman suojeluskuntakomppanian mellastusta ja punaisten lippujen repimistä saloistaan Tampereella toukokuussa 1933. Pispalan kujilla, kentillä ja rannoilla kaveeranneet pojat olivat myöhemmin monessa mukana, Pekka Martin sosdem. puolueen keskeisissä tehtävissä ja Sakari Selin kommunistisen liikkeen toiminnoissa. Joskus tiet kohtasivat vastakkaisilla rintamilla, useimmiten kuitenkin sulassa sovussa yhteisten päämäärien puolesta. Tässä kaverukset 50-vuotta myöhemmin kansainvälisen kongressin tauolla Lausannessa Sveitsissä. Pekka Martin oikealla, keskellä hänen vaimonsa Maria, lähtöisin Nokialta ja vasemmalla Sakari Selin.

Pohjois-Hämeen suojeluskuntapiirin päällikkö everstiluutnantti A.O. Pajari johti 150-miehisen upseerikomppanian Hämeenkadulle ja veti alas kadun varrelle pystytettyihin salkoihin nostetut punaiset liput. Eikä sekään riittänyt: Sen jälkeen marssittiin juhlapaikalle Pyynikin urheilukentälle ja vaadittiin järjestäjiä poistamaan myös sieltä punaiset ”luokkataistelun symbolit”, mikä myös tapahtui poliisien avustamana. Ei ollut ihme, että tällaiset toimet herättivät suuttumusta ja vastarintaa työväenliikkeen piirissä. Edellä on tästä Pekka Martinin muistelmista poimimani esimerkki.

Sodanvastainen toiminta voimistui

SKP:n Tampereen piirikomitean jäsen Paavo Rosman arvioi sodanvastaisen toiminnan voimistuneen 1930-luvun alkupuolelta lähtien. Se juontui hänen mukaansa Saksan fasistien valtaannoususta, vuoden 1933 keväästä.[3]

> Kun Saksan natsien valtaannousun jälkeen sodanvaara tuli yhä lähemmäksi, jouduttiin sitä jatkuvasti pohtimaan. Olihan maamme sotilaspiirien toimesta järjestetty itärajallemme uusiutuvia kertaus- ja taisteluharjoituksia. Karjalan kannaksen linnoitusvyöhykkeitä vahvistettiin ja lisättiin saksalaisten upseerien ja insinöörien valvonnassa. Teollisuuden tuotantokapasiteetti ja maatalous tutkittiin tarkoin. Kuumeisesti täälläkin varauduttiin tulevan sodan varalta.
>
> Tilanteen vakavuus nähtiin jo vuosia ennen sodan alkamista. Työväenjärjestöjen tilaisuuksissa ja kaikkialla sodanvaarasta varoitettiin.” Rosmanin mukaan työväen joukkojärjestöt, TUL:n seurat mukaan lukien, ”osasivat yleensä tuon ajan kipeimpiin kysymyksiin oikein asennoitua, sodan ja fasismin vastaisesti”. Usein pyydettiin neuvoa niiltä tovereilta, joiden arveltiin ”olevan SKP:n jäseniä.

Sama sodanvastaisuus leimasi myös Tampereen sosialidemokraattisen nuoriso-osaston toimintaa. Nuoriso-osaston ohjelmatoiminnassa voimallisesti mukana ollut lausuntaryhmän ohjaaja Reino Lahtinen muisteli myöhemmin noita aikoja :

Kahvitauko ATA Oy:n metalliverstaalla Tampereella 1930-luvun lopulla. Vasemmalla Arvo Lamminen, joka oli ennen toista maailmansotaa SKP:n maanlaisen toiminnan pitkäaikainen piirivastaava. Hän joutui sodanaikaisesta keskitysleiristä Pärmin pataljoonan mukana rintamalle, siirtyi Neuvostoliiton puolelle, palasi Tampereelle liittoutuneiden kaukotiedustelijana ja pahoinpideltiin raa'asti kiinni joutumisensa jälkeen.

> Sosdem. nuoriso-osastossa oli Tampereella voimakas sodanvastainen henki. Se johtui fasismin noususta Euroopassa. Nähtiin Saksan uhkaavan koko Eurooppaa. Fasistinen kumous Espanjassa antoi jo 30-luvun puolivälissä näille peloille uutta ajankohtaisuutta. Espanjan sisällissotaa seurattiin tarkasti.[4]

Lahtisen mukaan tämä heijastui myös nuorison ohjelmatoiminnassa: "Meillä oli mahtava joukkolausuntaruno 'Ei koskaan enää sotaa' jossa oli 12 osaa."

SKP:n ohjaava ote

> SKP:n jäsenten yhteydet maanalaiseen puolueeseen eivät olleet kovin muodollisia. Erkki Salomaakin sai vasta sodan jälkeen tietää, että hänen toimeksiantajansa oli ollut SKP:n piirisihteeri Arvo Lamminen.
>
> Lamminen ei päästänyt Salomaata Espanjaan taistelemaan tasavaltalaisten riveissä. Erkkiä ei lähetetty myöskään Tukholmaan eikä Moskovaan. Hänen kaltaisensa puolueen jäsen, jolla oli puhtaat paperit ja jolla ei ollut menneisyyttä lakkautetuissa vasemmistolaisissa järjestöissä, oli arvokas työntekijä.

Näin kertoo Teemu Oinonen Erkki Salomaa -elämäkerrassa SKP:n maanalaisen toiminnan menettelytavoista Tampereella.[5] Salomaan toteamus Arvo Lammisesta kuvaa hyvin puoluesuhteita maanalaisuuden kaudella. Vaikka Salomaa itse oli jo puolueen jäsen ja johti merkittävällä menestyksellä mm. rakennustyöläisten 10-viikkoista lakkoa Tampereella vuonna 1938, hän ei omien sanojensa mukaan tiennyt toimeksiantajaansa. Olihan SKP:n piirikomitea kuitenkin tämän rakennustyöläisten käymän taistelun taustavoima ja aivot.

Kuka ja millainen mies oli 1930-luvun lopulla viisi vuotta, pisimmän yhtäjaksoisen ajan, SKP:n Tampereen piiriä luotsannut Arvo Lamminen?

Arvo Lammisella oli tuolloin takanaan monipuolinen ja rikas elämänkokemus työväenliikkeessä. Jo 14-vuotiaana vuonna 1915 hän liittyi työväen urheiluseuraan, Tampereen Weikkoihin, sosdem. nuoriso-osastoon seuraavana vuonna ja vuonna 1917 metalliliiton ammattiosastoon. Hän otti osaa Punakaartiin ja sai 1,5 vuoden tuomion. Suomen Kommunistiseen puolueeseen Lamminen liittyi ensimmäisten joukossa vuonna 1920 ja oli vuosina 1921-22 kursseilla Pietarissa. Tältä pohjalta, silloisten linjausten mukaisesti, hän vastasi puoluepiirin sotilaslinjasta vuosina 1923-25. SKP:n kaupunkikomitean jäseneksi hän tuli vuonna 1925 ja piirikomiteaan vuonna 1927. Kommunistivainojen yhteydessä hänet tuomittiin vuonna 1928 jälleen 2,5 vuodeksi vankilaan. Se oli Tammisaaren "yliopiston" aikaa.

Arvo Lamminen ehti olla puoluepiirissä 1920-luvulla myös nuorisotyön vastaavana ja siinä ominaisuudessa käydä Kommunistisen Nuori-

Maanalaisen kauden tamperelaisia kommunisteja, useilla takanaan runsaasti vankilavuosia, kuvattuna heti sodan jälkeen SKP:n piirikomitean jäseninä. Eturivissä vas. Elsa Rautee, Leo Suonpää, Anni Suosalo ja Fanny Ylänne. Takarivissä vas. Eino Laine, Leo Laakso, Erkki Nieminen, Paavo Rosman, Artturi Pihala, Lauri Suosalo ja Arvi Laakso.

sointernationaalin kongressissa. Piirisihteeriksi hänet valittiin vuonna 1934, josta tehtävästä erosi terveydellisistä syistä vuonna 1939 jatkaen kuitenkin vuonna 1941 piirikomiteassa. Piirisihteerikautenaan hän kävi myös rajan takana, Moskovassa.[6]

Tunnettuja nimiä tuulisella paikalla

Puoluepiiri organisoitui Tampereella vv. 1919-1920 vaihteessa, jolloin työn järjestäjänä toimi puolueen Moskovasta lähettämä J.H. Lumivuokko. Hänen jälkeensä tehtävässä toimi Jalmari Rasi ja Kalle Söderström.

Söderströmin vangitsemisen jälkeen piirisihteeriksi lähetettiin Oulusta Antti Hyvönen ja hänen jälkeensä Neuvostoliitossa opiskelunsa päättänyt Eva Korhonen, joka vangittiin 1927.

Seuraava piirisihteeri oli Lauri Gustafsson, joka myös vangittiin jo vuoden 1928 keväällä. Hänen jälkeensä tuli tehtävään Eino Saastamoinen Nokialta, joka kuitenkin jäi kiinni puolueessa toimineen ohranan ilmiantajan polttamana 1930.[7]

Maanalaisen ja vainotun SKP:n toiminta oli sekä 1920- että 1930-luvuilla erittäin vaikeata myös piiritasolla. Leo Suonpää muistelee, että piirisihteereinä ovat toimineet mm. seuraavat henkilöt: Eeva Sassi-Korhonen, Huvi Luotonen, Kalle Lamminen, Martti Murto, Helmi Heikkilä, Inkeri Lehtinen ja Kerttu Lampinen.[8]

Varsin suuri joukko ihmisiä. Maanalainen piiriorganisaattorin työ on ollut todella tuulinen paikka. Lukumäärä osoittaa samalla valtiollisen poliisin EK:n tehokkuutta kommunistisen puolueen toiminnan tukahduttamisessa.

Piiriaktiivin keskeisin paikka

Piirikomiteoiden kokoonpanosta ei ole eikä voikaan olla tarkkaa tietoa, niiden kokoonpano vaihteli tilanteitten mukaan. Puolueen ammattiyhdistysaktiivi, piirikomitean jäsen Otto Mikkola kertoo 1930-luvun toiminnasta, että määrätyt henkilöt saattoivat kokoontua pohtimaan sunnuntaiaamuisin työväentalon alaravintolaan, jota kutsuttiin Tönkyräksi, ajankohtaisia asioita ja samalla myös päättämään tehtävistä. Hänen mukaansa piirikomiteat olivat 1930-luvun lopulla vapaamuotoisia tapaamistilaisuuksia, joissa käsiteltiin pääasiassa sitä mitä tehdään julkisissa järjestöissä.[9]

Paavo Rosman, itse piirikomitean jäsen ja ammattiyhdistysaktiivi, kertoo 1974 ilmestyneessä Tampereen piirin 30-vuotishistoriikissa oman versionsa työväentalolla tapahtuneesta yhteystoiminnasta:

> Tönkyrä, nykyisin Tampereen työväen teatterin kahvilan tupakkahuone, oli silloin 30-luvulla kahvilaruokala, jonne järjestöväki iltaisin ja pyhäpäivisin kokoontui. Sieltä tiesi aina löytävänsä jonkun toverin,

> jolta voisi ohjeita ja neuvoja kysyä, jos asiat eivät muuten selviäisi. Siitä tuli myös eräs SKP:n tamperelaisista tiedotuspaikoista. Ei ainoastaan järjestöväkeä, vaan ohranaakin Tönkyrä kiinnosti. Se istutti iltakaudet agenttiaan omassa pöydässään seuraamassa ketä kukin tapasi ja kenen kanssa keskusteli.[10]

Muistelmissaan Paavo Rosman kertoo tarkemmin itse illegaalisesta organisaatiosta. 1920-luvulla piiriorganisaattorit olivat usein ”ammattivallankumouksellisia”, tehtävää päätoimisesti hoitavia tovereita, jotka saatettiin komentaa Tampereelle muualta Suomesta tai palattuaan Neuvostoliitosta. Mutta 1930-luvulla piiriorganisaattorin tehtävä järjestettiin toisella tavalla.

Piirisihteereiksi nimettiin paikallisia työssäkäyviä tovereita, Rosman sanoo ja jatkaa: ”Esimerkiksi Arvo Lamminen oli pitkään piirisihteerinä ja toimi varsin menestyksellisesti. Hänen apunaan oli joukko tovereita, olimme piiritoimikunnan jäseniä. Teimme matkoja piirin alueelle mahdollisuuksien mukaan ja pidimme yhteyttä Helsingin keskusjohtoon. Minäkin jouduin yhteen aikaan käymään Helsingissä kerran kuukaudessa milloin ketäkin puoluejohdon jäsentä tapaamassa ja ohjeita saamassa.”

Toinen muutos 20-luvun organisaatioon oli se kun ennen kaupungissa toimivat sekä piiri- että aluekomiteat, niin 30-luvulla tyydyttiin ainoastaan piirikomiteaan, joka hoiti myös paikalliset asiat.[11]

Piirikomiteasta pidettiin yhteyksiä muualle Pohjois-Hämeeseen. Arvo Viitanen Nokialta kertoo, että puolueen toimintaa paikkakunnalla helpotti se, että Tampereelta saatiin ohjeita. Ja yhteydet Tampereelle säilyivät poliisin suorittamista pidätyksistä huolimatta. Myös puoluekeskuksen edustajat tulivat usein Nokialle Tampereella käydessään.

Ennen kansanrintakautta oli Nokialla kuitenkin maanalainen puoluetyö vilkkaampaa kuin kansanrintamakauden aikana, kokouksia pidettiin useammin. Arvo Viitanen selittää tämän siten, että kansanrintamakaudella, jolloin toimittiin julkisissa järjestöissä, saatettiin siellä tavata useammin, keskustella asioista ja myös tehdä päätöksiä.[12]

Kesäkoti ohranan silmätikkuna

Vaikka kommunisteilla ja vasemmistolaisilla olikin yhteisiä tapaamisia eri järjestöjen tilaisuuksissa tämä ei riittänyt. Kaivattiin laajempia yhdessäolotilaisuuksia. Sellaiseen löydettiin mahdollisuudet vuonna 1937, jolloin hanke pantiin vireille Tampereen Ammatillisen Paikallisjärjestön nimissä.

SKP:n maanalaisen piirikomitean jäsen, vaatetustyöläinen Anna Valtonen on muistelmissaan esitellyt tämän toiminnan syntyvaiheita:

> Kun lapualaisvuosina kaikkea järjestöjen toimintaa valvottiin ja vainottiin, alettiin paikallisjärjestön piirissä suunnitella kesäkotitoimintaa. Ensimmäiset kesät vietettiin vuokratiloissa Tottijärvellä ja Teiskossa. Tämän työn näyttäessä lupaavalta alettiin puuhata Työväen Kesäkoti -osakeyhtiötä.[13]

Tämän toiminnan rekisteröi heti myös paikallinen valtiollisen poliisin EK:n osasto. Pääosastolle lähettämässään selostuksessa toukokuussa 1937 paikallisosasto kertoo, että TAP on vuokrannut kesäpaikan Tottijärveltä ja että kesäkotitoimikunnan kaikki viisi jäsentä ovat kommunisteja.

Valtiollinen poliisin mielenkiinto tätä puuhaa kohtaan säilyi jatkossakin. Toukokuussa vuonna 1938 kerrotaan Helsinkiin, miten tunnetut kommunistit Lauri Hilden, Paavo Rosman ja Otto Mikkola olivat neuvotelleet kesäkotiyhtiön perustamisesta. Perustava kokous pidettiin 8.5. ja osakepääomaksi päätettiin 50 000 markkaa. Poliisin tietojen mukaan johtokunnan 12 jäsenestä kuusi oli kommunisteja, puheenjohtajana Otto Mikkola.[14]

Anna Valtonen, itse johtokunnan jäsen, puolestaan kertoo, miten puuha edistyi. Osakkeita myytiin paikallisille ammattiosastoille ja yksityisille jäsenille. Ammatillinen paikallisjärjestö merkitsi oman osuutensa. Sopivaksi paikaksi löydettiin saari noin tunnin laivamatkan päässä Näsijärveltä.

> Kesäkotitoiminta lähti onnistuneesti alkuun. Isännäksi kesäkodille saatiin Otto Mikkola, joka harrastustyönään otti asioiden hoidon sydämen asiakseen. Omalla antaumuksellisella toiminnallaan hän sai

Tampereen seudun vasemmistolaisen työväenliikkeen aktivisteja Tottijärveltä vuokratussa kesäviettopaikassa 1930- luvun loppupuolella ennen Työväen Kesäkodin perustamista. Henkilöitä tunteneet voivat kuvasta tunnistaa monia merkittäviä paikallisia vaikuttajia Arvi Laaksosta, vasemmassa laidassa, edessä toisessa rivissä, aina oikealla edessä toisena olevaan Jorma Johteiseen.

kesäkodilla kävijät osallistumaan kodin suunnitteluun, urheilukentän, saunan ja juhlahallin rakentamiseen. Kaikki tehtiin talkootyönä. Kesäkotiväellä oli omia pahvimökkejä, telttoja ja muita kevytrakenteisia majoja, joissa asuttiin. Joskus tilapäisiä vierailijoita oli enemmän kuin tiloja löytyi.

Kesäkodin toimintaan liittyi monenlaisia tapahtumia. Pidettiin järjestöjen kokouksia, työväenliikkeen merkkipäiville omistettuja juhlia,

urheilukilpailuja ja olympialaiset kuuluivat ohjelmaan joka kesä. Köydenvetokilpailuja pidettiin usein. Lapsille järjestettiin omia kilpailuja. Juhlahallissa, ns. lasipalatsissa pidettiin TAP:n nais- ja nuorisojaoston ohjelmaharjoituksia ja sadeaikoina samoin kuin iltojen pimetessä syyskesällä siellä tanssittiin. Kesäkodilla oli ravintola, jossa sai ruokaa annoksittain. Ruokailun jälkeen asiaan kuuluivat tiskausvuorot.

Anna Valtonen kuvaa erittäin innostuneesti ja havainnollisesti vielä vuosikymmeniä jälkeenpäin kesäkodin tunnelmia. Hän kertoo, miten sinne tultiin lauantain iltalaivalla perheittäin ja miten myös kesälomat vietettiin siellä. Hyvät uimarannat odottivat ja sauna oli joka ilta kuumana. Kesäkodin sääntöihin kuului ehdoton raittius:

> Pullomiehet saatettiin veneellä salmen yli, josta sai itse etsiä tiensä eteenpäin.

Mutta miten tämä idylli liittyi työväen yhteistoimintaan ja sodan ja fasismin vastaisen rintaman luomiseen? Anna Valtonen tiivistää asian näin:

> Toiminta kesäkodilla oli toverihenkeä lujittavaa ja yleensä kasvattavaa, se edisti tietoisuuden lisääntymistä työväenliikkeen kysymyksissä.

Valtiollinen poliisi, jonka omat tiedottajat kävivät kesäkodilla, kuvasi asioita omalla tavallaan. Anna ja Lasse Suosalon toimintaa Tampereella kirjatessaan EK:n miehet pitivät kesäkotia erityisen ”vaarallisena” paikkana:

> Työväen Kesäkoti oli vähitellen muodostunut tamperelaisten kommunistien kokoontumispaikaksi kesäiseen aikaan. Eikä sinne kukaan toisin ajatteleva työläinen uskaltanut mennäkään kesäiltojaan viettämään.
>
> Siellä virisi myös sangen intensiivinen ja määrätietoinen kommunistinen kiihotus, jota hoitivat pääasiassa Lasse ja Anna Suosalo.[15]

Tästä ”kommunistisesta kiihotuksesta” valtiollisella poliisilla on hyvin yksityiskohtaisia selostuksia. Kyseinen pariskunta toimitti kesäkodin leh-

teä, jota luettiin yleisissä tilaisuuksissa ja jossa seurattiin ajan tapahtumia vasemmistolaisesta/kommunistisesta näkökulmasta. Valtiollisen poliisin asiamiesten mielestä nämä kirjoitukset ja katsaukset olivat erittäin räikeitä ja valtion turvallisuutta vaarantavia.

Valtiollinen poliisi sai myös selville, että kesäkotia pidettiin ilmeisesti kommunistien etappipaikkana, koska aina joskus johtavat kommunistit toivat sinne vieraita muilta paikkakunnilta. Sen merkitys paikalliselle yhteydenpidolle oli ilmeinen. Suuremmissa juhlatilaisuuksissa oli ohranan tietojen mukaan läsnä jopa 150-200 henkeä.

Nuorisoseurassa sai ensi kosketuksensa työväenliikkeeseen myös tuleva Tampereen kaupunginjohtaja Erkki "Napoleon" Lindfors, toinen oikealta vierellään vaimonsa Irma. Vasemmalla osuusliike Voiman kauppa-apulainen Leo Lehto, nuorisoseuran taiteilija, josta myöhemmin tuli Helsingin Kansallisteatterin päälavastaja. Kuva on otettu retkeltä Kuuselaan.

Anna Reetta Suosalo

Anna Reetta Suosalo os. Kilpeläinen, synt. 1910, oli tuomittu poliittisista syistä jo kahdesti ennen Tampereelle muuttoaan. Ensimmäinen tuomio 1930 oli vuosi ja kuusi kuukautta kuritushuonetta valtiopetoksen valmistelusta ja toinen vuonna 1932, jolloin tuomio oli jo kolme vuotta ja kuusi kuukautta.

Lauri Olavi Suosalo

Konepuuseppä Lauri Olavi Suosalo, synt. 1904, oli johtavia kommunisteja Vaasassa ennen vuotta 1926, jolloin lähti Neuvostoliittoon. Suosalo suoritti siellä punaupseerikoulun, komennettiin Suomeen 1931 ja tuli pidätetyksi samana vuonna. Hänet tuomittiin kuudeksi vuodeksi valtiopetoksen valmistelusta.

Vapauduttuaan hän muutti Vaasasta Tampereelle ja toimi mm. Työväen Kesäkodin ohjelmatoimikunnassa vv. 1937-1939. Lauri Suosalon epäiltiin olleen yhteydessä ohranaan ja hänet erotettiin SKP:stä sodan jälkeen. Hän oli sodan aikana turvasäilössä ja komennettiin asepalveluun Pärmin pataljoonan mutta joutui pienemmän ryhmän mukana aluksi Kannakselle. Siellä ohranan suorittamassa kuulustelussa hän myönsi 19.3.1942, että on ”tavallaan katkaissut sillat jo takanaan aikanaan kertomalla kuulustelupöytäkirjaan enemmän kuin puolueen jäsenen olisi sallittu tehdä”. Näyttöä tietoisesta yhteydestä valtiolliseen poliisiin EK-Valpon henkilömapista ei löydy.

Viitteet

1 Antero Timosen keräämä tilasto. Kansan Arkisto. Poliittiset vangitsemiset 3E. Jaakko Mäkelä (Turun yliopisto) on tutkimuksessaan ”Oikeudenkäyttö Suomen politiikassa vuosina 1918-1939, valtiorikosjutut”, päätynyt 6 223 valtio- ja maanpetosjutuista rangaistukseen tuomittuun henkilöön. Valtio- ja maanpetosjuttujen lukumäärä mainittuina vuosina oli 1 663. Kansalaissodan jälkeisissä valtiorikostuomioistuimissa tuomittuja oli kaiken kaikkiaan 67 788.

2 Hämeenpuistossa oleva ns. Vapaudenpatsas sai kansalaissodan jälkeen pilkkanimen Rummin Jussi jämsäläinen punavankien teloittajan Johannes Fromin mukaan. Ks. Jukka Rislakki: Kauhun aika. Vastapaino 1995. Erkki ”Napoleon” Lindfors oli puolestaan pitkään Tampereen kaupunginjohtajana sodanjälkeisinä vuosina.

3 Taistelujen tiellä. SKP:n Tampereen piirin julkaisu, sivu 41-58.

4 Reino Lahtisen haastattelu 11.3.1992.

5 Teemu Oinonen: Erkki Salomaa, sivu 66.

6 Arvo Lammisen muistelmat. Kansan Arkisto.

7 Elli Stenberg. Taistelujen tiellä, sivut 11-34.

8 Leo Suonpään haastattelu 11.4.1992.

9 Elli Stenberg, emt. sivu 13.

10 Taistelujen tiellä, sivut 41-58.

11 Paavo Rosmanin muistelmat. Kansan Arkisto.

12 Arvo Viitanen: muistio toiminnasta, Sorokka 4.2.1942. NKP:n arkistomateriaali, Kansan Arkisto.

13 Anna Valtosen muistelmat. Kansan Arkisto.

14 EK-Valpo 1/5 Tampereen os. tilannekatsauksia. Valtionarkisto.

15 EK-Valpo, Anna Suosalo hmp n:o 1902.

Kansanrintamakauden toimintaa

Vasemmisto hyviin asemiin SDP:ssa

Aivan samoin kuin Helsingissä, kehittyi Tampereellakin sosdem. puolueen sisällä vasemmistovirtauksia. Ne olivat osin sisäsyntyisiä, mutta myös kommunistien aikaansaamia. Puolueen piirikomiteaan kuulunut ja ennen pidätystään jatkosodan aattona piirisihteeriksi valittu Eino Laakso, joka Pärmin pataljoonan taisteluissa siirtyi syyskuussa 1941 rintaman toiselle puolelle, toteaa Sorokassa/Belomorskissa 18.10.1941 kirjoittamassaan selostuksessa Tampereen tilanteesta, että

> Kommunistisen puolueen vaikutus sosdem. puolueessa tuntui eniten Tampereen sosialistisen työläisyhdistyksen ja rakennustyöläisten sosdem. yhdistyksen toiminnassa. Niiden johdossa oli SKP:n jäseniä.[1]

Myös muualla piirin alueella toimi SDP:n osastoja, joissa kommunisteilla oli vaikutusta. Eino Laakso mainitsee erityisesti Nokian, Ylöjärven ja Eräjärven puolueosastot.

Maineelta johtavin vasemmistolainen puolueosasto oli kuitenkin Tampereen Sosdem. Klubi, jonka puheenjohtajana toimi vv. 1934-1940 vasemmistososialisti Huugo Lehtinen, joka julkisesti tunnustautui K.H.Viikin kannattajaksi. SKP:n aloittaman kansanrintapolitiikan kannalta nämä vasemmistolaisesti suuntautuneet puolueosastot olivat ratkaisevia julkisen toiminnan väyliä. Muistellessaan myöhemmin, 1970-

luvulla, tuota aikaa ja ryhtymistään Klubin puheenjohtajaksi Huugo Lehtinen toteaa:

> Suostuin mielihyvin tehtävään ja otin tavoitteeksi luoda Klubista johtavan puolueosaston, joka veisi alueella marxilaista linjaa eteenpäin. Klubin toiminta laajeni ja se vahvistui myös ideologisesti. Kokouksia järjestettiin säännöllisesti ja mm. Helsingistä kävivät sellaiset tunnetut vasemmistososialidemokraatit kuin Mauri Ryömä, Cay Sundström, Ahti Myrsky ja Reinhold Svento meille luennoimassa.[2]

Vasemmistolaisuus sai vastakaikua tamperelaisten keskuudessa. Huugo Lehtisen mukaan klubilaiset saivat vuoden 1937 kunnallisvaaleissa valtuustoryhmän paikoista kaksi kolmasosaa. Sama enemmistö oli myös kunnallisjärjestössä. Eino Laakson toisessa yhteydessä esittämien tietojen vakuudeksi Huugo Lehtinen sanoo myös, että ”tukena Klubilla olivat sosdem. rakennustyöläisten osasto ja sosialistinen työläisyhdistys”.

Myös valtiollisen poliisin EK:n Tampereen osasto oli tietoinen kommunistien rynnistyksestä sosialidemokraattisiin järjestöihin. Tilannekatsauksissaan pääosastolle Tampereen osaston päällikkö Allan Rydman kuvailee hyvin tarkasti kommunistien valloituksia vuoden 1937 alussa:

* Tampereen sosialistisen työläisyhdistyksen kokouksessa 18.1.1937 kaikki vuosikokoukseen asetetut johtokunnan ehdokkaat olivat tunnettuja kommunisteja.
* Nokian sosdem. nuoriso-osasto on vasemmiston käsissä, liittokokousedustajaksi on valittu Arvo Viitanen.
* Vasemmisto on kaapannut Pispalan sosdem. nuoriso-osaston.
* 700 jäsenen villateollisuustyöväen ammattiosasto on syrjäyttänyt 30 vuotta toimineen sosialidemokraattisen puheenjohtajansa ja valinnut tilalle kommunisti Usko Salmen.
* Kommunistit eivät ole suotta kehuneet, että heidän solutuksensa Tampereella sujuu hyvin. Jopa Tampereen työväenyhdistykseen, sosdemien parhaaseen linnakkeeseen, he saivat johtokuntaan yhden kommunistin ja kolme vasemmistolaista.
* Sosdem. Klubin vuosikokouksessa valittiin kunnallisjärjestön edustajistoon 14 henkeä, joukossa Betty Peltonen ja Paavo Rosman.

* Tampereen metallityöväen ammattiosaston kokouksessa on kaikki ehdotetut 8 kommunistia valittu paikallisjärjestön edustajistoon. Edustajia osasto sai 11.
* SAK:n määräyksestä TAP:n urheilu- ja nuorisojaosto lopetettu (liian vasemmistolaisena, kirj.huom). Siitä huolimatta jaosto kokoontui taas 3.2.1937.
* Pispalan sosdem. nuoriso-osastossa oli esillä 16.2. alustus ”sotaa ja fasismia vastaan”, joka esitetään piirikokoukselle.
* SDP:n puoluetoimikunta on lähettänyt kirjeen piirijärjestölle ja kehottaa erottamaan Betty Peltosen, Paavo Rosmanin ja Otto Mikkolan.
* Nokian sosdem. nuoriso-osastolla oli voimakas sodanvastainen Marian päiväjuhla, jossa oli yleisöä n. 150 henkeä.
* TAP:n vuosikokouksessa 29.3. kommunistit saivat työvaliokuntaan yhtä monta jäsentä kuin sosialidemokraatit.
* Metallimiehillä oli 14.3. kokous. Viidellä tehtaalla on esitetty vaatimus palkankorotuksista, ellei vaatimuksia saada läpi ryhdytään lakkoon.
* Sosialidemokraattien johtohenkilöillä ja puoluekeskuksen edustajilla oli kokous 11.4.1937, jossa oli mukana puoluesihteeri Aleksi Aaltonen. Toimittaja Toivo Mansner kiivaimpana ”vaati, että on viipymättä ryhdyttävä sellaisiin toimenpiteisiin, että kaikenlainen kommunistien solutustyö loppuu ja että kaikki kommunistiset ainekset ajetaan armotta pois SDP:stä”.[3]

Viime mainittu tieto tamperelaisen sosdem. sisärenkaan kokouksesta merkitsee sitä, että valtiollisella poliisilla oli tiedottaja myös siinä piirissä. Jos Paavo Rosmanin epäilyt pitävät paikkansa, Toivo Mansner oli itse kertonut vaatimuksensa valtiolliselle poliisille! Lähde on voinut olla myös itse Aleksi Aaltonen, SDP:n puoluesihteeri, jonka tiivis yhteistyö valtiollisen poliisin kanssa on arkistojen valossa kiistaton tosiasia.

Nokialla voimakas oppositio

Vastaavanlaista kehitystä aikaansaatiin Nokialla, kun SKP:n jäsenet alkoivat työväen yhteisrintaman (1933) ja sitten kansanrintaman tunnuksien mukaisesti liittyä julkisiin järjestöihin. Ensin liityttiin ammattiyhdistyksiin ja vuonna 1936 paikalliseen työväenyhdistykseen.

Näytti siltä, että sosdem. puolueen tiukka ote ei yltänyt muualle niin hyvin kuin Tampereelle, jossa ojennusyritykset jäivät myös usein vain yrityksiksi. Nokialla työväenyhdistykseen liittyminen oli alussa nihkeämpää, mutta jo vuonna 1938 suurin osa Nokian työväenyhdistyksen jäsenistä oli vasemmistolaisia.

Anna Valtonen oli kotoisin Siurosta, josta taival jatkui Nokialle. Toiminta työväenliikkeessä alkoi rakennustyöläisten ammattiosaston huvitoimikunnassa. Nokialla Anna Valtonen liittyi SKP:hen jo 1920-luvulla. Kun hän poliittisista syistä sai lopputilin kumitehtaalta, oli edessä muutto Tampereelle 1929. Siellä hänelle annettiin tehtäväksi pitää puolueasioissa yhteyttä johtavaan nokialaiseen kommunistiin Arvo Viitaseen. Hän kertoo elävästi tilanteen muutoksesta Nokialla tunnettujen SKP:n puoluekokouspäätöksien jälkeen:

> Näin kuinka SKP:n antama kehotus mennä mukaan kaikkiin työläisten joukkojärjestöihin ja voimistaa toimintaa niissä, suunnata se Neuvostoliittoa vastaan suunnitellun sodan vastustamiseen ja työväenluokan omien etujen puolustamiseen otettiin vuonna 1934 vastaan Nokialla.
>
> Entiset lakkautettujen ammattiosastojen jäsenet liittyivät SAK:n alaisiin osastoihin. Sosdem. työväenyhdistykseen liittyi jäseniä ja toiminta, joka pitkän aikaa oli ollut muodollisten asioitten hoitamista, virisi uudelleen. Ammattiosastoissa alettiin keskustella ajan kysymyksistä. Työväentalon piirissä alkoi toiminta. Näyttämökin heräsi. Järjestettiin erilaisia tilaisuuksia sikäli kun lapualaisvuosien poikkeuslait sallivat.
>
> Tärkeintä oli kerhotoiminta, jossa opiskeltiin työväenliikkeen eri kysymyksiä. Oli ammattiyhdistystiedon kerho, kunnallistiedon kerho, työväenliikkeen historian kerho, nuorison poliittinen kerho ja lisäksi tuli mukaan naisten oma toiminta.

> Oli myös ohjelma- ja lauluryhmiä, joille omin voimin valmistettiin lauluja ajankohtaisista asioista. Tämän toiminnan herättämisen kärjessä oli Arvo Viitanen, joka oli vuosina 1934 - 1939 työläisnuorisoosaston lauluryhmän vetäjänä. Hän myös itse kirjoitti lauluja, joiden tosin luultiin kadonneen.[4]

Anna Valtonen mainitsee Arvo Viitasen kirjoittamaksi tunnetun laulun, jonka sanat hyvin sopivat lapualaisvaiheen jälkeiseen kansanrintamakauteen. Sen nimi on Rakentajain marssi. Viitanen oli itse rakennustyöläinen ja lyhyen aikaa myös rakennusliiton järjestäjänä Erkki Salomaan jälkeen. Laulu alkaa seuraavin sanoin:

Jo työväenluokka nousee taas,
ei voineet estää ja nyt se kestää.
Vaikk' järjestömme myrsky kaas,
niin uusi nousee Suomen maas.
Kun rohkeasti vain me taistelemme ain
rinta rinnan siskot, veljet raatajain.
Niin luokkataistelon tie viepi voittohon
ja se työväenluokan suurin onni on.

Nokian työväenliikkeen suuri runoilija oli kuitenkin Elsa Rautee, jonka sykähdyttävä laulu Veli sisko kertoi Espanjan sisällissodan aikaisista tunnelmista ja josta tuli kansanrintamakauden ehkä tunnetuin sodanvastainen julistus.

Veli, sisko, kuulet kummat soitot
ympärilläs kaikkialla soi.
Rummut jyskää taantumuksen voitot,
luokkataistoin myrskyt salamoi.
Tykit, pommit, kaasut kaikenlaiset
tuovat tuhoa ja kuolemaa.
Isät, veljet työläiskotiemme
taistotanner uhriksensa saa.
Miksi kansat toisiansa surmaa,
työmies työläisiä toisen maan.

Kuka voitot korjaa murhatöistä,
milloin verivelat maksetaan.
Työläiskansat nouskaa kaikkialta
sodan julmaa vaaraa vastahan.
On jo aika ihmisyyden voittaa,
sodan julmat kauhut lopettaa.

Tekstistä huokuu sama sodanvastainen henki kuin Karl Voghtin runossa Sota, joka kuului Tampereen sosdem. nuorisoseuran lausuntaohjelmistoon. Siinä yhdistetään vastaavalla tavalla taistelu sotaa vastaan luokkataisteluun. Tämä vastasi työväenliikkeen näkemyksiä, joissa sodan alkujuuret yhdistettiin kapitalistiseen järjestelmään.

Nokian yhdistys otti hyvin kriittisen asenteen sosdem. puolueen johtoon. Vuosina 1938-1939 järjestettiin useita kokouksia, joihin kutsuttiin kansanedustajia selostamaan eduskuntaryhmän työtä. Sosialidemokraattiset kansanedustajat joutuivat näissä kokouksissa hyvin vaikeaan tilanteeseen, kun jäsenet arvostelivat heidän kannanottojaan eduskunnassa.

Syksyllä 1939, jolloin oli jo nähtävissä, että maa oli valmistautumassa sotaan, Nokian yhdistys lähetti sosdem. puolueen johdolle kirjeen, jossa vaadittiin ylimääräisen kertausharjoituksen peruuttamista ja Neuvostoliiton ehdotusten huomioon ottamista, kertoo Arvo Viitanen. Kommunistien vaikutus oli Arvo Viitasen mukaan Nokialla merkittävä myös kunnallispolitiikassa.[5]

SKP:n keskuskomiteaan vuoden 1935 puoluekokouksessa valittu Toivo Karvonen arvioi myöhemmin 1959 ilmestyneessä puolueen 40-vuotisjulkaisussa sosdem. puolueen silloista sisäistä tilannetta:

> On pidettävä luonnollisena, että työväenluokan yhtenäisyystahto joukkojen keskuudessa noissa olosuhteissa ilmeni varsin voimakkaana. Vastoin sosdem. johtajien tahtoa kasvoi työväenluokan yhteisrintama alhaalta päin. Tämä ei näkynyt vain ammatillisissa vaan myös poliittisissa järjestöissä. Sosdem. puolueen keskuudessa eri puolilla maata alkoi ilmetä osastoja, jotka eivät hyväksyneet puolueensa virallisia poliittisia kannanottoja, arvostelivat niitä ankarasti ja pyrkivät yhteistoimintaan työväen poliittisten toimintakomiteoiden kanssa.[6]

SDP:n johto tiukalla linjalla

On selvää, että tällainen kehitys huolestutti sosdem. puolueen oikeistolaista johtoa. Se oli tietoinen SKP:n VI puoluekokouksen päätöksistä, jotka edellyttivät mm. kommunistien ja sosialidemokraattien yhteistyötä nousevaa fasismin uhkaa ja sodanvaaraa vastaan. Sosdem. puolueen johto ei lainkaan pitänyt siitä, että kommunistit olivat päättäneet tulla mukaan julkisiin järjestöihin.

Sosdem. puolueen tiukka linja nähtiin heti Kominternin historiallisen kongressin jälkeen 1936 Tampereella, kun kaksi tunnettua kommunistia Paavo Rosman ja Betty Peltonen liittyivät sosdem. klubiin. Asiasta oli tehty päätös SKP:n piirikomiteassa ja kummatkin hyväksyttiin sosdem. klubin jäseniksi.

> Vuonna 1937 SDP:n puolueneuvosto kuitenkin tuomitsi jyrkästi kommunistien liittymisen SDP:hen ja sekä Peltonen että Rosman erotettiin. Tampereen Sosdem. Klubille annettiin kehotus heidän erottamisestaan, muussa tapauksessa Klubi erotettaisiin puolueesta.[7] (Paavo Rosman)

Tampereen sosdem. piiritoimikunta oli ollut valppaana jo aiemmin. 12.12.1936 pidetyn kokouksen pöytäkirjan 7. pykälässä paheksutaan sitä, ettei Betty Peltosta, joka oli liittynyt klubiin aiemmin kuin Rosman, oltu vieläkään erotettu. Samassa piiritoimikunnan kokouksessa varotettiin Tampereen sos.dem kunnallisjärjestöä, että sen on entistä tarkemmin seurattava, ”ettei puoluetta vahingoittavia aineksia pääse pesiytymään järjestöön”. Huomautus johtui siitä, että kunnallisjärjestö oli hyväksynyt jäsenekseen Tampereen Rakennustyöläisten Sosdem. yhdistyksen.[8]

Sosdem. puolueen oikeistolaisella johdolla oli jo tarpeeksi murheita omasta vasemmistostaan. Sen vuoksi se jyrkästi torjui avoimesti tunnettujen kommunistien, joita sekä Peltonen että Rosman olivat, liittymisen puolueeseen. Tamperelaisten kommunistien yritys ”kokeilla kepillä jäätä” torjuttiin kerta heitolla. Itse asiassa Rosmanin ja Peltosen liittymisestä tehtiin turhan suuri numero, sillä lähes kaikki johtavat kommunistit olivat jo jäseninä joissakin sosdem.puolueen osastoissa.

SDP:n puolueneuvosto oli käsitellyt näitä ”kurinpitoasioita” 9.2.1936 ja sitten myös 7.3.1937. Ensin mainitussa kokouksessa puolueneuvosto myönsi puoluetoimikunnalle oikeuden ”ryhtyä puoluetta vahingoittavien henkilöiden suhteen kaikkiin niihin toimenpiteisiin, jotka puolueneuvostolle puolueen sääntöjen 37. pykälän mukaan kuuluvat”. Vuoden 1936 aikana puoluetoimikunta oli kuitenkin vielä arkaillut kurinpitotoimiin ryhtymistä edessä olevien eduskuntavaalien vuoksi. Niiden jälkeen tilanne muuttui, vaikka vasemmistolaiset olivatkin tuoneet sosdem. puolueelle lisäpaikkoja eduskuntaan.

Mutta puoluetoimikunta ryhtyi saamiensa valtuuksien turvin sanoista tekoihin jo 10.5.1937. Tässä kokouksessa erotettiin puolueesta Akateeminen Sosialistiseura ja eräitä nimeltä mainittuja henkilöitä ”heidän puoluetta vahingoittavan toimintansa johdosta”.

Tamperelaiset Betty Peltonen ja Paavo Rosman, jotka eivät varmasti olleet ehtineet tehdä paljoakaan Tampereen Sosdem. Klubissa, pääsivät jo tässä vaiheessa erotettujen joukkoon. Heidän lisäkseen erotettiin Mauri Ryömä, Raoul Palmgren ja Erkki Vala Helsingistä sekä Saara Kontulainen ja Soini Rantanen Turusta.

Varoituksen saajien joukossa oli myös yksi tamperelainen, Lauri Saarinen, muita olivat Cay Sundström, Kaisu Mirjami Rydberg, Ahti Myrsky ja Niilo Välläri Helsingistä, tunnettuja nimiä siis.[9] Tamperelaisista Lauri Saarisen liittäminen varoituksen saajien joukkoon lienee ollut erehdys, jota mies itsekin oli ihmetellyt.

Sosdem. puolueen johtoportaaseen eivät kommunistien aloittamat kansanrintamapyrkimykset siis vaikuttaneet. Puolueessa olleet vasemmistovirtaukset tukahdutettiin puoluejohdon päätöksillä ja kommunisteiksi tunnettuihin suhtauduttiin avoimen kielteisesti.

Vasemmistolaista vaikutusta kaikkialla

Sosdem. klubiin liittynyt Betty Peltonen, kommunistisen puolueen jäsen, toimi puolueen vaikutuksen laajentamiseksi hyvin monissa järjestöissä. Hän oli mukana Tampereen Työväenopistossa erilaisissa ryhmissä, Työväen Sivistystyöjärjestössä, osuusliike Voiman Naiset mukaan toimin-

nassa ja vuonna 1935 toimintansa aloittaneessa Ihmisoikeuksien Liiton Tampereen toimikunnassa.

Työväenopiston piirissä Betty Peltonen oli alun alkaen mukana erilaisissa kulttuuriryhmissä, joista sitten kehittyi ammatillisen paikallisjärjestön naislaulajien suurkuoro. Kun Peltonen tuli paikallisjärjestön toimistoapulaiseksi perustettiin paikallisjärjestössä joukkolausuntaryhmä, jolle Betty Peltonen kirjoitti ohjelmia. Ryhmä koottiin joka tilaisuutta varten erikseen, jotta ohrana ei pääsisi siihen kiinni! Tarkoituksena oli suojella myös paikallisjärjestöä, koska se ei kuitenkaan ollut järjestön vakinainen oma ryhmä.

> Ohjelman sisältö pyrittiin saamaan ajankohtaiseksi. Yhteiset kampailutunnukset tulivat näin esille. Esitysten yksinkertainen selvyys, nuorten innostus ja suuri lukumäärä saavuttivat kuulijoissa vastakaikua.[10] (Betty Peltonen)

Tampereen työväenopiston roolista Peltonen toteaa:

> Opistolaiset olivat johtavana voimana myös työväen sivistystyöjärjestössä. Tämä oli muuten se taso, jossa helpommin syntyi yhteisiä tilaisuuksia sosialidemokraattien kanssa. Järjestyi luentotilaisuuksia eri aloilta, myös ammattiyhdistysliikkeen tehtävistä ja päämääristä.

Ihmisoikeuksien Liiton toiminta kokosi Tampereella taakseen hyvin erilaisia kansalaispiirejä. Tampereen toimikunnan aloitteentekijänä toimi lehtori Tyyne Lassila ja tamperelaisten edustajana liiton hallintoon valittiin Betty Peltonen. Ihmisoikeuksia kuvaavaa oli, että juuri Betty Peltosen nimi Ihmisoikeuksien Liiton johdossa antoi viranomaisille tekosyyn estää liiton rekisteröinti, koska Peltonen oli saanut tuomion kommunistisesta toiminnasta. Toiminnassaan Ihmisoikeuksien Liitto, jota johti professori Väinö Lassila, sai myönteisiä tuloksia.

Ihmisoikeuksien Liitto vaikutti mm. siihen, että 1930-luvun puolivälissä Toivo Antikaisen oikeusjutun aikana äärioikeistolaisten vaatimus kuolemanrangaistuksen hyväksymisestä lakiin tuli torjutuksi.

Vasemmistolaisten vaikutus yllämainituissa Betty Peltosen harrastusten/puoluetehtävien kohteena olevissa muissakin järjestöissä ja toimikun-

nissa oli 1930 -luvun lopulla Tampereella huomattava. Se että luettelossa esiintyy osuusliike Voiman toimikunta selittyy varsin erikoisella tavalla. Kommunistit ja muut vasemmistolaiset saattoivat esiintyä edistyksellisen osuuskauppaliikkeen vaaleissa omilla listoillaan, kun kommunisteiksi tunnettujen ehdokkaiden vaalioikeutta ei voitu rajoittaa teknisistä syistä. Näin ollen kommunisteilla oli vaikutusta myös osuuskauppaliikkeen piirissä.[11]

Kovin suureksi ei kommunistien osuus päässyt Voimassa kasvamaan. Voiman edustajiston vaaleissa 13.11.1938 vaaliliitto D (kommunistit) sai vain 3223 ääntä ja kuusi edustajaa 60-henkiseen edustajistoon. Sen lisäksi sosdem. vaaliliitoista valittiin vielä kaksi kommunistia. Pientä edistystä oli kuitenkin tapahtunut, sillä vuoden 1935 vaaleissa kommunistit saivat seitsemän paikkaa.[12]

Betty Peltosen työ Naiset mukaan toimikunnan perustamiseksi Rantaperkiöön sai tylyn lopun, kun asia vietiin Voiman johdon tiedoksi. Innostuneesti alkanut naisten oma-aloitteinen toiminta lopahti, kun johdolta tuli asiaan kielteinen kanta. Betty Peltosen nimi oli liian kuuma Voiman sosialidemokraattiselle johdolle.

Osoituksena SDP:n mahdista aina urheiluseuroja myöten oli Betty Peltosen yritys päästä Rantaperkiön Iskun (TUL) naisvoimistelijoihin. Häntä ei sosialidemokraattien johtama seura hyväksynyt jäsenekseen.[13]

Eräänä merkittävänä yhdyssiteenä ja työväenliikkeen silloiseen perinteeseen liittyvänä tamperelaisten vasemmistolaisten ja kommunistien yhteistyömuotona on mainittava Tampereen seudun siviilirekisteriläisten yhdistys. Ensimmäinen tämänkaltainen yhdistys oli perustettu jo 11.5.1930, mutta se lakkautettiin miltei välittömästi. Uusi yhdistys perustettiin lokakuussa 1936. Yhdistyksen toiminta oli erittäin vireätä, se hoiti mm. kirkosta eronneitten edunvalvontaa ja ryhtyi julkaisemaan Ajatuksen vapaus -nimistä lehteä. Tampereen osasto oli aloitteentekijänä siviilirekisteriyhdistysten keskusliiton perustamisessa 21.11.1937. Liiton kotipaikaksi tuli Tampere ja Ajatuksen vapaus hyväksyttiin liiton äänenkannattajaksi.

Siviilirekisteriläisten yhdistyksetkään eivät saaneet kauan toimia. Kirkollinen taantumus näki Kotimaa -lehdessä ”koko kristillisellä perustalla olevan yhteiskuntajärjestelmän alkavan horjua, jos ei näitä järjestöjä lakkauteta lain ja hyvän tahdon vastaisina”. Vastaavaa tekstiä julkaisi myös

tamperelainen Aamulehti. Aamulehti tiesi kertoa 10.5.1939, että yhdistystä vastaan on nostettu syyte, vaikka se toimitettiin yhdistykselle vasta 12 päivää myöhemmin 22.5. Silloisen oikeuslaitoksen ripeyttä todistaa, että Tampereen raastuvanoikeus lakkautti paikallisyhdistyksen jo kolme päivää myöhemmin 25.5.1939.[14]

Siviilirekisteriläisten liittyminen 1930-luvun yleiseen vasemmistolaiseen toimintaan on selvä asia. Kirkolla oli ollut jyrkkä oikeistolainen rooli aina kansalaissodasta lähtien. Nämä järjestöt keräsivät puoleensa myös muita kuin työväenliikkeen jäseniä, joille äärioikeistolainen pappisvalta oli vastenmielistä. Näin oli Tampereellakin. Liekö yllätys, että eräänä aktivistina, opintokerhon ohjaajana esiintyi myös – Betty Peltonen. Mikä sitten tässä tarmokkaassa naisessa oli niin pelottavaa? Mitä hän oli tehnyt ansaitakseen maineensa?

Hän toimi aluksi Tampereella ja sitten Helsingissä 1920-luvun alussa Sosialistisen Työväenpuolueen toimistossa. Kun silloinen Kyösti Kallion hallitus elokuun 3. päivänä 1923 vangitutti yli 300 puolueen jäsentä ja kaikki sen 27 kansanedustajaa, lakkautti järjestöt ja sulki puolueen kirjapainot, joutuivat toimistotyöntekijätkin telkien taa.

Pidätettyjen ja myöhemmin tuomittujen joukossa oli Betty Peltonen. Hovioikeuden julistaessa tuomion Peltoselle selvisi, että raskauttavin asia vuoden ja yhdeksän kuukauden tuomioon oli, että hänet oli valittu työväenpuolueen Uudenmaan piirin naisjaostoon.

Seuraavalla kerralla etsivä keskuspoliisi pidätti Betty Peltosen vuoden 1929 lopulla, jolloin hän oli Työläis- ja talonpoikaisnaisten lehden toimittaja. Syytä pidättämiseen ei ollut koossa, mutta vuoden kestäneiden kuulustelujen jälkeen hänet tuomittiin kolmeksi vuodeksi kuritushuoneeseen. Vankilassa hän kuitenkin sairastui vakavasti ja vankilaoikeus päätti karkottaa hänet Tampereelle.[15]

Näin tamperelaiset kommunistit saivat aktiivisen ja tarmokkaan naisen takaisin toimintaansa. Ajan kuvaan kuului, että Betty Peltonen pääsi ensimmäistä kertaa äänestämään vaaleissa vasta välirauhansopimuksen luomassa uudessa poliittisessa tilanteessa sodan jälkeen, yli 40-vuotiaana. Silloin hänet valittiin Tampereen kaupunginvaltuustoon.

Kommunistit urheilutoiminnassa

Kommunistien toiminta Työväen Urheiluliiton seuroissa oli puoluetyön eräs merkittävä alue. Yrjö Järvinen, piirin urheilutyön organisaattoreita, kertoo että aluksi työ seuroissa tapahtui oma-aloitteisesti, mutta vähitellen seuroihin muodostettiin jaostoja. Niissä oli sekä kommunisteja että kommunisteihin myötämielisesti suhtautuvia. Näissä jaostoissa suunniteltiin seurojen työn ohjaamista työväenliikkeen periaatteiden mukaisesti.

> Tampereen seudulla kehittyi kaksi voimakasta seuraa. Tampereen Weikot ja Pispalan Alku, joiden toiminta ohjautui kommunistien tavoitteiden mukaisesti. Ne olivat myös urheilullisesti TUL:n voimakkaimpia seuroja. Näiden seurojen toiminta säteili laajalle vähemmän luokkatietoisesti toimivien seurojen jäseniin. (Yrjö Järvinen)

Järvisen mukaan vasemmistolaisuus ilmeni mm. kansainvälisissä suhteissa, urheilusuhteitten luomisessa Neuvostoliiton ja TUL:n välille. Myös monet johtavat henkilöt TUL:n seuroissa olivat kommunisteja.[16] Kommunistien toimintaan TUL:ssä vaikuttivat 1920-luvun lopulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa kärkevät urheilu- ja valtapoliittiset kiistat liiton johdossa.

Niille antoivat aiheen erityisesti liiton kansainvälisistä suhteista käydyt kiistat. Erittäin monivaiheisten tapahtumien käännekohdaksi muodostui kiista TUL:n osallistumisesta Moskovan spartakiadeihin, Punaisen Urheiluinternationaalin työläisolympialaisiin elokuussa 1928. Kun TULstä osallistui kisoihin 80 urheilijaa, aloitti TUL:n liittotoimikunta näiden urheilijain erottamiset.

Yleispoliittisen tilanteen mukaisesti sosialidemokraattien ja kommunistien välien kärjistyessä sosialidemokraatit ottivat siihen asti varsin tasapainoisen TUL:n haltuunsa ja ryhtyivät erottamaan kommunistijohtoisia seuroja. Heinäkuun alkuun 1930 mennessä liitosta oli erotettu 92 seuraa ja ”rekisteristä poistettu” 80 seuraa. Näiden 172 seuran mukana poistui liitosta yli 14 000 jäsentä eli lähes puolet koko jäsenistöstä.[17]

Toiminnallaan TUL:n sosialidemokraattinen johto oli itse asiassa edellä lapuanliikkeen vainoja, jotka nousivat pahimmilleen vasta sen jäl-

keen kun TUL:n johto oli jo tehtävänsä tehnyt. Harvennuksessa TUL:n Tampereen piiri pääsi kuitenkin vähemmällä kuin eräät muut, esimerkiksi pohjoisen piirit, erotettuja ja rekisteristä poistettuja seuroja oli vain kahdeksan. Se merkitsi hyvin paljon myös kommunistien urheilupoliittiseen työhön nähden ja säilytti osaltaan Tampereen piirin elinvoimaisena ja nosti sen 1930-luvun lopulla liiton ykköspiiriksi.

TUL:stä erottamisen syyksi riitti silloin se, että seura oli lähettänyt urheilijoitaan liitosta jo erotetun seuran kilpailuihin. Näin erotettiin mm. Tampereen Weikot, joka oli osallistunut syyskuussa 1929 suurella joukkueella liitosta erotetun Helsingin Jyryn järjestämiin kisoihin. Oli selvää, että kaikki eivät tällaista toimintaa hyväksyneet. Niinpä tamperelainen Työväen Lehti tiesi Weikkojen erottamisen jälkeen 8.10.1029 kertoa, että Tampereen Ponteva ei hyväksy erottamisia eikä myöskään tehtyä päätöstä suhteiden katkaisemiseksi ulkomaisiin veljesjärjestöihin Neuvostoliitossa, Virossa, Norjassa ja Saksassa.

Mutta TUL:stä erottamisia seurasi urheilutoiminnassa erikoislaatuinen mutta tuolle ajalle tyypillinen jatkotoimi: kun sosialidemokraatit olivat seuran erottaneet, huolehti etsivä keskuspoliisi jatkosta. Tammikuussa 1930 eduskunta oli hyväksynyt yhdistyslakiin muutokset, joka antoi entistä paremmat, vaikka hyväthän ne olivat olleet ennenkin, mahdollisuudet lakkauttaa ”vastoin lakia ja hyviä tapoja” toimineen yhdistyksen. Tämän lain nojalla lakkautettiin lähes kaikki TUL:n sosialidemokraattisen johdon erottamat seurat, 157 seuraa, ja sen lisäksi kahdeksan piirijärjestöä.[18]

Tampereella lakkautettiin Weikot heinäkuussa 1931 ja Pirkkalassa Pispalan Alku lokakuussa 1932. Saman koki Tampereen työläisurheilun yhtenäisyyskomitea 1931 ja Valkeakosken Jyry. Kun Pohjois-Hämeessä lakkautettiin tuolloin 56 työväenyhdistystä (lukuun eivät sisälly ammattiosastot), oli urheilijain kokema vero vähäinen. Vasemmistolaisiksi leimattuja sosdem. nuoriso-osastojakin oli lakkautettujen joukossa peräti parikymmentä.[19]

Yhteisrintama urheilutoiminnassa

Lapuan lakien aiheuttamat iskut eivät siten vaikuttaneet kovin suuressa määrin TUL:n Tampereen piirissä. Kommunistien vaikutus säilyi yhteistoimintaseuroissa ja lakkautettujen seurojen vähäisyydestä johtuen eivät tämän kauden urheilupoliittiset seuraukset olleet niin jyrkän kielteisiä TUL:ssä toimimiseen kuin pahimmin vaurioituneilla alueilla Pohjois-Suomessa ja Turussa.

Jo vuoden 1931 heinäkuussa pidetyssä SKP:n puoluekonferenssissa vaadittiin kommunistista nuorisoliittoa perustamaan soluja mm. työväen urheilujärjestöihin. Ratkaisevan sysäyksen yhteisrintaman luomiseen antoi SKP:n keskuskomitean laajennettu kokous kesällä 1933, jolloin kommunisteja kehotettiin yhteistoimintaan sosialidemokraattien kanssa. Myös TUL:n historian kirjoittaja Seppo Hentilä on sitä mieltä, että ”ilmeisesti juuri työväen urheiluliike oli se organisaatio, jonka piirissä kommunistien 1930-luvun julkinen toiminta jatkui laajimmillaan”.[20]

Aiheita yhteisrintaman rakentamiseen sosialidemokraattien ja kommunistien kesken työläisurheilun piirissä ilmenikin nopeasti. Lapuanliikkeen johtaman oikeistohyökkäyksen johdosta TUL joutui myös tulilinjalle.

1930-luvun alkupuolen suuria urheilupoliittisia kiistoja oli oikeistopiirien vaatimus Valtakunnanliiton muodostamisesta, joka olisi merkinnyt TUL:n itsenäisen toiminnan lopettamista. Painostus TUL:ää kohtaan meni niin pitkälle, että liitolta lopetettiin valtionapu vuodelta 1933, koska se ei suostunut opetusministeriön poliittisiin ehtoihin. TUL:n saamatta jääneet varat, 185 000 markkaa, menivät pääosin suojeluskunnille ja porvarillisille urheilu- ja nuorisoseuroille.

TUL:n piirissä ja etenkin liittotoimikunnassa oli henkilöitä, jotka ryhtyivät sommittelemaan kompromisseja valtionavun saamiseksi. Erittäin pienessä piirissä tehtiin päätös, joka merkitsi alistumista porvariston ehtoihin ja joita voitiin tulkita luopumisena työläisurheilun periaatteista. Tämä herätti laajaa tyytymättömyyttä jäsenistön keskuudessa. Tampereen piiri esiintyi päättäväisesti näitä kompromisseja vastaan.

Kun TUL:n liittoneuvosto oli elokuussa 1934 Tampereen piirin edustajan vastustaessa alistunut tähän työläisurheilun periaatteet romuttavaan kompromissiin, so. sen luokkaluonteen kieltämiseen, Tampereen

Pispalan Alun jäseniä ryhmittyneenä 20-vuotisjuhlakuvaan.

piiri kutsui koolle syyskuussa ylimääräisen piirikokouksen, jossa vaadittiin ylimääräisen liittokokouksen koolle kutsumista. Sille ei kuitenkaan saatu riittävää kannatusta liiton piirissä.

Tamperelaisten periaatteellista kantaa kuvaa se, että Turun Toverit ja Varsinais-Suomen piiri olivat jo aiemmin tehneet vuoden 1934 alkupuolella pidetylle TUL:n sääntömääräiselle VII liittokokoukselle esityksen liiton kotipaikan muuttamisesta Tampereelle, ”aatteellisesti verevämpään ympäristöön”.[21]

Oli selvää, että kommunistiset urheilumiehet ja naiset olivat näiden työläisurheilun periaatteita korostavien kannanottojen takana Tampereen piirissä. Tämän ajan johtavia SKP:n urheilutyöntekijöitä olivat Tampereella em. Yrjö Järvisen lisäksi mm. Jalmari Kanerva, Reino Andelin, Leo Suonpää ja Valdemar Snäll.

Tamperelaiset kommunistit ja sosialidemokraatit olivat yksimielisiä liiton linjasta ja niinpä esim. vuoden 1937 liittokokousvaaleissa kommunistit sijoittivat äänestykseen ainoastaan yhden oman ehdokkaan, mutta suosittelivat äänestämään useita sosialidemokraatteja pitäen heitä ”ominaan”. Tältä kommunistien suosittelemalta listalta valittiinkin, Tampereen valtiollisen poliisin tietojen mukaan, jäsenäänestyksellä kolme miestä ja viisi naista – yhteensä kymmenestä valitusta![22]

SKP:n linjana oli selkeä valtakunnanliiton vastustaminen ja TUL:n itsenäisyyden puolesta käytävä kamppailu. Myös TUL:n jäsenistö tuki näitä SKP:n tunnuksia. Keskustelu asiasta kävi kiihkeänä, kunnes sosdem. poliitikot painostivat TUL:n alistumaan ylimääräisessä liittokokouksessa 5-6.2.1939.

Liittokokous, jossa oli edustajina jo runsaasti kommunistejakin, Tampereen piirin edustajana mm. Erkki Salomaa, joutui äänestämään useasti ennen kuin lopullinen päätös saatiin aikaan.

Ensimmäisessä kannanotossa kielteisen kannan yhteistoimintaan esitteli Tampereen piiriä edustanut Eino Rantanen (sd). Hänen esityksensä voitti äänestyksessä luvuin 37-33. Toisena kokouspäivänä, kun yön aikana oli sosialidemokraattisia kokousedustajia painostettu, Väinö Tanner käytti puheenvuoron, jossa mm. valtionavun menettämisellä uhkaillen pyrittiin taivuttamaan kokous uuteen päätökseen.

Näin tapahtuikin ja päätös päätettiin tarkistaa äänin 37-31. Ratkaisevassa äänestyksessä, jossa oli vastakkain kaksi päätösehdotusta, pidemmälle menevä yhteistoimintaesitys voitti äänin 35-33.[23]

TUL:n vasemmistolaisten äänenpainojen nujertamista oli edeltänyt tietynlainen kielteinen suhtautuminen vuonna 1936 pidettyihin Berliinin olympiakisoihin, jotka eurooppalainen työläisurheiluväki aivan oikein näki Saksan fasismin propagandatilaisuutena. Vielä siinä vaiheessa TUL:kin yhtyi näihin kannanottoihin matalalla profiililla pelätessään valtionavun menetystä. Näissä keskusteluissa oli monia vivahteita ja vaiheita myös kommunistien keskuudessa.

> 1930-luvun lopulla keskusteltiin valtakunnanliiton ja TUL:n yhdentymisestä ... Yhdytään, mutta sovitaan, ettei mennä Berliinin olympialaisiin ... eikä muutenkaan olla yhteistoiminnassa natsien kanssa,

kirjoittaa Erkki Salomaa ja toteaa samaan hengenvetoon näkemyksen utopistiseksi.[24]

Sitähän ne olivatkin ja voi hyvin kuvitella, että tällainen kannanotto on voinut syntyä vain siltä pohjalta, että on yliarvioitu mahdollisuuksia fasismin vastaisen kansanrintaman luomiseksi. Sellaiseen ei kommunistisella liikkeellä ollut mitään mahdollisuuksia työnantajain keskusliiton ja suojeluskuntajärjestön ohjauksen alaisena toimineessa Suomen Voimistelu- ja Urheiluliitossa (SVUL). Berliinin olympiakisoihin Suomi osallistui täysin rinnoin ja myöhemmin sosdem-johtoinen TUL oli yhteistoimintaan myös natsien kanssa.

Fasismi iskee kansainväliseen työläisurheiluun

Työväen urheiluliikkeessä ratkaisevana vedenjakajana Suomessa oli 1920-luvulla ja seuraavan vuosikymmenen alussakin suhtautuminen kansainvälisiin työläisurheilujärjestöihin. Sosialistinen urheiluinternationaali (LUI) ja sen vastapooli Punainen internationaali (PUI) jakoivat Euroopan voimakasta työläisurheiluliikettä työväenliikkeen yleisen jaon mukaisesti sosialidemokraatteja ja kommunisteja kannattaviin liittoihin.

Yhteistyö punaisen urheiluinternationaalin kanssa Moskovan spartakiadeissa 1928 oli ollut TUL:n sosialidemokraateille punainen vaate ja sitä käytti aiheenaan myös etsivä keskuspoliisi vainotessaan kommunistisia seuroja.

Mutta myös sosialistinen urheiluinternationaali oli liiaksi punainen Suomen porvaristolle, kun se 1930-luvun alussa hyökkäsi sosialidemokraattista TUL:ää vastaan. Vielä katkerammin saivat sosialidemokraattisetkin työläisurheilijat maistaa Saksan fasismin hyökkäyksen omaa internationaaliaan LUI:tä vastaan Hitlerin noustua valtaan Saksassa.

Sosialistisessa urheiluinternationaalissa LUI:ssä oli 1920-luvulla ollut lähes kaksi miljoonaa jäsentä. Kun TUL:n sihteeri V.J. Kostiainen ajoi moottipyörällään vuonna 1932 Saksan halki LUI:n kongressiin Belgiaan, hän havaitsi miten työläisurheilijat katutaisteluissa olivat aina eturintamassa natseja vastaan.

Hitlerin valtaannousu tuhosi täydellisesti Saksan puolitoistamiljoonaisen työläisurheiluliiton vuonna 1934. Samana vuonna tuhoutui Lat-

vian liitto ja vuoden 1934 keväällä Itävallan ASKÖ, joka oli ollut LUI:n toiseksi suurin jäsenjärjestö. Saksan miehitettyä Tshekkoslovakian 1938 menetettiin jälleen voimakas työläisurheiluliitto. LUI:n jäsenmäärä oli enää vajaa 200 000.[25]

Yhteistyötahtoa yhdennellätoista hetkellä

Saksalaisen fasismin eteneminen loi pohjaa eurooppalaisella tasolla työväen urheiluliikkeessä sille kansanrintamalle, johon Komintern 1935 päätöksillään tähtäsi. Tällainen yhteistyö syntyikin sosialistisen ja kommunistisen urheiluinternationaalien kesken.

Myös sosialidemokraattien johtama TUL otti tässä vaiheessa ”lusikan kauniiseen käteen” ja pyörsi pyhät kironsa yhteistyöstä Neuvostoliiton urheilujärjestöjen kanssa. 25.1.1935 allekirjoitettiin Moskovassa yhteistyösopimus urheiluvaihdosta, jonka seurauksena jo samana vuonna järjestettiin liitto-otteluja mm. painissa, jalkapallossa, yleisurheilussa ja nyrkkeilyssä.

Viimeiset työläisolympialaiset järjestettiin fasismin vastaisen taistelun tunnuksella Antwerpenissa heinä-elokuun vaihteessa 1937. Fasismin vastaisen taistelun mieleenpainuvana ja ajankuvaan liittyvänä muistomerkkinä oli sisällissodan rintamilta Antwerpeniin saapuneen Espanjan 75-henkisen joukkueen vastaanotto kaupungin keskusasemalla. Satatuhantinen vastaanottajajoukko lauloi Kansainvälisen ja saattoi espanjalaiset fasismin vastaiset taistelijat majapaikkaansa.

Sen hetkisestä työläisurheiluliikkeen aatteellisesta sisällöstä kertoo sosialistisen urheiluinternationaalin viesti

> jaloille sankareille, jotka Espanjassa uhraavat verensä ja henkensä demokratian ja jalon vapaudenajatuksen puolesta tehden tyhjäksi kansainvälisen fasismin hyökkäyksen vapaata kansaa vastaan.[26]

Seuraavat työläisolympialaiset oli päätetty pitää Prahassa 1940. Tshekkoslovakian liitto oli jo silloin lakkautettu, samoin Espanjan, jossa fasistit olivat voittaneet 1939 ja sota, josta Komintern oli varottanut, oli alkanut.

Se yhteistyötahto, joka työläisurheilussa oli syntynyt yhdennellätoista hetkellä, ei enää pystynyt fasismin etenemistä uhkaamaan. Kommunistien ja Kominternin hätähuudot yhteisen kansanrintaman puolesta tukahtuivat Euroopassa saksalaisten sotilassaappaitten alle.

Myös Suomen työläisurheilulle jäi liian vähän aikaa toteuttaa kansanrintamakehotusta. Vaikka tiedot työläisurheilijain vainoista Hitlerin Saksassa kantautuivat Suomeenkin, TUL oli kantansa valinnut vuoden 1939 liittokokouksessa. Sen päätöksillä, joita Tanner oli kokouksessa sanelemassa, oli tarkoitus luoda Suomeen aivan toisenlaista yhteisrintamaa, joka sitten myös pian käytännössä toteutui – natsien kanssa!

Niinpä jo vuonna 1940 ja 1941 Työväen Urheiluliitto lähetti valtuuskuntia Hitlerin hallitsemaan Saksaan tutustumaan maan urheilujärjestelmään. Saksassa kävivät voimistelemassa TUL:n naiset tunnetun liittojohtajan Greta Rajalan johdolla ja lähettipä TUL jopa nuorisovaltuuskunnan Hitler Jugendin vieraaksi.[27]

Kansanrintamaan nuorisotoiminnassa

Kun kansanrintamapäätökset oli vahvistettu puoluekokouksessa 1935, kommunistien nuorisotyön erääksi areenaksi muodostui Sosialidemokraattinen Työläisnuorisoliitto.

Suomalaisia tähän työhön velvoitti etenkin se, että Kominternin VII kongressissa oli yhden pääalustuksista, ”Nuoriso ja taistelu sodanvaaraan vastaan”, esittänyt Kominternin sihteeristön jäsen Otto Ville Kuusinen. Suomalaisten kommunistien johtamaa nuorisotoimintaa ja sen tuloksia arvostettiin suuresti Kominternin piirissä.

> Kaikkien kommunististen puolueiden, kaikkien niiden johtajien on kerta kaikkiaan ymmärrettävä: nuorison liike on yhteiskunnallisen vapautusliikkeen sydän”, julisti O.V. Kuusinen Kominternin kongressissa ja varotti toisen imperialistisen sodan lähestymisestä. Kuusinen patisti nuorisojärjestöjä yhdistymään fasismin vastaisessa taistelussa ”sillä fasismi uhkaa hävittää niin kommunistiset kuin myös sosialistiset nuorisoliitot ja kaikki edistykselliset nuorisojärjestöt.[28]

Kominternin kokousta seuranneessa SKP:n VI puoluekokouksessa velvoitettiin vielä vahvistamaan maanalaista kommunistista nuorisoliittoa, mutta pian sen jälkeen päätettiin vuonna 1926 perustettu liitto lopettaa ja kaikki toiminta keskittää Sosdem.Työläisnuorisoliittoon.[29]

Tätä vaihetta kuvaa Anna Suosalo muistelmissaan. Hän oli vapautunut poliittisesta 3,5 vuoden tuomiostaan tammikuussa 1936. Kun kotikaupungissa Oulussa ei löytynyt työtä, hän lähti Tampereelle. Työtä vaatetustyöläiselle löytyi ja puolueen kehotuksesta hän liittyi heti vaatetustyöläisten ammattiosastoon. Mutta kesällä 1937 tuli Helsingistä kehotus muodostaa puolueen nuorisotyötä johtava elin. Sellainen muodostettiin ja Anna Suosalon lisäksi siihen tulivat Pellervo Takatalo, Hugo Lahtinen ja joku neljäs, jonka nimeä Anna Suosalo ei sano muistavansa. Unohdus lienee ollut tarkoituksellinen, sillä tämä neljäs henkilö paljastui myöhemmin ohranan tiedottajaksi.

Suosalo liittyi samana vuonna Tampereen sosdem. nuorisoseuraan, jossa hän ei kuitenkaan voinut ottaa vastaan luottamustehtäviä, koska oli menettänyt kansalaisluottamuksensa 12 vuodeksi.

> Me yritimme vaikuttaa siihen, että sosialidemokraattisesta nuorisosta Pohjois-Hämeessä olisi saatu mahdollisimman suuri joukko tekemään työtä fasismia ja edessä näkyvää sodan uhkaa vastaan,

kirjoittaa Anna Suosalo ja jatkaa:

> Se ohjelma, jota esiintymisissämme, kisälleissä, kisällittäreissä ja joukkolausunnassa esitettiin oli fasismin ja sodan vastaista, se oli myös kapitalismin vastaista.

Anna Suosalo arvioi, että kommunistit onnistuivat osittain näissä päämäärissään nuorison keskuudessa. Kommunistit pääsivät piiritoimikuntaan asti, myös Suosalo ehti olla siellä vuoden, ja sen kautta saatiin vaikutusta muihin osastoihin. Anna Suosalo oli mukana kolmen muun Tampereen piiriläisen kanssa Sosdem. Työläisnuorisoliiton liittokokouksessa 1937 Jyväskylässä, jossa oli kommunisteja myös muista piireistä.[30]

Kommunistinuorten liittyminen Tampereen sosdem. nuorisoseuraan piristi ja laajensi sen toimintaa. Vuonna 1938 otetussa kuvassa on jo useita tunnettuja kommunistisia nuoria. Piirivastaavaksi Tampereelle tullut Anni Suosalo Maire Birkmanin rinnalla toisessa rivissä keskellä. Eturivissä Reino Lahtinen ja Jorma Weckman. Toisessa rivissä toinen vasemmalta Saga Lahtinen. Kolmannessa rivissä kuudes vasemmalta Erkki Salomaa ja kahdestoista Pellervo Takatalo.

Pellervo Takatalo, joka sittemmin toimi mm. piirin nuorisotyön vastaavana, on muistelmissaan kertonut kuuluneensa samaan puolueen nuorisojaostoon, josta Anna Suosalo kertoo. Takatalo tuli Tampereelle Riihimäeltä vuonna 1935. Hän muistaa myös nuorisojaoston neljännen henkilön nimen. Neljäs oli Martti Vilenius, jonka Takatalo sanoo osoittautuneen myöhemmin valtiollisen poliisin asiamieheksi, mikä käy ilmi myös EK-Valpon Tampereen alaosaston asiakirjoista Kansallisarkistossa.

Jaoston kokouksia pidettiin Hugo Lahtisen ja Anna Suosalon asunnoissa sekä ulkona liikuttaessa. Toimintasarkana oli Tampereen sosdem.

nuorisoseura ja Tampereen Ammatillisen Paikallisjärjestön nuorisotoiminta. Nuorisoseuran puitteissa järjestettiin opintokerhoja ja työn ”tuloksena kasvoi ja kehittyi aktiivisempi, tietoisempi ja luokkakantaisesti kehittyneempi joukko”, Takatalo arvioi.[31]

Erkki Salomaa, joka toimi aktiivisesti nuorisoseurassa, sanoo, että seuran marxilaisuuden kerho toimi hyvin jopa kesällä ja kokoontui kerran viikossa. Marxilaisuutta opiskeltiin Jorma Johteisen monistaman opintosuunnitelman pohjalta, vaikka siihen liittyvää kirjallisuutta olikin vaikea saada.

> Meidän opiskelumme oli selvästi kommunistista, vaikka emme sitä itse sellaisena täysin ymmärtäneet. Muutaman vuoden kuluttua minä itse valmistin uuden monistetun painoksen samasta opintosuunnitelmasta yleiseen käyttöön. Opintotoiminta teki meistä monista varmasti enemmän tai vähemmän selviä kommunisteja, vaikka meillä ei vielä kenelläkään ollut ollut yhteyksiä kommunistiseen puolueeseen,

toteaa Salomaa.[32] Marjatta Mäkinen varottaa kuitenkin yliarvioimasta opintokerhon merkitystä:

> Opintokerhotyöhön osallistuu järjestöissä yleensä hyvin pieni osa jäsenistöä. Poliittista työtä on tehtävä ja tehtiin kokonaisvaltaisesti järjestössä. On sitä paitsi huomioitava, että miltei kaikissa SDP:n puolue- ja nuorisojärjestöissä on aina ollut puoluejohtoon, sen päätöksiin ja toimintaan kriittisesti suhtautuva milloin isompi, milloin pienempi vasemmistosiipi. Eivätkä nämä kaikki jäsenet olleet kommunistien vaikutuksen alaisia.

Kommunistien mukaantulo aktivoi

Vuosina 1939-1940 SKP:n piirin nuorisovastaavana toiminut Jorma Johteinen kertoi muistiossaan 18.10.1941, että piirin nuorisojaoston työ ei yltänyt kovin laajalle.

> Solut olivat vähälukuisia, mutta niiden vaikutus Tampereen nuorisojärjestöissä oli huomattava. Niiden johtoelimissä oli SKP:n ja kommunistisen nuorisoliiton jäseniä.

Johteinen arvioi, että Tampereen sosdem. nuorisoseuran johdon jäsenistä oli kolmasosa SKP:n tai kommunistisen nuorisoliiton jäseniä ja loputkin tukivat kommunisteja, koska ”suurin osa äänestyksissä kannatti kommunisteja”.

> Työtä tehtiin opintokerhoissa, suullisen propagandan ja kirjallisuuden avulla. Erilaisten kysymysten käsittelyssä SKP:n jäsenet toivat esille sosialidemokraattien luokkapetturuuden. Kerhoissa toimittiin Tammisaaren keskitysleirillä laaditun ohjelman mukaan. Siinä oli 50 sivua ja sitä monistettiin 150 kappaletta, joista puolet ehdittiin jakaa kerhoille.[33]

Näin siis Jorma Johteinen. Vaikka pääasiallisia tuloksia saavutettiinkin Tampereen osastossa, myös muualla toimittiin samalla tavalla. Tahmelan osastossa oli jäseniä n. 50, Vehmaisten yhdistyksessä 30-40, Nokian yhdistys ”oli lähes kokonaan kommunistien käsissä”, Ruovedellä oli jonkin verran vaikutusta. Heikompi oli yhteys Pispalan, Lielahden ja Uudenkylän yhdistyksiin.

Sosdem. nuorisoliiton Tampereen piiritoimikunnassa oli kuitenkin Johteisen mukaan kommunistien vaikutus voimakas. Myös ammattiyhdistysnuorison parissa toimittiin Työväen Kesäkodilla, urheilutyössä saatiin joitakin mainittavia tuloksia jopa vuoden 1941 TUL:n liittokokouksessa, jossa nuorisojaoston puheenjohtajaksi valittiin kommunisti. Jorma Johteisen arvion mukaan

> tärkein puute oli se, että vaikutus jäi vain työväenjärjestöihin. Muu nuoriso jäi ulkopuolelle. Työpaikoilla ei osattu järjestää toimintaa,

Nuorisotoiminnasta käsin kommunistien työtä seurannut Marjatta Mäkinen sanoo, ettei varmuudella tiedä, miksi kommunistien huomio ennen talvisotaa kohdistui etenkin nuorisoseuraan:

> Se oli selvästi havaittavissa vuoden 1938 loppupuolella ja siitä eteenpäin. Kehotus nuoriseuralaisten liittymisestä TUL:n seuroihin, siviilirekisteri- ym. yhdistyksiin ja osallistumaan työväenopiston ja sen toverikunnan toimintaan tiedettiin tulleen SKP:ltä. Tämä todettiin ihan hyväksi. Poliittisen hyödyn lisäksi se piristi ja vähän voimisti kaikkien näiden järjestöjen toimintaa, ohjelmavälityksestä oli hyötyä ja kanssakäymisestä muutoinkin.

Marjatta Mäkinen ei tiennyt, mutta valtiollinen poliisi tiesi, että SKP:n piirin nuorisojaosto oli saanut jo vuoden 1937 alussa uudet toimintaohjeet puoluekeskukselta. Puolue oli päättänyt, että päähuomio puolueen nuorisotyössä ei ole enää ammattijärjestöissä, vaan kaikki tarmo ja into on kohdistettava sosdem. työläisnuorisojärjestöihin. Puolueen tämän ohjeen mukaisesti työstä ammattijärjestöissä huolehti SKP itse kattavasti.[34]

Johtavien nuorten kommunistien aktiivisen mukanaolon Tampereen sosdem. nuorisoseurassa Marjatta Mäkinen muistaa hyvin.

> He olivat näkyvimmin mukana vuodesta 1937 ja lisääntyen vuodesta 1938, hiljalleen sen jälkeen kun SKP oli antanut jäsenilleen kehotuksen liittyä ammattiyhdistyksiin ja sosialidemokraattisiin järjestöihin. Paavo Mendelin oli mukana jo 1934, Jorma Johteinen oli taas iskuryhmässä, joka saattoi suorittaa koko iltaman ohjelman. Jorma kävi myös joskus kesäkodillamme Teiskon Kuuselassa, soitteli mandolinia ja säesti siellä yhteislaulua.
>
> Vuosia seuran kansliaan työväentalolle kokoontui iltaisin porukkaa ihan vain tapaamaan, keskustelemaan ja joskus väiteltiinkin. Näin siellä Jorma Johteisen, Mendelinin Paavon ja Salomaan Erkin. Meitä poliittisesti heitä lähellä olevia oli lukuisasti.[35]

Arvo Viitanen vahvistaa Jorma Johteisen maininnan Nokian sosdem. nuoriso-osaston vasemmistolaisuudesta. Puolue kiinnitti vuodesta 1936 lähtien ”huomiota paikallisen sosdem. nuorisoyhdistyksen toimintaan. Sen johdossa oli meikäläisillä enemmistö”, vakuuttaa Viitanen. Päähuomion kommunistit kiinnittivät aatteelliseen kasvatukseen, mutta myös käytännön työssä kommunistit olivat mukana. Sosdem. Työläisnuorisoliiton edustajakokoukseen 1937 osallistui Nokialta vasemmistolainen

Ohjelmatoiminta oli Tampereen sos.dem nuorisoseurassa vilkasta. Ohjelmaryhmien voimin järjestettiin ympäröivään maakuntaan säännöllisesti ohjelmallisia iltamia. Perinteen mukaan seurassa toimi sekä kisälli- että kisällitärryhmä. Kuvassa kisälliryhmän viisi hanuristia "kurttuineen" vahvistettuna banjolla ja huuliharpulla. Haitarijazzia toimi myös agitaation välineenä.

edustaja Rauno Toiminen, joka esiintyi opposition riveissä. Myös piiri- ja aluejärjestöjen kokouksiin valmistauduttiin vasemmistolaisin äänenpainoin.[36]

Vaikutus nuorison keskuudessa

Tampereen Sosialidemokraattinen Nuorisoseura muodostui 1930-luvun lopulla vasemmistolaisen työväenliikkeen tulkiksi Tampereella samaan tapaan kuin Helsingin Toveriseura pääkaupunkiseudulla. Sen johtohenkilöt olivat arvostettuja koko piirin mitassa. Seuran puheenjohtaja Otto

Reijonen valittiin 19.2.1934 eniten ääniä saaneena piiritoimikuntaan Pispalassa pidetyssä piirikokouksessa.

Seuraavana vuonna Vilppulassa 24.2.1935 pidetyssä piirikokouksessa saatettiin todeta, että Tampereen Sosialidemokraattinen Nuorisoseura oli nostanut jäsenhankintakamppailussa jäsenmääräänsä yli 100 prosentilla, 80 jäsenestä n. 200 jäseneen. Näin se oli silloin toimintakertomuksen mukaan Sosdem. Työläisnuorisoliiton suurin osasto.[37]

Sosdem. Työläisnuorisoliiton Tampereen piirikokouksissa käsiteltiin myös fasismin ja sodan vaaraa. Kangasalla 23.2.1936 pidetyssä kokouksessa hyväksyttiin asiasta ponnet, joissa

* velvoitettiin osastoja selvittämään jäsenille fasismin harjoittaman sodanlietsonnan todellisia tarkoitusperiä,
* kehotettiin järjestämään Maarian päivänjuhlia sodan vastaisessa hengessä ja velvoitettiin piiritoimikuntaa tukemaan tätä toimintaa
* päätettiin kehottaa liittotoimikuntaa edelleen huolehtimaan sodan ja fasismin vastaisen toiminnan propagoimisesta.

Messukylässä 27.2.1938 pidettyyn piirikokoukseen oli Tampereen osasto tehnyt samasta aiheesta esityksen ”Kansainvälisyys nuorisoliikkeessä”, joka aiheutti vilkkaan keskustelun. Päätöksessä, joka tehtiin yksimielisesti, kehotettiin liittotoimikuntaa mm. laajentamaan kansainvälistä kanssakäymistä. Tampereen osastosta oli tässä kokouksessa useita kommunisteja, kuten Anna Suosalo, Jorma Weckman ja Paavo Mendelin. Pispalan osastoa edusti Martti Malmberg.[38]

Ajan tavan mukaan nuorisojärjestöjen ohjelmaryhmät löivät leimansa sil-loiseen työväenjärjestöjen juhlakulttuuriin. Juhlakulttuuria pitivät yllä nuorisopiirin järjestämät henkiset kilpailut. Tampereen sosdem. nuorisoseura menestyi niissä erinomaisesti. Seurassa oli hyviä esiintymisryhmiä, joista eräs, lausuntaryhmä, nousi erityiseen maineeseen. Yleisen vasemmistolaistumisen myötä ja fasismin ja sodan vaaran uhatessa nuorisoryhmien ohjelmistot olivat voimakkaasti työväenhenkisiä ja sodanvastaisia.

Tampereen sosdem. nuorisoseuran, kuten muidenkin nuoriso-osastojen ryhmät esiintyivät kaikkialla Pohjois-Hämeessä. Sosdem.Työläisnuorisoliiton piirikokouksien päätöksillä seurat velvoitettiin tekemään

iskuryhmillään matkoja sellaisille paikkakunnille, joilla ei ollut työväen nuorisotoimintaa.

> Nuoriso-osastollamme oli kymmenittäin esiintymisiä vuoden mittaan. Usein teimme myös viikonloppuisin esiintymismatkoja. Lauantaina oli ohjelmallinen iltama, yön nukuimme työväentalon nurkissa, sunnuntaina päivällä oli jollakin lähipaikkakunnalla toinen tilaisuus ja vielä illalla tanssit. Ja maanantaina menimme aamulla silmä kourassa töihin,

muistelee lausujana ja lausuntaryhmän ohjaajana mainetta niittänyt Reino Lahtinen. Kun tamperelaisten ryhmä vieraili piirin tunnetuilla teollisuuspaikkakunnilla, joilla on vain yksi ja voimallinen työnantaja, nuoret joutuivat näkemään sen ajan työläisten todellisuuden kaikessa alastomuudessaan. Valkeakoski, Jämsä, Jämsänkoski ja Mänttä olivat kaikki yhden herran palvelijoita.

> Siellä työnantaja lähetti sosialidemokraattiselle työväenyhdistykselle luettelon niistä henkilöistä, joita pidettiin sopivina kunnanvaltuustonkin ehdokkaiksi,

toteaa silloinen nuorisoliittolainen Erkki Salomaa. Jämsänkosken työväentalolla esiintyessään nuoriso-osaston iskuryhmälle, joka yöpyi juhlasalin lattialla, sanottiin jo ajoissa, että nukkumaan pitäisi mennä aikaisin, koska sähkö katkaistaisiin kello 22. – Miksi niin? kyselivät nuoret. Jämsänkoskella tehdas ei myynyt sähkövirtaa työväentalolle, mutta kun talolla toimi myös elokuvateatteri, oli työväenyhdistyksen rakennettava sinne oma pienoissähkölaitos. Sen moottori taas sammutettiin kello 22.[39]

Erkki Salomaa sijoitettiin lausuntaryhmään, johon hänen oman arvionsa mukaan nimettiin ”sellaiset jäsenet, jotka eivät osanneet soittaa, laulaa, tanssia kansantanhuja, mutta joille oli jotain puuhaa järjestettävä”. Salomaa olettaa, että vasemmistolainen nuorisoliike oli tuonut tämän harrastusmuodon Saksasta.

> Joukkolausuntaryhmämme suursaavutuksia oli Elvi Sinervon suomentama saksalaisen Karl Vogtin Sota. Järkyttävyydessään se vetosi ihmi-

siin. Tosin monet sanoivat, että me esitimme tulevaisuuden perinsynkkänä, tämä tapahtui vuoden 1936 vaiheilla. Kolmen vuoden kuluttua olimme ja elimme keskellä sotaa,

toteaa Salomaa lakonisesti. Tämä Tampereen nuorisoseuran esittämä runo oli todella vaikuttava ja suuritöinen. Se alkoi:

Ei saa unta lapset Suomenmaan
ei saa unta lapset Venäjällä
ei saa unta lapset Ranskanmaan
ei saa unta lapset Englannissa.
Kansa koko Euroopassa odottaa
kansa koko maailmassa aavistaa
hirvittävän tuhon uhkan.

Sen jälkeen runossa selvitellään sodan taustavoimia, kapitalismia, työläisten oikeustaistelua, kuvataan sodanuhkaa. Herrat, soolona, esittelevät omia hurskaita päämääriään, upseerit niin ikään, ja pappikin tavan mukaan esiintyy siunaamassa sotaliput.

Mutta sodan kylvö kuvataan vavahduttavasti:
Kirotut leikit murhaajain
kirottu maine sodan jumalan
kirottu univormu joka teidät hurmaa
kirotut kunniamerkit jotka ylistävät murhaa.

Yleispätevä julistus kuvaa sodan ääniä:
On taistelu tuhonnut kaupungit, talot,
eläimet, ihmiset liekkeihin.
Vain raunioilla kulkee murhe musta
voi säästyneiden synkkää tuijotusta.

Kun sotilaat palaavat:
Me tulemme hirmuista helvetin
ja kuolleita olemme elossakin.

Me yössä kuljemme
sokeina kuin etsien kasvoja armaita.
Te tunnette kaikki, te tunnette sen
on veljenne jokainen ihminen.
Sana veli, sen kaiku on autuain.
Me sovimme, sovimme katuvin rinnoin.
Me vyörymme tuhona tehtaisiin,
joissa ennen aseita taottiin!

Vasemmistolaisen ammattiyhdistysväen johtohahmo oli jo ennen sotaa Paavo Rosman. Kuvassa Paavo vaimonsa Helvin ja tyttärensä Railin kanssa viettämässä kesäistä päivää sodan jälkeen Työväen kesäkodin maastossa. Meneillään on aamukahvi luonnonhelmassa.

Ammatilliseen liikkeeseen hyvä ote

Kommunistien työstä ammattiyhdistysliikkeessä vastasi 1930-luvun puolivälistä muiden ohella Paavo Rosman, joka oli vapautunut poliittisista syistä saamastaan vankilatuomiosta 1935. Hänellä oli kokemusta kommunistien työpaikkatoiminnasta Tampellasta, jossa hän Pauli Niemisen ehdotuksesta oli liittynyt SKP:hen 1926.

Tampellan puoluesolussa aikanaan toiminut ja SKP:n piirisihteerin tehtävästä vastaava Arvo Lamminen esitti, että Paavo Rosman keskittyisi ammattiyhdistystoimintaan Tampereella ja Pohjois-Hämeessä.

Paavo Rosmanin ja kommunistien ensimmäinen tehtävä oli muuttaa Tampereen Ammatillisen Paikallisjärjestön suuntaa siten, että se toimisi paremmin ammattiosastojen etujärjestönä. Työ lähtikin käyntiin ripeästi, ja jo 1936 vuosikokouksessa Paavo Rosman valittiin TAP:n työvaliokuntaan, jossa hän toimi sotaan asti. Kun Rosman tunnettiin kommunistiksi, oli hänen valintansa samalla osoitus TAP:öön kuuluvien vasemmistolaisten ammattiosastojen vaikutusvallasta.

Kommunistien nousulle paikallisjärjestön johtoelimiin on luonnollinen selitys. Työläisten etujen ajajana kommunistit olivat saaneet ammattiyhdistysliikkeessä huomattavan jalansijan jo 1920-luvulla. Kansanrintamakauden menestyksen takana oli vasemmistolainen keskusliitto Suomen Ammattijärjestö SAJ, josta sosialidemokraatit irtautuivat toukokuussa 1929 ja joka ammattiosastoineen joutui Lapuan lakien lakkautusvyöryn kohteeksi.

Vaikean kriisivaiheen jälkeen kommunistit alkoivat SKP:n päätöksien mukaisesti järjestäytyä uudelleen SAJ:n hajotusjärjestöksi perustettuun sosialidemokraattisen SAK:n ammattiliittoihin, erityisesti SKP:n vuonna 1933 tekemien päätöksen seurauksena. Näin tapahtui Tampereellakin Paavo Rosmanin kertoman mukaan:

> Kun 1930-luvun lopulla alkoi näkyä selviä merkkejä sodan vaarasta ja suursodan mahdollisuudesta, nousi tämä asia esille ammatillisen paikallisjärjestön kokouksissa ja joukkotilaisuuksissa, joihin pääsivät vasemmistolaiset puhujat.[40]

Kommunistien vaikutus Tampereen ammatilliseen paikallisjärjestöön oli melkoinen. Erkki Salomaan mukaan he eivät siihen erityisesti soluttautuneet. Koska kommunistit ja heidän kannattajansa olivat aktiivista väkeä, heitä valittiin kymmenittäin paikallisjärjestön edustajistoon ja työvaliokuntaan, Erkki Salomaa muiden mukana.[41] On vaikeata arvioida pitääkö tämä Teemu Oinosen Salomaa elämäkerrassa esittävä arvio täsmälleen paikkaansa. Kyllä kommunisteilla oli ilmeisesti selvät suunnitelmat vaikutuksensa kasvattamisesta ammatillisessa paikallisjärjestössä. Heillä oli

myös SAJ:n ajalta – vangitsemisista huolimatta – hyviä kaadereita työpaikoilla ja ammattiosastoissa.

Kun Rakennustyöläisten Liiton piirijärjestäjän paikka julistettiin haettavaksi vuonna 1938, kehotettiin Erkki Salomaata hakemaan sitä, koska hänellä oli puhtaat paperit ja hän oli Työväen Akatemian käynyt, vasta 21-vuotias. Tampereen rakennustyöläisten keskustoimikunta valitsi hänet ja Rakennusliitto vahvisti vaalin.

Salomaa ryhtyi toimeen 1.5.1938. Vastavalitun piirijärjestäjän koetinkiveksi muodostui jo samana kesänä Tampereella käyty lakkotaistelu, jossa rakennustyöläisten rivit pysyivät tiiviinä. Rakennustyöläisten lakko alkoi 2.6.38 ja kesti kymmenen viikkoa, se koski 1500 työntekijää. SKP:n epävirallinen lakkojohto, jossa oli mukana Otto Mikkola, Lauri Hilden ja Arvo Lamminen, toimi nuoren Erkki Salomaan tukena.[42]

Lakko päättyi työläisten voittoon, jonka merkitys tuona aikana oli erityisen suuri. Tuntipalkkojen korotukset olivat merkittävästi suuremmat, mihin työnantajat olivat valmiit ennen lakkoa suostumaan. Salomaa itse toteaa lakon periaatteellisen merkityksen vielä suuremmaksi:

> Olennaista tässä oli se, että työnantajat pakotettiin tunnustamaan ammattijärjestöt työläisten edustajiksi ja luopumaan siihenastisesta sanelupolitiikastaan.[43]

Myös Nokialla puolueen jäsenet onnistuivat saamaan vaikutusvaltaa ammattiyhdistysliikkeessä. Arvo Viitanen kertoo muistiossaan 4.2.1942:

> Lähes kaikissa ammattiyhdistyksissä (paperi, rakentajat, kumityöntekijät, tekstiili ja metalli) oli puolueen vaikutusta. Ammatillinen paikallisjärjestö oli meidän vaikutuksemme alainen. Pyrittiin vaikuttamaan taloudellisen taistelun pohjalta. Arvosteltiin keskusjärjestöjen toimintaa.

Viitanen kertoo myös paikallisjärjestön kokouksesta, jossa kävi puhumassa SAK:n sihteeri Jorma Tuominen. Hän joutui kuitenkin niin ankaraan arvosteluun, että katsoi parhaimmaksi lähteä pois ennen kokouksen loppua.

Rajuja hyökkäyksiä kommunisteja vastaan

Kommunistien nopea nousu vaikutusvaltaisiin asemiin Tampereen Ammatillisen Paikallisjärjestön piirissä silminnähden hermostutti sosialidemokraatteja. Niinpä talvisodan aattona sosialidemokraatit ryhtyivät rajuihin hyökkäyksiin kommunistien asemia vastaan.

Vuoteen 1939 asti maanalaisen piirikomitean sihteerinä toiminut Arvo Lamminen kuvaa TAP:n alaisten ammattiosastojen poliittista jakautumaa ja työtä niissä seuraavasti:

> Vuonna 1939 oli käytössä ns. puoluevaltuutettujen järjestelmä. Jokaisessa ammattiyhdistyksessä oli puolueen valtuuttama henkilö, joka valvoi ja pyrki johtamaan työtä. Menestys riippui valtuutetun henkilökohtaisista kyvyistä.

Tällä tavalla kyettiin Lammisen mukaan johtamaan hyvin mm. palkkaliikkeitä. Tamperelaiset ammattiyhdistykset voitiin jakaa toimialakohtaisesti Lammisen mukaan seuraavasti:

> * Ne joissa meillä oli enemmistö: kirvesmiehet, sekatyöläiset, puusepät, maalarit ja vaatetustyöläiset.
> * Ne joissa voimat olivat tasan: metallimiehet, jalkinetyöntekijät, kutomatyöntekijät, putkimiehet, peltisepät, muurarit ja autonasentajat.
> * Ne joissa keskusjärjestön auktoriteetti oli horjumaton: latojat, liikeväki, pellavatehdas ja kunnantyöntekijät.

Niinpä sitten ammatillisen paikallisjärjestön hallintoelimissä vasemmistolla oli paikoista noin puolet. Se näkyi mm. siten, että tämä osa oli oppositiossa sosialidemokraattien keskusjohtoa vastaan. Poliittiset asenteet ja lähestyvä sodan uhka näkyi TAP:n kokouksissa:

> Syksyllä 1939 paikallisjärjestö järjesti kokouksen, jossa keskusjärjestön toimitsija Kristiansson uhkaili vasemmistolaisia ja käyttäytyi sotaisan isänmaallisesti. Hän ei saanut kannatusta, vaikka vasemmistolaiset eivät uskaltaneetkaan tehdä sodanvastaisia esityksiä. Puolueen jäsenet tuomitsivat puheenvuoroissaan Suomen hallituksen ulkopolitiikan."

Ennen talvisotaa ehdittiin pitää vielä toinenkin kokous poliittisesta tilanteesta. Lammisen mukaan:

> Sodanlietsojat eivät onnistuneet nytkään. Puolueen jäsenet tuomitsivat nationalismin ja venäläisvihan, jotka olivat viemässä kohti sotaa ja puutetta.[44]

Hyökkäykset kommunisteja vastaan kiihtyivät paikallisjärjestössä talvisodan jälkeen. Lammisen mukaan sosialidemokraatit ”vainosivat paikallisyhdistyksiä paimenkirjeillä”. Ohranakin tuli paikallisjärjestön kokouksiin. Vastaavanlaisia toimia sosialidemokraatit yrittivät toteuttaa myös metallissa. Kun metalliliitto lähetti kurittomille paimenkirjeen, ammattiosasto kuitenkin kieltäytyi.

> Vastaukseksi laadittiin julkilausuma, jonka viimeisessä kappaleessa todettiin, että osasto kokonaisuudessaan liittyy Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuraan. (Arvo Lamminen)

Rakennusalalla oli kommunistien vaikutus vahva. Se lujittui palkkataisteluissa erityisesti vuoden 1938 voitollisen lakon jälkeen ja jatkui vuosina 1940-1941. Lähes joka kevät rakennustyöläisillä oli palkkaliike, jonka tuloksena saatiin työehtosopimus – myös vuonna 1941.

Vuonna 1940 valtiovalta ja valtiollinen poliisi sekaantuivat jälleen ammattiyhdistysliikkeen toimintaan, kun kesällä annetulla asetuksella yli 30 henkilöä käsittävien kokousten pitämiseen piti saada lääninhallituksen lupa. Erkki Salomaan mukaan ”ei edes tsaarinvallan pimeimpinä vuosina maassamme ollut sellaista myös ammatillisten järjestöjen säännöllistä kokoustoimintaa estävää terroria”,

Hän kertoo myös esimerkin, miten SAK:n johto ja valtiollinen poliisi toimivat yhteistyössä lupamenettelyn yhteydessä. SAK:n johto laati valtiolliselle poliisille luettelon niistä ammattiyhdistystoimitsijoista, joita se piti luotettavina. Valtiollinen poliisi puolestaan lähetti sen lääninhallituksille saatekirjeellä, jossa todettiin, että

> puhetilaisuutta, jossa joku oheiseen luetteloon merkityistä henkilöistä tulee esiintymään, ei lääninhallitusten tai poliisiviranomaisten toimesta tulla kieltämään.

Tamperelaisia tämä sujuva yhteistyö SAK:n johdon ja valtiollisen poliisin kesken koski mm. siten, että Erkki Salomaan jälkeen rakennusliiton Tampereen piirin järjestäjäksi valittu Arvo Viitanen, jonka nimi luettelosta puuttui, erotettiin liiton palveluksesta, pidätettiin ja vietiin keskitysleirille.[45]

Vasemmistolaisesta näkökulmasta tuota aikaa tarkastellen on vaikea yhtyä Markku Salomaan näkemykseen, jonka hän esittää Suomen Akatemian ja Rakennusliiton tuella tekemässään tutkimuksessa:

> Kokonaisuutena Suomen sisäpoliittista kehitystä eivät maailmansotien välisenä aikana leimanneet kasvavat luokkaristiriidat vaan päinvastoin kansallinen eheytyminen.[46]

Erkki Salomaan paikalla Rakentajan päätoimittajana vaikuttanut samanniminen henkilö näyttää edenneen kauaksi edeltäjänsä kokemuksista.

Viitteet

1. Eino Laakso toiminnasta Tampereella. NKP:n arkiston mikrofilmit. Kansan Arkisto.
2. Kansan Uutisten lehtileike.
3. EK-Valpo 1/5 Tampereen os. tilannekatsauksia 1-3/37.
4. Anna Valtosen muistelmat. Kansan Arkisto.
5. Arvo Viitasen muistio 4.2.1942 Sorokassa, NKP:n arkiston mikrofilmit, Kansan Arkisto.
6. Kipinästä tuli syttyi, sivu 181.
7. Paavo Rosmanin muistelmat. Kansan Arkisto.
8. Tampereen sosdem. kunnallisjärjestön pöytäkirja 1936 Työväen Arkisto.
9. SDP:n puolueneuvoston pöytäkirjat 7.3.37 sivut 18-19 ja 14.11.37 sivut 17-18.
10. Betty Peltosen muistelmat, Kansan Uutiset 21.4.1974.

11. H. Oittinen: Työväenliike ja työväenkysymys Suomessa.
12. EK-Valpo Tampereen os. tilannekatsaus 11/38. Valtionarkisto.
13. Betty Peltosen muistelmat, kuten edellä.
14. Marjatta ja Eino Johteinen: Vapaa-ajattelija -lehti 4/79.
15. Betty Peltosen muistelmat, kuten edellä.
16. Yrjö Järvisen muistelmat. Kansan Arkisto.
17. Seppo Hentilä: Työväen urheiluliikkeen historia I sivu 209-237.
18. Sama, sivu 325.
19. Lakkautetut järjestöt. Sisäasianministeriön julkaisu.
20. Seppo Hentilä, emt. sivu 336.
21. sama, sivu 340-387.
22. EK-Valpo, Tampereen os. tilannekatsauksia. Valtionarkisto.
23. Ylimääräisen liittokokouksen pöytäkirja 1939, sivut 25-40. TUL:n arkisto.
24. Erkki Salomaan muistelmat. Salomaan muistelmat Kansan Arkistossa on laaja omaelämäkerrallinen julkaisematon teos kirjoittajan vaiheista työväenliikkeessä. Se on kirjoitettu ilmeisesti useammassa osassa ja sivunumeroita ei näissä lähdeviitteissä ole mainittu. Teos noudattaa kuitenkin aikajärjestystä ja viitteissä mainitut asiat on siltä pohjalta helppo löytää.
25. Seppo Hentilä, emt. sivut 391-392.
26. Helge Nygren: Punainen Olympia, sivut 85-96.
27. Martti Kempas: Pyhä urheilu, sivut 91-92.
28. O.W. Kuusinen: Kansainvälisiä kysymyksiä, sivut 102-128.
29. Taistelevan työläisnuorisoliikkeen historia, 6. vihko. Sirolan kirjeopisto.
30. Anna Suosalon muistelmat. Kansan Arkisto.
31. Pellervo Takatalon muistelmia, kasetti. Kansan Arkisto.
32. Erkki Salomaan muistelmat. Kansan Arkisto.
33. Jorma Johteisen selostus Sorokassa 4.2.1942. NKP:n arkiston mikrofilmit, Kansan Arkisto.
34. EK-Valpo Tampereen os. tilannekatsaukset 1937. Valtionarkisto.
35. Marjatta Mäkisen haastattelu. Kansan Arkisto.
36. Arvo Viitasen muistio Sorokassa. NKP:n arkiston mikrofilmit, Kansan Arkisto.

37. Sosdem.Työläisnuorisoliiton Tampereen piirikokousten pöytäkirjat 1934 ja 1935. Työväen Arkisto.

38. Em. piirikokousten pöytäkirjat 1936 ja 1937. Kansan Arkisto.

39. Erkki Salomaan muistelmat. Kansan Arkisto.

40. Pirkko Tulpon laatima haastattelu 3.1.74. Kansan Arkisto.

41. Teemu Oinonen: Salomaan elämäkerta, sivu 65.

42. sama, sivu75.

43. Erkki Salomaa: Rakentajat eilen ja tänään sivu 283.

44. Arvo Lammisen muistio Sorokassa 5.2.1942. NKP:n arkiston mikrofilmit, Kansan Arkisto.

45. Erkki Salomaa: Suuri raha ja isänmaa, sivut 222-223.

46. Markku Salomaa: Punaupseerit, WSOY, 1992. Sivu 267.

Kansanrintamapolitiikan saavutuksia

Tavoitteena liian suuri tehtävä

Miten SKP suurista tavoitteistaan kansanrintaman luomisessa sodanvaaraa vastaan selviytyi? Miten kävi Kominternin asettamien tehtävien, taistelun fasismia ja sotaa vastaan? Sen me kaikki tiedämme. Perustavoitteita ei pystytty saavuttamaan, ei Suomessa kuten ei muissakaan maissa. Eurooppa kulki vääjäämättömästi Saksan fasismin viitoittamaa tietä kohti toista maailmansotaa. Arvioimatta kansainvälisen tilanteen vaikutuksia ja pohtimalla vain Suomen kommunistien mahdollisuuksia pitää kansakunta erossa uhkaavasta maailmanpalosta, voidaan todeta, että ne alun alkaenkin olivat hyvin vähäiset. Siihen vaikuttivat monet tekijät.

Suomalainen porvaristo oli tiensä valinnut jo kansalaissodan jälkeisinä vuosina. Sitä ei tältä tieltä pystynyt mikään tekijä horjuttamaan. Hallitsevat piirit olivat valmiit liittoutumaan kenen kanssa tahansa Neuvostoliittoa ja kommunisteja vastaan. Ja valta Suomessa oli porvariston käsissä.

Sosialidemokraattinen puolue oli hyvin syvälle samaistunut tähän porvarilliseen valtajärjestelmään kansalaissodan jälkiselvittelyjen seurauksena. Sen voimakas kommunistisen puolueen vastainen asenne saneli sosialidemokraattien kaikkia toimintoja, myös kannanottoja kommunistien fasismin ja sodan vastaiseen kutsuun. Se johti niin pitkälle, että SDP ja sen johtavat henkilöt olivat valmiit eräissä tapauksissa pelaamaan yhteen suomalaista fasismia tukevien voimien kanssa kommunisteja vastaan.

Vaikka yksityiset sosialidemokraatit monasti näkivät fasismin ja sodanvastaisen kamppailun tärkeäksi, puolue ei antanut heille mahdollisuuksia osallistua tähän toimintaan.

Kommunistien kannalta fasismin ja sodan vastaisessa kamppailussa suurin ongelma oli se, että puolue oli kielletty ja sillä itsellään ei ollut mahdollisuuksia käydä julkista keskustelua ajankohdan suurista koko kansakuntaa ravistelevista kohtalonkysymyksistä. Sen merkittävimmiksi kanaviksi muodostuivat sosialidemokraattien hallitsemat järjestöt tai vaikuttaminen vasemmistolaisesti suuntautuneitten aikakauslehtien välityksellä.

Nämäkin lähtökohdat juuri koetun fasismin suomalaisen muodon, lapuanliikkeen, jälkitilanteessa olivat todella heikot. Kommunistien vaikutuksessa olleet järjestöt, lähes 4000 yhdistystä, pääosaltaan ammattiosastoja, oli lakkautettu. Myös jatkuvat kommunistivainot, satojen kommunistien pidätykset ja tuomitsemiset vuosittain ”lain ja hyvien tapojen vastaisista toimista”, verottivat järjestöjen aktiivisinta voimaa.

Lakkautettujen ammattiosastojen tilalle perustettuja järjestöjä hallitsivat sosialidemokraatit, jotka olivat olleet nujertamassa vasemmistolaista työväenliikettä – tahallisesti tai ei – yhdessä porvarillisen oikeuslaitoksen ja Lapuan lakien turvin.

Lapuanliikkeen tapahtumista juontui työläisten yhteisrintamaa ja kansanrintamapolitiikkaa jarruttava tekijä. Sosialidemokraattien näyttelemä rooli erityisesti yhtenäisen ammattiyhdistysliikkeen hajottamisessa vuosina 1929-1930 oli painanut kipeän jäljen kommunistien asenteisiin sosialidemokraatteja kohtaan. Sosdem. puolueen politiikkaa noudattaneita sosialidemokraatteja kutsuttiin sosiaalifasisteiksi ja vaikka SKP jo vuonna 1933 analysoi tämän tilanteen ja pyrki luomaan työläisten yhteisrintamaa uusista lähtökohdista, tavallisessa kannattajakunnassa elivät voimakkaina ennakkoluulot kaikkia sosialidemokraatteja kohtaan.

On itse asiassa uskomatonta, miten näin heikoista lähtökohdista kommunistit pystyivät kokoamaan rivinsä kansainvälisen kansanrintamapolitiikan tueksi.

Etsivä keskuspoliisi otti joulukuussa 1935 osastoilleen lähettämässään kiertokirjeessä kommunistien kansanrintamatoiminnan vakavasti. Kirjeessä luetellaan useita esimerkkejä: Tulenkantajat-lehti, Kirjallisuuslehti, ASS:n Soihtu ja Nykypäivä-lehti, jotka kaikki nähtiin kommunistien

propagandaväylinä. Kirjeen mukaan ”puolueitten ulkopuolella tapahtuva kansanrintamaliike on saanut erittäin huomattavan ilmenemismuodon ns. sodanvastaisena toimintana”, jota mainitut lehdetkin edustivat.

Käsitellessään Toivo Antikaisen oikeusjuttuun liittynyttä Ihmisoikeuksien Liiton kuolemanrangaistusta vastustavaa nimienkeräystä ja todettuaan, että eduskunnan puhemiehelle 1.11.1935 luovutetussa adressissa oli noin 120 000 nimeä EK:n esittelijä J. Sala toteaa, että tämän mukaan kommunistien kannatus on edelleen samalla tasolla kuin heidän korkein äänimääränsä eduskuntavaaleissa – 120 000 ääntä.

Valtiollinen poliisi näki todella tilanteen uhkaavana:

> Suurimpana vaarana on pidettävä sitä, että se (kansanrintamapolitiikka, kirj. huomautus) antaa kommunisteille paljon suuremmat propaganda- ja agitaatiomahdollisuudet kuin mitättömän pienissä maanalaisissa järjestöissä on ollut.
>
> Pelättävää on, että tulevissa eduskuntavaaleissa onnistutaan työntämään eduskuntaan joku heikäläinenkin.[1]

Pohjois-Hämeessä monia myönteisiä tuloksia

Ensimmäisinä näkyivät kommunistien kansanrintamapolitiikan tulokset vuonna 1936 pidetyissä eduskunta- ja kunnallisvaaleissa.

Eduskuntavaaleissa SKP:n kehotukset äänestää vasemmistolaisia SDP:n ehdokkaita näkyi melkoisena äänivyörynä sosialidemokraateille. Vaikka Pohjois-Hämeessä ei ollutkaan sellaisia näkyviä ehdokkaita kuin Helsingissä, nousi SDP:n äänimäärä edellisiin vuoden 1929 vaaleihin verraten yli 65 prosentilla. SDP sai Pohjois-Hämeessä 79 916 ääntä, kun edellisissä saalis oli 52 341 ääntä. Tässä potissa olivat mukana mm. Sosialistisen työväen ja pienviljelijäin puolueen 13 536 ääntä, joka ei vuonna 1936 ollut eduskuntakelpoinen tultuaan lakkautetuksi ”hyvien tapojen vastaisena”.[2]

Vastaavanlainen kehitys jatkui 1939 eduskuntavaaleissa. Pohjois-Hämeen tunnelmia kuvaa kuitenkin Elsa Rautee tosin hieman pessimistisen sävyisesti:

Kansanrintaman suunta oli tukenut Olavi Kajalan ja Elli Nurmisen ehdokkuutta, koska he vaalipuheissaan esiintyivät fasismin vastaisesti. Eduskuntaan päästyään kumpikin siirtyi sosdemien sotaisaan rintamaan. Järkyttäviä tapahtumia.[3]

Kunnallisvaaleissa ei suunnan muutos pääsyt niinkään vaikuttamaan. Vuoden 1933 kunnallisvaaleissa SDP sai Pohjois-Hämeen valtuustoihin 268 paikkaa ja vuonna 1936 26 paikkaa enemmän eli 288. Tampereella SDP:n paikkaluku nousi 25:sta 30:een, osin liitoksista johtuen.[4]

Presidentin valitsijamiesvaaleissa 1937 sama suunta säilyi, vaikka Väinö Tannerin ehdokkuutta olikin vaikea perustella perinteisille kommunistien kannattajille. Vaalipiirissä tuli edellisiin vuoden 1931 vaaleihin verraten 5721 lisä-ääntä, nousua 19,8 prosenttia.[5]

Ammattiosastoissa ja TUL:n seuroissa voimakasta nousua

Vastaavanlaisia lukuja on esitettävissä eri alojen ammattiosastojen jäsenmäärissä. Vertailun tekee vaikeammaksi se, kun aikaisemmat ammattiosastot oli lakkautettu vuosikymmenen vaihteessa, sosialidemokraatit joutuivat aloittamaan kuin tyhjästä 1930-luvun alussa. Uudet, sosialidemokraattien johtamat ammattiosastot esim. Tampereella pääsivät kuitenkin vähitellen samaan, missä lakkautetut olivat olleet, kun entisten järjestöjen jäsenet liittyivät kommunistien kehotuksesta niihin.

* Rakennustyöväen osastot pääsivät vuoteen 1939 mennessä lähes vuoden 1929 jäsenmääriinsä.[6]
* Metallityöväen ammattiosastojen jäsenmäärä nousi niin ikään tasaisesti. Kun se vielä vuonna 1934 oli vain 380 (Tampereen metallityöväen ao., sähkötyöntekijäin ao., Epilän metallityöväen ao., Tampereen pelti- ja vaskiseppien ja Tampereen putkityöläisten ao.), niin jo vuonna 1939 vastaavien ammattiosastojen jäsenmäärä oli jo 1071.[7]
* Jalkinetyöläisten ammattiosaston vuosikirjat kertovat suutarien kaupungin järjestyneiden määrän nousseen 269:sta v.-33 jo 800:aan vuonna 1936.[8]

* Kutomatyöläisten järjestyneisyyden luvussa todettiin suurin nousu: 1933 jäseniä oli 1402 ja vuonna 1936 jo 4405.[9]

Ammattiyhdistysliikkeen järjestövoiman kasvun myötä on tilastollisesti osoitettavissa myös merkittäviä tuloksia palkkatason nousussa. Työläisten elintason parantaminenhan oli SKP:n lähtökohtana yhtenäisyyskampailussa.

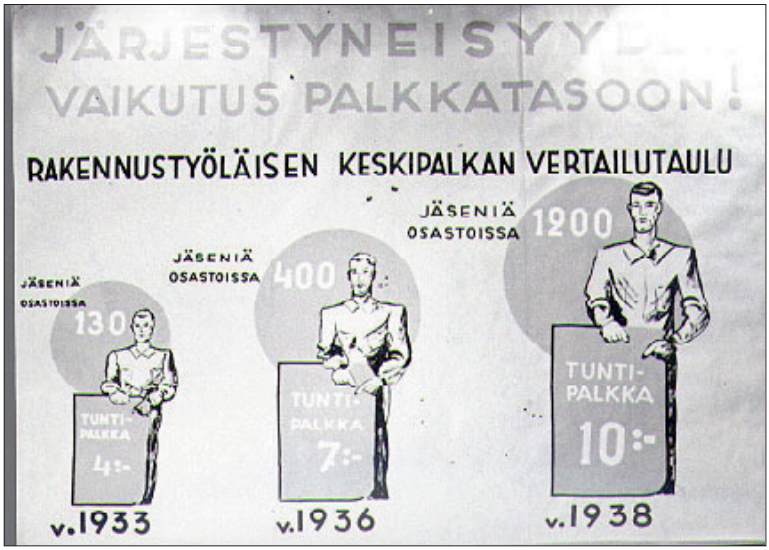

Erkki Salomaa tuli valituksi 1938 Rakennusliiton järjestäjäksi Tampereelle. Hänen laatimansa seinälehti rakennustyöläisten järjestäytymisasteen kehityksestä osoittaa selkeästi, miten laman väistyminen ja kommunistien paluu ay-liikkeeseen lapualaisvuosien lakkautusaallon jälkeen nostivat järjestäytymistä ja palkkoja.

TUL:n Tampereen piirissä kasvu oli erittäin ripeätä. Jo vuonna 1936 Tampere nousi TUL:n suurimmaksi piiriksi 5672 jäsenellä ja vuonna 1938 jäseniä oli jo 6421. Seuraavaksi suurimmalla Helsingin piirillä oli jäseniä 5111. Tämä näkyi myös urheilullisessa voimassa.

Tampereella pidettiin 1936 liiton suurimmat piirijuhlat, 1600 esiintyjää. Poikaurheilupäivillä oli 674 osanottajaa, kun koko liiton mitassa oli 1894. Peräti 12 lajissa oli Tampereen piirillä eniten harrastajia TUL:ssä vuonna 1938.[10]

Työläisnuorisoliiton osastoissa kehitys oli vastaavanlainen. Sosdem. nuoriso-osastoissa, joihin kommunistit kehottivat nuoria liittymään, oli Tampereen piirissä vuoden 1937 lopussa 670 jäsentä vuoden 1935 502:een verraten eli 168 uutta jäsentä ja nousua 33,4 prosenttia.[11] Ilmeistä on, että liiton johdon käskyt eivät menneet perille.

Saavutuksissa myös riitasointuja

SKP:n kansanrintamapolitiikalla oli ylivoimaisesta tavoitteestaan huolimatta 1930-luvun oloissa huomattavia saavutuksia.

SKP:n silloisen keskuskomitean jäsen Toivo Karvonen, joka vastasi puolueen sivistyneistötyöstä, saattoi merkitä tililleen hyviä tuloksia.[12] Vaikka hän arvioidessaan myöhemmin tätä kautta puhuikin kansanrintamasta lainausmerkeissä, se on turhaa vaatimattomuutta. Suomessa ei toki päästy tällä Kominternin viitoittamalla linjalla niin pitkälle kuin Espanjassa ja Ranskassa, mutta siihen olivat syyt Suomen erikoisoloissa. Erityisesti kansanrintaman tavoitteet vetosivat ulkopuoliseen sivistyneistöön, tosin Helsinki -keskeisesti. Mutta Tampere seurasi kaikessa mukana ja kohtalaisella menestyksellä.

Kansanrintamapolitiikka eteni hyvin, koska sen lähtökohdat vastasivat laajojen työläisjoukkojen toiveita ja tarpeita. Kysymys ei ollut vain fasismista ja sodanvaarasta, vaan myös työväestön elinehdoista, jotka pula- ja lapualaisvuosien aikana olivat entisestään vaikeutuneet.

Kommunistisen puolueen jo 1933 aloittama kamppailu työväen yhteisrintaman puolesta liittyi siten hyvin vuoden 1935 kansanrintamaliikkeeseen. Nämä kaksi kamppailua samaistuivat käytännön toiminnassa, toivat voimanlisää siihen toimintaan, jonka yhteisenä nimittäjänä, esikuntana monine puutteineen, oli Suomen Kommunistisen Puolue.

Väinö Tanner joutui tavallaan tunnustamaan SKP:n kansanrintamapolitiikan voiman puheenvuorossaan sosdem. puolueneuvoston kokouksessa 30.3.1941. Todettuaan, miten kommunisteja kehotettiin ”liitty-

mään ei vain sosialidemokraattisiin vaan myös porvarillisiin piireihin vaikuttaakseen siihen suuntaan, että saataisiin aikaan yhteisrintama fasistisia pyrkimyksiä vastaan" Tanner sanoi:

> Tämä oli ovela keino, ja meillä sosialidemokraattisella taholla oli vaikeata saada kansalaisia ymmärtämään, että tuossa piili paha ansa.[13]

Oikeastaan Tanner esiintyy turhan vaatimattomana, "hyvin" siinä sentään kävi: ainoana sosialidemokraattisena puolueena maailmassa SDP oli sodan aikana vastuussa liittoutumisesta fasistisen Saksan kanssa koko muuta demokraatista maailmaa vastaan.

Toki siihen vaadittiin paljon työtä: toisinajattelijoiden ääni piti tukahduttaa, sanan- ja painovapaus ehkäistä, kokoontumisvapautta rajoittaa ja sulkea keskitysleireihin ilman tutkintoja ja tuomioita vaarallisimmat fasismin vastustajat.

Vaikka itse perustehtävässä, fasismin suomalaisten lieveilmiöiden torjumisessa ja uhkaavan sodan ehkäisemisessä, ei onnistuttukaan, kansanrintamapolitiikalla kommunistit saavuttivat kuitenkin monia tuloksia, joilla kenties oli osuutensa kommunistisen liikkeen suureen sodanjälkeiseen nousuun. Osoittihan myöhempi kehitys, että kommunistit olivat olleet oikeassa varottaessaan fasismista ja sen luomasta sodan uhkasta.

Kokonaan eri asia on, miten arvioidaan kansanrintamapolitiikan vaikutuksia SKP:n omaan sisäiseen toimintaan tuona aikana ja sen vaikutuksia puolueen taistelukykyyn. Paavo Rosmanin sodan jälkeen esittämä kritiikki (tarkemmin seuraavassa luvussa), jossa hän väittää, että puolueen oma toiminta näivettyi, kun kommunistien työpanos suuntautui muihin järjestöihin, pitää varmaan paikkansa. Tämä oli ilmeisesti yksi perussyy siihen, että puolueesta tuli niin helppo saalis sotaan valmistautuvalle Suomen poliittiselle johdolle. Vaikka sodan uhka nähtiin selkeästi, ei kuitenkaan pystytty luomaan pidemmän tähtäyksen strategiaa sodan oloihin.

Viitteet

1 EK-Valpo:n kiertokirje 12/35. Kansallisarkisto.

2 Eduskuntavaalien tulokset 1929 ja 1936. Tilastollinen vuosikirja ao. vuosilta.

3 Elsa Rautee: *Muisteluita*. SKP:n Nokian os. julkaisu 1983.

4 SDP:n Tampereen piirin toimintakertomus 1936. TA.

5 SDP:n Tampereen piirin toimintakertomus vuodelta 1937. TA.

6 Erkki Salomaa: *Rakennustyöläiset eilen ja tänään* sivut 270, 266 ja 303.

7 Metallityöväenliiton historia sivut 358-359. Metalliliitto 1974.

8 Jyrki Rantanen: *Tampereen jalkinetyöväen ao:n vaiheita 1888-1998*, Sanan Tie 1998 sivu 102.

9 Heikki Näreikkö ja Tenho Takala: *Säkeistä yhteen, Tekstiili- ja vaatetustyöväen historia*, Tekstiili- ja vaatetustyöväen liitto 1986. siv. 158-181.

10 TUL:n toimintakertomus vv. 1936-1938. Urheilumuseo.

11 Sosdem. Työläisnuorisoliiton Tampereen piirin toimintakertomus 1937. Kansan Arkisto.

12 *Kipinästä tuli syttyi*, sivut 171-197.

13 SDP:n puolueneuvoston pöytäkirja 30.3.1941. TA.

Valtiollisen poliisin seurantajärjestelmä

Tehokas ja vaikutusvaltainen koneisto

Etsivä keskuspoliisi (EK), joka oli seurannut kommunistien ja vasemmistolaisten järjestöjen toimintaa tiiviisti koko itsenäisyyden ajan, jatkoi toimintaansa 30-luvulla entistäkin kokeneempana ja tehokkaana yksikkönä, jolle Lapuan lait antoivat tukevan selkänojan. Etsivässä keskuspoliisissa, jota nimitettiin kansan kielessä Venäjän vallan perintönä kulkeutuneella nimellä ohranaksi, oli vakiintunut miehistö, joka tunsi ”asiakkaansa” , so. kommunistit, munaskuita myöten.

Etsivää keskuspoliisia oli koko ajan kehitetty. Helsingissä toimivan pääosaston lisäksi sillä oli 15 alaosastoa eri puolilla maata, näistä yksi Tampereella. Vuonna 1937 perustettiin etsivän keskuspoliisin tilalle valtioneuvoston asetuksella valtiollinen poliisi, jonka asema vahvistettiin lailla 1938.

Tampereella ”ohranan” päällikkönä toimi varatuomari Allan Rydman ja hänen esikuntansa muodostivat ylietsivä Frans Valoma ja vanhempi etsivä Lauri Vuori. Sen lisäksi Tampereen toimistossa oli 30-luvun lopulla kahdeksan etsivää, joista vielä kolmella oli sama sukunimi kuin osaston ylietsivällä. Mutta itse asiassa Valpolla oli käytettävissään runsas joukko poliiseja kiihko-oikeistolaisesti johdetulta Tampereen poliisilaitokselta, joukossa joitakin vakituisia ”pamputtajia”, jotka osallistuivat kuulusteltavien kidutuksiin (tästä tarkemmin sota-aikaa kuvaavissa luvuissa).

Etsivän keskuspoliisin (EK), myöhemmin Valpon, lisäksi toimi samoilla apajilla päämajan valvontaosasto, jonka merkitys etenkin sotaaikana korostui. 1933 sisäasianministeriö pyrki yhdistämään silloisen yleisesikunnan valvontatoimiston ja etsivän keskuspoliisin, mutta yritys kaatui sotilaspiirien vastustukseen. EK oli jyrkästi sitä mieltä, että valvontatoimisto on lakkautettava kun taas yleisesikunta totesi, ettei näitä virastoja voi yhdistää, joka sitten tulikin ratkaisuksi (Valtioneuvoston päätös 6.9.1934). Tämä kahden viraston kissa ja hiiri -leikki jatkui myöhemminkin muodossa, jossa usein toinen käsi ei tiennyt mitä toinen teki.

EK:n tiedot kansanrintamasta

Etsivä keskuspoliisi seurasi tarkkaan kaikkea mitä kommunistisessa ja vasemmistolaisessa liikkeessä tapahtui. Niinpä jo vuoden 1935 joulukuun informaatiossaan osastoilleen EK:n pääosasto saattoi antaa tarkan kuvauksen Kominternin kesällä pidetystä uudesta kansanrintamataktiikasta.[1]

Selostuksen laatinut esittelijä J. Sara kertoo sen vaikutuksista Suomeen yksityiskohtaisesti. Hänen mukaansa kommunistit pyrkivät uuden taktiikan mukaisesti läheiseen yhteistyöhön sosdem. vasemmiston kanssa, joka kannattaa yhteistyötä. Tarkoituksena on järjestää yhteisiä kamppailuja fasismin vastaisin tunnuksin.

"Meillä tämä kohdistuu ensi sijassa SAK:hon, Sosdem. Työläisnuorisoliittoon ja TUL:ään", Sara päättelee ja esittelee tosiasioita:

> Kun SKP määräsi 1933 vasemmiston liittymään SAK:hon on järjestön jäsenmäärä nopeasti kasvanut vv.1933-34 vaihteen 20 000:sta vuoden 1935 loppuun 35 000 jäseneen. Kasvu johtuu epäilemättä suureksi osaksi kommunistien siirtymisestä SAK:n riveihin.

Näin on päässyt esittelijä Saran mielestä käymään, vaikka SAK:n johto lähettämässään kiertokirjeessä (1.3.35) ”kylläkin varoitti perusjärjestöjä uhkaavasta kommunismin vaarasta”. SAK:n tuolloinen jäsenmäärän nousuhan oli vasta alkua, kun portilla tungeksi yli 90 000 -jäseninen lakkautetun SAJ:n jäsenistö.

Sosdem. Työläisnuorisoliitto saa selostuksessa runsaasti myönteistä huomiota suoraselkäisyytensä vuoksi:

> Jyrkimmän kannan on ottanut Sosdem. Työläisnuorisoliiton johto erottaen jäsenistöstään ainakin suurinta ääntä pitäviä kommunisteja ja heidän hengenheimolaisiaan. Tästä huolimatta kommunisteja on päässyt pesiytymään mm. Tampereen ja sen lähitienoon järjestöihin.

Paha tuntui olevan tilanne EK:n arvion mukaan myös TUL:ssä:

> TUL:n solutus, joka sai uutta virikettä urheilusuhteiden solmimisesta Neuvostoliiton urheilujärjestöjen kanssa, on edistynyt niin pitkälle, että kommunisteja on useissa urheiluseuroissa päässyt johtavaan asemaan, ovatpa he vallanneet eräät seurat kokonaan.

TUL:n osalta tämä tuntuu todella nopealta nousulta, kun ottaa huomioon, että liitto erotti vuosikymmenen vaihteessa 173 ”kommunistista” seuraa ja oikeuslaitos lakkautti peräti 157.

Samassa kiertokirjeessä joulukuussa 1935 kerrotaan vielä monia yksityiskohtia SKP:n toiminnasta yhteisrintaman luomiseksi fasismia ja sotaa vastaan. Ohrana tiesi kertoa SKP:n kongressin päätöksistä ja siitä, miten Suomeen oli tullut viime lokakuussa ”instruktoreja, jotka ovat piireissä selvittäneet uusia tehtäviä”.

Merkittävää muutosta EK:n arvion mukaan aikaisempaan merkitsi määräys, että ”SAK:ssa liitytään ilman ehtoja ammattiosastoihin elintason kohottamiseksi” ja että ”luovutaan poliittisista tarkoitusperistä”, koska ”poliittiset taistelutehtävät kuuluvat poliittisille järjestöille”.

Näin siis ohrana ”antoi tunnustusta” kommunistisen puolueen uudelle yhteis- ja kansanrintamataktiikalle.

Poliisit juhlatilaisuuksissa ja kokouksissa

Etsivä keskuspoliisi oli iskenyt silmänsä myös Tampereen sosdem. nuorisoseuran esiintymisiin. Se järjesti 1930-luvun lopulla säännöllistä seurantaa nuoriso-osaston tilaisuuksista. Niinpä valtiollisen poliisin etsivä Lauri Vuori teki raportin maaliskuun 26. päivänä 1939 Tampereen Rait-

tiustalolla pidetystä ”tavanmukaisesta sodanvastaisesta Marian päivän juhlasta”.

Etsivä Lauri Vuori selostaa siinä SDP:n puoluetoimikunnan jäsenen K.H. Wiikin puhetta, joka käsitteli ”uhkaavalta näyttävää Euroopan tilannetta sekä fasismin ja demokratian välistä valtataistelua” ja sitä miten ”valtavan suuria summia eri valtioissa käytetään vuosittain asevarusteluihin”. K.H. Wiik oli Lauri Vuoren mukaan kiinnittänyt huomiota vielä Suomen armeijan upseeristoon, joista sanoi ”ainakin nuorempien olevan Akateemisen Karjalaseuran kasvatteja, jonka vuoksi Suomen armeijassakin olisi pikaisesti toimitettava demokratisoiminen”.

Lauri Vuori kirjoitti pitkään toisen puhujan, Espanjan sodassa laillisen hallituksen riveissä taistelleen ja luutnantiksi kohonneen Eino Laakson puheesta, jossa hän käsitteli mm. Espanjan sisällissotaa.

Laakso oli maininnut miten työläiset olivat saavuttaneet 1936 ”aivan ylivoimaisen vaalivoiton. Fasistit eivät kuitenkaan antaneet mitään arvoa näin syntyneelle hallitukselle”, kertoo Lauri Vuori Eino Laakson sanoneen. Siinä vaiheessa, kun Eino Laakso oli todennut, Espanjaan verraten, että ”emme tiedä koska joudumme puolustamaan kansanvaltaista tasavaltaamme fasistisia voimia vastaan ase kädessä”, oli eräs poliisikonstaapeli keskeyttänyt puheen huomauttaen, ”ettei puhuja saa ylittää valtuuksiaan”.

Laakso olikin lopettanut puheensa vaatien kuitenkin ”armeijan ja valtiollisen poliisin puhdistamista fasisteista, kuten Valpon etsivä Lauri Vuori kertoi. Hänen yhteenvetonsa mukaan

> Kertoja halusi vielä lopuksi mainita, että koko edellä mainitun juhlan ohjelma oli kauttaaltaan hyvin kiihottava, mutta erittäinkin edellä selostamiensa puhujien esitykset, sillä yleisöstä oli kertoja pannut merkille, miten se oli ollut aivan kiihtymyksen vallassa, jota esityksillä tosin oli tarkoitettukin. Lisäksi oli nuoriso-osaston oma joukkolaulusuntakuoro esittänyt myös entuudestaan tunnettuja esityksiään, jotka aina olivat jollakin tavalla siivottomia.”[2]

Samassa tilaisuudessa 26.3.1939 mukana ollut ylikonstaapeli Reino Oksanen Tampereen poliisilaitoksen keskusosastolta kertoi olleensa tuolloin komennettuna paikalla yhdessä konstaapelien Mauno Mäenpään ja

Väinö Alasen kanssa. Alussa oli ohjelma ylikonstaapeli Oksasen mielestä sujunut ”jokseenkin moitteettomasti, kunnes nuorisoseuran joukkolausuntakuoro aloitti esityksensä”. Tästä pöytäkirjan myöhemmin tehnyt ylikonstaapeli Paavo Mikolan ilmaisuin:

> Tämän joukkolausuntakuoron esitykset, jotka kertoja jo ennestään tunsi hyvin räikeiksi, olivat tälläkin kerralla olleet tähdättyjä Suomen hallitusta ja uskonnollisia käsityksiä loukkaamaan sekä Espanjan sisällissodan kommunistista liikettä ihannoimalla tähdättiin Suomen tulevaan vallankumoukseen, lopettaen joukkolausuntakuoro esityksensä Espanjan kommunistien nyrkkitervehdykseen.

Ylikonstaapeli Reino Oksasella on kuitenkin ollut mainitusta lausuntakuorosta ja sen esityksistä aikaisempiakin vaikutelmia, sillä hän oli ”ollut komennettuna usean kerran edellä mainitun nuorisoseuran järjestämiin yleisiin huvitilaisuuksiin”, jossa yhteydessä hän oli

> aina pannut merkille, että edellä mainitun nuorisoseuran joukkolausuntakuoron esitykset ovat miltei poikkeuksetta olleet enemmän tai vähemmän sopimattomia ja kertojan käsityksen mukaan juuri sellaisiksi aiottujakin, sillä kertoja oli huomannut, miten esiintyjät ja yleisökin ovat merkityksellisesti katsoneet, minkä vaikutuksen esitykset tekevät poliisiin.

Ylikonstaapeli toistaa vielä:

> Joukkolausuntakuoron esittämät runot ja muut esitykset ovat sisältönsä puolesta olleet sellaisia, että ne ovat suunnatut valtakunnan johtavia henkilöitä, hallitusta ja kirkkoa vastaan pilkkaavassa sävyssä, lisäksi kertoja on aina pannut merkille että edellä mainituissa tilaisuuksissa lopetettiin ohjelman suoritus laulamalla Kansainvälinen.[3]

Erkki Salomaa puolestaan arvioi juhlien normaaliin rekvisiittaan kuuluneita virkavallan edustajia ominaiseen tyyliinsä:

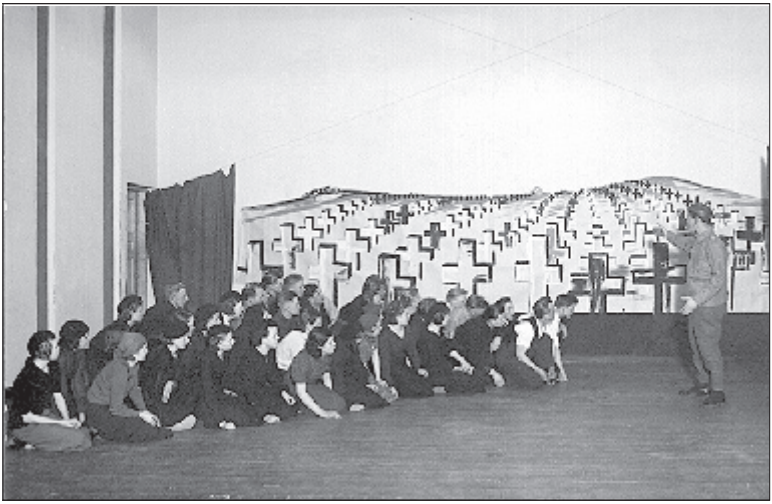

Fasismin ja sodanvastainen toiminta näkyi nuorisoseuran ohjelmallisissa tilaisuuksissa. Eräs vaikuttavimmista esityksistä oli lausuntakuoron Sota-runo. Oikealla kuoron ohjaaja Reino Lahtinen.

> 1930-luvun työväenjärjestöjen jäsenille, juhlien yleisölle jne. poliisi -käsite oli muodostunut kahdesta, vähintään 175 sm pituisesta, jalkineen numeroiltaan suuresta, ei älyllisestä poliisikonstaapelista, jotka lujaa lähtivät marssimaan pois huoneistosta, jos yleisö tilaisuuden lopuksi lauloi Kansainvälisen. Näin siksi, että heidän ei tarvitsisi seisaalleen nousten kunnioittaa tätä työväenliikkeen taistelulaulua eikä sisu antanut myöden jäädä istumaankaan.[4]

Tamperelaisen kulttuuriväen mielestä lausuntakuoron esitykset olivat hyvin korkealuokkaisia. Reino Lahtinen korostaa myös kuoron lavasteiden merkitystä:

> Lavastajana toimi Leo Lehto, joka loi näyttämölle runoja vastaavan tunnelman. Sen lisäksi omat poikamme huolehtivat valaistuksesta, joka oli omiaan lisäämään taiteellisen kokonaisuuden vaikutelmaa.

Erkki Salomaa taas esittelee myöhemmin maan lavastajien ensimmäiseksi mieheksi (Kansallisteatterissa, kirj. huom) noussutta Leo Lehtoa, joka siihen aikaan oli osuusliike Voiman myymäläapulainen. Reino Lahtisen ohella ohjaajana esiintyi vanha seuran jäsen, näyttelijä Pentti Viljanen.

Seurantaa kaduilla ja kokouksissa

Valtiollisen poliisin miehet tulivat nuorisollekin tutuiksi paitsi juhlatilaisuuksissa myös muussa toiminnassa. Erkki Salomaa muistelee, miten vuoden 1936 valtiollisissa vaaleissa kommunisteilla oli kahdenlaisia lehtisiä jaettavana, oli kommunistien maanalaista Suomen miehen suoria sanoja, mutta myös julkisia vaalilehtiä, eräänkin allekirjoittajana ”Joukko yhteisrintaman kannattajia”.

Maanalaiset lehtiset painettiin usein Tukholmassa, mutta julkista lehtistä Salomaa sanoo joutuneensa painattamaan eräässä pikkukirjapainossa. Tunnelma Salomaan muistelmissa kuvaa hyvin Valpon seurantaa työväentalon pihassa:

> Jakelin edellä mainittua julkista lentolehtistä, mutta samanaikaisesti minulla oli varastossa ’parempia asiakkaita varten’ myös maanalaista lehtistä. Porttikäytävän liepeillä seisoskeli kaksi Valpon miestä, joista toinen oli yleisesti tunnettu pitkänhuiskea etsivä Vuori. Minulle tuntematon toinen valpolainen kävi noutamassa lentolehtisen ja asianomaiset syventyivät sitä tutkimaan. Minä seurasin syrjäsilmällä tätä neuvottelua. Ei ollut halua joutua kuulusteltavaksi sen paremmin julkisesta kuin maanalaisestakaan lehtisestä. Mietiskelin, miten pääsen livahtamaan pois koko pihasta. Se kävi, sillä siitä johtaa ovi työväentalon eteisaulaan, josta pääsi kadulle.

Samanlaisia kokemuksia oli Paavo Rosmanilla ammattiyhdistysliikkeen piiristä. Kokouksissa kiinnittyi hänen mukaansa huomio siihen, miten paikallinen sosdem. puolueen johto oli valjastanut itsensä valtiolliseen poliisiin, sen informaatioon ja koneistoon.

Eräässäkin kokouksessa paikallisjärjestön puheenjohtaja Lauri Lehtonen ja SDP:n puolueneuvoston jäsen Toivo Mansner (Kansan Lehden toimittaja, voimakas poliittinen vaikuttaja ja sittemmin kansanedustaja ja Lappeenrannan ja Imatran kaupunginjohtaja, kirj. huom.) siirtyivät kokouksen jälkeen työväenyhdistyksen toimistoon, jossa heitä odottivat tunnetut ohranat Valoma ja Vuori.

Lehtonen ja Mansner antoivat Rosmanin mukaan EK:n etsiville seikkaperäisen selostuksen siitä miten kokous oli sujunut ja kuinka osanottajat olivat puhuneet ja käyttäytyneet. Rosman olettaa, että näiden SDP:n vaikuttajajäsenten toimenpiteiden johdosta suoritettiin Tampereella samana syksynä ja alkutalven (1940-l941) aikana ammattiyhdistysliikkeen jäsenten pidätykset.[5]

Leppoisaa kesänviettoa sosdem. nuorisoseuran hallitsemassa Kuuselassa joskus 1930-luvun lopulla. Nuorisoryhmään kuuluneista Maire Birkman vasemmalla, keskellä Saga Lahtinen ja hänen vierellään vasemmalla Sirkka Salmi. Toinen oikealta on Onni Nordling.

Kymmeniä EK/Valpon tiedottajia järjestöissä

Valtiollisen poliisin omien miesten suorittaman seurannan lisäksi poliisityön rutiiniin kuului yhteydenpito työväenjärjestöissä toimivien asiamiesten ja tiedottajien kanssa.

EK:n ja Valpon arkistoista löytyy asiakirjanippujen joukosta suuret määrät kirjallisia tiedotuksia, joissa kerrotaan esim. mitä määrätyt henkilöt ovat kokouksissa puhuneet ja mitä asioista on päätetty. Tampereen toimistossa nämä tiedottajat, kuten yleensäkin, esiintyvät salanimillä mutta myös numeroin.

Tampereella oli tällaisia työväenjärjestöissä toimivia ohranan asiamiehiä 1930-luvun lopulta ja 1940-luvun alusta kertovan Valpon luettelon mukaan kymmeniä:

* Samasta asiasta tiedottaja n:o 15 eli Niilo Helander, taas sai tietoja Työväen Kesäkodilla elokuun puolivälissä Pekka Seliniltä, joka oli valittu Tampereen työläisrintamamiesten puheenjohtajaksi. Tässä yhteydessä ohrana sai mm. tiedon, koska yhdistyksen seuraava johtokunnan kokous pidetään. N:o 15 oli työmiehenä Tampellassa ja tunnusti myöhemmin SKP:lle toimintansa Valpon asiamiehenä.

* Messukyläläinen 14.11.1912 syntynyt Martti Aho oli Valpon arvion mukaan aktiivinen tiedottaja. Hänellä olivat yhdysmiehinä sekä Valoma että Vuori. Hän antoi tarkkoja tietoja Valpolle SNS:stä 1940 ja tiesi 6.8.1940 kertoa keskustelustaan Artturi Pihalan kanssa, jossa yhteydessä Pihala oli kertonut työläisrintamamiesten toimintaan liittyviä asioita.

* Nimimerkki Vilho Laiho eli Veikko Laine oli SNS:n ryhmänjohtaja Ylä-Tahmelassa ja oli säännöllisesti yhteydessä Valomaan vuonna 1940.

* Numero 2, nimimerkki Matti Joki eli Martti Vilenius, oli vuodesta 1932 ollut parhaita tiedottajia. Hän oli kuulunut kommunistisen nuorisoliiton johtoelimiin ja ollut poliittisena vankina Tammisaaressa.

* Pohjois-Pirkkalassa toimi vuodesta 1934 n:o 105 eli Väinö Peltonen, jolta saatiin ”arvokkaita tietoja jatkuvasti”. Hän seurasi mm. Pispalan sosdem. nuoriso-osaston toimintaa vuosina 1937-1938.

* Nimimerkki Kalle Salmi, jonka tiedottajan työ oli ollut tyydyttävää, oli Valpon muistion mukaan Pellervo Takatalon ”sydänystävä” ja erään SNS:n osaston puheenjohtaja. Hänen henkilöllisyytensä on jäänyt arvailujen varaan.

Luettelon mukaan tällaisia tiedottajia oli vuoteen 1944 asti 36, enimmäkseen kyllä oikeistolaisia, mutta joukossa myös sosialidemokraatteja, eräs heistä, Erkki Lindfors, sittemmin kaupunginjohtajana tunnetuksi tullut asevelisosialisti.[6]

Tiedottajien värväämineninen kuului valtiollisen poliisin normaaliin rutiiniin. EK:n osastopäällikkö Urho Raekallio opetti etsiväpäivillä 22.11.1935 kollegojaan kädestä pitäen, miten tiedottajia värvätään:

* Jo pidätettyjä katsotaan sillä silmällä, voitaisiinko heistä saada tiedottajia.
* Niistä, jotka ”horjuvat uskossa”, täytyy pitää kiinni vaikka rahan voimalla. Raekallio kertoi esimerkin tästä tyypistä, joka tässä vaiheessa oli jo ”isomahainen porvari”.
* Vankiloissa olijoille saatettiin tarjota helpotuksia rangaistuksiin ja poispääsyn mahdollisuutta vastapalveluna uudesta työsuhteesta.
* Tiedottajan kohoamista puolueuralla pitää edistää pidättämällä henkilöitä hänen ympäristöstään.
* Valkoiset tiedottajat olivat sellaisia oikeistolaisia, joilla ei ole poliittista menneisyyttä ja joita kehotetaan liittymään kommunistiseen toimintaan.
* Ja tietysti piti ottaa mukaan nekin, jotka tulivat itse tarjoamaan palvelujaan.

Mitä tiedottajat ansaitsivat? Osastopäällikkö Raekallio oli asiasta vaitonainen. Oli joitakin keikkapalkkiolla työskenteleviä, mutta myös kuukausipalkkaisia. Jos tiedottaja on SKP:n piirikomitean jäsen, hänelle voidaan maksaa 500 mk kuukaudessa. Mutta oli paljon tapauksia, että on maksettu tuhansiakin.[7]

Näin siis valtiollinen poliisi hoiti asioitaan.

Yksi kolmesta puiston penkillä ohrana

Kesällä 1936 Etsivän keskuspoliisin Tampereen osaston tiedottaja kertoi, että Tampereen Ammatillisen Paikallisjärjestön kolmihenkinen nuorison puolueryhmä oli pitänyt ensimmäisen virallisen kokouksensa 8.6.1936 klo 19.30 Puistokadun eteläpäässä sijaitsevan pallokentän penkillä.[8]

Oliko tiedottaja nähnyt miehet ja seurannut heidän neuvonpitoaan jostain kauempaa? Miten sitten olisi ollut mahdollista, että hän tiesi myös mitä kokouksessa oli puhuttu? Vastaus on yksinkertainen: yksi näistä kolmesta oli EK:n tiedottaja, "vasikka".

Kolme penkillä istunutta miestä olivat tiedottajan mukaan seuraavat: Tauno Saarinen, joka edusti SKP:n piirikomitean sihteeristöä, Kommunistisen Nuorisoliiton sihteeristöä edustanut Martti Vilenius ja SKP:n edustaja Arvi Laakso.

Kuka näistä kolmesta oli EK:n tiedottaja? Se on käynyt ilmi aiemmin: hän oli peitenimeä Matti Joki käyttävä tiedottaja n:o 2, joka oli kärsinyt poliittisen tuomion Tammisaaren pakkotyölaitoksessa, mutta ollut yhteydessä valtiolliseen poliisiin jo vuodesta 1932 lähtien. Mitä uutta tietoa ohrana sai tästä kokouksesta sen lisäksi, että tällainen nuorisojaosto oli päätetty perustaa?

Kokouksessa kerrottiin, että Tampereelle oli tullut ”hyvä tyttö” Oulusta, Anna Kilpeläinen, josta saataisiin nuorisotyöhön uutta voimaa. EK:n Tampereen osasto tarkastikin välittömästi tämän tiedon ja totesi, että Oulun poliisimestari oli antanut Anna Kilpeläiselle, myöhemmin Suosalo, luvan matkustaa Tampereelle 20.2. 1936 ja että mainittu hyvä tyttö asui jo Tampereella Pispalan Valtatie 24:ssä. EK:n Tampereen osasto sai vuosien varrella paljon arvokkaita tietoja Martti Vileniukselta eikä ainoastaan nuorisotoiminnasta. Muutamat poiminnat hänen selostuksistaan kertovat omaa kieltään:

* Heinäkuu 1936. Arvi Laakso kertoi yksityiskohtaisesti kokouksessa tilanteesta eri sosdem. nuoriso-osastoissa.

* Elokuu 1936. Anna Kilpeläinen oli tullut nuorisojaostoon ja kokouksessa 7.8 hyväksyttiin TAP:n talvikauden opinto-ohjelma. Käsiteltiin Tampereen sosdem. nuorisoseuran tilannetta ja todettiin, että

kommunistien vaikutus on miltei olematon. Päätettiin järjestää joukkoliittyminen Tampereen osastoon.

* Syyskuu 1936. Kommunistisen nuorisoliiton uudelleen organisointi (järjestön hajottaminen ja jäsenten liittyminen julkisiin järjestöihin, kirj. huom.) oli aiheuttanut hämmennystä jäsenten keskuudessa. Keskusteltiin liittymisestä sosialidemokraattien Päivän Nuoriin ja myös partiojärjestöihin.

* Tammikuu 1937. Jaosto oli saanut uudet ohjeet, jossa kehotettiin siirtämään painopiste sosdem. työläisnuoriso-osastoihin. Käsiteltiin valmistautumista Sosdem. Työläisnuorisoliiton liittokokoukseen.

* Maaliskuu 1937. Jaoston uusi jäsen Pellervo Takatalo esittäytyi. Arvosteltiin voimakkaasti SKP:n johtoa saamattomuudesta, kun Tampereelle ei ollut toimitettu alustusluonnosta nuorison piirikokousta varten.

* Heinäkuu 1937. Annettiin tehtäväksi sd. työläisnuorisoliiton liittokokoukseen lähteville Tampereen Hugo Lahtiselle ja Reino Lahtiselle, Pispalan Kerttu Suursaralle ja Nokian Arvo Viitaselle ottaa Jyväskylässä yhteyttä muiden piirien kommunistiedustajiin. Tavoitteeksi asetettiin saada viisi vasemmistolaista liittotoimikuntaan (valittiin kaksi, EK:n huomautus) Päätettiin lähettää liittokokoukseen huomioitsijaksi myös Anna Kilpeläinen.

* Joulukuu 1937. Jaoston kokouksessa 20.12. todettiin, että kaikki yhteydet puoluejohtoon ovat katkenneet. Kirjattiin kuitenkin hyviä tuloksia yhteisrintaman luomisessa fasismia vastaan. Valtiollinen poliisi seurasi nuorisojaoston vastaavan Anna Kilpeläisen yksityiselämääkin.

EK:n Oulun osasto ilmoitti 25.1.1938 Tampereen osastolle, että Anna Kilpeläinen on mennyt naimisiin Lasse Suosalon kanssa. Samalla Oulun osasto kertoi, että pariskunta oli ollut kirjeenvaihdossa sattuman kaupalla. Anna Kilpeläisen vankilatoverukset olivat jakaneet ”tyttöjen kesken” tuttujen miesten osoitteita ja Lauri Suosalo oli tullut Annan osaksi. ”Nyt se näyttää päättyneen näin romanttisesti”, päättää EK:n kirjoittaja raporttinsa.

* Elokuu 1938. Jaosto kokonaisuudessaan koolla Suosalon asunnolla Nekalantie 21. Kritisoitiin Anna Suosaloa, ettei hän ole koko kesänä kutsunut jaostoa koolle (liekö naimisiin meno vaikuttanut! kirj. huom.). Anna Suosalo ilmoitti, että puolue on päättänyt aloittaa uudelleen jäsenmaksujen kannon, kaksi markkaa kuukaudessa. Läsnäolijoista vain Martti Malmberg maksoi jäsenmaksunsa heti.

* Marraskuu 1938. Kokoonnuttiin 16.11. Takatalon asuntoon Pajakatu 9. Päätettiin, että pyritään saamaan Jorma Johteinen ensi vuodeksi piirin järjestäjäksi, jolloin saataisiin hyviä yhteyksiä maaseudulle. Suosalo kertoi, että yhteydet SKP:hen ovat olleet poikki pidemmän aikaa. Helsingistä on kielletty kirjoittamasta entisellä osoitteella, mutta uutta ei ole lähetetty.

Näin siis ”Matti Joki” eli Martti Vilenius.[9]

Viitteet

1 EK:n kiertokirje joukukuussa 1935. KA.

2 Tampereen RO:n 1. os. pöytäkirja 2.10.1941 sivut19-20.

3 RO pöytäkirja sivu 21-23.

4 Salomaan muistelmat. Kansan Arkisto.

5 Rosmanin muistelmat. Kansan Arkisto.

6 Valpon kansiot. KA.

7 Os.pääll. Raekallion esitelmä. Valpon kansiot. KA.

8 EK-Valpo Anna Suosalon henkilömappi. KA.

9 sama. Martti Vileniuksen toiminnan kuvaus perustuu Anna Suosalon henkilömapin tietoihin.

SNS-1 ja pyrkimys suunnan muuttamiseen

Talvisota yllätti tamperelaiset

Talvisotaan kommunistit ja muut vasemmistolaiset Tampereella osallistuivat sekavin tuntein, kuten varmaan muuallakin maassa. Osa tamperelaisistakin oli viety ”turvasäilöön”, jotkut piileskelivät maan alla, mutta enemmistö oli mukana sotatoimissa.

”Kotikommunisteille” Suomessa ei itse asiassa jäänyt aikaa ottaa kantaa sotaan johtaneeseen tilanteeseen. Ylimääräisiin kertausharjoituksiin vietiin miehet jo syys-lokakuussa. Neuvottelut Neuvostoliiton kanssa etenivät omaa latuaan ja kommunistitkin olivat neuvostovihamielisten poliitikkojen vankina itärajan bunkkereissa.

Tilannetta kuvaa hyvin Erkki Salomaan muistiin merkitsemä keskustelu SKP:n maanalaisen piirisihteerin Arvo Lammisen kanssa. Salomaa palveli silloin panssaripataljoonassa Hämeenlinnassa ja pistäytyi sieltä sunnuntaikäynneillä Tampereella. Näin Salomaa muisteli:

> Keskustelin kahteen kolmeenkin otteeseen Arvo Lammisen kanssa. Kun esitin kysymyksen, mitä teemme, jos tästä syttyy sota, hän ei ottanut asiaa vakavasti, vaan pikemminkin huvittuneesti. Hän ei pitänyt sodan syttymistä mahdollisena. Hän arveli, että kyllä Suomi tulee hyväksymään ennemmin tai myöhemmin Neuvostoliiton esitykset.[1]

Kun Salomaa sitten sodan sytyttyä pääsi vielä seuraavana sunnuntaina käymään Tampereella, oli Arvo Lamminen jo vangittu ja viety Tammisaaren pakkotyölaitokseen.

Jälkeenpäin, vuonna 1974 Leo Suonpää eritteli SKP:n Tampereen piirin 30-vuotisjulkaisussa talvisodan ”ongelmaa” hyvin mielenkiintoisesti. Yhteenvetona hänen esittämästään kritiikistä voidaan todeta esim. seuraavaa:

* Puolueen johto oli täysin hajalla. Osa oli Moskovassa, osa Tukholmassa, osa vainojen alla kotimaassa. Vaikka SKP oli koko olemassaolonsa ajan varottanut Neuvostoliiton vastaisista provokaatioista, ei se 1939 voinut tehdä mitään. Mistä tämä johtui?
* Kansanrintamapolitiikka oli sodan edellä merkinnyt itse asiassa sosialidemokraattisten järjestöjen ja niiden toiminnan tukemista.
* SKP:n pääsihteerin Arvo Tuomisen ohjeitten mukaan kommunistien piti toimia vain julkisissa järjestöissä, omaa organisaatiota ei tarvinnut kehittää. Tukholmaan vuonna 1937 siirretty ja sittemmin petturiksi paljastuneen Arvo Tuomisen koko toiminta tähtäsi puoluetyön halvaannuttamiseen.
* Yleinen kansanrintaman rakentaminen fasismia vastaan saattoi himmentää myös SKP:n selkeitä asenteita Neuvostoliiton vastaiseen kiihotukseen.
* Kommunistit tiesivät, että sosialidemokraattiset johtajat ”soittelivat samaa säveltä” porvariston sotapropagandan orkesterissa, mutta eivät voineet sille mitään. Se hämäsi työläisjoukkoja.
* Tukholmassa puolta vaihtanut Arvo Tuominen vaikutti myös siihen, ettei aiemmin Ruotsissa painettua SKP:n maanalaista kirjallisuutta enää toimitettu ja levitetty.
* Vastaavasti Suomessa ei kyetty aikaansaamaan omaa julkaisutoimintaa.
* Sosdem. johtajiin yhtyen Arvo Tuominen edusti jopa sitä kantaa, että työläisten, myös kommunistien, tulisi liittyä suojeluskuntiin niiden ”valtaamiseksi”.
* Sodan edellä sosialidemokraattisen opposition julkinen lehdistö, Soihtu ym. lakkautettiin ja muut rauhan kannalla olevat julkaisut kokivat saman kohtalon.

> * Ja viimeksi Suonpää toteaa: Sodan uhkan kasvaessa Suomen hallitus toimeenpani kesällä ja syksyllä 1939 kommunistien ja muiden vasemmistotyöläisten joukkovangitsemisia. Useita satoja SKP:n jäseniä pantiin ”turvasäilöön”.[2]

Kirjoituksessa ei ole arviota O.V. Kuusisen Terijoen hallituksesta, jonka muodostaminen teki Suomen sotakiihkoisille vallanpitäjille mielialojen muokkaamisen kommunisteja ja Neuvostoliittoa vastaan vielä helpommaksi. Suonpää vaikeni myös SKP:n keskeisten kaadereiden vangitsemisista ja teloituksista Neuvostoliitossa 1930-luvun lopulla Stalinin suuren terrorin vuosina.

Leo Suonpään pitkä lista osoittaa, että kritiikin sijaa todella oli. Lyhyemmin sen voisi sanoa: SKP oli onnettomien olosuhteitten uhri eikä sen hajalle lyöty johto hallinnut tilanteita.

Tampereen ammatillisen paikallisjärjestön kesäkodilla Ylöjärvellä, Otavan saaressa kuunnellaan radiosta uutisia natsi-Saksan hyökkäyksestä Puolaan 1.9.1939. Toinen maailmansota oli alkanut.

Talvisodan vastakaiku

Talvisodan aikana SKP:n maanalaisena piirisihteerinä toiminut Eino Laakso sanoo sodan alussa saaneensa Helsingistä ohjeet muuttaa pohjoisemmaksi. ”Pidimme tällaista ohjetta virheellisenä ja jäimme Tampereelle. Myöhemmin tämä päätös osoittautui oikeaksi”, hän toteaa.

> Sodan aikana pidettiin yhteyksiä lähimmäksi sijoitetuissa sotilasosastoissa olleisiin puolueen jäseniin. Valmistauduttiin tulevaan, koska luultiin, että rintama siirtyy lähemmäksi. Oletus osoittautui virheelliseksi.
>
> Sodan jälkeen solmittiin uudestaan yhteydet Helsinkiin. Pidettiin kokous, jossa arvosteltiin tehtyjä virheitä ja annettiin toimintaohjeita. Maaseudulle pidettiin yhteyttä.[3]

Nämä Eino Laakson jatkosodan aikana kirjaamat tiedot osoittavat, että pahoja vaurioita kokenut SKP:n Suomen johto oli sittenkin toiminnassa. Arvoitukselliset lauseet antavat aiheen spekulointiin, ja osoittavat erikoislaatuista piittaamattomuutta saaduista ohjeista. Kenties ohjeet eivät tulleet riittävän arvovaltaisilta henkilöiltä? Talvisodan jälkeen alkoi kuitenkin kuohunta voimakkaana ja vasemmisto oli heti valmiina vaatimaan toisenlaista politiikkaa ja ystävyyssuhteitten rakentamista Neuvostoliiton kanssa.

Mutta talvisodan hengessä esiintyi myös toisenlaisia virtauksia. Tampereellakin levitettiin SKP:n pääsihteerin Arvo Tuomisen kirjasia, joissa hyökättiin voimakkaasti Neuvostoliittoa vastaan. Arvo Tuominen, jonka jotkut arvelivat vaihtaneen puolta jo vuonna 1938, esitteli teksteissään Neuvostoliitosta myöhemmin tunnetuiksi tulleita asioita.[4] Niiden levittäminen oli Tampereella suunniteltu tarkkaan vasemmistolaisiin perheisiin. Pääosaltaan kommunistit kuitenkin pitivät Tuomista petturina ja suhtautuivat hänen kirjasiinsa sen mukaisesti.

Sen sijaan Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran perustaminen Helsingissä 22.5.1940 sai spontaanisti vastakaikua Tampereella. Yleisissä SNS I toimintakertomuksissa ei Tampereen tapahtumia juuri selosteta. Helsingissä ja Turussa oli suuria näyttäviä tilaisuuksia ja mielenosoituksia, jotka kiinnittivät paljon huomiota. Tampereella ei täl-

laista päässyt tapahtumaan, koska poliisi otti heti alusta alkaen niin tiukat otteet, ettei yleisiä tilaisuuksia voitu pitää.

Mutta perustamiskokouksessa oli tunnelmaa. Työväentalon konserttisalissa ilmeni Kansan Lehden päätoimittajan Rafael Rinteen mukaan ”alkuperäistä pursuavaa kiihkoa, joka läikähteli yli laitojen”. Puheenjohtajana toiminut Bruno Alanko oli kuitenkin pystyvä mies, kehuu päätoimittaja.

Tamperelaiset sosialidemokraatit eivät aluksi tienneet miten suhtautua uuteen liikkeeseen. Niinpä Rafael Rinnekin pakinassaan 14.7.1940 kirjoittaa:

> Sillä sehän nyt on totta, että viime aikoina ja varsinkin sotamme aikana niin hyvin sosdem. puolue kuin SAK:kin eräissä suhteissa ylittivät aikaisemmin itselleen hyväksymiä ja vahvistamia periaatteita. Joten varsinkin sellaisilla jäsenillä, jotka haluavat toimia puolueen omanatuntona, on nähdäksemme oikeus kritiikin harjoittamiseen.

SDP:n johdon tinkimätön tuomio ”hajottajille”

Yllättävältä tuntuu, että Kansan Lehti vielä heinäkuun puolivälissä on ollut epätietoinen suhtautumisesta SNS:n toimintaa, sillä SDP:n puoluetoimikunta oli kesäkuun 17. päivänä todennut, ”että tämän seuran puuhailu oli varsin vahingollista maamme työväenluokalle ja koko maallekin”.

Puoluetoimikunnan päätöksen perusteella SDP antoi 20.6. 1940 julkilausuman ”Maamme työväestölle”, jossa kehotettiin puolueen ”jäseniä tarkoin seuraamaan näiden puoluettamme vahingoittavien piirien toimintaa sekä suhtautumaan niihin täysin kielteisesti”. Puoluetoimikunnan kannan mukaan ”seuran tarkoituksena oli selvästi puolueemme vahingoittaminen ja hajotustyön suorittaminen sen keskuudessa”. Tosin julkilausumaluonnosta puoluetoimikunnassa käsiteltäessä toimikunnan varajäsen Johan Helo esitti oman, päinvastaisen päätösehdotuksensa, jossa pidettiin yhdistyksen toimintaa ”oikeana ja kannatettavana” ja kehotettiin puolueen jäseniä kannattamaan sen toimintaa. Helo jäi kuitenkin

”huutavan ääneksi korvessa” ja hänet velvoitettiin seuraavassa kokouksessa antamaan selostus kannastaan.[5]

Jo kesäkuun 28. päivänä, siis samana päivänä jolloin Tampereella vasta perustettiin SNS-osastoa, SDP:n puoluetoimikunta käsitteli uudelleen suhtautumista ”SNS-seuran toiminnassa mukana olleisiin puolueemme jäseniin”. Viitaten edellisessä kokouksessa hyväksyttyyn ja 20.6. päivättyyn julkilausumaan puoluetoimikunta totesi, ”ettei Puolue voi sallia jäsentensä osallistuvan puoluetta vastaan suunnatun Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran toimintaan”. Niin ikään puoluetoimikunta kielsi järjestöjään luovuttamasta ”huoneistojaan tätä tai muunlaista puolueen vahingoittamiseksi tarkoitettua toimintaa varten”. Puoluetoimikunta päätti lisäksi ”lausua paheksumisensa puoluetoimikunnan varajäsenelle Johan Helolle seuran toiminnan avustamisesta”.[6]

Sosdem. puolue toimi siis hyvin ripeästi. Vajaan kuukauden sisällä SNS I perustamisesta SDP ehti jo kahteen kertaan tuomita sen toiminnan. Tampereella päästiin perustamaan omaa osastoa vasta kesäkuun 28 päivänä SDP:n hallussa olevan työväentalon konserttisalissa ilmeisesti vain sen vuoksi, ettei samana päivänä annettu kielto tilojen luovuttamisesta ollut ehtinyt kokouksesta Tampereelle.

Perustamista oli pohjustettu SKP:n sisäpiirissä ja yleisemmin esim. Työväen Kesäkodin juhannusjuhlassa 23.6.1940. Valtiollisen poliisin tiedottaja n:o 51 kertoi tässä tilaisuudessa Anna Suosalon lukeneen kesäkodin seuralehteä, jossa kerrottiin SNS:n perustamisesta. Lehden mukaan kauppasuhteita pitäisi kehittää Neuvostoliittoon etujemme mukaisesti. Pitäisi myös saada demokraattinen hallitus, joka pitäisi yllä ystävällisiä suhteita Neuvostoliittoon. Näin saataisiin olla rauhassa sodasta, totesi tiedottaja raportissaan Valpolle.[7]

Valtiollinen poliisi ja poliisilaitos asialle

Perustamistilaisuudessa 28.6. esitti Jorma Johteinen 600-henkiselle innostuneelle yleisölle hyväksyttäväksi julkilausuman, josta hän joutui tekemään tiliä Tampereen poliisilaitoksella heinäkuussa toimitetuissa kuulusteluissa. Johteinen sanoi julkilausuman tekstin laatineensa, joskin oli lukenut sen ennen perustavaa kokousta joillekin jäsenille, jotka olivat

kehottaneet sen kokouksessa esittämään. Myös kokous oli sen muutoksitta hyväksynyt. Julkilausumassa oli vaadittu hallitukselta ”sellaisia toimenpiteitä, että saataisiin ystävälliset suhteet Neuvostoliittoon”, kertoi Jorma Johteinen kuulustelussa.

Ennen perustavaa kokousta oli seuraan järjestetty kommunistisen puolueen jäsenten aloitteesta koekirjoittautuminen jo kesäkuun puolivälissä. Ilmoittautuneita tuli paljon, kertoo seuran sihteeriksi valittu Paavo Mendelin 19.1.1942 kirjoittamassaan muistiossa. Perustavassa kokouksessa valitun johtokunnan kuudesta jäsenestä oli hänen mukaansa neljä kommunistia.

Perustavan kokouksen jälkeen pidettiin vielä toinen kokous työväentalon konserttisalissa 12.7.1940. Poliisien vastatoimista huolimatta tuli tähänkin kokoukseen osanottajia n. 650. Nyt perustettiin osastoon mm. useita erilaisia jaostoja ja määriteltiin niiden tehtävät. Paavo Mendelin esittelee jaostot ja niiden tehtävät muistiossaan:

* Järjestöjaosto, jonka tehtävänä oli seuran järjestöjen periaatteellinen johtaminen.
* Kulttuurijaosto, kirjallisuuden hankkiminen Neuvostoliitosta ja valmistelu esitettäväksi.
* Maaseutujaosto, maaseudun osastojen perustaminen ja materiaalin hankinta niitä varten.
* Ohjelmajaosto, ohjelmien hankkiminen järjestöjen kokouksiin ja tilaisuuksiin.
* Mainosjaosto, kirjallisuuden ja lehtien levitys ja monistus.[8]

Julkisuuteen ei Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran toiminta kuitenkaan Tampereella juuri yltänyt. Siitä piti huolen Tampereen poliisilaitos ja valtiollinen poliisi. Kun seura oli kutsunut koolle jäsentilaisuuden heinäkuun 30. päivänä Tampereen Raittiustalolle, niin seuran puheenjohtaja Bruno Alanko oli jo pidätetty.

Niinpä jäljellä olevat johtokunnan jäsenet Jorma Johteinen, Paavo Mendelin, Oiva Palomaa, Aili Stenberg ja Artturi Pihala olivat päättäneet valita osaston väliaikaiseksi puheenjohtajaksi Jorma Johteisen – aavistamatta, että päätös merkitsi Johteiselle linnatuomiota. Niin ikään johto-

kunta hyväksyi Jorma Johteisen ehdotuksesta kokoukselle esitettäväksi tarkoitetun julkilausuman sanamuodon.

Raittiustalon kokous, johon sisäänpääsy oli vain jäsenillä, toisin kuin Helsingin mielenosoituksissa, ehdittiin hyväksyä ainoastaan kokouksen alkutoimet ja johtokunnan ehdotus Jorma Johteisen valitsemisesta seuran puheenjohtajaksi. Heti kun Johteinen ryhtyi lukemaan johtokunnan hyväksymää julkilausumaa, poliisit keskeyttivät hänet ja ilmoittivat, että kokouksen jatkaminen kielletään.

Jorma Johteiselta takavarikoitiin esitettäväksi tarkoitettu julkilausuma ja hänet vangittiin. Myös seuraavana päivänä pidettäväksi ilmoitetun toisen kokouksen pitäminen estettiin.[9] Paavo Mendelinin kertoman mukaan ensimmäinen kokouspäivä oli tarkoitettu läntisiä kaupunginosia varten ja toinen itäisiä, koska tila oli liian pieni. Siitä huolimatta kumpanakin päivänä oli osanottajia 300 – 350 ja saman verran jäi kadulle, joita poliisi ei päästänyt sisään. Erkki Salomaa kirjoittaa muistelmissaan:

> Molempina heinäkuisina iltoina, kun Tampereen Raittiustalossa pidettäväksi suunnitellut kokoukset keskeytettiin, lähti väkijoukko liikkeelle kohti Tampereen keskustoria. Poliiseja oli runsaasti liikkeellä, heitä käytettiin joukon hajottamiseen. Työväenliikkeen piirissä vihattu poliisimestari Väinö Suhonen nousi Hämeenpuiston penkille puhumaan ja rauhoittamaan väkijoukkoa, mutta se ei auttanut.[10]

Toista kokousta 31.7. ei päästy pitämään lainkaan, vaikka väkeä tuli paikalle sadoittain. Tässä yhteydessä poliisi pidätti mieltään osoittavasta väkijoukosta 12 henkilöä, joukossa eräitä kommunisteja, mutta myös sellaisia, jotka eivät olleet edes ehtineet liittyä SNS:ään.[11]

Valtiollisen poliisin kuulusteluissa tiukattiin Jorma Johteiselta erityisesti kokoukseen tarkoitetun julkilausuman alkuperää. Kuulusteltava selitti, ”ettei hän ole tietoinen julkilausuman alkuperästä” eikä halunnut ”ilmoittaa henkilöä, jolta oli sen saanut”. Hän myönsi kuitenkin saaneensa sen tutustumista varten, mutta päättäneensä itse esittää sen johtokunnalle, koska epäili, ettei kokoukselle muitakaan asioita olisi, kun osaston puheenjohtaja ja varapuheenjohtaja olivat jo tulleet pidätetyiksi.

Tosiasiassa julkilausumaluonnos oli ilmeisesti SNS:n keskusjohdossa laadittu, mutta valtiollinen poliisi pyrki todennäköisesti etsimään yhte-

yksiä maanalaiseen kommunistiseen puolueeseen saadakseen Johteista vastaan syytekohdan lisää. Niinpä Johteinen oli kieltänyt ”jyrkästi”, sitä häneltä tiedusteltaessa, ”ettei ole kuulunut eikä kuulu Suomen kommunistiseen nuorisoliittoon (SKNL), eikä ole sen toimintaan millään lailla osallistunut”.

Tampereen Valtiollinen poliisi saattoi tässä tietoisestikin harhauttaa. Kommunistisen nuorisoliiton toiminta oli lopetettu jo vuonna 1936 ja EK-Valpo oli tästä tietoinen, koskapa oli raportoinut kiertokirjeessään toukokuussa 1936 alaosastoilleen, että ”on saatu vahvistavia tietoja joiden mukaan SKNL entisenlaisena itsenäisenä organisaationa lakkautetaan ja jäsenistö liitetään joko SKP:n soluihin taikka työnnetään julkisiin järjestöihin”.[12]

Saattaa olla myös niin, ettei Tampereen valtiollinen poliisi halunnut tässä vaiheessa paljastaa yksityiskohtaisia tietojaan Jorma Johteisen toiminnasta SKP:ssä ja SKNL:ssä, koska useat niistä olivat sellaisia, jotka oli saatu luotettavina pidetyiltä kommunisteilta, jotka olivat ohranan asiamiehiä.

Tilannearvio ja SNS:n vaatimukset

Mitä nämä valtiollisen poliisin, sosdem. puolueen ja oikeuslaitoksen tuomitsemat kannanotot sitten pitivät sisällään? Pääministeri Risto Rytille lähetettäväksi suunniteltu kirje jakautui kahteen eri osaan: arvioon tilanteesta ja seuran vaatimuksiin. Tilannearvioissa todettiin mm. seuraavaa:

* SNS:n toiminta, joka tähtää ystävyyssuhteitten luomiseen Neuvostoliiton kanssa, on saanut osakseen voimakasta vastakaikua
* SDP:n ja SAK:n johto on aloittanut kiihkeän kamppailun hallituksen turvin SNS:n toimintaa vastaan.
* Räikeimpänä osoituksena tästä on seuran puheenjohtajaa ja varapuheenjohtajaa vastaan nostettu syyte sosdem. johdon arvostelusta ja ”Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden vaarantamisesta”.
* Hallituksen vihamielisyys on ilmennyt mm. siinä, että seuran rekisteröintiä on viivytelty ja että viranomaiset ovat tunkeutuneet osastojen suljettuihin kokouksiin.

* Sensuurin on ilmoitettu kieltäneen seuran kokousilmoitusten julkaisemisen.
* Hyväksymällä syytteen nostamisen seuraa vastaan hallitus on asettunut Neuvostoliittoa kohtaan vihamieliselle kannalle.

Erikseen kirjelmässä vielä korostettiin sitä, että ”seura on ollut täysin oikeassa arvostellessaan sosialidemokraattista puoluejohtoa ja hallitusta niiden Neuvostoliittoa kohtaan vihamielisen ja Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyttä haittaavan toiminnan johdosta”.

Kokouksen vaatimuksina esitettiin ”näillä kiistattomilla perusteilla” mm.:

* Vakavan provokaation Neuvostoliittoa vastaan sisältävä syyte SNS:ää vastaan on viipymättä peruutettava.
* Sosdem. puolueen johtoon kuuluvat henkilöt, jotka ovat tämän provokaation takana (ja erityisesti se henkilö joka syksyllä 1939 aikaansai Neuvostoliiton kanssa käytyjen neuvottelujen katkeamisen ja esti tammikuussa 1940 rauhan solmimisen), asetetaan rikollisesta toiminnastaan syytteeseen.
* Valtiollisen poliisin osuus syytteen alullepanoon otetaan tarkan tutkimuksen alaiseksi.
* Hallitus muodostetaan uudelleen siten, että

  1) Neuvostoliiton vastaisten provokaatioiden loppuminen tulee taatuksi.
  2) Suomen ja Neuvostoliiton ystävyyden kehittämiseen kohdistuva vastustus lakkaa.
  3) Hallitus osaltaan pystyy työskentelemään todellisen ja vilpittömän luottamuksen ja ystävyyden aikaansaamiseksi Suomen ja Neuvostoliiton kansojen kesken.[13]

Pidätykset ja pienryhmätoiminta

Jorma Johteinen sai Tampereen Raastuvanoikeudessa vastattavakseen syytteen hallituksen halventamisesta, koska hän oli väittänyt, ettei Suo-

men silloinen hallitus pyrkinyt hyviin ja luottamuksellisiin suhteisiin Neuvostoliiton kanssa. Väite osoittautui vajaan vuoden sisällä oikeaksi.

Johteisella oli vaikeuksia saada itselleen puolustusasianajajaa. Tamperelaiset asianajajat kieltäytyivät, koska asia oli heidän mielestään luonteeltaan poliittinen. Lopulta varanotaari Rieti Itkonen otti asian hoitaakseen. Hän sai sen tosin myöhemmin luissaan tuta, kun ”tuntemattomat” miehet pahoinpitelivät hänet ns. kuutosia vastaan nostetun oikeudenkäynnin yhteydessä.[14]

Jorma Johteinen sai vankeustuomion, kuten useat muut SNS:n toiminnassa mukana olleet. Mutta toiminta jatkui. Kun hallitus antoi 1.8.40 asetuksen, ettei yleisiä kokouksia saanut pitää ilman lupaa, SNS:n jäsenistö jaettiin pieniin ryhmiin ja kokouksia pidettiin yksityisasunnoissa. Tosin valtiollinen poliisi iski myös näihin tilaisuuksiin kuljettaen pidätettyjä poliisilaitokselle kuulusteltaviksi.

Kokouskiellon jälkeen SNS:n Tampereen osasto päätti järjestää ulkoilmatilaisuuden, koska seuralle ei vuokrattu enää Raittiustaloakaan. Siitä ei kuitenkaan tullut mitään, kun lupaa tilaisuuden pitämiseen ei saatu. Valtiollisen poliisin pääosastolla seurattiin kuitenkin tarkkana tätäkin 12.8. pidettäväksi suunniteltua tilaisuutta. Sitä kuvaa Valpon Tampereen osaston puhelintiedotus Helsinkiin mainitun päivän iltana klo 20.22. Sen mukaan paikalle oli tullut satoihin nouseva yleisöjoukko ja "poliisi jota on runsaasti painaa parhaillaan yleisöjoukkoa hiljalleen edellään”. Kello 21 seurasi tiedotukseen jatko, jossa todettiin, että Pyynikillä kaikki on jo rauhallista, mutta ”kahdeksan suunsoittajaa on pidätetty.[15]

Tampereen SNS oli edistänyt osastojen perustamista muillekin paikkakunnille. Osastot oli perustettu Ruovedelle, Eräjärvelle ja Nokialle, elokuussa Ylöjärvelle ja yhteys löydettiin myös Valkeakoskelle. Syyskuussa perustettiin Hämeenkyrön ja Ikaalisten osastot, kertoo Paavo Mendelin em. muistiossaan.

Nokialla perustivat puolueen jäsenet rauhan ja ystävyyden seuran omaaloitteisesti. Seuraan liittyi heti alussa runsaasti väkeä ja ennen lakkautusta siinä oli jo yli 500 jäsentä. Työtä helpotti se, että Nokialla tilaisuudet voitiin pitää vasemmiston hallitseman työväenyhdistyksen tiloissa.[16]

Hallituksen kiellettyä yli 30 henkilöä isommat kokoukset oli edessä SNS 1:n uudelleenorganisointi. Paavo Mendelin kertoman mukaan ohjeet pienten paikallisryhmien muodostamisesta tulivat Tampereelle vasta

elokuun lopulla, koska yhteys keskukseen oli heikko. Uudelleen järjestelyyn päästiin siten vasta syyskuun lopulla. Ryhmien vetäjien löytäminen oli vaikeaa. Lopulta Tampere jaettiin 12 alueeseen, joista jokaisella oli oma johtokunta ja josta oli yhteys kaupunkikomiteaan. Kullakin alueella oli 200–300 jäsentä, jotka oli jaettu 10–30 hengen ryhmiin. Kaikissa ryhmissä järjestettiin tilaisuuksia, joissa tutustuttiin mm. Neuvostoliittoa esittelevään aineistoon.

Mainitut 12 aluetta olivat: Lamminpää, Epilä-Rahola, Ala-Pispala, Ylä-Pispala, Tahmela, Lielahti, Viinikka, Rantaperkiö, Messukylä sekä länsi, keskusta ja itäosat.

Elokuun lopulla kaksi Tampereen edustajaa oli mukana lähetystössä, joka kävi sisäministerin luona vaatimassa seuran rekisteröintiä. Seuran vangituiksi joutuneiden jäsenten vapauttamista vaatineeseen vetoomukseen kerättiin paljon nimiä, vaikka se piti tehdä salaisesti. Tampereelta kävi edustaja viemässä vetoomuksen, kertoo Mendelin.

Erkki Salomaa, joka oli tullut mukaan uutena jäsenenä johtokuntaan, koska johtokunnalla oli valtuudet täydentää itseään, joutui osaston jäsenkirjuriksi. Muistelmissaan hän kuvailee miten

> Järjestelimme jäsenkirjoja ja jäseneksi ilmoittautumiskortteja Tampereen työväentalon vanhassa ns. alaravintolassa tavallisen ravintolapöydän ja kahvikupin ääressä. Osaston jäsenmäärä kasvoi nopeaa vauhtia. Se oli pyörein luvuin kolmetuhatta, kun seuran toiminta estettiin saman vuoden joulukuussa.[17]

SNS:n Tampereen osaston jäsenkortisto oli siten jäsenkirjurina toimineen Erkki Salomaan hallussa. Kun hänen vuoronsa oli tulla valtiollisen poliisin pidättämäksi, kortisto oli hänen Hallituskadulla sijaitsevassa asunnossaan. Pidättämään tullut Valpon etsivä Lauri Vuori ei ollut kuitenkaan suorittanut kotietsintää ja niin Valtiollisen poliisin erityisesti himoitsemat jäsentiedot jäivät matkalaukkuun. Kun etsivät tulivat seuraavan kerran, oli matkalaukku jo siirretty turvallisempaan paikkaan.

Mutta miten kävi pienryhmätoiminnan? Yllättävää kyllä toiminta jatkui eräillä paikoin vuoden 1941 kesään asti. Fanny Hällströmin talossa Koivistonkylässä pidettiin kansanedustaja Cay Sundströmin puhetilaisuus 1.6.1941. Tieto tilaisuudesta kulki suusta suuhun ja paikalle tuli

runsaasti väkeä. Tieto oli kulkeutunut tietysti myös Valpon paikallisosastoon, jonka päällikkö Allan Rydman ilmoitti asiasta Kangasalan piirin nimismiehelle. Kangasalan nimismies Osmo Larje lähti paikalle konstaapeli Esko Leivon kanssa klo 14.15. Nimismiehen selostuksen mukaan paikalla oli runsaasti poliiseja, jotka kirjoittivat osanottajien nimiä muistiin. 14 heistä vietiin Tampereen poliisilaitokselle, joka oli ystävällisesti tarjonnut virka-apua. Kaikkiaan 26 osanottajaa tuomittiin eripituisiin rangaistuksiin, 200 markan sakoista 8 kuukauden vankeustuomioihin.

Poliisi kuulusteli mm. Betty Peltosta, joka tuntui olevan varsin tietämätön asioista, ja kaipasi kovin Anna Suosaloa, joka kyllä oli ollut tilaisuuden alussa paikalla, mutta ei enää poliisien saapuessa.[18]

Lääninhallituksen oudot kiemurat

SNS-seuran ympärille kerääntyneet aktivistit eivät siis lannistuneet, vaan yrittivät murtaa heidän ympärilleen rakennettua muuria kaikin tavoin. Niinpä SNS suunnitteli järjestävänsä vielä syyskuun 22. päivänä 1940 juhlan Luhalahden työväentalolle. Kun kuitenkin oli pelättävissä, ettei SNS saisi senkään järjestämiseen lupaa, sovittiin, että sen järjestää Tampereen sosdem. nuorisoseura, jonka johtavat jäsenet olivat myös SNS:n jäseniä: nuorisoseuran sihteeri Paavo Mendelin oli SNS:n Tampereen osaston sihteeri.

Asianomainen lupapyyntö juhlan järjestämisestä Luhalahdella lähetettiin Turun ja Porin lääninhallitukselle. Lupa-anomuksessa oli kerrottu yksityiskohtainen ohjelma:

> Soittoa, Väinö Halttusen tervehdyssanat, Maire Birkmanin yksinlaulu, nuorisoseuran tyttöjen tanssiryhmä, joukkolausuntaryhmä, lauluryhmä ja Hugo Lehtisen juhlapuhe aiheesta jälleenrakennustyö ja työväenliikkeen eheyttäminen. Lopuksi Kansainvälinen.

Lääninhallitus ei suinkaan puuttunut ajankohtaisiin poliittisiin ongelmiin eikä mahdollisuuteen, että juhlan takana olisi ollut Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seura. Sen sijaan se ei ottanut hakemusta edes ”lähemmin tutkiakseen”, koska nuorisoseuran puheenjohtaja Otto

Reijonen oli jättänyt ammattinsa mainitsematta eikä ollut näyttänyt toteen, että ”Tampereen Sosialidemokraattinen Nuorisoseura r.y. on rekisteröity yhdistys ja että Reijosella on oikeus toimia yhdistyksen puolesta tässä asiassa”![19]

Lääninhallituksen ”tiedonkulun katkokset” joutuvat erikoiseen valoon, kun Tampereen poliisilaitoksen 14.8.1941 käynnistämän tutkimuspöytäkirjan ensimmäisessä lauseessa todetaan, että Tampereen Sosialidemokraattinen Nuorisoseura oli merkitty yhdistysrekisteriin 20. 2.1922. Otto Reijonen taas oli ollut seuran puheenjohtajana vv. 1938 -1941, siis seuran vuonna 1941 tapahtuneeseen lakkauttamiseen asti. ”Luhalahden tapauksesta” tulikin sittemmin eräs pääsyyte Tampereen sosdem. nuorisoseuraa vastaan käydyssä oikeudenkäynnissä.

SDP erotti Pohjois-Hämeessä 45 jäsentään

Sosialidemokraattisen Puolueen puoluetoimikunnassa kurinpitotoimet SNS-seuran toimintaan osallistuneita puolueen jäseniä vastaan olivat esillä harva se viikko:

* Syyskuun 27. päivänä puoluetoimikunta erotti monia huomattavia johtajiaan, K.H.Wiikin, Johan Helon, Cay Sundströmin, Yrjö Räisänen, Kaisu-Mirjami Rydbergin ja Mikko Ampujan. Lisäksi päätettiin huomauttaa puoluejärjestöille ja työväenlehdille ”siitä puoluetta vahingoittavasta toiminnasta, jota SNS-seura jatkuvasti harjoittaa”. Puolueen jäseniä kiellettiin ”missään muodossa kannattamasta seuran toimintaa ja levittämästä sen julkaisuja”.

* Marraskuun 19. päivänä päätettiin Pohjois-Hämeen sosdem. piiritoimikunnan esityksestä erottaa puolueesta seuraavat henkilöt: Arvo Grönqvist Eräjärveltä, Eino Täcman Kuljusta, Arvo Viitanen Nokialta sekä Tampereelta Heikki Harju, Lauri Hakala, A.R. Korpijärvi, Lauri Hilden, Onni Nordling, Artturi Pihala, Aili Stenberg, Aino Järvinen, Yrjö Peltomaa, Hugo Lehtinen, Eino Saastamoinen, Anna Valtonen, Yrjö Lindholm, Aino Grönfelt, Jorma Weckman, Toivo Nylund, Aksel Santala, Oiva Palomaa, Paavo Mendelin, Jorma Johteinen ja Erkki Salomaa.

* Kun Nokian Työväenyhdistys oli kieltäytynyt erottamasta puoluetoimikunnan nimeämiä henkilöitä, päätti puoluetoimikunta tehdä asiassa tammikuun 14. päivänä 1941 yksipuolisen päätöksen ja erottaa seuraavat Nokian Työväenyhdistyksen jäsenet: Aune Suonpää, Väinö R.Virtanen, Impi Nieminen, Väinö Nieminen, Elsa Rautee, Anna Rautee, Elli Lammi, Olga Ruokola, Karoliina Kontio, Anna Arola, Aaro Arola, Kalle Rautee, Rauno Toiminen, Arvo Vihtori Nieminen, Kalle Niemi, Raila Malmberg, Olga Pylvänäinen, Risto Toiminen, Erkki Vigelius ja Jaakko Mäkinen.[20]

Näin oli puolueesta erotettu jo aikaisemmin erotettujen Betty Peltosen ja Paavo Rosmanin lisäksi 43 henkilöä Pohjois-Hämeestä. Tämä luku asettaa Pohjois-Hämeen piirin aivan erikoisasemaan. Karl H. Wiikin SDP:n puolueneuvostossa 28.7.1940 esittämä tokaisu: ”Pohjois-Häme, se punainen Häme, on todella punainen tällä kertaa!” oli otettu puoluetoimistossa todesta ja suuri luuta heilahti.

Valtiollisen poliisin suurratsia joulukuussa

Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seura ei sopinut vallanpitäjien suunnitelmiin. Samanaikaisesti kun useita sen luottamushenkilöitä oli jo pidätetty ja tuomittu, jatkui Helsingin raastuvanoikeudessa syytetoimi järjestön keskusjohtoa vastaan. Tampereella pidätettiin 1940 heinäkuussa 16 henkilöä ja raastuvanoikeus tuomitsi heidät elo-syyskuussa erilaisiin rangaistuksiin.

Jorma Johteinen tuomittiin hallituksen halventamisesta 3 kuukaudeksi vankeuteen, Jorma Weckman sai kuukauden vankeustuomion avunannosta julkisesti tapahtuneeseen hallituksen halventamiseen ja Sulo Kaivanto samasta syystä 2 kk vankeutta. Muiden tuomiot olivat sakkorangaistuksia. He olivat ”häirinneet yleistä järjestystä meluamalla SNS:n Tampereen osaston pitämän kokouksen jälkeen tapahtuneissa katumeteleissä 31.7.1940”, kuten valtiollisen poliisin Tampereen osaston pääosastolleen 3.10.1940 lähettämässä luettelossa useampien kohdalla kerrotaan.[21]

Vaikka Helsingin raastuvanoikeus sai päätöksen SNS:n lakkauttamisesta aikaan ”vasta” joulun alla 23.12.1940, oli valtiollinen poliisi suorittanut suurratsian koko maassa SNS:n toimihenkilöitten kotona jo sitä ennen. Valtiollinen poliisi esitti ministeriölleen 30.11.40 yhtäaikaisen ”kotietsinnän suorittamista SNS:n ja Työläisrintamamiesten osastoissa, koska voidaan epäillä salahankkeita valtion turvallisuutta vastaan”.

Sisäasianministeriö varmisti lähetekirjeellään 3.12.40 Ulkoasianministeriön kannan asiaan, joka saatiin 9.12. Ministeri Rolf Witting vakuutti siinä, että ”koska näyttää olevan laillinen ja riittävä syy, Ulkoministeriö ei katso olevan ulkopoliittisia esteitä poliisitoimiin ryhtymiselle”.[22]

Tampereella tämä suurratsia tuotti useita jäsenluetteloita, joita valtiollinen poliisi erityisesti metsästi. Jäsenluettelot saatiin mm. Lamminpään, Epilän, Pispala-Tahmelan, Järvensivun, Härmälä-Rantaperkiön ja Nokian osastoista, mutta sen sijaan niitä ei löydetty tai arkisto oli hävitetty Raholassa, Lielahdessa, Ala-Pispalassa (jäsenkirjurina muussa yhteydessä tunnetuksi tullut merkittävän kirjailijan isä Sulo ”Santtu” Salama!), Länsikaupungissa, Itäkaupungissa, Tammelassa, Petsamossa, Käpylässä, Messukylässä, Ylöjärvellä (kaksi osastoa). Kotietsintöjä suoritettiin vielä Siurossa, Suodenniemellä, Eräjärvellä, Kyröskoskella, Kilvakkalassa, Kovelahdessa, Luhalahdessa, Toijalassa, Tyrväällä ja Valkeakoskella sekä Ruovedellä. Ruovedellä saatiin koko arkisto, peräti 354 henkilön jäsenluettelo.[23]

Näin tukahdutettiin Pohjois-Hämeessä laaja, muutaman kesäkuukauden aikana virinnyt kansanliike, jonka vaatimuksena oli suunnanmuutos ulkopolitiikassa, ystävällisten ja luottamuksellisten suhteitten luominen Neuvostoliittoon rauhan turvaamiseksi maallemme. Kuvaan kuului, että SNS lakkautettiin, koska se oli ollut omiaan ”vaikeuttamaan ja vaarantamaan ystävällisten suhteiden ylläpitämistä ja kehittämistä Suomen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton välillä”, kuten oikeuden päätöksessä todetaan.

Paavo Risto Mendelin

Varastomies Paavo Risto Mendelin, synt.1915, oli Pärmin pataljoonan etulinjassa 15.9.1941 ja joutui kemiläisen desantin Arvo Kumpumäen syyskuussa 1942 kuulusteluissa kertoman mukaan viiden venäläisen sotilaan pidättämäksi. Pärmiläisiä Moskovaan kuljetettaessa Mendelin erotettiin Jorma Johteisen ja parin muun miehen kanssa pääjoukosta. Mendelin ei palannut Suomeen, vaikka mm. Poliisisanomat julkaisi hänestä etsintäkuulutuksen 6.11.1942. Hän kuoli 5.2.1944 Neuvostoliitossa.

Jorma Johteinen

Tampereen Valpolla oli 1930-luvun lopussa jo laaja henkilömappi Jorma Johteisen toiminnasta sekä kommunistisessa nuorisoliitossa että kommunistisessa puolueessa. Johteisen seuranta alkoi vuonna 1931, jolloin hänet EK:n tiedottajan mukaan oli hyväksytty kommunistisen nuorisoliiton jäseneksi. Hänet oli pidätetty ensimmäisen kerran uudenvuoden yönä 1932 kommunistisen laulun laulamisesta kauppatorilla. PAK:n eli kaupunkikomitean jäseneksi metallityömies Johteinen valittiin 1933. SKP:n sotilaslinjan työntekijäksi hän tuli 1936, jolloin hän kiersi tässä tehtävässä sekä Itä- että Pohjois-Suomessa. Näiltä matkoilta Jorma Johteisesta on monia yksityiskohtaisia raportteja ohranan seuratessa häntä eri kaupungeissa. EK:n Viipurin osasto kertoi yksityiskohtaisesti ketä Johteinen kävi tapaamassa sekä Viipurissa että Lappeenrannassa. Johteista seurannut varjostaja kertoo mm. Lappeenrannasta 8.8.1936, että hän mennessään X:n luokse kulki niin varmasti sokkeloisia kujia, että siitä voi päätellä hänen ennenkin käyneen samassa asunnossa.

Viitteet

1) Erkki Salomaan muistelmat, julkaisematon käsikirjoitus. Kansan Arkisto.

2) *Taistelun tiell*ä. SKP:n Tampereen piirijärjestö 1974, sivut 62-63.

3) Eino Laakson selostus Sorokassa 18.10.1941. Kansan Arkisto.

4) *Kipinästä tuli syttyi*, sivut 177-191. Kimmo Rentolan on väitöskirjassaan todennut ettei ole olemassa dokumentteja tai muita todisteita jotka tukisivat käsityksiä siitä että SKP:n pääsihteeri Arvo Poika Tuominen olisi vaihtanut puolta jo ennen talvisotaa. Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot?* Wsoy 1994, s. 157-163 ja 197-207.

5) SDP:n toimintakertomus puolueneuvostossa 30.3.1941. Työväen Arkisto.

6) Sama.

7) Anna Suosalon henkilömappi. EK-Valpo/KA.

8) Paavo Mendelinin muistio Sorokassa 19.1.1941. Kansan Arkisto.

9) Jorma Johteisen kuulustelupöytäkirja. Liite RO:n pöytäkirjoissa Tampereen sd. nuorisoseuran asiassa 31.7. -19.8.1940. KA.

10) Salomaan muistelmat. Kansan Arkisto.

11) EK-Valpo, Tampereen os. tilannekatsaukset 1940. KA.

12) EK:n kiertokirjeet, Valpon kansiot. KA.

13) Ylietsivä Frans Valoman Johteisen pöytäkirjaan liittämä jäljennös, RO:n pöytäkirja, kuten edellä.

14) Salomaan muistelmat. Kansan Arkisto.

15) SNS:n kansiot, EK-Valpo. KA.

16) Arvo Viitasen muistio Sorokassa. Kansan Arkisto.

17) Erkki Salomaan muistelmat. Kansan Arkisto.

18) Anna Suosalon henkilömappi. EK-Valpo n:o 1904. KA.

19) Lääninhallituksen päätös n:o 344, liite 5. Tampereen RO:n pöytäkirja elok. 1941 vireillepannussa jutussa Tampereen sosdem. nuorisoseuran lakkauttamiseksi. VA.

20) SDP:n puolueneuvoston pöytäkirja 30.3.1941 sivut 9-12. Työväen Arksito.

21) SNS I kansio. EK-Valpo. VA.

22) Valpon apulaisjohtajan muistio 8.1.1941, Valpon kansiot. KA.

23) Sama.

Työläisrintamamiehet järjestäytyvät

Ainutlaatuinen aloite

Talvisodan jälkeisen kuuman kesän aikana syntyi tamperelaisten kommunistien keskuudessa mittavuudeltaan erittäin kauaskantoinen aloite. Erkki Salomaan muistelmien mukaan

> Ajatus työläisrintamamiesten yhdistyksen perustamisesta syntyi Tampereella. Sytykkeen tämän yhdistyksen perustamiselle antoivat Aseveliliiton perustamispuuhat ja Vapaussodan Rintamamiesten Liiton toimet myös talvisodan rintamamiesten järjestämiseksi omaan piiriinsä."

Salomaa kertoo, että "meitä oli muutamia SKP:hen kuuluvia talvisodan rintamamiehiä", jotka pohtivat tätä asiaa, mutta ei nimeä ketä nämä muutamat olivat. SKP:n piirissä heidän aloitteensa ei kuitenkaan aluksi herättänyt vastakaikua. Salomaa antaa ymmärtää, että kantaa kysyttiin myös SKP:n johdolta, joka ei kuitenkaan "siinä vaiheessa" lämmennyt asialle. Tässä yhteydessä jää epäselväksi ovatko tamperelaiset alistaneet asiansa puoluekeskukseen asti vai onko siitä keskusteltu ainoastaan paikallistasolla. Tilanne muuttui, kun "Aseveljien liiton perustamisvalmisteluista tuli enemmän tietoja". Silloin "kallistuivat myös mielipiteet SKP:ssä sen kannalle, että on perustettava oma liike", Salomaa toteaa.

Erkki Salomaan ja Kalle Lehmuksen kaksintaistelu

Kun puolue oli näyttänyt vihreätä valoa, ryhdyttiin ripeästi toimiin. Ammatillisen Paikallisjärjestön työvaliokunnassa oli kommunisteilla suuri vaikutus. Niinpä työläisrintamamiesten perustava kokous kutsuttiin koolle paikallisjärjestön nimissä 1.8.1940.

Myöhemmin, lokakuun 2-17. päivinä Tampereen valtiollisessa poliisissa suoritetuissa kuulusteluissa ”valtakunnan turvallisuutta vaarantavista hankkeista” epäilty Erkki Salomaa kertoo eräänä syynä oman järjestön perustamiseen olleen erilaisen maailmankatsomuksen Aseveliliiton perustajien kanssa. Valtiollisen poliisin kuulustelujen perusteella voidaan olettaa, että aloitteen tekijöinä olivat samat henkilöt, jotka sittemmin valittiin perustetun järjestön johtoon.[1] Tampereen Ammatillisen Paikallisjärjestön työvaliokunta suostui tämän epävirallisen aloitetoimikunnan esitykseen ja ryhtyi puuhan takuumieheksi.

Kokous pidettiin elokuun 1. päivänä – jolloin Aseveliliittoakaan ei vielä ollut perustettu – työväentalon C-salissa, johon mahtui enintään 150 henkeä. Kokoushuone täyttyi ääriään myöten jo ennen kokouksen alkamista. Valpon kuulustelupöytäkirjojen mukaan paikalla oli ”järjestäytyneitä työläisrintamamiehiä noin 300”. Tilaisuuden avasi paikallisjärjestön puheenjohtaja Lauri Lehtonen, puheenjohtajaksi valittiin Artturi Pihala ja sihteeriksi Oiva Palomaa, kummatkin aloitetoimikunnan jäseniä.

TAP:n sosialidemokraattisten yhteyksien kautta alustajaksi hankittiin Helsingistä sosdem. puolueen järjestösihteeri, Mannerheimin propagandatehtävissä sittemmin everstiksi kohonnut Kalle Lehmus. Toisena alustajana esiintyi Erkki Salomaa. Muistelmissan hän kertoo:

> Alustukseni laadin itse, mutta esittämissäni ponsissa ilmeni kollektiivista työtä. Niistä neuvottelin muutamien talvisotaan osallistuneiden vasemmistolaisten ystävieni ja SKP:n paikallisten johtomiesten kanssa.

Hän antaa jälleen ymmärtää, etteivät hänen laatimansa ponnet olleet ”SKP:n harkittu ja yleinen suunnitelma rintamamiesten toimintaa varten."

Yleiseen unohdukseen jääneet Erkki Salomaan ponnet puhuttelivat varmasti työläisrintamamiehiä ytimekkäällä sanomallaan:

1. Hallituksen ulkopolitiikkaa on johdettava siten, että aseelliset selkkaukset vältetään.
2. Suhteet Neuvostoliittoon on saatava luottamuksellisiksi rauhan ja ystävyyden suhteiksi.
3. Maan omistavan luokan on lunastettava talvisodan aikana rintamamiehille antamansa lupaukset varaamalla heille työtä ja työstä kunnollinen palkka.
4. Maksamatta olevat vuokravelat sekä rintamamiehille asetetut valtion ja kunnan verot on poistettava.
5. Sodan vuoksi huollon varaan joutuneiden on saatava hyvä hoito, invalidien kunnollinen toimeentulon mahdollisuus ja kaatuneiden omaisille on turvattava riittävä toimeentulo.
6. Julkisuudessa on annettava selvitys rintamalla vangiksi joutuneiden kohtalosta.
7. Perustuslain turvaamat kansalaisoikeudet, sana-, puhe- ja kokoontumisvapaus ja yhdistymisvapaudet on palautettava ja poikkeuslait poistettava.
8. Vainot Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuraa vastaan on lopetettava ja sen toimihenkilöt viipymättä vapautettava.

Valtiollisessa poliisissa suoritetuissa kuulusteluissa Salomaa muistelee, että ponsiin tehtiin lisäysehdotuksena mm. vaatimus pidätettynä olevien SNS:n jäsenten vapauttamisesta. Kalle Lehmus oli esittänyt kokoukselle hyväksyttäväksi omat päätösesityksensä. Niissäkin pidettiin ”aseveljien järjestäytymistä välttämättömänä”, kuten Salomaan kuulustelupöytäkirjassa 2-17.10.1940 todetaan. Lehmuksen ponsissa kehotettiin rintamamiehiä liittymään Aseveliliittoon.

Ponsiehdotusten kesken suoritettiin kokouksessa äänestys, jossa Salomaan esitys voitti Lehmuksen ponnet. Vaatimattomaan tapaansa Salomaa ei Valpon kuulustelussa sano enää ”äänimääriä muistavansa”. Sen sijaan Valpon arkistotieto – ylietsivä Valoman raportti 2.8.1940 – kertoo, että Lehmuksen ponsi sai taakseen 12 ääntä. Samassa raportissa arvioidaan

Salomaata kannattaneen 150-200 henkilöä. Kokoussalin ulkopuolellakin oli ”moniin satoihin nouseva yleisöjoukko”.[2]

Erkki Salomaa sanoo tarjoilleensa julkilausumaa Kansan Lehteen, mutta toimitus vetäytyi sotasensuurin (rauhan aikana elokuussa 1940!) taakse. Hänelle kerrottiin sensuurin kieltäneen julkaisemisen ja kehotettiin kääntymään sen puoleen. Kun Salomaa soitti annettuun numeroon, se johti Työväen Näyttämöiden Liiton työväentalossa sijaitsevaan toimistoon, jossa vastasi liiton sosialidemokraattinen sihteeri Jussi Suvanto. Suvanto oli todella tamperelainen sensuuriviranomainen, joka sai ohjeensa itse Kustaa Vilkunalta. Salomaan asiaan puuttumisesta huolimatta päätös pysyi: ei sanaakaan Työläisrintamamiesten yhdistyksen perustavan kokouksen vaatimuksista.

Päätös: oma järjestö tarvitaan

Kokouksessa läsnä olleet työläisrintamamiehet olivat sitä mieltä, että heidän paikkansa ei ole perustettavassa Aseveliliitossa, vaan he tarvitsevat oman järjestönsä. Niinpä kokouksessa valittiin väliaikainen toimikunta valmistelemaan järjestön perustamista. Päätettiin kutsua koolle uusi kokous ja saattaa hyväksytyt ponnet maan hallitukselle tiedoksi. Viimemainittua tehtävää suorittamaan valittiin Oiva Palomaa, joka sittemmin veikin vaatimukset pääministerin sihteerille. Väliaikaiseen toimikuntaan valittiin Salomaan lisäksi mainittu Oiva Palomaa, Artturi Pihala ja Pellervo Takatalo.

Valtiollisen poliisin Tampereen osasto seurasi tarkkaan toimikunnan suunnitelmia. Työväen Kesäkodilla ja työväentalolla liikkuvat Valpon tiedottajat kertoivat säännöllisesti kuulemiaan Valpon yhdysmiehilleen, kuten EK-Valpon työläisrintamamiehiä koskevat kansiot Valtionarkistossa paljastavat.

Väliaikainen toimikunta oli varsin toimelias. Toimikunta laati järjestölle sääntöluonnoksen ja pyysi jälleen Tampereen Ammatillista Paikallisjärjestöä kutsumaan koolle kokouksen. Valtiollinen poliisi sai tästä aikeesta tiedon tiedottajaltaan n:o 11, joka oli keskustellut Artturi Pihalan kanssa 6.8.1940 työväentalon alakahvilassa. Pihala oli kertonut, että kokous on tarkoitus pitää 13.8.1940 työväentalon konserttisalissa, Konsussa.

TAP:n työvaliokunta kutsuikin kokouksen koolle, mutta sillä välin olivat varmaan jo puhelimet soineet Valpon ja lääninhallituksen välillä, ja lupaa sen pitämiselle ei myönnetty. Toimikunta ei lannistunut, vaan kutsui koolle 15.8.1940 pienemmän kokouksen työväentalolle työväen sivistystyöjärjestön kansliaan.

Työläisrintamamiesten Tampereen yhdistyksen puheenjohtajaksi 1940 valittu ja talvisodassa haavoittunut Pekka Selin vaimonsa Lempin kanssa Työväen kesäkodin rannassa. Pekka hoiti kesäkodin isännän tehtäviä vuoteen 1973 asti.

Tässä kokouksessa perustettiin virallisesti Tampereen Työläisrintamamiehet -niminen yhdistys. Sen puheenjohtajaksi valittiin jo valmisteluissa mukana ollut Pekka Selin ja muiksi johtokunnan jäseniksi Aarre Liuttu, Pellervo Takatalo, Oiva Palomaa ja Artturi Pihala. Varajäseniksi johtokuntaan tulivat Reino Mäkinen ja Erkki Salomaa.

Yhdistyksen puheenjohtajaksi valittu 1904 syntynyt Pekka Selin oli taistellut talvisodassa, käynyt läpi Summan rajut taistelut ja haavoittunut Viipurissa 12.3.40. Valpon kortisto tunnisti hänet ”vanhaksi kommunistiksi”. Samat rintamalohkot oli käynyt läpi myös Pellervo Takatalo.[3]

> Yhdistys ilmoitettiin yhdistysrekisteriin, josta ei kuitenkaan tullut mitään vastausta. Sitä ei ajan tavasta poiketen lakkautettukaan.

kertoo Salomaa. Vaikka Tampereen Työläisrintamamiehet järjesti 13.8. 1940 jälkeen vain yhden kokouksen, siihen ehti liittyä 198 jäsentä. Jäsenluettelon Valpo sai haltuunsa yhdistyksen johtohenkilöitten pidättämisen ja siihen liittyvien kotitarkastusten yhteydessä jo lokakuussa 1940.

Kalle Lehmuksen audienssi Mannerheimin luo

Työläisrintamamiesten kokouksessa 1.8.1940 esiintynyt Kalle Lehmus kuului Mannerheimin nimittämään toimikuntaan, jonka tehtävänä oli selvittää maan käsittävän aseveliliiton perustamista. Tampereen kokouksessa eivät Lehmuksen ajatukset saaneet kuitenkaan vastakaikua. Ikuinen koiranleuka Erkki Salomaa sanoo varautuneensa Lehmuksen puheenvuoroihin:

> Muistan erään helsinkiläisen talvisodan rintamamiehen evästäneen, että jos Kalle Lehmus alkaa puhua sodan vaivoista ja rasituksista, joita olemme kärsineet, kysykää häneltä, oliko hotelli Kämpissä luteita. Kalle Lehmuksen päämaja oli nimittäin Kämpissä, jossa hän toimi ulkomaisten sanomalehtimiesten yhdysupseerina.

Lehmus, joka kirjassaan Tuntematon Mannerheim[4] kertoo oman versionsa Tampereen kokouksesta, väittää, että kokoushuone oli jo tuntia

ennen alkua solutettu täyteen henkilöitä, joista vain harvat olivat olleet lähelläkään rintamaa. Näin Lehmuksen mukaan todelliset rintamamiehet jäivät kokoussalin ulkopuolelle. Salomaa puolestaan kiistää tämän väitteen. Hän sanoo, etteivät järjestäjät organisoineet osanottajia tilaisuuteen. Joukko koostui Salomaan mukaan reipasta kieltä käyttävistä rintamamiehistä, jotka säestivät Kalle Lehmusta kaikkea muuta kuin myönteisin välihuudoin.

Lehmuksen väitteen muista kuin talvisodan kokeneista rintamamiehistä asettavat omaan arvoonsa Valpon kuulustelupöytäkirjat, jäsenluettelot ja esim. johtokunnan jäsenten henkilötiedot.[5] Johtokunnan jäsenet ja talvisotaan osallistuminen:

> Pekka Selin, s. 13.6.1904. Ratsumies JR 17. Summassa ja Viipurissa, jossa haavoittui 12.3.40. Yhdistyksen puheenjohtaja.
> Artturi Pihala, s. 31.3.1903. Pioneeri JR 65. Suomussalmella ja Kuhmossa, jossa haavoittui 18.2.40. Sosdem. Klubin jäsen vuodesta 1934. Yhdistyksen sihteeri.
> Oiva Palomaa, s. 4.8.1901. Sotamies. Haavoittui Pitkärannassa Laatokan koillispuolella 27.2.40. Metallityöväen sosdem. yhdistyksen jäsen vuodesta 1937.
> Pellervo Takatalo, s. 2.4.1914. Tykkimies JR 8. Summa ja Viipuri. Tampereen sosialistisen työläisyhdistyksen johtokunnan jäsen.
> Aarre Liuttu, s. 22.9.1916. JR 5, korotettiin korpraaliksi. Tolvajärven ja Aittojoen taisteluissa. Tampereen rakentajien sosdem. yhdistyksen jäsen vuodesta 1938.
> Reino Mäkinen, s. 12.12.1909. JR 65 Kiantajärvellä ja Kuhmossa. Korotettiin korpraaliksi. Jäsenyydet: Pispalan Alku, Finlaysonin v- ja useura, Kilpa-Veljet, Pispalan Tarmo.
> Erkki Salomaa, s. 16.10.1917. Panssaridivisioona, Tolvajärvellä, alikersantti. Tampereen sosialistisen työläisyhdistyksen jäsen vuodesta 1937.

Joka tapauksessa Tampereen kokous tiesi sitä, että Aseveliliiton puuhaajille tuli tulta tappuroihin. Lehmus oli jo seuraavana päivänä 2.8.1940 Helsingissä korkean tason kierroksella. Puolustusministerille kenraali Rudolf Waldenille Lehmus sanoi, että jo on kumma kun Terijoen hallitus,

Kuusinen ja SKP:n johto organisoivat rintamamiehiä, ”eikä terveellä suomalaisella puolella” tehdä mitään. Sama viesti meni vielä Mannerheimille. Mannerheim oli Lehmuksen mukaan antanut välittömän tukensa Aseveliliiton perustamiselle. Niin sitten Aseveliliitto perustettiin 4.8.1940 eli kolme päivää Tampereen työläisrintamamiesten valmistavan kokouksen jälkeen komeasti Helsingin Säätytalossa. Historialle tehtäisiin varmasti vääryyttä, ellei Salomaan omaa puumerkkiä kolmisenkymmentä vuotta noiden tapahtumien jälkeen kirjattaisi:

> Myös me olimme omassa sarjassamme edellä mainituista syistä Aseveliliiton syntysanojen lausujia, vaikka emme täysin tajunneet sitä. Minulla, silloin 22-vuotiaalla nuorukaisella, ei voinut olla minkäänlaista käsitystä miten minä, henkilökohtaisesti ja muutkin, jotka olivat Tampereen rintamamieskokouksen järjestäjiä, olimme mukana suurpolitiikan pyörteissä.
>
> Kalle Lehmuksen ja Jorma Tuomisen puuhista yhdessä Mannerheimin ja kumppanien kanssa jonkinlaisen aseveliliiton perustamiseksi olimme kyllä selvillä. Olihan niistä tietoja julkisuudessakin. Emme voineet aavistaa, että suhteellisen vaatimaton ja improvisoiden, ilman ennakko- ja maankäsittäviä suunnitelmia pidetty kokouksemme oli niin merkittävä, että sitä välittömästi käsiteltiin maamme hallituksessa ja korkeimmassa sotilaallisessa johdossa.[6]

Sosialidemokraattien pyhä liitto

Tamperelaiset kommunistit eivät säästäneet sanojaan seuratessaan Aseveliliiton ja sen liitännäisten puuhia. Kiinnitettiin huomiota siihen, että SAK:n sihteeri Jorma Tuominen tuli varapuheenjohtajaksi kenraali Paavo Talvelan rinnalle, Talvelan joka oli ollut Lapuanliikkeen käytettävissä mm. talonpoikaismarssin järjestelyissä ja jo kansalaissodan jälkeen Itä-Karjalan ”heimosodissa” aina vuonna 1922 päättyneeseen surkeaan loppuun asti. Niin ikään todettiin, että suomalaista SS-pataljoonaa, natsien kaikkein pahamaineisinta sotilaallista poliisijoukkoa keräävään komiteaan kuului Aseveliliiton johdosta ”kokouksesta tuttu” sosialidemokraatti Kalle Lehmus. Kun puhuttiin vasemmistolaisten työläisten sosdem.

puolueelta saamista eropapereista, huomattiin, että jopa natsi-Saksan SS-värvärien johdossa olevat sosialidemokraatit säilyttivät jäsenyytensä ja asemansa puolueessa.

Aseveliliiton Tampereen osasto perustettiin, työläiskaupunki kun oli kysymyksessä, pääasiassa sosialidemokraattien voimin ja tietysti Tampereen työväentalossa viikko työläisrintamamiesten kokouksen jälkeen 7.8.1940. Alustajana tilaisuudessa oli Aseveliliiton varapuheenjohtaja Jorma Tuominen, SAK:n sihteeri.

Viikkoa aiemmin pidetyn työläisrintamamiesten kokouksen alustaja Erkki Salomaa oli kokouksessa tarkkailijana:

> Aprikoin, että monilla sosialidemokraateilla saattoi olla hieman henkisiä sopeutumisvaikeuksia. Tilaisuuteen oli järjestetty rekvisiitaksi mm. näyttämön peräseinälle suuri sinimusta ryijy, jossa oli vuosiluku 1918 ja hyvin sotaisia valkoisten vapaussodan symbooleja.

Salomaa sanoo keskustelleensa useiden sosialidemokraattien kanssa, ja kysyneensä, miten he sopeutuivat tähän henkeen, mutta selkeitä vastauksia hän ei ollut saanut. Toisaalta hän toteaa entisestä nuoresta radikaalista:

> Erkki Lindforsin siirtyminen sosialidemokraattisen piirijärjestön palveluksesta aseveliyhdistyksen toimitsijaksi oli melko estotonta. Lukaisin hänen talvisotaa käsittelevän artikkelinsa Suojeluskuntien Hakkapeliitta -lehdestä.[7]

Tampereen esimerkkiä seurattiin

SKP:n hyväksyessä tamperelaisten esityksen työläisrintamamiesten yhdistyksen perustamisesta ohjeet lähtivät myös muualle Suomeen. Kun vastaavia yhdistyksiä perustettiin muillekin paikkakunnille, piti suunnitella niiden keskeistä yhteistoimintaa. SKP asettui sille kannalle, ettei maankäsittävää järjestöä ole syytä perustaa. Kuitenkin päädyttiin maankäsittävän toimikunnan muodostamiseen. Edustajakokouksen koolle kutsumisen sai tehtäväkseen Tampereen yhdistys.

Näin asia voitaisiin esittää SKP:n historiassa entisen kaavan mukaan. On kuitenkin vaikeata sanoa, mikä jatkotoimissa on suppeasti puoluekeskuksesta johdettua toimintaa mikä normaalia kommunistien ja vasemmistolaisten työläisrintamamiesten oma-aloitteista puuhaa.

Valtiolliselle poliisille Erkki Salomaa kuulusteluissa selittää asiaa, mikä on luonnollistakin, spontaanimman version mukaisesti. Luettuaan Vapaasta Sanasta kokousselostuksia Tampereen työläisrintamamiesten toiminnasta kääntyivät Helsingin ja Turun työläisrintamamiehet tamperelaisten puoleen ohjeita pyytäen. Niinpä sitten Tampereelta lähetettiin näille paikkakunnille mm. yhdistykselle laaditut säännöt. Myöhemmin tuli vastaavia pyyntöjä vielä Porista, Vaasasta ja Ruukista. Kun tätä oli jatkunut kyllin pitkään, ”tuli Tampereen yhdistyksessä keskustelua siitä, että yhdistysten välille pitäisi saada yhteistoimintaa”, kertoo Salomaa.[8]

Kovin pitkään ei kuitenkaan ehditty aikailla, sillä työläisrintamamiesten yhdistysten edustajakokous kutsuttiin koolle 29.9.1940. Kokouspaikaksi oli valittu jälleen työväentalon C-sali. Porttikielto työväentalolle koski vain SNS:n tilaisuuksia, joten työläisrintamamiehet saivat salinsa. Asiaa vaikeutti kuitenkin hallituksen asetus, joka asetti rajan 30 osanottajaan. Niinpä järjestäjät päättivät, että osanottajamäärän pitää jäädä alle tämän rajan. Siinä onnistuttiinkin.

Ajan tavan mukaan poliisit yrittivät kuitenkin tuppautua mukaan kokoukseen. Kun järjestäjät eivät halunneet päästää poliiseja suljettuun kokoukseensa, ovella syntyi virkavallan kanssa sanaharkkaa. Kiista jatkui pitkään, kun järjestäjät olivat päättäneet, ettei kokousta pidetä poliisien ollessa paikalla. Järjestäjät kävivät välillä jo varaamassa uuden kokoustilan Voiman ravintolan kabinetista, kunnes sitten poliisit luovuttivat.

Kokoukseen olivat edustajia lähettäneet Helsingin, Turun, Porin ja tietysti kokoonkutsujan Tampereen järjestöt. Eri järjestöjen edustajia oli vielä Tapanilasta, Tyrväältä, Vaajakoskelta, Ruukista, Kuopiosta, Toijalasta ja Keikyältä, muistelee Salomaa. Osanottajia oli n. 20.

Vaikka kokoukseen ei päästettykään poliiseja, valtiollinen poliisi sai selostuksen kokouksesta asiamieheltään n:o 71 jo kolmen päivän kuluttua.[9]

Kokouksen avasi Tampereen yhdistyksen puheenjohtaja Pekka Selin. Kokouksen puheenjohtajana toimi Erkki Salomaa ja sihteerinä Iikka Pääkkö Helsingin yhdistyksestä. Alustuksen kokousaiheesta piti Salomaa,

joka ei esittänyt oman liiton perustamista, mutta piti tärkeänä, että yhdistysten kesken saataisiin aikaan yhteistoimintaa. Kokouksen osanottajat olivat asiasta samaa mieltä, koska oma liitto ”ei kuitenkaan tulisi saamaan toimintaoikeutta”. Näin päädyttiin siihen, että yhdyssiteeksi perustetaan Helsingissä toimiva toimikunta, joka hoitaa yhdistysten välistä yhteistoimintaa. Työläisrintamamiesliikkeen Yhteistyökomiteaan valittiin viisi jäsentä: Tampereelta, Turusta ja Helsingistä.

Toiminnan alkuvaiheita kuvaava ripeys säilyi jatkossakin, sillä Helsingissä toimiva työelin lähetti jo 11.10.1940 ensimmäisen tiedotteensa toimistaan. Toimikunta oli valinnut puheenjohtajakseen Iikka Pääkön ja sihteeriksi Tuomas Lylynojan. Käyttövarat oli saatu Helsingin maalarien ammattiosastolta, jäsenveroksi määrättiin neljä markkaa vuodessa, maan työläisrintamamiehille oli päätetty laatia julkilausuma, jonka kirjoittajaksi oli lupautunut kirjailija Arvo Turtiainen. Niin ikään pohdittiin erilaisten jaostojen perustamista ja järjestöille lähetettiin kysely kiinnostuksesta oman äänenkannattajan perustamiseen.[10]

Arvo Turtiaisen kirjoittamassa ja 19.10.1940 päivätyssä julkilausumassa määritellään liiton linjaa:

> Työläisrintamamiesten paikka on niiden edistyksellisten voimien rinnalla, jotka haluavat demokratian palauttamista maahamme. Kantamme porvarillisiin aseveliyhdistyksiin on selvä... Yksimielisyyden ja toveruuden ajatuksen, jota niiden avulla yritetään ylläpitää, paljastaa silmiemme edessä oleva todellisuus valheeksi.

Julkilausumassa uudistetaan monia Tampereella 1.8.1940 hyväksyttyjen ponsien vaatimuksia, korostetaan yhteyttä ”vanhoille kunniakkaille periaatteilleen uskolliseen työväenliikkeeseen”. Sotaisien seikkailujen vastustamiseksi on kansalle taattava täydellinen sisä- ja ulkopoliittinen arvosteluoikeus. Julkilausuma päättyy:

> Vaadimme hyvien suhteiden säilyttämistä naapurimaihin, ennen kaikkea Neuvostoliittoon. Käynnissä olevat laajat linnoitustyöt on lopetettava, koska ne voivat koitua vaaraksi hyvien suhteiden säilymiselle ja koska ne lisäksi nielevät miljoonia puutteessa elävän kansan varoja. Vaadimme hallitukselta julkisuudelle annettavaa selitystä saksalais-

ten sotavoimien maassaolon johdosta, jonka katsomme vaarantavan maamme puolueettomuutta.

Työläisrintamamiesten maankäsittävästä toiminnasta ei kuitenkaan tässä vaiheessa kehittynyt laajempaa liikettä, siitä pitivät huolen vangitsemiset, jotka alkoivat välittömästi lokakuussa ja jotka kohdistuivat työläisrintamamiesten järjestöjen luottamushenkilöihin.

Silloisia mielialoja vasemmistolaisten rintamamiesten keskuudessa kuitenkin kuvaa, että näin lyhyessä ajassa, parissa kuukaudessa, pystyttiin luomaan aivan uusi järjestö toimintaperiaatteineen, tiukasti rintamamiesten oikeuksia ajava ja laajempiinkin sekä sisä- että ulkopoliittisiin kysymyksiin kantaaottava etujärjestö. Sen ohjelmat ja periaatteet tarjosivat vastakohdan Aseveliliiton periaatteille, joita työläisrintamamiesten keskuudessa pidettiin pohjan luomisena uusille sotaisille tavoitteille, kuten sitten kävikin.

Järjestön johtohenkilöistä ja aloitteentekijöistä kohoaa esiin tässä useasti lainattu Erkki Salomaa. Sotilastietojen mukaan hän vapautui asepalveluksesta vasta heinäkuun 1. päivänä 1940. Siitä huolimatta hän ehti mukaan SNS:n toimintaan ja ideoimaan sekä perustamaan työläisrintamamiesten järjestöä jo kuukauden kuluttua 1.8.1940.

Pakotuskoneisto näytti voimansa

Vuoden 1940 kesän kuumeiset tapahtumat, rauhanpolitiikan vaatimusten nouseminen niin SNS:n ja kuin työläisrintamamiesliikkeen muodossa olivat itse asiassa kansanrintamapolitiikan suomalainen jatko. Eurooppalainen fasismi oli jo aloittanut sodan, josta kommunistit olivat maailmaa varottaneet, mutta Suomella olisi ollut teoreettinen mahdollisuus välttyä sodalta.

Yli 50 vuoden takaisia tapahtumia tarkastellessa voidaan 1940 kuuman kesän laajasta kokonaisuudesta tehdä ainakin seuraavia reunamerkintöjä:

1. Kysymys suunnan muutoksesta ulkopolitiikassa, kritiikin suorittaminen talvisotaan johtaneesta politiikasta ja vaatimus ystävällisten suhteitten luomisesta Neuvostoliittoon näyttäytyi SNS:n toiminnassa suurelta osin työväenliikkeen sisäisenä kiistakapulana. Valtapuolue SDP

piti tiukasti kiinni talvisotaan johtaneista ratkaisuistaan eikä suostunut tarkastelemaan tapahtumia itsekriittisesti. Tästä syystä arvostelua harrastava SDP:n vasemmisto ja kommunistit joutuivat hajottajien ja puoluevastaisten ainesten kirjoihin.

2. Toisaalta voidaan todeta, että kuvitelma suomalaisen politiikan uudelleen arvioinnista oli itse asiassa epärealistinen, niin paljon kuin siihen aihetta olisi ollutkin. Suomen sisäpolitiikan kommunismin vastaiset asenteet samaistuivat ulkopolitiikassa Neuvostoliittoa kohtaan tunnettuun epäluuloon ja vihamielisyyteen. Niillä oli lujat perinteet. Siinä tilanteessa, jossa valtaapitävien katseet kääntyivät uudelleen Hitlerin Saksaan ja uuteen idän sotaretkeen, näiden katsomusten horjuttaminen oli mahdotonta.

3. Kun talvisodan aikainen valtaryhmittymä ei reivannut purjeitaan uudelle poliittiselle kurssille, oli muutoksen hakijoitten kohtalo kirjattu. - Ei uudenlaisia suhteita Neuvostoliittoon, sellaisen politiikan vaatijat kuriin ja ojennukseen, ellei muuten niin pakkokeinoin, oli valtaapitävän puolue- ja hallitusvallan käytännön toiminnan ohjenuorana.

4. SDP:n puoluetoimikunnan jäsen ja entinen puoluesihteeri Karl H. Wiik ehti SDP:n puolueneuvostossa ennen vangitsemistaan ihmetellä sosdem. puolueen kurinpitotoimien ja valtiollisen poliisin kummallisesti yhteensopivia toimia. Hänen ajatuksensa tuomittiin kuitenkin ”ala-arvoisina”. Arkistojen paljastukset ovat tästä asiasta kuitenkin vielä edessä päin. Kommunistit olivat jo silloin aikanaan tietävinään näiden kumppanien saumattomasta yhteistoiminnasta. Jo alustavakin valtiollisen poliisin asiakirjojen selailu antaa vahvat näytöt Karl H. Wiikin väitteiden tueksi.

5. Eräänlaisena opetuksena voidaan vuoden 1940 tapahtumista todeta, että yhteiskunnan pakkovaltaa toteuttavalla koneistolla on suuri vaikutusvalta, vaikka sitä vastassa olisi laaja kansalaismielipide. Sama pitää myös paikkansa puoluekoneistojen valtaan: toisinajattelijoiden ääni voidaan helposti tukahduttaa hallitsevan eliitin voimin.

Protestimieliala talvisodan jälkeisenä kesänä oli mittava, sitä osoittaa SNS I saama merkittävä kannatus. Sillä ei ollut kuitenkaan menestymisen mahdollisuuksia, koska pakkovallan elimet olivat kehittäneet taistelussa vasemmistolaista työväenliikettä vastaan hyvin tehokkaan koneiston. Hallitsevat puolueet ja niiden yhteinen sisärengas toteuttivat määrätie-

toista ja lujaa politiikkaa pienimmänkin protestimielialan murskaamiseksi.

Oma tärkeä osuutensa tämän pakkovallan ja samalla uuteen sotaan valmistautumisen koneistossa oli sotatilalaeilla, jotka mahdollistivat kaikki tukahduttamistoimet: säilyttämällä talvisodan aikaisen sensuurin vallassaolijat estivät mm. SNS:n lehden Kansan Sanomien ja rauhanopposition Vapaan Sanan julkaisemisen.

Arvoon arvaamattomaan nousi myös ”tasavallan suojelulaki”, jonka nojalla 30.11.1939 annetulla asetuksella voitiin täysin mielivaltaisesti, valtiollisen poliisin paikallisten etsivien päätöksin, pidättää ja sulkea vankiloihin kaikki sodanvastustajat ja sellaiset henkilöt, jotka halusivat rauhanomaisten suhteitten luomista Neuvostoliittoon.

6. On kuitenkin pidettävä merkittävänä niitä saavutuksia, mihin kommunistit myös Tampereella ylsivät sinä lyhyenä aikana, jonka kesä 1940 muodosti. Se ei olisi ollut mahdollista, elleivät kommunistien esittämät tunnukset ja periaatteet olisi löytäneet vastakaikua kansan keskuudessa.

Tämän esityksen puitteissa ei ole tarkoitus tarkastella laajemmin SNS I ja sen taustavoimana kommunistien vaatimusten historiallista arvoa. Sen ajan oloissa näillä vaatimuksilla oli oikeutuksensa, toteutuneina ne olisivat säästäneet Suomen kansan suurilta menetyksiltä ja kärsimyksiltä. Toisaalta on syytä pitää mielessä, että poliittiset ohjelmat ja vaatimukset eivät useinkaan kysy sitä, ovatko niissä esitetyt tavoitteet toteutettavissa: ne ovat suuntaa antavia tunnuksia, jotka pyritään toteuttamaan, jos niiden taakse saadaan riittävän suuri poliittinen voima. Vuoden 1940 osalta SKP:n monivaiheinen taistelu sotaa ja fasismia vastaan päättyi itse asiassa SKP:tä vastaan suunnattuihin kiristyviin otteisiin. Sotaan valmistautumisen ensimmäisiä uhreja olivat sodanvastustajat.

Viitteet

1) Työläisrintamamiehet -kansio. EK-Valpo. KA.

2) Sama.

3) Sama.

4) Kalle Lehmus: Tuntematon Mannerheim, sivut 195-202. Weilin & Göös 1967.

5) Työläisrintamamiehet -kansio. EK-Valpo. KA.

6) Erkki Salomaan muistelmat. Kansan Arkisto.

7) Sama.

8) Työläisrintamamiehet. EK-Valpo. KA.

9) Sama.

10) Sama.

Tampereen sosialidemokraattisen nuorisoseuran nujertaminen

Vielä yksi kanto kaskessa

Sodanvastustajien julkinen päälinnake Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seura oli lakkautettu, julkinen sana oli sotasensuurin tiukassa valvonnassa yhdensuuntaistettu, talvisodan työläisrintamamiesten yhteistoiminta tukahdutettu ja kommunisteiksi epäiltyjä kyydittiin vankiloihin. ”Pahimmat” vasemmistolaiset oli erotettu myös sosdem. puolueen paikallisosastoista. Mutta jotain oli vielä jäljellä. Tampereen Sosialidemokraattinen Nuorisoseura, johon kommunistit kansanrintamapolitiikan jälkiaalloissa pääsivät liittymään vasta 1937-1938, oli muuttunut avoimesti vasemmistolaiseksi.

Ensimmäisenä asian otti hoitaakseen Sosialidemokraattinen Työläisnuorisoliitto. Seuralle tuli liitolta elokuun 7. päivänä 1940 päivätty kirje, jossa pyydettiin selityksiä niiden kurittomuuksien vuoksi, joita seurassa oli ilmennyt. Kurittomuuksilla tarkoitettiin niitä henkilöitä, jotka olivat ”osallistuneet sosialidemokraattista työväenliikettä vastaan tähdättyyn hajotustoimintaa ja tällaisen toiminnan organisoimiseen paikkakunnallanne”.[1]

Tampereen sosdem. nuorisoseura ei pitänyt mahdollisena ryhtyä kurinpitotoimiin jäseniään vastaan. Yleisessä kokouksessa 11.9.1940, läsnä 30 jäsentä, päätettiin vaadituista kurinpitotoimista SNS:ään kuuluneita seuran jäseniä vastaan, ”ettei seura voi kontrolloida sitä, mitä sen yksityiset jäsenet seuran ulkopuolella puuhaavat”.[2]

Työläisnuorisoliitto jatkoi samalla linjalla ja lähetti uppiniskaisille tamperelaisille uhkavaatimuksen 30.12.1940. Liiton kirjeessä vaadittiin, että

> seuran jäsenyydestä viipymättä erotetaan ainakin seuraavat henkilöt, jotka ovat sopimattomia jäseninä olemaan: Jorma Johteinen, Jorma Weckman, Erkki Salomaa, Paavo Mendelin, Väinö Halttunen, Onni Nordling ja Aili Stenberg sekä lisäksi kaikki sellaiset henkilöt, jotka mahdollisesti kuuluvat jäseninä Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyydenseura -nimiseen rekisteröimättömään yhdistykseen ...

Kirjeen lähettäjänä liittotoimikunnan puolesta olivat liiton puheenjohtaja Rafael Paasio ja sihteeri Sulo Manninen.[3]

Kokousten sarjassa seurasi nuorisoseuran johtokunta 9.1.1941. Johtokunta otti hyvin periaatteellisen ja perustellun kannan liiton vaatimuksiin. Erottamisvaatimuksista todetaan, etteivät ko. ”jäsenet ole itse seurassa toimineet vastoin seuran sääntöjä ja liiton periaatteita”. Arvostelun vapautta puolustettiin toteamalla, että ”nuorisoa, joka on luonteeltaan aktiivisempaa ja radikaalimpaa, ei voi tuomita liittotoimikunnan esittämällä tavalla siitä, että sen arvostelu ei aina miellyttäisikään liittoa tai puoluetta”. Johtopäätöksenään johtokunta katsoi, ettei

> seura voi ryhtyä erottamistoimenpiteisiin, koska jos kaikki arvosteleva aines järjestöistä vähitellen poistetaan, ei demokratiasta enää voida puhua sen varsinaisessa mielessä.

Yhden takaportin johtokunta kuitenkin kurinpitotoimille jätti: erottamisiin voitaisiin ryhtyä, jos jäsen olisi ”tietoisesti toiminut vastoin pyrkimystämme, nimittäin pyrkimystä sosialistisen yhteiskuntajärjestelmän toteuttamiseksi”.[4]

Niin sitten kävi, että yleinen kokous työväentalon D-salissa 15.1.1941 päätti äänin 40-8 yhtyä johtokunnan kantaan lippuäänestyksen jälkeen. Paikalla olivat liiton sihteeri Sulo Manninen ja Tampereen sosialidemokraattien nouseva tähti Erkki Lindfors, jotka eivät kuitenkaan pystyneet käännyttämään jäsenistön mieltä.

Vastausta ei tarvinnut pitkään odottaa. Sosdem. Työläisnuorisoliiton liittotoimikunta päätti jo 20.1.1941 erottaa Tampereen sosdem. nuorisoseuran liitosta. Rafael Paasio ja Sulo Manninen ilmoittivat asiasta Tampereelle 22.1.1941 päivätyssä kirjeessä.[5]

Nuorison kesäkoti yritettiin pelastaa

Totta kai nuorisoliittolaiset tiesivät mitä tästä seuraa, siitä oli jo riittävästi ennakkotapauksia olemassa. Nuoriso-osaston jäsen Erkki Napoleon Lindfors, joka tuli SDP:n piirisihteeriksi 1936, kertookin huomanneensa paljon uutta ja outoa seuran toiminnassa. Kun sitten työväentalolla seuran toimistossa tehtiin 1940 myös SNS:n toimistotyötä, Erkki Lindfors huomautti asiasta talon isännöitsijälle. Tästä seurasi että sosdem. nuorisoseura sai porttikiellon jo 22.2.1941 Tampereen työväentalolle.[6]

Kun toiminta työväentalolla näin tukahdutettiin ja myös sen normaaliin menoon kuuluville iltamien järjestelyille ei saatu lupaa, kuten oli tapahtunut Luhalahden työväentalolle 22.9.1940 suunnitellun tilaisuuden osalta, osasivat seuran johtohenkilöt odottaa yhä tiukkenevia toimia seuraa vastaan. Yksi uhanalainen kohde oli seuran omistama Kuusela -niminen tila RN:o 2:51 Aitolahden pitäjän Aitoniemen kylässä.

Seuran sääntöjen 22. pykälän mukaan seuran omaisuus, jos ”osasto lakkaa toimimasta tai seura lakkautetaan”, lankeaa Sosdem. Työläisnuorisoliitolle. Tämän arvokkaan toimintatilan menetyksen seuran johto päätti välttää. Jo helmikuun 9. päivänä oli seuran yleisessä kokouksessa esillä kesäkodin vuokraaminen seuran jäsenille Annikki ja Pellervo Takatalolle. Saapuvilla oli 31 jäsentä, jotka yksimielisesti päättivät Kuuselan vuokraamisesta 1000 markan vuosivuokrasta ao. henkilöille.[7]

Tämän ei kuitenkaan katsottu riittävän. Niinpä seuran jäsenet muodostivat jo maaliskuun 4. päivänä 1941 Nuorison Retkeilymaja -nimisen osakeyhtiön, jonka osakepääoma oli 15 000 markkaa. Perustavassa kokouksessa oli läsnä 39 osakkeita merkinnyttä seuran jäsentä. Nuorison Retkeilymaja Oy yhtiöjärjestys ilmoitettiin myös Kauppa- ja teollisuusministeriölle, joka vahvisti sen asianmukaisessa järjestyksessä. Muodollisuuksien tultua hoidetuksi uuden yhtiön hallitus lähetti kirjeen Tampereen sosdem. nuorisoseuralle ja tarjoutui ostamaan Kuuselan tilan.[8]

Asia oli esillä nuorisoseuran johtokunnassa heinäkuun 8. päivänä 1941. Sota oli jo syttynyt ja seuran tulevaisuus ei näyttänyt kovin hyvältä. Seuran johtokunta, paikalla mm. puheenjohtaja Otto Reijonen, sihteeri Saga Lahtinen, Sirkka Salmi, Tyyne Mäntylä ja Orvo Leiniö, päätti esittää sen lahjoittamista ko. yhtiölle. Seuran yleinen kokous päätettiin pitää heinäkuun 16. päivänä 1941 klo 20 Pispalan työväentalossa.[9]

Tätä kokousta ei kuitenkaan koskaan pidetty. Kun nuoret saapuivat Pispalan työväentalolle, olivat paikalla poliisit, jotka estivät kokouksen pidon. Siten myös varmistettiin, että nuorison omalla toiminnallaan hankkima arvokas omaisuus aikanaan siirrettiin toisiin käsiin. Tuttua toimintaa jo SNS-1:n kokemuksien valossa. Ja pian saivat myös nuorisoosaston johtohenkilöt tuta, mitä tuleman piti. Heti elokuun alussa alkoivat kuulustelut, jotka johtivat nopeassa tahdissa seuran lakkauttamiseen.

Huippunopea prosessi lääninhallituksesta raastupaan

Tampereen rikospoliisi aloitti nuorisoseuran johtohenkilöiden kuulustelut elokuun 4. päivänä 1941. Ensin olivat vuorossa puheenjohtaja Otto Reijonen ja sihteeri Saga Lahtinen. Samana päivänä kuultiin myös Sosialidemokraattisen Klubin puheenjohtajaa Hugo Lehtistä. Myös Erkki Napoleon Lindfors, SDP:n piirisihteeri, kantajan todistajana, sai sanoa sanansa kuulustelijalle 5.8.1941 Vielä kuulusteltiin 8.8.1941 Jorma Weckmania, osaston johtokunnan jäsentä, joka oli erotettu SDP:stä puoluetoimikunnan päätöksellä. Ja lopuksi laillisuuden edustajat, Frans Valoma ja Lauri Vuori valtiollisesta poliisista. Näin kokoonpannut paperit Tampereen poliisimestari Väinö Suhonen, vasemmistolaisen työväenliikkeen vannoutunut vihollinen, lähetti Hämeen lääninhallitukselle jo 16.8.1941.[10] Poliisimestari esitti, että

> lääninhallitus kieltäisi Tampereen Sosialidemokraattinen Nuorisoseura ry -nimisen yhdistyksen toiminnan jatkamisen toistaiseksi ja ryhtyisi yhdistyksen lakkauttamista tarkoittaviin muihin toimenpiteisiin.

Maaherra S. Mattson totesi päätöksessään, että

> lääninhallitus on harkinnut oikeaksi tammikuun 4 päivänä 1919 yhdistyksistä annetun lain 21 a pykälän nojalla, siten kuin sanottu lainkohta kuuluu toukokuun 25 päivänä 1934 annetussa laissa (ns. Lapuan laki, kirj. huom.), kieltää Tampereen Sosialidemokraattinen Nuorisoseura ry -nimisen yhdistyksen toiminnan jatkamisen toistaiseksi.

Maaherra Mattson ei tässä päätöksessään pahemmin sumeillut, sillä päätöksen perusteluiksi mainitaan ainoastaan kolme kohtaa:

> * Nuoriso-osasto on ”toiminnallaan edistänyt Tampereen seudun siviilirekisteriyhdistyksen ja Neuvostoliiton Rauhan ja Ystävyyden Seura -nimisten järjestöjen toimintaa.”
> * Nuorisoseuran pyrkimyksenä on ollut ”kommunistisen yhteiskuntajärjestyksen toteuttaminen ja yhdistys on siten toiminut ei vain sääntöjensä vaan myös lain ja hyvien tapojen vastaisesti.”
> * Tämän ohessa ”yhdistys ei ole pitänyt lain määräämää täydellistä luetteloa jäsenistään”.[11]

Tätä seurannut asian käsittely Tampereen raastuvanoikeudessa lokakuun 2. päivänä 1941 omaa tiettyä historiallista mielenkiintoa vain päätöksen liitteinä olevien asiakirjojen osalta. Itse oikeusprosessin päätös oli kuin ”kirkossa kuulutettu”, joten pöytäkirjaakin kertyi vain kaksi sivua. Saapuvilla olivat oikeuspormestari Talvia puheenjohtajana, oikeusneuvosmies Virtanen ja oikeusneuvosmies Mäkinen jäseninä. Istunto alkoi klo 10 ja päättyi kello 13.10. Seuran edustaja, puheenjohtaja Otto Reijonen toisti tutkimuspöytäkirjaan merkityn kertomuksensa ja vastusti ”yhdistyksen toiminnan kieltoa koskevan lääninhallituksen päätöksen vahvistamista”. Hetken harkittuaan raastuvanoikeus totesi, että

> se on tutkinut asian ja siihen nähden, mitä asiassa on selville käynyt, harkitsee oikeaksi vahvistaa Hämeen lääninhallituksen tekemän päätöksen, jolla lääninhallitus on kieltänyt Tampereen Sosialidemokraattisen Nuorisoseura ry -nimisen yhdistyksen toiminnan jatkamisen toistaiseksi.[12]

Niin päättyi marraskuun 2. päivänä 1921 perustetun Tampereen Sosialidemokraattisen Nuorisoseuran taival virallisissa asiakirjoissa. Nuorisoseuralaisten toiminta kuitenkin jatkui.

Viitteet

1 Työläisnuorisoliiton kirje. Tampereen sosdem. nuorisoseuran pöytäkirjan liite. Kansan Arkisto.

2 Sama, kokous 11.9.1940, 6. pykälä. Kansan Arkisto.

3 Sama, pöytäkirjan liite.

4 Nuorisoseuran johtokunnan pöytäkirja 9.1.1941. Kansan Arkisto.

5 Tampereen sosdem. nuorisoseuran pöytäkirjat. Kansan Arkisto.

6 Erkki Napoleon Lindforsin kuulustelu 5.8.1941 Tampereen RO:n I os. käsittelyssä.

7 Tampereen sosdem. nuorisoseuran pöytäkirja 9.2.1941. Kansan Arkisto.

8 Tampereen sosdem. nuorisoseuran asiakirjat, Nuorison Retkeilymaja Oy:n yhtiöjärjestys ja osakasluettelo. Kansan Arkisto.

9 Tampereen sosdem. nuorisoseuran pöytäkirjat. Kansan Arkisto.

10 Kuvaus poliisikomentaja Suhosesta. Erkki Salomaan muistelmat. Kansan Arkisto.

11 Hämeen lääninhallituksen päätös 23.9.1941. Liite. Tampereen RO:n käsittely 2.10.1941. .

12 Tampereen RO:n päätös 2.10.1941. .

Määrätietoisesti kohti sotaa

Mannerheim kiirehti keskitysleiriä

Samanaikaisesti kun sodanvastustajat SNS:n ja työläisrintamamiesten piirissä kamppailivat suunnan muuttamisen puolesta Suomen poliittinen johto oli uppoamassa yhä syvemmälle lähestyvän sodan valmisteluihin ja yhteistyöhön Hitlerin Saksan kanssa. Kuten Mauno Jokipiin käänteentekevästä tutkimuksesta Jatkosodan synty[1] käy ilmi, Suomi kääntyi Saksan suunnittelemalle idän sotaretken kurssille kesän lopulla 1940. Jo elokuussa 1940 tehtiin salainen sopimus 1,5 miljardin markan aseostoista Saksasta, 19.8.1940 sanottiin epävirallisesti ”kyllä” saksalaisille, 21.9.1940 saapuivat ensimmäiset saksalaiset Vaasaan, joita Vaasan linnaan suljetut SNS:n aktivistit katselivat ristikkojen takaa pahan aavistuksen vallassa.

Kun Neuvostoliiton vastaisen sotaretken sotilaallinen suunnittelu, Barbarossa-suunnitelma oli lopullisesti hyväksytty Saksassa 18.12.1940 – siihen sisältyvine merkintöineen Suomen osuudesta[2] – alkoivat myös Suomessa vielä määrätietoisemmat sodanvastustajien vainot.

Valtiollisen poliisin apulaispäällikkö Ville Pankko on säilyttänyt jälkipolville 3-liuskaisessa muistiossaan[3] sen hetken, jolloin Suomen sisäasianministeriössä päätettiin keskitysleirin perustamisesta sodanvastustajille. Kokous pidettiin 8.1.1941 ja neuvottelussa mukana osan aikaa ollut ministeri von Born mainitsi, että hän oli ollut asiasta edellisenä päivänä Marsalkan puheilla, joka oli pyytänyt ottamaan asian esille. Kokouksen oli kutsunut koolle ministeriön esittelijäneuvos Eero Koskimies ja paikal-

la olivat kaikki asiaan vaikuttavat viranomaiset: Valpon lisäksi pääesikunnasta eversti Lauri Leander ja vankeinhoitolaitoksesta ylijohtaja Arvelo. Myöhemmin paikalle tuli ministeri von Born, joka kertoi Mannerheimin terveiset.

Valpon apulaispäällikkö Ville Pankko kertoo asiasta omin sanoin 11.1.1941 näin:

> Kokoonnuttuamme Koskimiehen huoneeseen hän selitti, että sotilasviranomaisten taholla ollaan vakuutettuja uuden sodan puhkeamisesta Suomen ja Neuvostoliiton välillä ja että sotilasviranomaiset huolissaan kommunistisesta tilanteesta maassa, jonka vuoksi toivovat, että kommunisteja tultaisiin pidättämään hyvissä ajoin niin suuri määrä, etteivät ne tilanteen kärjistyessä voisi tuottaa maalle vaaraa. Tämän johdosta sanoi olevan välttämätöntä päästä ratkaisuun, millä tavoin näin pidätettäviksi tulevat kommunistit säilytetään.

”Säilytys” ratkaistiin yksinkertaisesti ja itse asiassa perinteisesti: kun vankiloihin ei mahtunut, asia piti ratkaista toisin. Kun eversti Leander vielä kertoi, että ”asia on kiireellinen” ja ilmoitti laskeneensa pidätettävien luvun nousevan 500-600 henkilöön, SNS:n organisaatiosta saamiensa tietojen nojalla, päädyttiin leirin rakentamiseen Köyliön varavankilan maille.[4]

Valpon apulaispäällikkö Ville Pankko oli sama tuomari Bang, joka laati Etsivän Keskuspoliisin muistion pääministeri Kivimäen toimeksiannosta 1936 yhteiskunnallisesti vaarallisista kommunistisista aineksista. Se aiheutti julkisuuteen vahingossa vuotaneena valtaisan skandaalin, pääasiassa sen vuoksi, että joukkoon oli kelpuutettu monia kunnon porvareitakin. Tämä etsivän keskuspoliisin päällikön Esko Riekin muistion nimellä huomiota herättänyt nimiluettelo oli laatijansa kömmähdys, joka ravisutteli pahasti jopa hallitusta.

Toivo Karvonen kertoo kirjassa Kipinästä tuli syttyi omakohtaisia kokemuksiaan tuomari Bangista, joka muistion paljastumisen jälkeen oli menettänyt paikkansa ”ohranan näkyvänä päällikkönä”. Karvonen kertoo, miten tuomari Bang oli julkaissut Uudessa Suomessa artikkelin, missä oli antanut ohjeita Ranskan hallitukselle, miten sen tulisi menetellä taistelussaan kommunisteja vastaan. Havaintoesimerkkinä Bangin tavas-

ta tässä taistelussa Karvonen kertoo, kuinka hän joutui Bangin kuulusteluissa esittelemään hänelle kokonaista puoli tuntia kävelytyyliään edestä ja takaa Fabianinkadun ”ohranamörskän” pihalla.[5]

Sodanvalmistelujen mestarinäyte: Satiaiset

Valtiollisen poliisn päällikkö Ville Pankko/Bang ei itse asiassa ollut kaukana totuudesta pyrkiessään 1930-luvun puolivälissä Uudessa Suomessa neuvomaan ranskalaisia, miten kommunistien vaikutusvalta työväenliikkeessä pystytään murskaamaan. Suomalaiset olivat kehittäneet lapualaisterrorin oloissa todella vedenpitävän systeemin.

Neuvostoliittoa vastaan fasistisen Saksan tuella ja rinnalla valmistautuville sotapoliitikoille eivät riittäneet vangitsemiset, lehdistösensuuri, rauhan puolesta esiintyvien järjestöjen lakkauttamiset, kokoontumisvapauden rajoittaminen eivätkä yleiset sodan valmisteluun liittyvät sopimukset, asehankinnat ja saksalaisten joukkojen tulo Suomeen jo syksyllä 1940. Jotain oli vielä takataskussa.

Se jokin oli tähdätty vaarallisinta sodanvastustajien linnaketta vastaan, tuhoamaan kommunistien vaikutus erilaisissa työväenjärjestöissä. Ja siihen, kuten lapualaiskauden kommunistien vastaisiin toimiin, tarvittiin toisen työväenpuolueen apua.

Tutkittaessa Suomen Aseveljien Liiton kainaloon syntyneen Suomen Aseveljien Työjärjestön (SAT) tähän asti varsin tuntemattomaksi jäänyttä toimintaa sen arvo tulee todennäköisesti nousemaan arvoon arvaamattomaan. Tämä organisaatio paljastui vasta sodan päätyttyä. Se oli ollut niin salainen, ettei sen toiminta tullut esille edes Suomen Aseveljien Liiton lakkauttamisen yhteydessä. SAT, sodan jälkeen kansanomaisesti Satiaiset, oli loistava organisatorinen oivallus

Tosin jotkut, esim. Erkki Salomaa, arvelee sen perustajien saaneen voimakkaita vaikutteita Saksan Gestapon urkintamenetelmistä. Avainhenkilöksi nousi tässäkin organisaatiossa Salomaan kiistakumppani, sosialidemokraatti Kalle Lehmus, joka oli mukana opintomatkalla Natsi-Saksassa aseveliliiton perustamisvaiheessa. Saksan Suomen lähettiläs von Blücher pitikin erittäin tärkeänä ”sosialisti” Lehmuksen käyntiä Saksassa.[8] Millainen elin Suomen Aseveljien Työjärjestö (SAT) siis oli?

Vielä kesällä 1992 siitä on vaikea hankkia asiakirjoihin perustuvia tietoja. Opetusministeriön vapauttaessa EK:n ja Valpon arkistot Suomen Aseveljien Työjärjestöä koskevat asiakirjat olivat puuttuvien luettelossa. Mutta jotain sentään tiedetään. Sodan jälkeen oli kansandemokraattisiin lehtiin vuotanut tietoja järjestön alkuperäisistä asiakirjoista.

Kun kommunistit olivat saaneet pitävän otteen useilla ammattialoilla Tampereen ammattiosastoissa, sosialidemokraatit ryhtyivät vastaiskuun sodan aattona juuri aseveljien salaisen työjärjestön avulla. Vielä vuoden 1941 alkupuolella vapaana ollut Arvo Lamminen kertoo, miten suojeluskuntalaiset vyöryttivät kommunistit metallin johdosta Tampereella. Metalliliiton toimitsija Veikko Puskala oli tullut ennen vuoden 1941 vuosikokousta Tampereelle ja pannut liikkeelle kaikki käytettävissä olevat voimat ja tuloksena oli kommunistien murskatappio.

Suojeluskuntalaisten ammattiosasto

Lammisen mukaan ”metallin byrokraatit varmistivat asemiaan sillä, että perustivat osaston valtion lentokonetehtaalle ja sieltä tuli satoja suojeluskuntalaisia”. Viittaus suojeluskuntalaisiin perustuu siihen, että tähän 1930-luvulla perustettuun uuteen tehtaaseen työhön pyrkiviltä vaadittiin suojeluskunnan jäsenkirja.[9] Arvo Lamminen ei kuitenkaan vielä silloin tiennyt, että asialla oli SAT:n salainen organisaatio, toinen maanalainen järjestö kommunistien jo silloin pahoin vaurioitunutta järjestöä vastassa. Ero oli voimavaroissa ja siksi tuloskin oli sen mukainen.

Jo vuoden 1940-1941 vaihteessa kävivät SAT:n edustajat tiedustelemassa Tampereen Lentokonetehtaan johdolta, olisiko sillä mitään sitä vastaan, että työläiset perustaisivat keskuuteensa ammattiosaston. Sitä pidettiin suotavana siksi, että sen jäseniä voitaisiin käyttää kommunismin vastaiseen taisteluun ammattiyhdistysliikkeen sisällä. Johto suostui ja suojeluskuntalaisten ammattiosasto perustettiin -tunnetuin seurauksin metallin poliittisessa kentässä Tampereella. Johtaja antoi asiasta raportin ylemmilleen, mutta paheksui samalla sitä, että SAT-miehet olivat käyttäneet tilaisuutta yksityisesti hyväkseen anomalla palkankorotuksia itselleen.[10]

Miten tämä suomalaisten sodanvalmistelijoiden mestarikirjan ansainnut SAT siis todellisuudessa toimi? Asiakirjat odottavat vielä perusteellista tutkimusta. Perustamisvalmistelut aloitettiin syksyllä 1940 ja saatettiin päätöksen sodan aattona, ajoitus oli loistava. Toukokuun toimintaselostuksessa 31.5.1941 todetaan sen toiminnasta mm. erilaisissa työväenjärjestöissä seuraavaa:

> Päämääräksi on asetettu poistaa laillisin keinoin kommunistit pois johtopaikoilta ja luottamustehtävistä sekä tehdä heidän toimintansa mahdottomaksi siellä, missä he aikaisemmin ovat johtopaikoille päässeet. Näissä tapauksissa SAT salaisena järjestönä luonnollisesti panee omien miestensä lisäksi liikkeelle niitä henkilöitä, joille asian hoito luonnollisesti kuuluu, useinkin ilman, että he tietävät minkään järjestön olevan asian takana.[11]

Kuinka mielipiteitä muokattiin

Toukokuussa 1941 SAT:n alaisia alueita oli jo toiminnassa 73. Näissä oli satoja osastoja ja yli 10 000 jäsentä, joista naisia 193. Järjestön perussolu oli iskuryhmä. Järjestöllä oli alueasiamiehiä, solujen päälliköitä ja solujen jäseniä. SAT:n salaisessa keskustoimistossa työskenteli 7-10 henkilöä ja kentällä pyöriskeli seitsemän järjestäjää, ”junttamiehiä”, joiden työtavat ovat saattaneet sittemmin lyödä leimansa työväenliikkeen kaikille sektoreille.[12]

On todella hämmästyttävää, ettei tämä fasistisen Saksan propagandaministerin Goebbelsin aatteiden suomalainen muunnos ole saanut riittävää tunnustusta toiminnastaan edes sodan jälkeen, jolloin tiedot sen olemassaolosta vasta tihkuivat julkisuuteen. Syynä siihen on varmaan ollut yleinen ”suomettuminen”, järjestön johtajien vaatimattomuutta ei ainakaan voida syyttää.

SAT:n salaisessa tiedotteessa kolme viikkoa ennen Hitlerin julistamaa sotaa 31.5.1941 ilmenee vankkaa itseluottamusta työn tuloksiin:

> On todettu, että solukkomme kautta voidaan noin kuukauden pituisena aikana hyvinkin suuressa määrin muuttaa yleinen mielipide jos-

> sakin asiassa tai saada yleisö kiinnostumaan johonkin uuteen asiaan... Neuvostoliittoa kuvaavat lehtiset on ulkoasultaan ja kielenkäytöltään pyrittävä saamaan mahdollisimman lähelle kommunistien käyttämiä. Tässä lienee onnistuttukin, koska mm. valtiolliselle poliisille on tuotu SAT:n papereita kommunistisina. Nämä leviävät varsinkin työpaikoilla kädestä käteen ilman että kukaan tietää, mistä ne tulevat.[13]

Näin itsetietoisen väen voimin valmisteltiin Suomen kansaa uuteen sotaan Neuvostoliittoa vastaan. Kun kaikki aseveljien työjärjestön perustamistoimet olivat tapahtuneet todella salaisesti ja kun pääosaa työpaikoilla esittivät sen organisaatiossa toimivat sosialidemokraatit, joutui jopa valtiollinen poliisi joskus hämmennyksiin.

Valpoakin harhautettiin

Valpon Tampereen osaston päällikkö Allan Rydman oli vielä lähes vuosi sodan alkamisen jälkeen ymmällään Tampereelle ilmestyneestä ”hämäräperäisestä yhdistyksestä”. Tampereen ohrana oli todella pudonnut ”kelkasta”, sitä todistaa Rydmanin tilannekatsaus 6.5.1942.[14] Rydman oli kertonut jo kirjelmässään 21.4.1942 pääosastolle Valtion Lentokonetehtaan työläisten keskuudessa ”toimivasta nk. Aseveljien Työjärjestö -nimisestä uudesta hämäräperäisestä yhdistyksestä”. Vielä tilannekatsauksessaan 6.5.1942 Rydman toistaa epäilynsä, ja kertoo että ”joku Tuominen niminen helsinkiläinen mieshenkilö on täällä käynyt asioista neuvottelemassa ja toimintaa järjestämässä” (Jorma Tuominen, SAK:n entinen sihteeri ja silloinen ”satiaisten” pääorganisaattori, Suomen Aseveljien Liiton varapuheenjohtaja, kirj.huom.).

Tuntuu ihmeelliseltä, ettei Tampereen Valpolle ollut kerrottu, miten kommunistien vaikutus paikallisen metallityöväen piirissä oli jo yli vuosi sitten mitätöity juuri lentokonetehtaalla toimineen Aseveljien Työjärjestön avulla. Toinen mahdollisuus on, että sosialidemokraatit olivat olleet niin oma-aloitteisia ja innostuneita omissa sodan päämääriä tukevissa toimissaan, etteivät olleet ottaneet tällaista ristiriitatilannetta huomioon.

Joka tapauksessa Valpon Tampereen ala-osaston päällikkö Allan Rydman hahmottelee tilannekatsauksessaan 6.5.1942 ”käyvänsä käsiksi”

tähän järjestöön. Hän toteaa, että Aseveljien Työjärjestön johdossa on ”häikäilemättömiä aineksia, joten on olemassa kaikki syyt pitää järjestöä tarkoin silmällä ja käydä siihen mahdollisen sopivan tilaisuuden sattuessa käsiksi”. Allan Rydmanille ja koko Tampereen osastolle lienee käynyt niin kuin SAT:n johdossa tarkoitettiinkin, tosin työläisiä kohderyhmänä ajatellen: kirjasia ja lentolehtisiä, joita satiaiset levittivät, luultiin todella kommunistien tekemiksi. Tampereen ohranakin lähetti niitä pääosastolle Helsinkiin tutkittavaksi. Eikä Tampereen Valpo ainoastaan suunnitellut, se todella kävi käsiksi. Seuraavassa tilannekatsauksessa 8.6.1942 kerrotaan, miten Valpon Tampereen osastolla on toukokuun lopulla suoritettu Aseveljien Työjärjestön jäsenten kuulusteluja.

Omat koirat purivat satiaisia. Kuulustelluista SAT:n innokas kannattaja Kauko Kuoppa oli Rydmanin mukaan kiroillut SAK:ta ja aseveliliittoa, jotka hänen mielestään olivat syypäitä siihen, että kuulusteluja suoritettiin. Kauko Kuopan epäluulo lienee kuitenkin ollut turha: tiedonkatkoksia sattuu paremmissakin perheissä. Sen sijaan mielenkiintoinen oli kuulusteluissa saatu tieto, jonka mukaan ”kaikki 20 kansallissosialistista järjestöä koetettaisiin yhdistää yhdeksi, joka sitten tulisi kantamaan Suur-Suomi järjestön nimeä”.[15]

Niin sitten tapahtui, että valtiollisen poliisin pääosaston piti lähettää selostus osastoilleen, etteivät ne tekisi enää suurempia mokia. Selostus kuului:

> Suomen Aseveljien Työjärjestö (SAT) on eräänlainen tietojen kerääjä puolustusministeriölle. SAT on kosketuksissa valtiolliseen poliisiin. Näin ollen on olemassa kolme valtiollista poliisia: me, pääesikunnan valvontatoimisto ja SAT. Puolustusministeri Waldénin asettama komitea, puheenjohtajana eversti Leander, valvoo SAT:n toimintaa.[16]

Kun tietää millaista kissa ja hiiri -leikkiä päämajan valvontatoimiston ja valtiollisen poliisin kesken oli käyty näiden toimistojen keskeisestä työnjaosta ja Valpon kannan vain yhden ohranalaitoksen tarpeellisuudesta, saattaa vain aavistaa, miten kitkerältä tämän tiedotteen laatiminen on Valpon päämajassa Ratakadulla tuntunut. Nyt Valpo oli joutunut alistumaan sodan valmistelujen vaatimien tehtävien edessä ja hyväksymään

myös kolmannen, pääasiassa sosialidemokraattien johtaman valtiollisen poliisin olemassaolon.

Aseveljien työjärjestö täydensi erinomaisella tavalla kahden muun ohranalaitoksen toimintaa: erityisesti yhteydet tehtaisiin toivat viikoittain tarkkoja tietoja mielialoista ja yksityiskohtaisia raportteja sotaan kriittisesti suhtautuvien henkilöiden puheista. Siellä missä puheet ylittivät ”sallitut” rajat, korjasi varsinainen ohrana satonsa.

Lainsäädäntö ennakoi hyvin sodan vaatimukset

Parhaimman kuvan pitkäjänteisestä valmistautumisesta sotatilaan antaa Suomen eduskunnan harjoittama lainsäädäntötyö.

* Sotatilalaki, jonka nojalla myöhemmin oli helppo asetuksilla säädellä yksityiskohtia, annettiin 26.9.1930. Sen nojalla annettiin välittömästi sodan sytyttyä 2.7.1941 asetus tiedotustoiminnan tarkastuksesta, jolla perustettiin erittäin suuren päätösvallan omaava Valtion tiedotuslaitos ja sen alaiset paikalliset elimet.
* Laki työrauhan suojelemisesta antoi viranomaisille aseet ammattiyhdistysliikettä vastaan. Se laadittiin lapuanliikkeen vaatimuksesta 6.2.1931.
* Painovapautta rajoittava laki, jonka avulla tukahdutettiin opposition ja myös rauhanliikkeen ääni jo 1930-luvulla, sota-ajasta puhumattakaan, annettiin 31.7.1930.
* Yhdistysten perustamista säätelevällä lailla 25.5.1934 annettiin yksityiskohtaisia määräyksiä mihin asioihin yhdistykset eivät saaneet toiminnassaan puuttua. Rajoitukset koskivat mm. vaikuttamista valtiollisiin asioihin. Myös yhdistysten toiminnan kieltäminen tehtiin helpommaksi: ratkaisuvalta annettiin sisäasianministeriölle ja lääninhallituksille. Tämän lain varsinainen ”uutuus” oli, että sen nojalla voitiin lakkauttaa myös ne yhdistykset, joiden katsottiin jatkavan lakkautetun yhdistyksen toimintaa.
* Työvelvollisuuslaki, jolla valmistauduttiin edessä oleviin ”talkoisiin” ja joka mahdollisti henkilökohtaisen vapauden rajoitukset sotatilan tarpeita silmällä pitäen säädettiin 16.6.1939.

* Tasavallan suojelulaki, 6.10.1939, oli merkittävin ennakointi ennen talvisodan syttymistä. Sen vaikutusalue oli erittäin laaja. Kun tietää lainvalmistelujen vaatimat aikataulut, oli tämäkin laki pantu alulle hyvin varhaisessa vaiheessa ennen sotaa. Tasavallan suojelulain turvin voitiin rajoittaa monella tapaa kansalaisten henkilökohtaista vapautta, oikeutta valita vapaasti asuinpaikkansa ja kulkea paikasta toiseen.
* Asetus maanpuolustusta vahingoittavasta toiminnasta, jonka perusteella voitiin määrätä kansalaiset pelkkien epäluulojen perusteella mm. silmälläpidon alaisiksi ja pidettäväksi ns. turvasäilössä annettiin 30.11.1939. Ratkaisuvalta tässä asiassa annettiin valtiollisen poliisin päällikölle, lääninhallituksille ja muillekin poliisiviranomaisille. Se mahdollisti poliisimielivallan, josta tämän esityksen puitteissa on esitetty useita esimerkkejä.
* Asetus kokouksien lupamenettelystä, jota käytettiin mm. sotapoliitikkojen kannalta uhkaavaksi nousseen Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran toiminnan ehkäisemiseen, annettiin talvisodan jälkeen 1.8.1940. Tällä asetuksella määrättiin, että kaikkiin 30 henkilöä ja sitä suurempiin väentilaisuuksiin piti anoa lääninhallituksen lupa.
* Valtio- ja maanpetosta käsittelevät jo tsaarinvallan ajalta 19.12.1889 peräisin olevat yleisen rikoslain 11. ja 12. luku uusittiin ”sopivasti” niinikään ennen talvisotaa 18.10.1939, vaikka niihin oli tehty lisäyksiä myös 21.4.1894 ja 23.1.1931.
* Valtiopetosta koskevan rikoslain 11. luvun säädöksien sovellutukset olivat oikeusoppineiden tulkintojen mukaan olleet koko itsenäisyysajan hyvin kiistanalaiset. Niitä oli sovellettu yksinomaan työväenjärjestöihin, ammattiyhdistysliike mukaan lukien, ja sen nojalla tuomittiin myös SNS:n toimihenkilöt kuritushuonerangaistuksiin, koska seura katsottiin ”valtiopetosta valmistelevaksi järjestöksi”!
* Rikoslain 12. luku, joka säätää rangaistukset maanpetoksesta ”modernisoitiin” kokonaan 18.10.1939 täydentäen vielä 20.8.1942. Tässä yhteydessä säädettiin kuolemanrangaistus, jota vastaan kansalaismielipide menestyksellä kamppaili kansanrintamakauden ensimmäisissä koitoksissa 1936.[17]

Kuolemanrangaistus uudelleen lakiin

Kuolemanrangaistuksen saattaminen mahdolliseksi oli hallituksen esityksenä esillä huhtikuussa 1942 eduskunnan lakivaliokunnassa. Aamulehti tiesi 17.4.1942 kertoa, että valiokunta oli yhtynyt kannattamaan lakiehdotuksen hyväksymistä eräin muutoksin. Valiokunnassa oli ilmennyt epäilys vain siitä, oliko ”soveliasta velvoittaa sotilasviranomaiset huolehtimaan kuolemaantuomitun ampumisesta, kun tämä tehtävä useimmissa tapauksissa jäisi vakinaiseen väkeen kuuluvien asevelvollisten tehtäväksi ja siis varsin nuorten henkilöitten suoritettavaksi”. Paasikiven muistelmissa kerrotaan kuolemantuomioita langetetun ennen uuden lain valmistumistakin. 25.1.1942 Paasikivi kirjoittaa:

> Pekkala kertoi, että sekä kansa että sotaväki haluaa rauhaa. Vankilat ovat täynnä karkulaisia ja kaksi on sotatuomion perusteella ammuttu.

Suomi oli siis valmis vastaanottamaan mitä tuleman piti ja toimimaan kaikessa sodan valmisteluun tähdänneitten lakien mukaisesti. Lakien avulla tukahdutettiin tehokkaasti opposition ääni ja valmistauduttiin niin ikään tehokkaasti rankaisemaan pienimmästäkin rauhan puolesta ja sotaa vastaan ilmaistusta mielipiteestä tai teosta. Osoituksena sotilasjohdon, poliitikkojen ja lainsäätäjien erinomaisesta yhteistyöstä on, että samanaikaisesti edellä mainittujen lakien ja asetusten säätämisen ja antamisen kanssa hyväksyttiin myös tukku lakeja, joilla maan talous saatiin silloiseen ”eurokuntoon” eli valmiiksi palvelemaan yleiseurooppalaista sotatilaa.

Pitkäjänteistä valmistautumista sotatilan vaatimiin toimiin osoittaa myös se, että teollisuuden työaikoja rukattiin huomattavasti edessä olevan sodan varalta. Niinpä vuoden 1939 lopulla uudistetun sotatilalain 33. pykälässä annettiin valtioneuvostolle valtuudet myöntää poikkeuksia työaikaan ja muihin työoloja koskeviin säännöksiin.

Tämän lain perusteella tehtiinkin sota-aikana useita muutoksia sekä työaikoihin että palkkausperusteisiin. Yleisen työaikalain nojalla oli ennen sotaa 18 vuotta täyttänyttä työntekijää saatu pitää hänen suostumuksellaan ylityössä 24 t kahdessa tai 48 tuntia neljässä viikossa. Nämä määrät nostettiin kaksinkertaiseksi eli 48 ja 96 tunniksi samalla alentaen ikärajaa

16 vuodeksi. Käytännössä nämä muutokset merkitsivät sitä, että työpäivä muodostui etenkin sotatarviketeollisuudessa 10-12 -tuntiseksi.[18]

Myös palkkaetuihin koskettiin. Ylityöstä tulevaa korotettua palkkaprosenttia alennettiin puolittamalla se. Niin ikään poistettiin yötyötä koskevat rajoitukset ja yötyössä sallittiin käyttää 16 vuotta täyttäneitä nuoria. Sunnuntaityöt sallittiin entistä suuremmassa määrin ja 8 tunnin työaikalaissa säädetty yhtäjaksoisen viikkolevon määrä supistettiin 30 tunnista 24 tuntiin. Vastaavasti sunnuntaityöstä määrätty 100 prosentin korvaus muutettiin puolta pienemmäksi.

Yhdeksän tamperelaista turvasäilöön jo vuonna 1940

Jo ennen päämajan, Mannerheimin ja eversti Leanderin kiirehtimistoimia, oli valtiollinen poliisi ollut valppaana ja pidättänyt vuoden 1940 aikana ”valtiollisen poliisin päällikön antamain turvasäilömääräysten nojalla vuoden aikana kaikkiaan 85 henkilöä”, kertoo Valpon yhteenveto.[6] Heinäkuussa 1940 oli pidätetty jo 19 ja 1941 neljän ensimmäisen kuukauden aikana – siis Ville Pankon muistiossa kerrotun neuvottelun jälkeen 50 henkilöä. Vuoden 1941 koko saalis oli 480 henkilöä.

Vuoden 1940 aikana ”turvasäilöön” suljettujen joukossa oli yhdeksän tamperelaista. Arvioitaessa tänään tätä nimilistaa voidaan todeta, että joukossa oli kommunistien vaikutusvaltaisin joukko. Joitakin toki oli jätetty tarkoituksellakin myöhemmäksi, jotta heidän seurannallaan päästäisiin verkkoa purkamaan laajemmalti. Vuonna 1940 pidätetyt olivat: Jorma Johteinen, Eino Saastamoinen, Paavo Mendelin, Bruno Alanko, Paavo Rosman, Lauri Hilden, Arvo Viitanen (Nokia), Oiva Palomaa ja Erkki Salomaa.

Tässä joukossa oli pääosa silloisesta melko suppeasta maanalaisesta SKP:n piirikomiteasta. Loputkin SKP:n kärkikaartista joutuivat keskitysleirille tai vankilaan vuoden 1941 aikana: Tässä joukossa olivat Arvo Lamminen, Lauri Suosalo, Anna Suosalo, Aili Mäkinen, Artturi Pihala, Arvi Laakso, Eino Laakso, Otto Mikkola, Vilho Lindell, Leo Laakso, Hugo Solin (Ikaalinen) ja Yrjö Jaakkola (Mänttä).

Kun valtiollisen poliisin päällikkö joutui pidätyksen jälkeen ilmoittamaan tapahtumasta sisäasianministeriölle, tähän ilmoitukseen sisältyi

muutaman rivin luonnehdinta keskitysleirille lähettämisen syistä. Hyvin kuvaava on Valpon päällikön Arno Anthonin 10.7. allekirjoittama ja paikallisosaston laatima selostus nokialaisesta Katri Kontiosta, joka oli pidätetty heti sodan syttymisen jälkeen 3.7.1941. Näin Valpo:

> *Kontio, Katri Karoliina*, alakoulun opettajatar, s. 23.3.1897 Tampereella, kirjoissa Nokialla. - Ollut kanssakäymisissä tunnettujen kommunistitoimitsijain kanssa. Osallistunut heinäkuussa 1940 SNS:n Nokian osaston perustavaan kokoukseen ja tullut valituksi osaston väliaikaiseen johtokuntaan. Ehdotettu useissa kokouksissa osaston puheenjohtajaksi ja sihteeriksi, joskaan ei tullut valituksi. Sen sijaan toiminut osaston johtokunnan jäsenenä ja varasihteerinä, niin ikään osaston maaseutujaoston jäsenenä ja nuorisotyön järjestäjänä. Ollut useissa kokouksissa puheenjohtajana ja sihteerinä sekä sepittänyt SNS:lle marssilaulun."[7]

Näillä perusteilla Katri Kontio lähetettiin Hämeenlinnan lääninvankilaan. Oli Valpon perusteluissa väkevämpiäkin ilmaisuja:

> *Jorma Johteinen* "saattaa muodostua maan turvallisuudelle vaaralliseksi", sanotaan ilmoituksessa. Eino Saastamoinen "on toiminut piirin organisaattorina". Erkki Salomaata "pidetään kommunistien keskuudessa hyvänä miehenä".
> *Aili Mäkisestä* ei osattu sanoa kovin konkreettista. Hän oli kadonnut 1935 Helsingistä, epäiltiin olleen Lenin koulussa Neuvostoliitossa, mutta ilmestyttyään jälleen kuvaan Tampereella 1938 oli ollut mm. "Betty Peltosen asuintoverina".
> *Lauri Hildenin* vika oli, että "hänen ja Arvo Viitasen vaikutuksesta miltei kaikki Tampereen ja lähiympäristön rakennustyöläisten ammattiosastot ovat soluneet kommunistien käsiin". Vaatturimestari Hugo Solinin, Ikaalisista, raskauttava teko oli, että hän oli "luonaan suoritetussa kotietsinnässä salannut poliisiviranomaisilta SNS:n jäsenluettelon, jonka oli kätkenyt vuoteeseensa ja sittemmin hävittänyt estääkseen siten osaston jäsenien joutumista kuulusteltaviksi".
> SKP:n Tampereen piirin viimeinen sodanedellinen piirisihteeri *Eino Laakso* säilyi 1941 aina heinäkuun 16. päivään asti. Ohrana oli vuosi-

kausia yrittänyt saada Laaksoa tuomituksi SKP:n toiminnasta, mutta ei ollut saanut siitä riittävän pitäviä todisteita. Valpon piti tyytyä SKP:n jäsenyysepäilyjen ohella toteamukseen: ”Ottanut osaa julkiseen vasemmistolaiseen toimintaan.”

Niin lähti myös Eino Laakso, Espanjan sisällissodassa 1935-1938 hallituksen joukoissa demokratiaa ja vapautta puolustanut tasavaltalaisarmeijan luutnantti kohti tuntemattomia kohtaloita. Tampereen ohranakaan ei vielä voinut aavistaa, että tästä vähäeleisestä, vaaleasta 179 senttiä pitkästä hoikasta miehestä tulee vielä heidän pahin päänvaivansa sodan loppuvuosina. Mutta eipä voinut Eino Laaksokaan kuvitella palaavansa jo vuoden kuluttua takaisin Tampereen seudulle taistelemaan liittoutuneitten puolesta puna-armeijan kaukotiedustelijana.

Uusia puolueen jäseniä

Puolueen johtohenkilöiden pidätykset aiheuttivat sen, että uusia jäseniä alettiin rekrytoida nuorempien ikäluokkien keskuudesta, lähinnä Tampereen sosdem. nuorisoseuran piiristä.

Olin itse ollut nuorisoseurassa vasta syksystä 1940 lähtien, mutta jo talvella 1941 kun tulimme työväentalolla pidetystä nuorisoseuran opintokerhon kokouksesta, eräs vanhempi seuran jäsen otti puheeksi liittymisen kommunistiseen puolueeseen. Olin nuori ja vakuuttunut työväenluokan taistelun oikeutuksesta ja lukenut jo melkoisesti sosialismin klassikkoja. Pidin itsestään selvänä, että paikkani oli kommunistien puolella. Suostuin siis esitykseen.

Pellervo Takatalo värväsi puolueen jäseniksi eräitä nuorisoseuran tyttöjä, mm. Marjatta Mäkisen ja Liisa Lammisen. "Se oli vakava asia. Takatalon vaimo Annikki selosti myöhemmin perusteellisesti puolueen jäsenen velvollisuuksia kävellessämme kaupungilla", muistelee Liisa Lamminen. Molemmat joutuivat erikseen vastaamaan kysymykseen ja vastasivat siihen myönteisesti. Kummallekaan ratkaisu ei ollut tuottanut vaikeuksia, koska osaltaan perhetausta osaltaan toiminta nuorisoseurassa oli luonut pohjaa ratkaisulle.

Konkreettiset toimintamuodot eivät tässä vaiheessa tulleet laajemmin esille. Nuorisoseuraa ei ollut vielä lakkautettu, seuran jäsenet Jorma Johteinen ja Paavo Mendelin sekä Erkki Salomaa olivat pidätettyinä, mutta seuran toimintaa yritettiin pitää yllä ja ydinjoukko tapasi toisiaan usein. Uusien jäsenten mieleenkään ei tullut tässä vaiheessa millaiset toimintamuodot olisivat edessä sodan oloissa. Sen sijaan SKP:n Tampereen piirikomitean piirissä asiaa oli varmuudella käsitelty.

Varautuivatko kommunistit sotaan?

Oli koettu jo talvisota ja uhkaavat uuden sodan merkit olivat selvänä ilmassa. Miten kommunistit ja SKP Tampereella varautuivat sotaan? Oliko SKP yhtä määrätietoinen valmisteluissaan kuin ne, jotka sotaa valmistelivat?

Talvisodan jälkeen SKP:n Tampereen piirikomitean voimat keskitettiin kamppailuun SNS:n piirissä poliittisen suunnan muuttamiseksi. Tilanne kehittyi niin nopeasti, ettei SKP:n piirin pienellä johtoryhmällä ollut suuriakaan mahdollisuuksia varautua eritasoisiin toimintoihin. Mahdollisuuksia heikensivät jo elokuussa 1940 alkaneet ja edellä mainitut vangitsemiset. Vuoden 1940 loppupuolella pidätettiin SKP:n silloisen piirikomitean todennäköisistä jäsenistä Paavo Rosman, Eino Saastamoinen ja Jorma Johteinen. Lisäksi piirikomitean lähipiiriin kuuluvat Paavo Mendelin, Lauri Hilden, Arvo Viitanen, Oiva Palomaa ja Erkki Salomaa menettivät vapautensa.

Piirisihteeri Eino Laakso oli jäänyt vapaaksi. Tässä vaiheessa piiritoimikunnan jäseniä olivat oletettavasti Aili Mäkinen, joka oli saapunut melko tuntemattomana suoraan Neuvostoliitosta Tampereelle piirikomitean tehtäviin vuonna 1939 sekä pitkäaikainen puoluetyöntekijä Anna Valtonen ja mahdollisesti Jorma Johteisen nuorisovastaavana korvannut Pellervo Takatalo. Piiritoimikunnassa on saattanut olla tällöin myös edustaja ammattiyhdistysliikkeestä.

Pellervo Takatalo on kertonut myöhemmin jo ennen talvisotaa Työväen Kesäkodilla pidetystä puolueen salaisesta kokouksesta, jonne oli kutsuttu seuraavat henkilöt: Paavo Rosman, Anna ja Lauri Suosalo, Olavi Stenberg, Niilo Helander, Alma ja Vilho Rantanen, Kerttu ja Tauno Saa-

rinen ja Pellervo Takatalo. Mukana olivat mahdollisesti vielä Eino Saastamoinen, Jorma Johteinen ja Arvi Laakso.

> Muistelen, että tässä kokouksessa keskusteltiin sodan syttymisen mahdollisuudesta ja että siitä oli eriäviä mielipiteitä. Itse epäilin sodan syttyvän ja kehotin tovereita valmistautumaan ja hankkimaan materiaalia sodan varalta. Tätä eivät kuitenkaan puolueemme ja toverimme uskoneet. Tuossa vaiheessa sotaa ei pidetty mahdollisena – ehkä myöhemmin.[19]

Näyttää siltä, etteivät aktiiviset toimet mahdollisesti syttyvää sotaa vastaan herättäneet tuossa vaiheessa Tampereen kommunistien keskuudessa kiinnostusta. Sen sijaan talvisodan jälkeen tilanne on saattanut olla jo toinen. Tähän viittaa Valpon Tampereen alaosaston tiedottajan Onni Nordlingin kesällä 1943 kertoma [20] ja Valpon etsivä Frans Valoman kirjaama tapahtumasarja:

Vuoden 1940 keväällä oli Jorma Johteinen ottanut Nordlingiin yhteyttä ja kävelyllä Pyynikin rinteillä ryhtynyt keskustelemaan poliittisesta tilanteesta. Johteisen mukaan ”kansa oppi tästä sodasta ymmärtämään, kuinka mieletön se oli ja myös sen, että Suomi oli siihen syypää”. Hän oli esittänyt Nordlingille, että nyt olisi oikea aika kerätä sopivia joukkoja Tampereen sosdem. nuorisoseurasta. Johteinen oli ehdottanut, että Nordling ryhtyisi yhden ryhmän kerääjäksi, Johteinen itse toisen ja joku kolmas henkilö, joksi myöhemmin osoittautui Paavo Mendelin, ottaisi vastuulleen kolmannen ryhmän. Tämä tapahtui Nordlingin mukaan toukokuun alussa 1940. Väliin tulivat kuitenkin SNS:n toiminnasta hermostuneiden viranomaisten toimenpiteet ja Jorma Johteisen pidätys ja vangitseminen. Näyttää kuitenkin siltä, että SKP:llä oli ollut jo toukokuussa 1940 suunnitelmia jonkinlaisten nuorison iskuryhmien perustamisesta Tampereelle. Asiasta muodostuu selkeämpi kuva Frans Valoman kirjaaman kertomuksen jatkossa.

Nordling kertoo, miten hän joutui uudelleen asian kanssa tekemiseen tullessaan toukokuun 15 päivänä 1941 viettämään kesää nuorisoseuran kesäkodille Kuuselaan Aitolahdelle. Tällöin häneen oli ottanut yhteyttä Pellervo Takatalo, ”joka antoi huomata, että olin aikaisemmin näistä asioista keskustellut Jorma Johteisen kanssa”. Takatalo oli myös kertonut

olevansa Jorma Johteisen työn jatkaja ja selittänyt, ”että täällä on muodostettu partisaani-iskuryhmä”.

Vastaavia valmisteluja mahdollisesti syttyvän sodan varalle tehtiin myös muualla Pohjois-Hämeessä. Maanalaisessa piirikomiteassa yhteyksistä maaseutuun vastannut Eino Saastamoinen vieraili kesällä 1940 Ruovedellä ja asui viikon verran sirkusvoimistelija Niilo Salon luona. Kun Niilo Salo myöhemmin metsäkaartilaisena pidätettiin ja päämajan valvontaosaston kuulustelija Urho Palo tenttasi häntä runsaan viikon ajan 25.7- 4.8.1942 Saastamoisen käynnistä, kävi ilmi, että Saastamoinen oli luonut pohjaa sodanvastaiselle toiminnalle Ruovedellä.[21] Salon kertoman mukaan Saastamoinen oli selvittänyt,

> että mahdollisen sodan syttyessä olisi saatava niin suuret joukot kuin suinkin kieltäytymään sodasta eli siis yleensä asepalvelusta sekä pyrittävä tuhoamaan räjäytyksin ja polttamalla kaikki vähänkin sotilaallisesti tärkeimmät kohteet.
> Armeijasta poisjääneiden tuli seuraavassa vaiheessa muodostaa omia kaartejaan, joille puna-armeijan laskuvarjojoukot tulisivat toimittamaan aseita ja muita räjähdysaineita toimintaa varten rintaman takana.

Kun muita dokumentteja näistä Eino Saastamoisen sanomiksi väitetyistä asioista ei ole olemassa, voidaan pöytäkirjaan kirjatut ajatukset kiistääkin. On nimittäin ilmeistä, että niin päämajan valvontaosasto kuin valtiollinen poliisikin pyrkivät liittämään SNS:n toimintaan ja tarkoitusperiin vielä lakkauttamisen jälkeenkin sellaisia asioita, jotka tukivat ja perustelivat järjestön lakkauttamista. Mahdollista myös on että piirikomitean sisällä oli jatkuvasti erilaisia käsityksiä tilanteen vaatimista toimista.

Oman muistikuvani mukaan Pellervo Takatalo kertoi minulle, ettei piirikomitea ollut jatkosodan sodan alkaessa hyväksynyt sabotaasitekoihin ryhtymistä. En kiinnittänyt asiaan silloin kovin suurta huomiota.

Onkin melkoisen ilmeistä ettei SKP:n keskusjohdolla tai Tampereen piirikomitealla ollut yksiselitteistä kantaa uuden sodan syttymisen johdosta tehtävistä konkreettisista toimenpiteistä. Kyseisistä elimistä oli muutenkin vain rippeet jäljellä. Jatkosodan syttyessä Tampereen piirikomiteasta olivat varmuudella vapaalla jalalla vain viimeinen sodanedellinen

piirisihteeri Espanjan sisällissodan luutnantti Eino Laakso ja piirikomitean jäsenet Pellervo Takatalo ja Anna Valtosen. Eino Laaksokin pidätettiin jo 16. heinäkuuta, kolmisen viikkoa sodan alkamisen jälkeen. Takatalo tarttui tämän jälkeen ohjaksiin ja ryhtyi organisoimaan nuorisoseuran tovereita erilaisiin sodanvastaisiin toimiin. Anna Valtosen tehtäväksi jäi yhteyden pitäminen puoluekeskukseen Helsingissä.

Edessä häämötti karu totuus: Suomi oli ryhtynyt fasistisen Saksan liittolaisena sotaan Neuvostoliittoa vastaan, tukemaan sitä rintamaa, joka oli käynyt jo lähes kaksi vuotta sotaa myös lännen demokratioiden tuhoamiseksi.

Viitteet

1 Mauno Jokipii, Jatkosodan synty. Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940-1941. Otava 1987.

2 Sama, s. 147-153.

3 Ville Pankon muistio 11.1.1941. Sodan vastustajat. KA 3E.

4 Muistio pidätetyistä. KA 3E.

5 Kipinästä tuli syttyi sivut 191-193.

6 Luettelo Valpon turvasäilöön määräämistä henkilöistä. KA 3E.

7 Sama.

8 Wipert v. Blücher: Suomen kohtalonaikoja. Muistelmia vuosilta 1935-44, WSOY, Porvoo 1950 , sivu 229.

9 Arvi Lammisen muistio 5.2.1942. Kansan Arkisto.

10 Työkansan Sanomat 23.6.1951.

11 Vapaa Sana 23.6.1951.

12 Erkki Salomaa: Suuri raha & isänmaa, sivu 229.

13 Vapaa Sana 26.6.1948.

14 EK-Valpon Tampereen os. tilannekatsauksia. EK-Valpo 1/5 kotelo 44. KA.

15 Sama.

16) Erkki Salomaan muistelmat, luku Satiaiset. Kansan Arkisto.

17) Yhteenveto ja selvitys sodan valmisteluun liittyvistä laeista. KA 3E.

Rikoslain 12. luvun 2. pykälä, jonka perusteella voitiin tuomita mm. kuolemanrangaistukseen, on yksityiskohtaisuudessaan hyvin kiinnostava. Maanpetoksellisiksi teoiksi momenteittain lueteltiin seuraavat toimet, ”jos Suomen kansalainen Suomen jouduttua sotaan tai sodan sitä uhatessa vihollisen eduksi tai Suomen tai sen liittolaisen vahingoksi tahallansa

1. saattaa vihollisen valtaan sotaväkeä, kaupungin, sataman, linnoituksen tai muun puolustuspaikan, sotalaivan tai muun aluksen, lentovälineen tai muita sotaväelle tarpeellisia kulkuneuvoja tai niiden tarvikkeita taikka radioaseman, sotakassan, aseita, ammuksia tai muita sotatarvikkeita, varus-, elintarvike- tai polttoainevaraston, tai muuta senkaltaista taikka hävittää tai turmelee jotakin sellaista tai vahingoittaa teollisuuslaitosta tai sen koneistoa tai varastoa, vesi-, sähkö- tai kaasujohtoa, patoa, lennätintä, puhelinta, tietä, kanavaa, rautatietä, siltaa, merimerkkiä tai muuta niihin verrattavaa;

2. vihollselle ilmaisee sotavoiman suuruuden, tilan, aseman tai liikkeitä tai niitä koskevan päätöksen tai suunnitelman taikka tunnussanan tai muun tunnusmerkin tahi salakirjoituksen tulkitsemisohjeen taikka antaa vihollselle kartan tai piirustuksen tahi muun puolustuslaitosta, sotatarviketehdasta, radioasemaa, satamaa, kulkuväylää tai tietä koskevan tiedon taikka palvelee vihollista oppaana tai vakoojana tahi hankkii sille oppaan tai vakoojan taikka auttaa, suojelee tai kätkee vihollisen vakoojan tai vakoojaan verrattavaa taikka vihollselle värvää tai hankkii sotaväkeä taikka auttaa sotavankia karkaamaan tahi suojelee ja kätkee karannutta sotavankia taikka

3. tekee aseellista vastarintaa Suomen tai sen liittolaisen sotavoimalle tai estää käyttämästä sotaväkeä vihollista vastaan taikka viettelee sitä asettumaan vihollisen puolelle tai karkaamaan tai pakenemaan tahi kapinaan tai muuhun uskottomuuteen, taikka oppaana eksyttää sotaväen osaston tai aluksen, taikka antaa päällystölle tai asianomaiselle tiedustelijalle väärän kertomuksen vihollisesta tai muusta, mikä vaikeuttaa sodankäyntiä, tahi jättää ilmaisematta, mitä hän siitä tietää.

18) Työaika Suomen teollisuudessa. Liisa Lammisen tutkielma Sirola Opistossa. Kansan Arkisto.

19) Pellervo Takatalon muistelmia, kasetti. Kansan Arkisto.

20) EK-Valpo XXIX kansio 35 a ja 35 b. KA.

21) Sama.

Toimintaa liittoutuneiden sodanpäämäärien puolesta

Gunnar Seeve: 21 tihutyötä!

> Puolueen yllyttämiä sabotaasitekoja on suoritettu eri puolilla valtakuntaa. Yksistään Tampereella ja sen välittömässä ympäristössä on todettu kaksikymmentäyksi tihutyötä 23.8.1941 – 23.10.1942 välisenä aikana, kohdistuneina voimajohtoja ja -laitteita, rautateitä, puolustusvoimien kulkuneuvoja ja muita maanpuolustusta palvelevia laitoksia vastaan.
>
> Johtavana sieluna tässä rikostoiminnassa on ollut valtiolliselle poliisille kommunistisesta toiminnastaan ennestään tuttu ja tämän vuoksi jo tammikuun 16. päivänä 1942 pidätettäväksi määrätty, mutta tällöin pidätyksen välttänyt tamperelainen autohuoltaja Ahti Pellervo Takatalo, joka pidätystilaisuudessa, lokakuun 31.päivänä 1942 tapahtuneessa yhteenotossa saamiensa vammain johdosta makaa sairaalassa, ettei häntä jutun tutkimusten yhteydessä ole voitu kuulustella.[1]

Valtiollisen poliisin pääosaston kuulustelija, luutnantti Gunnar Seeven laatima kuulustelupöytäkirja – josta yllä olevat otteet on poimittu – on allekirjoitettu marraskuun 29. päivänä 1942. Mitä tuon päivän ja jatkosodan alkamisen (22.6.1941) välillä, liki 17 kuukauden aikana oikeasti tapahtui ja kenen toimesta?

Takatalo kokoaa nuorten vastarintaryhmän

Tampereen sosdem. nuorisoseuran kesäkoti Kuusela Teiskossa muodostui nuorison vastarintaryhmän kokoamisen kannalta ratkaisevaksi paikaksi. Kun seuran toiminta oli tukahdutettu ja Tampereen Työväentalokin sulkenut porttinsa, yhteishenki vain tiivistyi. Kesästä 1941 Kuuselassa tuli usealle kymmenelle nuorelle ikimuistoinen sarja tapahtumia, jotka päätyivät sodan alkutahtien jälkeen hyvin dramaattisiin vaiheisiin.

En ole koskaan unohtanut sitä päivää, jolloin Kuuselassa kuuntelimme radiota ja uutisten lukija kertoi Hitlerin puheesta, jossa kerrottiin Saksan hyökkäyksestä Neuvostoliittoon ja siitä, miten pohjoisella rintamalohkolla saksalaisten rinnalla taistelevat suomalaiset aseveljet. Se tieto sähköisti meidät. Sota jota vastaan olimme kamppailleet oli todellisuutta. Fasismi, jonka hirmuteoista olimme niin paljon kuulleet, oli valloittanut Euroopassa maan toisena jälkeen ja kääntänyt nyt aseensa alkuperäistä ja pahinta vihollistaan Neuvostoliittoa vastaan.[2]

Myös tytöt kokivat Hitlerin puheen uutisoinnin kesäkuun 22. päivänä järkyttävänä elämyksenä.

> Muistan sen hyvin. Me nousimme spontaanisti seisomaan ja lauloimme Kansainvälisen. (Liisa Lamminen)
>
> Kotiin päästyäni itkin, tajuamani näköala tulevaisuudesta kauhistutti. Liittoutuminen ja hyökkäys fasististen Saksan kanssa Neuvostoliittoon oli tyrmistyttävä. Sosialistina olin huolissani myös sosialismin vuoksi. (Marjatta Mäkinen)

Tuona iltana Pellervo Takatalo kokosi neljä-viisi nuorta Kuuselan ullakkokamariin, jossa sitten päätettiin, yksimielisesti, vastarintaan ryhtymisestä. Asiasta käytiin periaatekeskustelu, ja kaikki olivat sitä mieltä, että sotaa fasistisen Saksan rinnalla Neuvostoliittoa vastaan oli boikotoitava. Myös vastarinnan muotoja hahmoteltiin. Paikalla olivat minun ohellani ainakin, Taisto Kanerva, Voitto Mikkola ja Onni Nordling Ensimmäisessä neuvottelussa oli mukana myös valtiollisen poliisin tiedottajaksi myöhemmin ryhtynyt Onni Nordling, jota Jorma Johteinen keväällä 1940 oli tiedustellut erääksi nuorison iskuryhmän kokoajaksi.

Hänen kertomuksensa Valpon etsiville kesällä 1943 sisältää hyvin yksityiskohtaisia kuvauksia vastarintaan valmistautumisesta.[3]

Onni Nordlingin kertoman mukaan Kuuselassa oli käyty keskusteluja räjähdysaineiden hankinnasta. Asiassa oli päädytty siihen, että ne hankitaan murtautumalla niihin koppeihin, joissa kaupunki säilyttää räjähdysaineita. Itse hän oli kieltäytynyt ”osallistumasta varkauksiin”. Ruutia Kuuselassa oli tehty itse, ja sen valmistamiseen Nordling oli osallistunut yhdessä Sakari Selinin ja Voitto Mikkolan kanssa.

Muitakin valmisteluja tehtiin. Takatalon käydessä Kuuselassa, hän oli erään kerran ilmoittanut saaneensa määräyksen, että Kuuselan lähistölle pitäisi rakentaa korsu. Korsua tarvittiin sitä varten, että tuhotöiden jälkeen partisaaniryhmä voisi piiloutua sinne. Myöhemmin Nordling ja Selin ottivat suunnitteluun mukaan pari muuta miestä, jotka olivat kesää viettämässä Kuuselassa. Maasto oli kuitenkin niin kivistä, että sopivaa paikkaa ei löytynyt.

Aivan rauhassa kesäkodilla ei saatu olla. Kesällä, pian sodan alkamisen jälkeen kaikkien tuntemat Tampereen ohranat Vuori ja Valoma vierailivat Kuuselassa. He ajoivat mustalla autolla pihaan. Joku meni sisälle sanomaan pojille, että ’nyt ne tulivat’ ja pari miestä, jotka eivät olleet lähteneet sotaan, menivät talon toiselta puolelta ikkunasta metsään. Ohranat olivat ilmeisesti tulleet katsomaan oliko Kuuselassa asepalvelusta kieltäytyneitä. – Ihme, ettei Takatalo suuttunut, kun he tarttuivat häntä rinnuksista kiinni ja uhkailivat sodan alkuinnostuksen huumassaan.

Lentolehtisillä alkuun

Kuuselassa oli sovittu myös lentolehtisten levittämisestä. Takatalo oli kertonut

> ”ettei lehtisten sisällön laatiminen kuulu tälle ryhmälle, vaan ne tulevat valmiiksi laadittuina joltakin toiselta ryhmältä, mainiten kuitenkin, että voi sattua sellaisia tilanteita, että tämäkin ryhmä joutuu itse laatimaan lentolehtiset”.

Ensimmäisen lehtisten levityksen jälkeen aloitettiin myös painatus. Monistuskone, joka saatiin Tammelan kansakoulun luota eräästä asunnosta, vietiin Saga Lahtiselle. Tätä lehtistä oli painamassa kuutisen henkeä. Niitä piti myös Onni Nordlingin levittää, mutta se jäi tekemättä, kuten hän tiedonannossaan kertoo, ”koska tunsi itsensä haluttomaksi”.

Sekä Marjatta että Liisa pitivät lentolehtisten levitystä aika stressaavana, mikä oli ymmärrettävää, olihan siinä aina vaarassa joutua kiinni. - ”Me kiinnitimme lehtisiä tolppiin Sadun kanssa”, muistelee Marjatta, ”mutta usein jaoin niitä yksin”.

Lentolehtisten levitys ei ollut vaikea kynnys sodanvastaisessa toiminnassa tytöillekään, vaikka jännitystä riitti. ”Lentolehtisistä eteenpäin oli ainakin minulle suuri kynnys”, Liisa sanoo, ”olihan kysymys jonkinasteisesta pahanteosta”. Samaa mieltä on Marjatta. Sabotaasitekojen jo alettua Liisa ja Marjatta muistavat hyvin keskustelleensa mm. mitä kaikkea voisi tehdä ja mihin teot kussakin vaiheessa kohdistettaisiin. Paitsi haitantekoa sodankäynnille, olisi tekoja suunniteltaessa otettava huomioon niiden vaikutus ihmisten mielipiteisiin.

Tampereen sosdem. nuoriso-osaston aktiivijoukko kuunteli järkyttyneenä kesäkuun 22. päivänä radiouutisia Kuuselassa. Hitlerin ilmoitus sotatoimien aloittamisesta Neuvostoliittoa vastaan liitossa suomalaisten aseveljien kanssa pohjoisessa aiheutti sen, että jo samana päivänä joukko nuorisoliittolaisia päätti sodanvastaiseen toimintaan ryhtymisestä. Silloinen Kuusela (viereisen sivun kuva) on nykyisin (ylempi kuva) yksityiskäytössä. Talon edustalla vuonna 1992 käymässä olleet entiset nuorisoliittolaiset Marjatta Mäkinen ja Liisa Lamminen.,

Syksyllä 1941 pidettiin Takatalon asunnossa Nordlingin kertoman mukaan useita kokouksia, joissa keskusteltiin etupäässä ”tyttöjen kouluttamisesta, toverillisesta käyttäytymisestä yms.”. ”Naisten mukaanvetäminen ryhmään alkoi nähtävästi jo Kuuselassa”. Mukana olivat ”Takatalo, Selin, Mikkola ja minä, sekä naisista Saga Lahtinen, Sirkka Salmi ja myöhemmin Maire Birgman ja Liisa Lamminen” kertoi Nordling Valpon kuulustelussa kesällä 1943.

Aseita, dynamiittia ja ensiapukurssi

Takatalolla oli Nordlingin kertoman mukaan paljon aseita, joita hän antoi ryhmän jäsenille. Hän kertoo käyneensä usein tapaamassa Takataloa tämän työpaikassa Gulfin huoltoasemalla linja-autoaseman kupeessa, jolloin Takatalo oli näyttänyt myös hallussaan olleita käsikranaatteja, joita sanoi säilyttävänsä työpaikallaan.

> Eräänä sunnuntaina syksyllä 1941 toimeenpantiin kävelyretki Aitolahteen ja tältä matkalta otettiin neljä valokuvaa, jotka määrättiin pidettäväksi salaisina. Retkelle osallistuivat Takatalo, Selin, Mikkola, Saaga Lahtinen, Sirkka Salmi, Maire Birgman ja minä. Perillä harjoiteltiin ammuntaa Selinin Parabellum -pistoolilla. Tietämäni mukaan jokaisella ryhmän jäsenellä oli pistooli. Takatalo teroitti sitä, että kaikkien pitäisi osata käsitellä ampuma-aseita.

Syksyllä 1941 oli pidetty myös ensiapukurssit.

> Nämä kurssit pidettiin siinä tarkoituksessa, että kun aletaan toimia partisaaniryhmänä, niin silloin myös naiset tulevat olemaan mukana ja mikäli sattuu kahakoita poliisin kanssa, naiset suorittavat haavoittuneiden sitomiset.

Ensimmäisenä sotavuotena ryhmä oli saanut hankituksi myös räjähdysaineita. Valpon muistion mukaan:

> Ennen joulua 1941 tehtiin myöhäinen kävelyretki Ylöjärvelle. Takatalo tai Selin oli saanut hankituksi, en tiedä mistä, suurehkon määrän dynamiittia. Ensin se oli viety Selinin asunnon kellariin, mutta kun Selinin äiti oli saanut tietää räjähdysaineesta, hän oli vaatinut sen poiskuljettamista.
> Dynamiitti kuljetettiin Hugo Lahtisen ja Abraham Korpijärven yhteiselle huvilalle Vasama järven rannalle Ylöjärvelle. Dynamiittia kuljettamassa olivat Takatalo, Selin, Mikkola, Saaga Lahtinen ja minä. Takatalo ja Selin pakkasivat räjähdysaineen kolmeen satulareppuun meidän toisten tullessa sovitulle kohtauspaikalle Pispalan Hyhkyyn. Dynamiitti oli noin 20 sm pituisissa ja 15 sm levyisissä ja kymmenkunta korkeissa puisissa laatikoissa.
> Kuinka monta kiloa dynamiittia kaikkiaan oli, en tarkalleen voi sanoa, mutta ne kolme selkäreppua olivat raskaanlaisia ja kantajia vaihdettiin matkalla. Lahtisen huvilalle saavuttuamme, Takatalolla näytti muuten olevan sinne avaimet, reput laskettiin nurkkaan, josta Takatalo ilmoitti korjaavansa ne lähistöllä olevaan korsuun.

Retkeily nuorisoryhmän kesken jatkui. Nordling kertoo vielä, miten jouluna 1941 tehtiin kävelyretki Koivistonkylään Anna Suosalon asunnolle.

> Tällä retkellä olivat mukana paitsi Anna Suosalo emäntänä, Takatalo, Selin, Mikkola, Saaga Lahtinen, Sirkka Salmi, Liisa Lamminen ja minä. Siellä otettiin myös valokuvia ja ne käskettiin pitää salaisina.

Jostakin syystä Onni Nordling näyttää unohtaneen raportissaan Marjatta Mäkisen, joka myös on tuosta tapahtumasta kertovassa kuvassa, joten oli retkelläkin. Kenties asiaan on vaikuttanut molemminpuolinen karsastus. Marjatta sanoo, ettei hän koskaan oppinut pitämään Onnin makeilevasta esiintymisestä. Uutta vuotta otettiin vastaan Saaga Lahtisen asunnolla ja silloin oli mukana vielä muitakin, kuten Maire Birgman ja Laina Kanerva.

Takatalo kuitenkin piti Nordlingia uskottunaan vielä syksyllä 1941. Takatalo pani poikki suhteet häneen vasta vuoden 1942 alussa, jolloin pontimena oli seuraava Nordlingin itsensä Valpon muistiossa kertoma tapaus:

Kuinka Onni Nordling värvättiin?

Minun oli vaikea uskoa silmiäni, kun Valtiollisen poliisin papereista vastaan tuli 22.7.1943 kirjoitettu ja puhuttelussa 2 - 5.71943 muistiinmerkitty ilmoitus n:o 77.[4] Siinä kerrotaan Valpon Tampereen alaosaston ”uudesta tiedottajasta” Onni Nordlingista, jolle oli annettu peitenimi Olavi Noro. Kerrataan hänen toimintaansa SKNL:ssä ja yhteistyötä Takatalon johtaman nuorisoryhmän kanssa syksyllä 1941 ja luetellaan kaikki nuorisoryhmän nimet eri tilanteissa hyvin yksityiskohtaisesti.

Onni oli minun kaverini Kuuselassa, vaikkakin vanhempaa ikäluokkaa. Opetti jopa värien käyttöä ja maisemien maalausta, josta olin jonkin verran kiinnostunut. Kuinka hänet oli alistettu ohranan ilmiantajaksi? Vai oliko hän oikeasti ilmiantaja?

Olen toisaalla selvittänyt tässä tutkimuksessa (sivut 97-101) miten Etsivän Keskuspoliisin osastopäällikkö Urho Raekallio esitteli, kuinka ilmiantajia kommunistien järjestöistä rekrytoidaan joko uhkaillen tai palkintoja, myös rahaa, jakaen.

Lähes vuosi nuorisoryhmän pidättämisen jälkeen kesällä 1943 kirjoitettu muistio tai ilmoitus tuntuu aika oudolta, Onni Nordlingia ei liitetty missään vaiheessa tutkintatoimiin syksyllä 1942, joten tuntuu kovin todennäköiseltä, että Valpon etsivien Frans Valoman ja Martti Valoman allekirjoittama ilmoitus on jonkinlainen aiemman tutkinnan paikkausoperaatio. Mitään todisteita hänen mahdollisesta aiemmista – ennen kesää 1943 – yhteyksistään valtiolliseen poliisiin, en ole löytänyt, joten asia jää todistamattomaksi minun osaltani. Motiiveista on niin ikään vaikea sanoa. Onni oli keuhkotautinen, sairas ja työtönkin, joten asialla on voinut olla raha tai uhkailu. Kaikki on vain arvailua.

Sen jälkeen kun olin kirjoittanut yllä olevan, löysin Valpon arkistoista Päämajan Valvontaosaston ”Salainen” leimalla varmistetun valvontaosaston etsivän Urho Palon 22.9.1942 päivätyn ”Muistion Tampereen seudun tuhotöistä”. Kun etsivä Palo ensin luettelee kymmenkunta tapahtumiin liittyneen henkilön nimeä, hän lisää joukkoon vielä yhden:

> Edellä mainittujen henkilöiden lisäksi on juttuun paljastunut yhdeksi `yhtiökumppaniksi` myöskin eräs Onni Ensio Nordling, joka nykyisin asuu Nokialla Kansanravintolan talossa. Nordling, joka on syntynyt 27.2.1912 Tampereella, on nim. viime kesänä monistanut yhdessä Takatalon kanssa salaisia julistuksia, jotka oli tarkoitettu lähinnä kai metsäkaartilaisille.

Jää tässä yhteydessä selvittämättä oliko Onni Nordlingiin ensimmäisenä yhteydessä Päämajan valvontaosasto vai Valpo. Vai kävikö sittenkin niin että valvontaosasto mokasi jutun tältä osin kun se ei seurannut tuoretta jälkeä Nokialle, vaan jätti tietonsa jossain vaiheessa syksyllä (muistio laadittu 22.9.1942) Valpolle, joka suoritti kuulustelun vasta kesällä 1943.

Toisaalta on muistettava, että Liisa Lammisen mukaan SKP:n piirivastaava Arvo Lamminen varoitti Takataloa Nordlingin mahdollisista yhteyksistä ohranaan jo ennen sodan alkua kesällä 1941.

Tampereen sosdem nuorisoseuran aktiiveja sodan jo sytyttyä talvisella retkellä jouluna 1941 Anni Suosalon luona Koivistonkylässä. Henkilöt vasemmalta Liisa Hällström, Liisa Lamminen, Marjatta Mäkinen, Anni Suosaloa(edessä), Voitto Mikkola, Pellervo Takatalo, Saga Lahtinen ja Sakari Selin. Kuvan otti mukana ollut Onni Nordling..

> Erään kerran, kun taas olin tapaamassa Takataloa Gulfilla, selitin hänelle, että minut oli kutsuttu valtiolliseen poliisiin ja että minulta oli tiedusteltu SNS:n arkistoa ja monistuskonetta koskevia seikkoja. Takatalo ilmoitti SNS:n arkiston kyllä jo olevan varmassa tallessa.

Nordling itse kertoi ohranalle muistavansa, että SNS:n ”kortisto ja arkisto ovat pakattuna kahteen suurehkoon matkalaukkuun, mutta missä ne ovat piilotettuna, ei ole tiedossani”. Kysymys oli ilmeisesti samoista matkalaukuista, jotka olivat Erkki Salomaan asunnossa, kun etsivä Lauri Vuori tuli häntä pidättämään, mutta ei huomannut suorittaa asunnossa kotietsintää!

Myöhemmin, keväällä 1942 Saga Lahtinen oli tullut pyytämään Onni Nordlingilta pois Takatalon antamaa pistoolia ja Suosalon luokse tehdyllä retkellä otettuja valokuvia. Kun Takatalo oli jo tällöin poliisia paossa, kertoo hän tiedustelleensa Sadulta Takatalosta, ja Satu oli vastannut vain, ettei hänkään tiedä Takatalon olinpaikkaa.

”Olavi Noron” kertomukset ylietsivä Frans Valoman kirjaamana pitänevät paikkansa. Ei ole tiedossa, milloin ja miten hän alistui valtiollisen poliisin ilmiantajaksi. Hänen tietonsa vaikuttivat kuitenkin vielä nuorisoryhmän pidätyksen jälkeenkin. Mm. Voitto Mikkola pidätettiin asepalveluksesta Petroskoissa ja passitettiin ”turvasäilöön” Karvian keskitysleirille niillä perusteilla, jotka Nordling oli Valomalle kertonut.

Ensimmäinen merkittävämpi sabotaasi

Tähän asti oli levitetty vain sodanvastaisia lentolehtisiä. Mutta – Nordling kertoo – eräänä elokuun sunnuntaina tehtiin kävelyretki Messukylään. Kun palatessa kävi kova tuuli, mentiin hetkeksi hautausmaan aidanviereen suojaan. Täällä Takatalo selvitti, miten voitaisiin vaurioittaa armeijan autoja. ”Saatuaan ryhmän suostumuksen näihin suunnitelmiin, jakoi Takatalo seurueen kahteen osaan ja antoi niille tehtävät.”

Retkellä oli mukana 14 nuorta, joiden kanssa sovittiin autoihin kohdistetusta tuhotyöstä kahdessa eri paikassa elokuun 23. päivänä noin klo 23. Iskut toteutettiin suurella joukolla sovittuna yönä ja kohteina oli armeijan autoja.

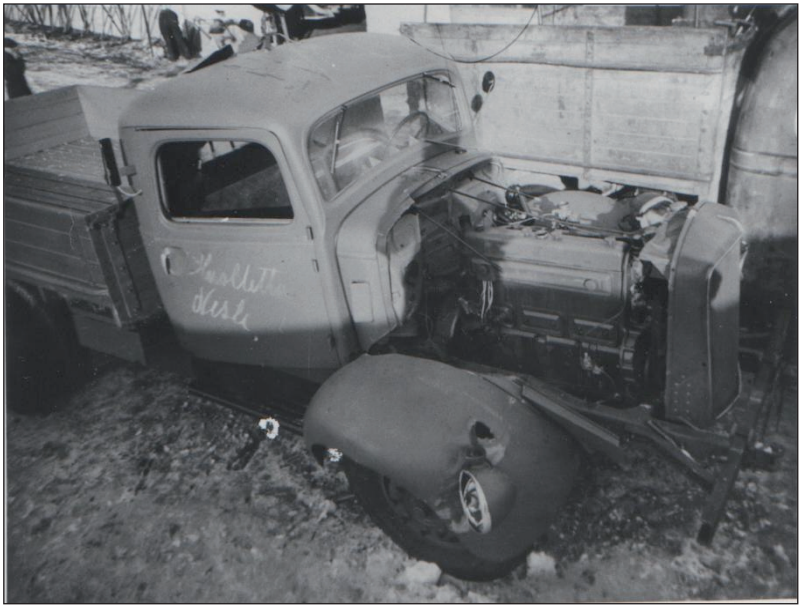

Tampereella räjähti helmikuun 26. päivänä 1942, jolloin Ratinassa ollut armeijan Volvo -merkkisen kuorma-auton moottori romuttui. Aikasytyttimenä käytettiin ensi kertaa saksalaista itsellään palavaa Juno-savuketta.

Oma muistikuvani eroaa Nordlingin kertomasta jonkin verran, mutta armeijan autoihin ensimmäinen merkittävämpi sabotaasi joka tapauksessa kohdistui elokuun 23. päivän vastaisena yönä Tullinaukiolla Puolimatkankadun varrella. Aukiolle oli pysäköitynä tuliteriä amerikkalaisia International -merkkisiä armeijan autoja. Vartioimattomina ne houkuttelivat Kuuselan porukkaa kuin hunaja mehiläisiä. Tapaamisesta sovittiin puolen yön aikaan ja mukaan tulivat Takatalo, minä ja Mikkola.

Puolustusvoimain ilmoitus vahingoittuneista autoista tuli rikospoliisille 23.8. klo 9.25. Kolmen rikosetsivän voimin suoritetussa tarkastuksessa ilmeni, että kaikkiaan kymmenestä autosta oli sähköjohdot ja tuulettajan hihnat katkaistu ja viety pois virranjakajat. Selonteon mukaan:

> Kaikista teoille ominaisista seikoista – autoista olisi voitu viedä kallisarvoisempiakin osia – voitiin päästä siihen varmaan johtopäätökseen,

ettei teon motiivina voinut olla hyötymistarkoitus, vaan se oli ilmeisesti sabotaasiteko, [5]

Yöllä oli satanut eikä mitään jälkiä tuhotyöntekijöistä ollut jäänyt, ei edes sormenjälkiä saatu. Puolustusvoimain edustaja insinööri Malinen kiinnitti huomiota siihen, että kun turmellut autot ovat amerikkalaisia, saattoivat varaosat niihin ”olla viimeiset valtakunnassa”. Näin pojatkin olivat varmaan tekoa tehdessään pohtineet.

Mutta palataan hetkeksi vielä sodanvastaisiin lentolehtisiin.

Valtiollisen poliisin arvio

Gunnar Seeve, joka osallistui useisiin sodanaikaisten vastarintatoimien selvittelyihin ja kuulusteluihin ja myös pidätyksiin, joista pidätetyt eivät selviytyneet hengissä, oli mukana Tampereella laatimassa yhteenvetoja eräistä sodanvastaisista toimista. Vuoden 1942 lopulla paljastuneen merkittävän vastarintaryhmän tutkintapöytäkirjan johdanto-osassa Seeve tiivistää kommunistien toiminnan Tampereella kahteen erilliseen toiminta-alueeseen: laajemmille joukoille tarkoitettuun propagandaan ja sotatoimien vastaisiin tuhotekoihin, sabotaasiin.[6] Näin Gunnar Seeve kommunistien propagandasta:

> Kun sota Suomen ja Neuvostoliiton välillä kesäkuussa 1941 alkoi ja kun Neuvostoliitto pakotti Suomenkin siihen osallistumaan, aloitti SKP heti kapinointiin ja aseelliseen vallankumoukseen tähtäävän kiihotuksensa sen äärimmäisissä muodoissa ja alkoi antaa joukoille toimintakäskyjä. Paitsi puolueen jäsenistön keskuudessa tapahtunutta suusanallista antamista, aloitti SKP julkisen, laajemmille joukoille tarkoitetun, kapinointiin, sabotaasiin ja tihutöihin velvoittavien käskyjen annon myös lentolehtisten muodossa.

Kaikkien kuulustelijoitten oli ilmeisesti sopeutettava tekstinsä sotalakien laatijoitten kuvioihin, jotta ne voitiin luokitella määrättyjä rangaistuksia vaativiin kategorioihin. Siitä syystä tässäkin alkutekstissä oli pakko puhua hieman vanhahtavien kaavojen mukaan ”vallankumoukseen tähtäävästä

kiihotuksesta", vaikka kaikki todisteet viittasivat vain sodanvastaiseen toimintaan. Gunnar Seeven käsitys kommunistien sodanvastaisesta toiminnasta Tampereella vuoden 1942 lopulla on oikeastaan melkoinen tunnustus:

> Nykyisen sodan alusta alkaen osoittautui, että SKP oli nyt saanut kiinteämmän otteen joukkoihin kuin aikaisemmin. Puolueen tunnetuista johtomiehistä ja aktiivisista työntekijöistä ne, jotka ehtivät välttää viranomaisten pidätystoimenpiteitä, ryhtyivät piileskelijöinä jatkamaan puolueen hyväksi työtä, käyttäen apunaan kommunistien vaikutuksille alttiita henkilöitä.

Lentolehtisten erilainen alkuperä

Osa sota-ajan lentolehtisistä tuli Helsingistä, mutta joitakin kirjoitettiin Tampereella. Ne erosivat toisistaan merkittävästi: toki molemmat olivat samalla asialla, fasistien rinnalla käytävää sotaa vastaan.

Valtiollisen poliisin Tampereen osaston tietoon ei ollut tullut, että Tampereella olisi levitetty kaikkein kovimman laatuisia lentolehtisiä sodan syttymisestä 1941 kevääseen 1942. Tänä aikana luetteloitiin ainoastaan yhdeksän erilaista lentolehtistä.[7] Ne jakautuivat "käsialan" perusteella selvästi kahteen tyyppiin: toiset, enemmistö niistä, oli puoluekeskuksen lähettämiä tekstejä, jotka käsittelivät yleistä linjaa ja laajempia asiakokonaisuuksia. Kolme eri lentolehtistä oli selvästi tamperelaisten omaa tuotantoa.

Niinpä Gunnar Seevenkin mainitussa tutkintapöytäkirjassaan piti turvautua muualla maassa tavattuihin SKP:n lentolehtisiin osoittaakseen miten kovalla linjalla kommunistit toimivat. Itse asiassa näyttää siltä, tyylilajeista päätellen, että sodanvastaisen toiminnan lentolehtiset jakautuivat ainakin kolmeen eri tasoon.

Kovaa linjaa edustivat muualta maasta tavatut ja Seeven em. tutkintapöytäkirjassa esittelemät kolme erilaista lentolehtistä. Sen mukaan SKP oli välittömästi sodan sytyttyä 24-25.6.1941 levittänyt julistusta allekirjoituksella "Työkansan vapaustaistelun järjestäjät". Tämän yleisluontoi-

sen julistuksen lennokkaat kehotukset kuuluivat: ”Kaikki pyörät seisomaan. Ei laukaustakaan Puna-Armeijaa vastaan!”

Heinäkuussa 1941 levitettiin lehtistä, jossa ennakoitiin jo tulevia fasistiarmeijoiden tappioita. Tässä sanomassa annettiin hyvin kouriintuntuvia ohjeita sodanvastaisen toiminnan järjestämisestä:

> Muodostakaa sissi- ja tuholaisryhmiä hävittämään rauta- ja maanteitä, siltoja, yhteyslinjoja – kaikkea mikä on yhteydessä sodan ja nykyisen valtakomennon jatkumisen kanssa. Harjoittakaa sabotaasia teollisuudessa, jarrutusta, lakkoja jne. Tehkää fasistien elämä sietämättömäksi... Fasismin voitto merkitsee kansamme tuhoa.

Elokuussa 1942 oli Seeven mukaan Turun lähistöltä tavattu monistusvahat kahta julistusta varten. Toisessa niistä otsikolla ”Mitä on tehtävä?” annetaan edelleen yksityiskohtaisia ohjeita sodanvastaisesta toiminnasta:

> Kaikki voimat ja keinot fasistisen selkäpuolen murtamiseksi... Tehkää käyttökelvottomiksi koneet, joilla valmistetaan sotatarpeita. Tuhotkaa tarveaineita ja raaka-aineita, joita käytetään sodan hyväksi!... Polttakaa, räjäyttäkää, tuhotkaa sotatarve- ja polttoainevarastoja ja varikkoja![8]

Näitä lehtisiä ei valtiollinen poliisi ollut tavannut Tampereelta, mutta niitä käytettiin taustana syytetoimille.

Tampereella levitetyt lentolehtiset

Tampereella levitettyjen lentolehtisten joukossa on selvästi muutamia, jotka puoluekeskus on toimittanut. Ne olivat otsikoidut:

* Suomen maalaiskansa, suomalainen talonpoika, työläinen. Levitetty 14.8.1941.
* Taisteluun rauhan puolesta, 12.12.1941.
* Tanner, Ryti ja Mannerheimin koplakunta aikoo murhata Mauri Ryömän, 11.3.1942.

* Maanviljelijäväestölle, huhtikuu 1942.
* Sotilaat, työvelvolliset, kutsuntalaiset, toukokuu 1942.

Nämä ilmeiset puoluekeskuksen toimittamat lentolehtiset ovat sodanvastaisissa asenteissaan ehdottomia, mutta samalla aivan erilaisia kuin edellä luetellut muualta kuin Tampereelta tavatut julistukset. Ne ovat jopa kirjallisesti tyylikkäitä, tunteisiin vetoavia, mutta kuitenkin asiatietoihin perustuvia. Toukokuussa levitetyssä lentolehtisessä todetaan, että sodan pikainen päättäminen on sotilaiden, työvelvollisten ja kutsuntalaisten käsissä:

> Te voitte lopettaa tämän kansamme perikatoon vievän mielettömyyden. Jättäkää rintama! Palatkaa koteihinne! Palatkaa yksitellen ja joukoittain!
>
> Yhteiseen ponnistukseen saksalaisten miehitysjoukkojen karkottamiseksi ja Suomen itsenäisyyden turvaamiseksi![9]

Arvioitaessa puoluekeskuksen Tampereelle toimittamien lentolehtisten sanomaa näyttää siltä, että puoluekeskuksen asenteissa sodan vastaisen toiminnan muotoihin oli eroa eteläisten piirien kommunistien julistuksiin verraten. Kehotukset sodanvastaisen toimintaan olivat epämääräisempiä eivätkä niin yksityiskohtaisia kuin jyrkimmissä tavatuissa lentolehtisissä.

Tamperelaisten itse laatimat lehtiset taas olivat pienimuotoisempia, yleisiä julistuksia ja myös hyvin tunnepitoisia. Yleispoliittisesti ne edustavat kuitenkin SKP:n sodanvastaista linjaa. Syyskuun 9. päivänä 1941 Tampereella jaettiin kolmea eri lentolehtistä. Työläisille osoitettu julistus oli retorinen, mutta pohjautui 1930-luvun fasisminvastaisiin periaatteisiin:

> Nyt on kysymyksessä meidän kaikkien tulevaisuus. Elämä tai kuolema, vapaus vai orjuus, kansanvalta tai saksalainen hirmuvalta.
>
> Kun koko maailman työväenluokka taistelee fasismia ja sen hirmuhallitusta vastaan, ei meidän suomalaisten työläisten paikka ole fasistien, kansojen orjuuttajien rinnalla taistelussa työväenliikkeen peri-

aatteita ja pyrkimyksiä vastaan, vaan meidän paikkamme on fasismin vastaisessa taistelurintamassa.

SKP:n Tampereen piirin oma linja ja epäröinti aseellisen vastarinnan suhteen kuvastuu muissa tuona päivänä levitetyissä lehtisissä. Niissä kerrotaan vaikeasta elintarviketilanteesta, vaaditaan uutta hallitusta ja huokaillaan sodan kärsimyksille. Lopuksi todetaan vain:

Eikö jo riitä kansamme kärsimykset? Eikö jo ole aika nousta taisteluun sodan aiheuttajaa fasismia vastaan? Suomen sotilas! Taistele kansasi ja oman etusi puolesta. Käännä pistimesi hitleriläisiä sodanlietsojia vastaan!

Vuoden vaihteen jälkeen 15.1.1942 levitettiin jälleen kahta tamperelaisten omaa lentolehtistä.[10] Toinen oli otsikoitu: ”Vuosi 1941 on päättynyt” ja toisessa kysyttiin ”Päättyykö sota vuonna 1942”. Nämäkin jatkavat tunteisiin vetoavalla linjalla, puhuvat kirjallista kieltä:

Tuskantäysi on ollut elämä niissä kodeissa, joista miehet, vaimot tai pojat on viety juoksuhautoihin.

Kun ensin on todettu, että ”hallitus itse alkoi sodan”, vuosi päättyy tunnuksiin:

* Olkoon päättynyt vuosi viimeinen mielettömän sodan vuosi!
* Taistele rauhan puolesta!
* Alas hallitus, joka tahtoo jatkaa sotaa!
* Rauha Suomen ja demokraattisten maiden kesken!

Vuoden 1942 näkymiä valottavassa lentolehtisessä viitataan länsivaltojen vuoden 1941 lopulla alulle panemiin erillisrauhan tunnusteluihin, Suomen saamiin uusiin sodanjulistuksiin, kun hallitus ei taipunut Englannin ja Yhdysvaltojen välitysyrityksiin ja joutui ottamaan vastaan Iso-Britannian ja sen imperiumiin kuuluneiden maiden sodanjulistukset:

> Suomen hallitus on hylännyt kyynisesti, kansan kohtalosta piittaamatta, kaikki yritykset rauhan aikaansaamiseksi ja hankkinut maallemme vihollisia kaikkialla maailmassa. Suomen itsenäisyys on myyty Hitlerille.
>
> Todelliset isänmaanystävät, kansamme vapauden ja oikeuksien puolustajat, viedään vankiloihin tai murhataan. Monet näistä kansamme sankareista ovat jo saaneet hengellään maksaa rohkeutensa ja uskollisuutensa kansaansa kohtaan.

Lentolehtinen päättyy jälleen runollisin äänenpainoin, vakava asia taustana:

> Uutta vuotta alkaessamme kaikukoon huutomme rauhan puolesta kuolinlauluna niille, jotka tahtovat hyötyä sodasta, rikastua kansamme veren ja kärsimysten kautta!
>
> Taisteluun rauhan sekä kansamme onnen ja vapauden puolesta!

Kaunista tekstiä, yritystä vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen, joka ei kenties ollutkaan niin toivotonta miltä se yhdenmukaistetun sotapropagandan lomassa saattoi tuntua.

Vaikka mitään todisteita ei ole säilynyt, näyttäisi siltä, että tekstejä on ollut tekemässä vielä silloin vapaana säilynyt Aili Mäkinen. Anna Suosalokin on ollut käytettävissä, puhumattakaan Elsa Rauteesta, monivuotisesta maanalaisen piirikomitean jäsenestä.

Vuoden vaihteen 1941-1942 lentolehtiset monistettiin Pellervo Takatalon työpaikassa Ratinassa eräänä myöhäisiltana. Takatalo oli työssä iltavuorossa ja luulisin, että hän kutsumalla minut ja Voitto Mikkolan tähän työhön halusi samalla perehdyttää meidät siihen. Monistuskone oli hyvin alkeellinen eikä jälki ollut kovin kehuttavaa, mutta työ tuli tehdyksi. Puolenyön aikaan veimme sekä monisteet että monistuskoneen erään piirikomitean jäsenen kotiin Petsamon kaupunginosaan. Ja seuraavina päivinä näitä lehtisiä ilmestyi kaupungille eri paikkoihin.

Voi olla että Takatalo tuossa vaiheessa jo aavisti että aikansa "maan päällä" olevan käymässä vähiin. Uusi vuosi muutti tilanteen hänen osaltaan kokonaan.

Takatalon pidätys ja pako

Tammikuun 16. päivänä 1942, tyypillisenä talven pakkaspäivänä Valtiollisen poliisin miehet tulivat Pellervo Takatalon työpaikalle Gulfin bensiiniasemalle. Sekä pidättäjät että pidätettävä olivat vanhoja tuttuja, Takataloa oli kuulusteltu jo Työläisrintamamiesten toimintaan osallistumisesta syksyllä. Talvisodan pahimmissa taisteluissa Summassa, Kannaksella, tulikasteensa saanut Takatalo näytti alistuneen tilanteeseen, kun ohranat lähtivät saattamaan häntä kotiinsa kotitarkastuksen suorittamista varten. Se oli kuitenkin harhaluulo, jonka pidättäjät saivat kohta katkerasti kokea.

Takatalo asui Puolimatkankadulla alivuokralaisena. Samassa asunnossa asui Takatalon anoppi Hilma Stenberg ja kälynsä Aili Stenberg, ”tunnettuja kommunisteja”, kuten Valpon raportti tilaisuudesta kertoi. Tapahtumien jatkosta kertoi Valpon Tampereen osasto lyhyesti:

> Kun tarkastus oli loppuunsuoritettu ja Takatalo julistettiin pidätetyksi, kehotettiin häntä ottamaan mukaansa elintarvikekorttinsa. Näitä ensin itse muka haettuaan lompakostaan ja eräästä laatikosta ilmoitti, että kortit ovatkin hänen anoppinsa hallussa, kun hän on anopillaan täysihoidossa. Sen jälkeen pyysi anoppiaan, joka istui keittiössä, antamaan kortit ja samalla siirtyi itsekin keittiön puolelle. Hänen mukanaan sinne siirtyi myös ylietsivä Valoma.

Mitä sitten tapahtui? Kun Hilma Stenberg lähti kamariin kortteja hakemaan, ryntäsi Takatalo eteiseen ja siitä rappukäytävään. Valpon hieman katkera meriselitys jatkuu:

> Vaikka hänen takaa-ajoonsa heti ryhdyttiin, pääsi Takatalo kellarikerroksen sokkeloissa niin pitkän etumatkan päähän, että häntä ei enää kellarista kadulle tultua saatu edes ampuma-aseella pysähtymään.

Katsauksen kirjoittaja päättelee, että kun ”Takatalo siten vaikkapa henkensä uhalla päätti lähteä karkuun, osoittaa se melko selvästi, miten raskaita syntejä hän tiesi itsellään olevan”. Elintarvikekortit olivat kuitenkin

löytyneet ja niistä sekä ohranan haltuun jääneistä Takatalon rahoista ja etsintäkuulutuksesta löytää Rydman sentään jotain hyvää:

> Näin ollen luulisi, että nykyisenä aikana ei pitkää aikaa rahattomana ja ostokortittomana tulisi toimeen, joten on toivoa, että Takatalo pakostakin tulee vapaaehtoisesti ilmoittautumaan.[11]

Tammikuun tilannekatsaus päättyy sitten hieman optimistisemmin tunnoin, vaikka pieni armeijan autoihin kohdistunut tuhotyökin jouduttiin kirjaamaan 8.1.1942 Pinninkadulla. Toivoa paremmasta antoi uutinen metallimiesten kokouksesta:

> 25.1.1942 pidetyssä Tampereen metallimiesten ammattiosaston vuosikokouksessa toimitettiin uusien toimi- ja luottamusmiesten vaalit. Ei ainoatakaan kommunistia tai edes nk. vasemmistolaista tullut mihinkään luottamustoimeen valituksi, vaan kaikki paikat jaettiin luotettujen sosdemien kesken. Tulos oli tietysti kommunisteillemme masentava toteamus.[12]

Räjäytyksien sarja työllistää ohranan

Takatalo ei ilmoittautunut, mutta rupesi tapahtumaan. Helmikuun 26. päivänä räjähti armeijan Volvo Vuolteenkadun varrella linja-autoaseman välittömässä läheisyydessä. Maaliskuun 24. päivänä rysähti räjäytyksessä iso betonista valettu kattorakennelma Peltolammin muuntajan päälle Lempäälän ja kaupungin rajamailla. Huhtikuun 1. päivänä kaupungin sydämessä Ratinan höyryvoima-asemalla räjäytettiin muuntaja vakavin seurauksin. Valpopn Tampereen osaston raportissa pääosastolle arveltiin, että kummassakin tapauksessa on ollut mukana kaksi miestä.

> Molemmissa on panos asetettu samalla tavalla maahan ja aivan muuntajan alle. Kumpaisessakaan ei ole tarkoitettu mitään suurempaa tuhoa aikaansaada, vaan ainoastaan estää sotateollisuutta toimimasta tai ainakin sitä vaikeuttaa ja hidastuttaa.

Tutkijat päättelivät, että tekijöiden on pitänyt olla tamperelaisia alan asiantuntijoita:

> Kumpaankaan paikkaan ei ole osannut niin suoraan ja ilman orientointia mennä, ellei tekijänä ole ollut henkilö, joka hyvin tuntee paikat, so. joka parhaillaan tai on ainakin ollut Tampereen voimalaitosten palveluksessa.[13]

Niin tutkijat tulivat siihen johtopäätökseen, että teot olivat samojen miesten suorittamia. Tässä 10.4.1942 kirjoitetussa raportissa kerrotaan lopuksi:

> Asiaa tutkii miltei yötä päivää erityinen etsiväkunta, joka on kokoonpantu rikospoliiseista, yhdestä osaston (Lauri Vuori) ja yhdestä päämajan valvontaosaston etsivästä, minkä lisäksi tutkimuksia johtavat ja välittömästi seuraavat kaupungin poliisimestari, vänrikki Punavuori valvontaosastosta ja allekirjoittanut. (Rydman, kirj.huom.)

Aluksi tutkijat, saatuaan selville että ensimmäisessä räjäytyksessä oli käytetty amatol-nimistä räjähdysainetta, päättelivät, että se oli anastettu juuri Vuoresvuoren tehtaalta, jonka laboratorioissa sitä valmistettiin. Niinpä Vuoresvuoren kulkulupa-asioita tutkittiin tiiviisti ja todettiin, että valvonnasta huolimatta amatolin anastaminen tehtaalta oli täysin mahdollista.

Kuukautta myöhemmin tutkijat olivat valmiit tarkistamaan räjähdysaineen alkuperää koskevaa arviotaan. He saivat selville, että kaupungin vesijohtolaitoksen erääseen räjähdysainekoppiin Härmälässä oli murtauduttu. Kopista oli viety 3,5 kiloa dynamiittia, 2,5 kiloa triniitti -nimistä räjähdysainetta, 100 sähkönallia, 75 ruutisytytysnallia, sähköpunosta ja laukaisijadynamo. Kun nämä aineet vastasivat räjäytyksen jälkiä, tutkijat

Viereisen sivun kuva: Ennen ja jälkeen. Nuorisoryhmän suorittama kolmas räjäytys maaliskuun 24. päivänä 1942 kohdistui Valkaman muuntajaan, joka johti sähköä Vuoreksen ammuslataamoon ja lentokonetehtaalle. Muuntaja tuhoutui täysin. Tutkijat arvelivat räjähdysainetta käytetyn 10-20 kiloa.

luopuivat ”siitä joillakin tahoilla vallalla olleesta käsityksestä, että räjäytykset olisi toimeenpannut joku vieraspaikkalainen ja siihen erikoisesti komennettu terrorikomennuskunta”.

Sen sijaan tutkijat pitivät edelleen kiinni siitä käsityksestä, että tekijöitä on etsittävä sellaisten tamperelaisten keskuudesta,

> jotka tavalla tai toisella ovat olleet tai ovat edelleen sanotun voimalaitoksen kanssa tekemisissä ja tuntevat sen muuntaja-aseman ja muunkin rakenteen tarkalleen.

Mitä sitten todella oli tapahtunut?

Tutkimuksissa selvisi, että Peltolammin muuntajalle, jonka kautta Vuoresvuoren sotatarvetehdas sai sähkönsä, miehet olivat ilmeisesti menneet muuntajaan ikkunasta sisään ja asettaneet aikasytyttimellä varustetun räjähdyspanoksen muuntajan alle.

Ratinan niemellä, kaupungin höyryvoima-asemalla, oli tekoon osallistunut myös kaksi miestä. Miehet tulivat alueelle sen eteläiseltä reunalta. He olivat lähestyneet kohdettaan rannalla olevien halkopinojen välissä. Alueella toimiva yövahti kulki alueen laidalta toiselle. Kun vartija palasi takaisin portille, jäi toinen puoli vapaaksi tunkeutujille. Muuntaja-alue oli korkealla rautalanka-aidalla suljettu, mutta eteläistä puolta valaisevat lamput olivat sammuksissa.

Ensi tarkastuksen jälkeen insinöörit arvioivat että räjähdyksellä tulisi olemaan hyvinkin ikävät seuraukset kaupungin sotateollisuudelle. Tarkoituksena oli ollut vahingoittaa tai mahdollisesti tuhota Imatralta ja Nokialta tulevien johtojen suuret muuntajat, jotka ko. paikassa seisovat vierekkäin ja jotka jakavat virtaa Tampereen suurimmille tehtaille, kuten Tampellalle, Finlaysonille, Klingendahlille, Takoon, Lokomolle, muita mainitsemattakaan.[14]

Uudelleen asiaa tarkistettaessa, katsaus kertoi, vahingot olivat ennakkoarvioita lievemmät: ”jos vain öljyä muuntajiin saadaan, voidaan vahingot parin viikon kuluessa ehkä korjata.”

Tutkijoiden arviot ovat kovin imartelevia, vaikka kyllähän me molempien muuntajien merkityksen ymmärsimme, minä ja Lammisen Eino.

Eino Lammisen vanhempien kesämökki oli Vuoresvuoren ammustehtaan suunnalla, josta syystä juontui kuin luonnostaan, että sinne johtava muuntaja oli tiedossa. Ratinaakin oli suunniteltu, mutta sen valinta tehtiin vasta samana iltana kuin räjäytyskin. Kohteena oli silloin paljon suurempi muuntaja kaupungin ulkopuolelle, mutta paikan päällä huomattiin, että se oli liian hyvin valaistu, jotta muuntajien luokse olisi voinut mennä. Sen vuoksi kaupunkiin palattaessa päätettiin poiketa Ratinaan, kun ”reppukin tuntui niin painavalta”.

Aikasytyttimen isä Taisto Kanerva

Onnistunut aikasytytin, johon tutkijat viittaavat, kehiteltiin vasta helmimaaliskuun (1942) vaihteessa ja se osoittautui todella kummassakin tapauksessa hyvin toimivaksi.

Idean isä oli Taisto Kanerva, joka oli armeijasta lomalla, kun pohdimme yhdessä aikasytytyksen ongelmia. Hän kertoi minulle saksalaisesta itsellään palavasta Juno -savukkeesta. Jotenkin siinä meillekin ”sytytti”, että kenties sitä voitaisiin hyödyntää. Kaikki kuulustelupöytäkirjoihin kirjatut tarinat tästä asiasta ovat silkkaa hölynpölyä. Pidätysaikana piti suojella Taistoa joutumasta ohranan kirjoihin, joten oli pakko keksiä muunlaisia tarinoita.

Niin sitten kokeilimme Taisto Kanerva ja minä Junon päätä huimaavia ominaisuuksia helmikuun 26. päivän iltana Ratinassa erääseen armeijan kuorma-autoon. Konetilaan asennettiin pieni räjähdyspanos, josta tulilanka vedettiin koneen päälle tasaiselle paikalle. Sen päälle kaadettiin kasa ruutia – itse tehtyä! – ja siihen palamaan sytytetty Juno käryämään.

Hieman siinä arvelimme, että mitä tapahtuisi, jos savukkeesta putoaisi kipinä ruutikasaan, mutta niin ei sentään tapahtunut. Ehdimme miltei suojeluskuntatalon nurkalle ennen kuin latinki pamahti". (Entinen suojeluskuntatalo sijaitsi nykyistä Koskikeskusta vastapäätä, kirj. selvennys).

Tästä ei ollut pitkä matka keksintöön, jota ei patentoitu: Junoa varten tehtiin ruutimassasta ja kylmäliimasta seos, joka kovetessaan muodosti holkin, jonka toisessa päässä oli savuke, toisessa sytytyslanka. Näillä vehkeillä pääsimme alta pois sekä Vuoresvuoreen johtavalta muuntajalta että Ratinan höyryvoima-asemalta.

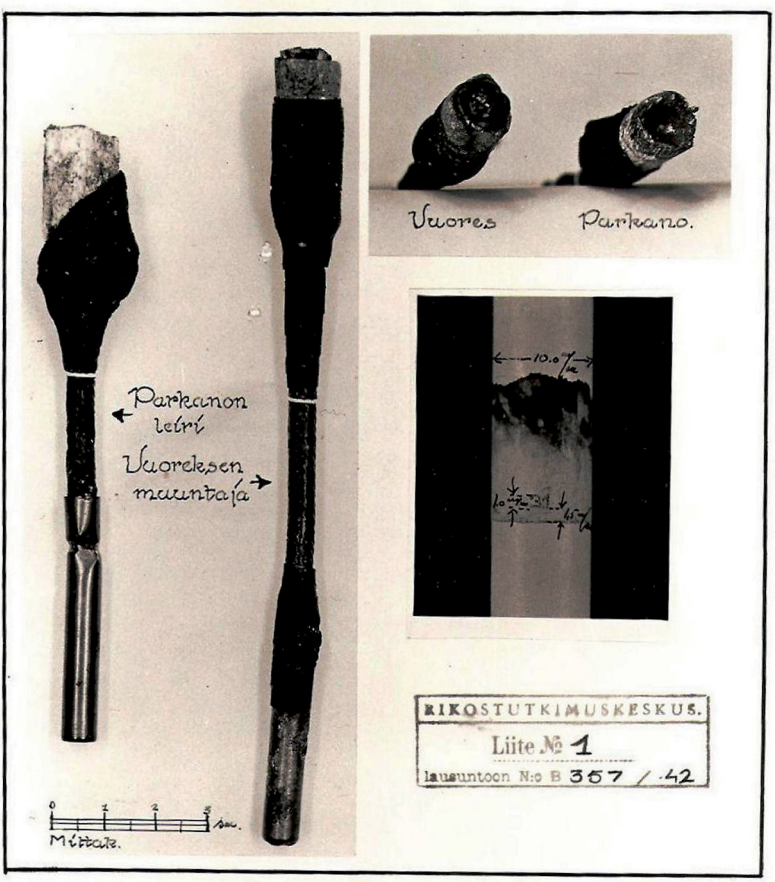

Ilmeisesti ainutlaatuinen toisen maailmansodan fasismin vastaisen taistelun innovaatio: Tampereen nuorisoryhmän kehittämä aikasytytin. Kun rajojen takaa ei tullut apua – ei tosin odotettukaan – kehittelimme itsellään palavista saksalaisista Juno-savukkeista turvallisen aikasytyttiminen. Sen holkiksi muovattiin itse tehdystä ruudista sytytin, jonka toiseen päähän sijoitetiin tulilanka Se vei syttyessään nalliin ja sitä kautta räjähteeseen. Rikostutkimuskeskuksen asiantuntijat ovat tässä vertailleet Vuoresvuoren räjäytetyn muuntajan rauniosta löydettyä detonaattoria Parkanon leiristä löydettyyn käyttämättömään aikasytyttimeen ja ilmeisesti todenneet sen samojen miesten tekemäksi.

Mutta miten Eino Lamminen, muuntajapommien toinen suorittaja tuli mukaan?

> "Olimme Sakun kanssa samalla työmaalla, sähkötöissä Suomen Pankin taloa rakentamassa. Tapasimme siellä ensi kertaa, mutta huomasimme, että olimme samalla puolen rintamaa", sanoo Eino.

Olin tullut vuoden 1942 alussa Suomen Pankin työmaalle sähköjohtoja vetämään, kun perhetuttu naapuri Pispalasta, Sulo ”Santtu” Salama, (Hannu Salaman isä) sattui olemaan siellä sähköpuolen nokkamiehenä.

Einon sisar Liisa oli myös sodanvastaisessa toiminnassa mukana, josta edellä on jo kerrottu. Isä Arvo Lamminen, metallimiehiä, oli viety keskitysleirille kesällä 1941. Molemmat onnistuneet räjäytykset suunnittelimme yhdessä. Kun tieto siitä levisi muun nuorisoporukan keskuuteen, niin jotkut tytöistä kävivät katsomassa tiilikasaksi sortunutta muuntajaa.

Hannu Salaman "Siinä näkijä missä tekijä" kirjasta tuttu sähkömiesten ryhmä Suomen Pankin uudisrakennuksen kattotasanteella kevättalvella 1942. Keskellä pojat – Sakari Selin ja Eino Lamminen.

Kun kaupunki pimeni sammuivatko valot todella Tampereelta?

Kysymys koski huhtikuun 1.päivänä 1942 Ratinan höyryvoima-asemalla tapahtunutta räjäytystä, jonka olimme tehneet ja joka katkaisi virran jakelun Tampereella myöhään illalla. Sen esittäjä oli kuullut kerrottavan asiasta ja tinkasi minulta vastausta.

- Kyllä kaupunki pimeni. Olimme päässeet Hatanpään valtatietä jo linja-autoaseman ohi, kun kuulimme kovan pamauksen. Olimme odottaneet sitä jännityksellä, sillä eihän aikasytyttimemme mikään vuorenvarma laite ollut. Suurempi yllätys meille kuitenkin oli, että valot sammuivat lähistöltä välittömästi, sekä kaduilta että taloista.

- Koko kaupungistako?

- Sitä en tiedä. Ratinan höyryvoima-asema oli kuitenkin merkittävä sähköntuottaja silloisissa oloissa.

Mutta annetaan Eino Lammisen kertoa, miten kaikki oikein tapahtui. Eino ja minä olimme aikoneet alun alkaen räjäyttää Imatran Voiman muuntoasema Rautaharkossa, mutta paikka oli niin hyvin valaistu ja vartioitu, että piti perääntyä. Taivalta oli tehty kävellen, matkaa oli kolme tai neljä kilometriä. Räjähdyspanoskin painoi.

Tulimme takaisin kaupunkiin päin ja saavuimme Ratinan muuntoaseman luokse, siinä oli höyryvoimalaitos. Olimme jo aikaisemmin tutkineet tarkkaan miten linjat kulkevat. Rautaharkosta tuli linja tänne Ratinaan. Olimme kirjastossakin tutkineet sähkölaitoksen vuosijulkaisua, jossa oli kuvia muuntamoista. No, sinne vaan Hatanpään valtatietä..
Siinä oli portti ja vahtikoju, mutta siellä oli ihan hiljaista. Kävelimme aidan viertä Pyhäjärven jäälle ja sieltä halkopinojen välistä tarkkailimme tilannetta. Kun missään ei näkynyt liikettä, niin sinne sitten mentiin.
Panssariverkkoaidan takana oli kaksi valtavankokoista muuntajaa, väliä metri tai pari. Pääsimme kipuamaan muuntajarakennuksen sivusta

> aidan yli. Muuntajien välissä oli pieni laatikko, jonka alle panos laitettiin. Ajattelimme, ettei se vaikuta mitään näihin muuntajiin, sillä ne olivat ainakin parimetrisiä.
> Tulimme Hatanpään valtatietä ja olimme jossakin linja-autoaseman kohdalla, kun se jo räjähti. Katuvalot rupesivat himmenemään ja sammuivat... Minulle tuli niin kiire, että Sakun piti sanoa: Älä juokse! Hiljakseen tulimme sitten Keskustorille ja siitä kumpikin meni kotiinsa nukkumaan.[15]

Korutonta kertomaa. Sekä Vuoresvuoren ammuslataamoon johtavan muuntajan että Ratinan räjäytykset olivat hovioikeuden syytekirjelmässä kirjatut myös Pellervo Takatalon syyterekisteriin. Totuuden nimessä hänellä ei kuitenkaan ollut näiden toimien kanssa mitään osuutta. Se oli aikaa, jolloin Takatalo piileskeli takaa-ajajiaan eri puolilla maakuntaa eikä meillä ollut yhteyttä häneen.

Liisa Lamminen puolestaan kertoi lukeneensa Aamulehdestä uutisen, että räjäytyksen suorittajia ei saatu kiinni. Jalanjälkiä oli pysytty seuraamaan linja-autoaseman ohi elokuvateatteri Hämeen kohdalle. Kun sähkö katkesi, elokuva loppui ja ihmiset tulivat ulos jolloin poikien jäljet sekaantuivat elokuvayleisön jälkiin.[16] Elokuvateatteri Häme sijaitsi vastapäätä silloista Verkatehdasta, jonka tilalle sittemmin nousi hotelli Ilves ja iso kauppakeskus.

Oliko salaperäinen keskuksen edustaja Yrjö Leino?

Vaatimattoman ”sotilaallisen siiven” harjoitellessa sodanvastaista toimintaa kovemmilla panoksilla jatkui kuitenkin puolueen ”virallisen linjan” toiminta politiikan parissa. Vaikka tamperelaiset itsekin näyttivät osaavan tämän taidon, oltiin kuitenkin suuremmissa linjoissa uskollisia puolueen keskusjohdolle, johon olivat yhteydet säilyneet aina vuoden 1942 alkupuolelle asti.

Kun Aili Mäkinen pidätettiin helmikuun lopulla, jäi piirivastuu todennäköisesti kokeneen Anna Valtosen harteille. Väen uhkaavasti vähetessä puoluelinja päätti vetää yhteyksien pitoon nuorempiakin voimia. Takatalon ja Valtosen kesken sovittiin, että Saga Lahtinen lähtee kuriirimat-

kalle Helsinkiin. Vietävänä oli uutisia Tampereelta ja tuotavana kenties lentolehtisiä.

Matka alkoi lauantaina aikaisin, klo 5.30 lähtevällä junalla. Vasta klo 14 oli sovittu tapaaminen Eino Pekkarisen luona Helsinginkatu 2 B 3. kerros. Jännityksestä huolimatta kaikki kävi kuten oli sovittu. Yhteys keskuksen edustajaan ei kuitenkaan järjestynyt samana päivänä, vaan vasta sunnuntaina klo 19-20 välisenä aikana.

Sunnuntaina sovittuna aikana eräs toinen nainen lähti viemään Satua Helsinginkadulta keskikaupungille päin eräälle kapeahkolle syrjäkadulle, jossa odotteli ”alle 40-vuotias, keskimittainen, vartaloltaan tavallinen, tummatukkainen, pitkään tummaan palttooseen pukeutunut mies”.

Oliko hän Arnold Salminen vai itse Yrjö Leino, jolle Salminen kirjoitti lentolehtisiä? Saga Lahtinen sai mukaansa Mauri Ryömän asiaa selvittävän lehtisen, jonka allekirjoituksena oli Suomen kansan vapauden liitto. Mutta keskustelu, joka Sagan ja miehen välillä käytiin, ei ollut tamperelaisten kannalta kovin informatiivinen Saga Lahtisen myöhemmin Valtiolliselle poliisille kuulusteluissa kertoman version mukaan:

> Tummatukkainen mies: Tarkastettiinko junassa henkilöllisyyspapereita ja millainen tarkastus oli? Onko Tampereella sattunut pidätyksiä? Saga kertoi huomionsa junassa toimitetuista tarkastuksista ja että Takatalo oli pidätetty, mutta päässyt karkuun.
>
> Mies: En tunnekaan tuonnimistä miestä. Me pidämme Helsingistä yhteyttä Anna Valtoseen sodanvastaisessa toiminnassa. Lopuksi tummatukkainen mies kysyi, oliko Saga kauankin ollut mukana tässä toiminnassa. Hän opasti Sagan takaisin Helsinginkadulle ja neuvoi, miten sieltä pääsee Kulosaaren raitiovaunuun, jolla Saga meni sukulaisensa luokse seuraavaksi yöksi.[17]

Näin siis Saga Lahtinen ohranalle, todellisuus on voinut olla aivan toisenlainen, mutta sitä emme pysty enää jäljittämään.

Valpon Tampereen osaston kirjapidon mukaan Saga Lahtisen tuoma lentolehtinen levitettiin Tampereella maaliskuun toisella viikolla. Lentolehtisessä kerrotaan siitä, miten Mauri Ryömä kamppaili muutoksen puolesta Suomen ulkopolitiikassa uuden sodan valmisteluja vastaan. Lentolehtisessä vedotaan kansalaisia osoittamaan solidaarisuuttaan Mauri

Maanalaisen SKP:n piirikomitean johtoon 1942 lukuisten pidätysten jälkeen asettunut Anna Valtonen (oik) yhteistyökumppaninsa Elsa Rauteen kanssa äitileirin keittiöpuuhissa sotien jälkeen.

Ryömälle, joka oli tuomittu 17 vuodeksi vankeuteen ja jota vallassaolijat uhkasivat hengen menetyksellä. Omilta tiedottajiltaan Tampereen Valpo oli saanut tietää, että Pellervo Takatalo oli ollut Tampereella järjestämässä lentolehtisten levitystä. Tämä oli ensisijaisena syynä hänen pidätykseensä tammikuussa 1942, jolloin Takatalo kuitenkin pääsi pidättäjiltään karkuun.

Ohrana jatkoi kuitenkin sinnikkäästi lehtolehtisten alkuperän selvittämistä ja viimein, huhtikuun 21. päivänä 1942 vyyhti alkoi purkautua.

Siinä jupakassa pidätettiin aluksi viisi henkilöä, joukossa SKP:n maanalaisesta työstä Tampereella vastaava vaatetustyöläinen Anna Valtonen. Ensin pidätettiin Asepajalla työskentelevä Kauko Hanhisuo ja sitten Niilo Helander. Seuraavaksi etsivät menivät pidättämään Anna Valtosta Tuomiokirkonkatu 25:een. Kotietsintää suoritettaessa paikalle saapui Aino Järvinen, jota epäiltiin myös sodanvastaisten lentolehtisten tekijäksi. Eikä väärin epäiltykään.

Naisten vappujulistus kengän irtopohjan alta

Tampereen poliisilaitoksella toimitetussa tarkastuksessa etsivät vetivät todella suuren apajan Aino Järvisen kengän irtopohjan alta!

Sieltä löytyi SKP:n – tosin allekirjoittamaton – vappujulistus vuodelle 1942. Harvinaisuutensa vuoksi, koska se jäi 50 vuodeksi Valtiollisen poliisin arkistojen kätköihin, ja kunnianosoituksena tekijöille, kannattanee kertoa, mitä Anna Valtonen, Elsa Rautee, Aino Järvinen ja Aino Grönfeld elokuvista tultuaan huhtikuun 19. päivänä 1942 halusivat tamperelaisille käynnissä olevasta sodasta sanoa.

Julistus alkaa juhlavasti, kuten vappujulistuksien pitää. Heti alkuun todetaan kuitenkin, että Suomen työläiset ovat saaneet uhrata verensä fasististen vallassaolijain hyväksi sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Sitten todetaan, että sota on johtanut Suomen perikadon partaalle. Jatkossa naiskvartetin, SKP:n ”poliittisen linja” kehotus ja sanoma on selvääkin selvempi sodanvastainen toiminta:

Kannattaako meidän jatkaa sotaa? Eivätkö kansan kärsimykset jo riitä? Onko meidän istuttava kädet ristissä ja varrottava tuhoamme? Ei – meidän on taisteltava sotaa vastaan!

Meidän on noustava tietoisesti toimimaan yksilöinä ja joukkona. Jokainen kone, jokainen juna, laiva ja auto, joka on käynnissä pitkittää sotaa ja kärsimyksiämme, koska ne hankkivat tavaraa rintamalle.

Toimikaamme siis siten, että ne ovat liikkeessä mahdollisimman vähän tai pysähtyvät kokonaan. Jokainen markka, lumppu- ja romukilo, jokainen talkootunti, jokainen valtiolainan merkintä pidentää sotaa ja kärsimyksiä, siksi kieltäydymme niistä jyrkästi.

Sotaa vastustavat kansalaiset!

Kehittäkäämme näiden tekojen pohjalta todellinen kansan vapautuksen liike, jonka tietoisena päämääränä on pikainen rauha, saksalaisten poistaminen maasta, Hitlerin suomalaisten kätyrien ja Suomen suurporvariston vallan kukistaminen ja kansan itse luomien ja valitsemien elinten kautta toteutuvan todellisen kansanvallan perustaminen.

Vain se takaa kansallemme pysyvän rauhan, vapauden ja paremman tulevaisuuden.

Kaikkien maiden työläiset kehittävät taistelua fasismia ja sotaa vastaan. Se on Suomenkin työväenluokan taistelutunnus tänä vappuna!

Näiden neljän naisen kuulustelut kestivät aina toukokuun puoleenväliin asti ja olivat Tampereen ohranalle aika vaikeat. Lopulta niissä selvisi, että mainitut henkilöt olivat todella elokuvista tullessaan 19.4. sopineet vappujulistuksen laadinnasta ja Aino Järvinen onnettomuudekseen oli tuomassa julistusta Anna Valtoselle juuri silloin kun poliisit olivat pidättämässä Valtosta.[18]

Olosuhteet Tampereen poliisivankilassa olivat tuolloin todella kauhistuttavat.. Tummanpunaisiksi maalatut kopin seinät, kolmen metrin korkeudessa pieni ristikkoikkuna, seinässä alaslaskettava rautasänky ja nurkassa ämpäri. Aamulla saattoi käydä käytävän päässä olevassa wc:ssä. Sänkyyn pesiytyneille syöpäläisille ei löytynyt vastusta.

Mutta Anna Valtonen pysyi lujana. Kaikkiaan jutun yhteydessä pidätettiin yhdeksän henkilöä. Ohrana tuntui täysin turhautuneen Anna Valtosen kuulusteluissa:

> Naispuolisista syytetyistä on varsinkin pääsyyllinen Anna Valtonen edelleen aivan tuppisuuna," kirjoittaa Tampereen Valpo tuskastuneena pääosastolle 6.5.1942. "Hän ei tiedä mitään, ei ole nähnyt mitään ei kuullutkaan mitään; ei edes hänen asunnostaan löytyneet kommunistiset julisteet ym. todistusaineisto ole voineet horjuttaa hänen toistuvaa väitettään, että hän on kaikesta täysin tietämätön. Vaikka Valtosen syyllisyys tuleekin toteennäytetyksi, ts. hänen tuomionsa on ilman muuta selvä, on tästä härkäpäisyydestä ollut kuitenkin se vahinko, että lentolehtisten monistuspaikka ja -kone jäivät löytymättä, eikä siis juttua saatu selvitetyksi kaikessa laajuudessaan.[19]

Rydman huokaakin lopuksi, että ”niin kauan kuin monistuskone vielä on kommunistien hallussa, voidaan uusia lentolehtisiä odottaa ilmestyväksi”. Ja tulihan niitä. Aivan kuin ohranan kiusaksi levitettiin Tampereella jo toukokuussa SKP:n lentolehtistä, joka oli osoitettu ”Sotilaille, työvelvollisille ja kutsuntalaisille”.

Siinä kerrottiin ns. Simolan tapauksesta, jossa saksalaiset konekivääärimiehet olivat piirittäneet rintamalle lähtemästä kieltäytyneen suomalaisen joukon ja päädytään tunnukseen: ”Yhteiseen ponnistukseen saksalaisten miehitysjoukkojen karkottamiseksi ja Suomen itsenäisyyden turvaamiseksi!”

SKP:n ohjelmajulistus kesällä 1942

Saga Lahtinen, joka Anna Valtosen ja Pellervo Takatalon lähettämänä oli jo helmikuussa käynyt luomassa yhteyksiä puoluekeskukseen Helsinkiin, ehti tehdä vielä kaksi matkaa. Ensimmäiseltä niistä 6-7.6. oli tuliaisina myös puolueen linjaa käsittelevä ohjelmalehtinen.

Koko piirikomitea on nyt vangittu ja meidän nuorten on otettava vastuu puolueen toiminnasta, sanoi Pellervo Takatalo minulle joskus huhtikuun lopulla, jolloin hän oli jo palannut ”ihmisten ilmoille” maaseutukierrokseltaan vaikeampana talviaikana.

Vaikka tiesinkin, että Tampereella oli vielä vapaana kommunisteja, kuten Leo Suonpää ja Kalle Lahtinen, molemmat kommunistioikeudenkäynneissä 1930-luvulla tuomittuja, ymmärsin heidän asemansa sellaiseksi, etteivät he liian tunnettuina voineet tuossa tilanteessa ottaa maanalaisen toiminnan ohjia käsiinsä. Vastuu puolueen työstä Tampereella jäi silloin mielestäni Takatalolle, jolla oli toki laajan tuntemuksensa perusteella mahdollisuudet hoitaa monia asioita.

Ja hallussa oli vielä legendaariseksi muodostunut monistuskone, jonka jahtiin Tampereen ohrana toden teolla ryhtyi. Tästä enemmän hieman myöhemmin.

Niin nuorisoryhmä ryhtyi hoitamaan myös ”poliittisen linjan” tehtäviä. Ensimmäisenä oli luonnollisesti Valtosen pidätyksen johdosta katkenneitten Helsingin yhteyksien uudelleen luominen. Matkalle Helsinkiin lähetettiin Saga Lahtinen ja Marjatta Mäkinen. He menivät saapu-

mispäivänsä iltana 6.6. n. klo 21 suoraan Pekkarisen asunnolle, samaan paikkaan Helsinginkadulla, jossa Saga oli käynyt helmikuussa.

> Tapasimme Pekkarisen itsensä. Paikalla oli myös kaksi naista. Kerroin toiselle naisista, että Anna Valtonen on pidätetty ja että olin lähtenyt Helsingin matkalle Takatalon kehotuksesta". (Saga Lahtinen)

Seuraavana aamuna tuli Pekkariselle 30-vuotias ruskeatukkainen nainen, joka käski seurata itseään, Lähtö oli kiireinen. Hän vei Sagan useampikerroksisen talon alakerrassa olevaan hellahuoneasuntoon, jossa oli n. 40-vuotias vaaleanruskeatukkainen mies. Hän kertoi, että kuriiria Tampereelta on jo kovasti odotettu.

Kun kuulumisia oli vaihdettu, mies tiedusteli, onko Tampereella vielä vapaana joku vanhempi henkilö, johon voidaan saada yhteys. Saga totesi, ettei hänen tiedossaan ole muita kuin Takatalo, johon hänen kauttaan voidaan pitää yhteyttä. Tapaamistilaisuudessa sovittiin, että Helsingistä tulee joku keskuksen edustaja käymään Tampereella ja tulee silloin Saga Lahtisen luokse.[20]

> Matka oli täynnä jännitystä, sillä pelkäsimme, että meitä seurataan, muistelee Marjatta Mäkinen – Helsingissäkin yritimme esiintyä kuin kaksi huvittelunhaluista naista. Kävimme Kappelissa Esplanadilla ja katselimme nähtävyyksiä kuin ainakin turistit.

Itse asiasta, yhteydenotosta siihen henkilöön, joka antoi Tampereelle vietäväksi todellisen uutispommin, SKP:n ohjelmallisen kannanmäärittelyn "Tie ulos sodasta rauhaan ja vapauteen", Marjatta Mäkinen ei tiennyt mitään.

> Se kuului maanalaisen toiminnan sääntöihin. Menimme sovitun yhteyshenkilön luokse, mutta siitä Saga jatkoi matkaansa eteenpäin yksin. Tyydyin siihen, etten tiennyt minne hän meni ja ketä tapasi.

Mutta tältä matkalta mukana tuotu uutispommi on Marjatalla yhä vielä tallella, vaikkei se silloisissa oloissa, uutispimennyksen ja yhdenmukaistetun lehdistön valtakaudella saanutkaan julkisuutta. Lehtinen oli "So-

sialismin Airut", erikoisnumero, julkaisijana Suomen Kommunistinen Puolue.[21]

Julkaisu oli terävä analyysi sotatilanteesta. Siinä korostettiin punaarmeijan sankarillista taistelua ja neuvostokansojen päättäväisyyttä, josta on muodostunut kaikkien vapautta rakastavien kansojen esikuva. "Se on innoittanut Englannin ja Amerikan kansat valtavaan voimain ponnistukseen yhteisen vihollisen murskaamiseksi", kirjoituksessa todettiin.

SKP:n sodanaikaisen toiminnan analyysin kannalta, olkoonpa ohjelman takana kuinka suppea ryhmä tahansa, Sosialismin Airuen erikoisnumero on jäänyt liian vähälle huomiolle. Siihen sisältyy aineksia, jotka virallinen Suomi joutui tunnustamaan lähtökohdikseen vasta kaksi vuotta myöhemmin rauhantunnustelujen alkaessa vuonna 1944. Kesäkuussa 1942 SKP ei tyytynyt enää vain yleisen sodanvastaisen mielialan nostattamiseen, vaan esitteli ohjelman sodasta irrottautumiseksi. Se käsitti mm. seuraavia asioita:

* Sotahallituksen kukistaminen ja rauhanhallituksen muodostaminen.
* Rauhan saavuttaminen solmimalla ystävälliset suhteet koko demokraattisen liittoutuman kanssa.
* Armeijan kotiuttaminen sitä mukaan kun saksalaiset Amerikan, Englannin ja Neuvostoliiton avulla lopullisesti karkotetaan maasta.
* Suojeluskuntien lakkauttaminen.
* Poliittisista syistä ja sotilaskarkuruudesta tuomittujen vankien vapauttaminen.
* Kansan etujen vastaisesti toimineen eduskunnan hajottaminen ja uusien vaalien järjestäminen.

Ohjelmallisessa kannanmäärittelyssä, joka käsitti myös useita sisäpoliittisia vaatimuksia, ei puututtu yksityiskohtaisemmin sodanvastaisen toiminnan muotoihin. Lopussa kuitenkin todetaan, että "fasistinen valtakomento on vielä voimakas" eikä romahda itsestään, siihen tarvitaan tekoja:

> Siksi taisteluun ja toimintaan sodasta ja kärsimyksistä ulos pääsemiseksi on noustava tänään. Sillä toimettomana odottaminen, että toiset

> tekisivät sen minun puolestani, on rikos ja merkitsee kuolemaa tuhansille ja taas tuhansille kansamme jäsenille. Me emme taistele yksin. Mahtavat fasismin vastaiset voimat kautta maailman ovat tukenamme. Siksi rohkeasti eteenpäin lopulliseen voittoon!"

Kuka tai ketkä tämän ohjelmallisen kannanmäärittelyn olivat kirjoittaneet? Nimi, Sosialismin Airut, viittaa Aimo Rikkaan, joka kirjoitti aikaisemmat tämännimiset lehtiset. Mutta hän kieltää olevansa kesäkuussa 1942 ilmestyneen numeron tekijä. Tutkija *Kimmo Rentola* on eri lähteitä vertailtuaan päätynyt siihen, että sen tekijä olisi Yrjö Leino, johon mm. *Olle Leino* on viitannut.[22]

Tampereelta yritettiin vielä elokuussa yhteyttä keskukseen, mutta Saga Lahtisen kolmas matka ei tuottanut tulosta: yhdyshenkilöä ei tavoitettu. Se ei ollut ihmekään, sillä Saga Lahtisen kesäkuun 7. päivänä todennäköisesti tapaama Arnold Salminen oli pidätetty jo heinäkuussa. Hän menehtyi Tampereellakin myöhemmin tunnetuksi tulleen Gunnar Seeven väkivaltaisiin kuulustelumenetelmiin heinäkuun 23. päivänä 1942.

Tästä tapahtumasta ja siihen liittyneestä laajasta pidätyssarjasta ei Tampereella silloin tiedetty mitään.

Valpon painajaismainen toimintavuosi 1942

Päämajan valvontaosasto, Valpon Tampereen osasto ja rikospoliisin tutkintaryhmä, jotka Valpon pääosastolle annetun selostuksen mukaan tekivät töitä yötä päivää selvittääkseen muuntajaräjäytykset, eivät päässeet puusta pitkään. Ja koko ajan tapahtui jotain uutta. Vuosi 1942 oli valtiolliselle poliisille Tampereella todellinen painajainen, vaikka loppuvuodesta sitten jo helpottikin.

Huhtikuun alussa, Ratinan höyryvoima-aseman muuntajan räjäytyksen jälkeen Tammerkosken rannalla sijaitsevan Takon selluloosatehtaan nk. hollanderiin oli heitetty puolen metrin pituinen rautatanko, joka rikkoi n. 100 hollanderin terää. Terien yhteinen paino oli noin 1000 kiloa, joten vahinko oli melkoinen. Tehdas ei ilmoittanut asiaa poliisille, joka kuitenkin siitä tiedon saatuaan piti sitä ilmeisenä sabotaasina. Kuinka paljon tällaisia tekoja tehtiin ei ole tiedossa.

Ensimmäiset sabotaasit rautateitä vastaan tehtiin Tampereella toukokuun 11–12. päivien välisenä yönä. Tampere – Pori radalla Santalahden pysäkin lähellä räjähti panos junan ylittäessä radalle asetetun sähkösytytteisen laitteen. Sama toistui Rukkamäen ylikäytävällä Tampereen-Lempäälän rataosuudella samana yönä.

Vaikka yöt kirkastuivat ja mahdollisuudet yöllisiin iskuihin heikkenivät, vielä juhannuksen aikaan tehtiin yritys Vuoresvuoren sotatarviketehtaaseen johtavan toisen muuntajan räjäyttämiseksi.

Todellisia kauhun hetkiä kokivat sabotaaseja vastaan taistelevat Valpon ja Päämajan valvontaosaston miehet syyskuun 29-30. päivien välisenä yönä. Annetaan Allan Rydmanin kertoa[23]:

* Kun Tampereelta lähtenyt Poriin matkalla ollut tavarajuna oli klo 00.45 päässyt Santalahden pysäkille, tapahtui penkereellä voimakas räjähdys. Veturi rikkoutui ja kahdeksan tavaravaunua jäi räjähdyspaikan toiselle puolelle junan katketessa. Jos räjähdyspanos olisi ollut kyllin tehokas, olisi koko juna suistunut raiteilta ja kaatunut syvään monttuun.
* Kun samana yönä pohjoisesta tuleva tavarajuna klo 01.27 ylitti Vuohenojan ratapenkereen, tapahtui sielläkin voimakas räjähdys sillä seurauksella, että toinen ratakisko katkesi.
* Kello 02.20 kuului voimakas räjähdys Lempäälän tien ja Vuoresvuoren ammus- ja räjähdysainevarikolle johtavan tien risteyksessä olevan muuntajan luota. Sähköhäiriöitä ei kuitenkaan syntynyt.
* Muuntaja-asemia tarkastettaessa havaittiin, että Pispalassa Lielahteen vievän tien risteyksessä olevaan muuntajaan oli heitetty pommi, joka ei kuitenkaan ollut räjähtänyt.
* Klo 8 ilmoitti Rukkamäen ratavartija, että ylikäytävän läheisyydessä on ratakiskon alle asetettu räjähdyspanos, mikä ei kuitenkaan ollut räjähtänyt.
* Samana päivänä löytyi myös Satakunnankadun päässä sijaitsevan suuren muuntajan alta voimakas räjähdyspanos, joka ei myöskään ollut sytytyshäiriön vuoksi räjähtänyt.
* Samana yönä oli myös joukko Tampereelta eri suuntiin johtavia puhelinlinjoja katkaistu.

Nuorisoryhmän ensimmäinen kokeilu sotatarvikejunia vastaan oli keväällä 1942, jolloin pysäytettiin junat Pispalassa ja Rukkamäessä. Pispalassa, Santalahden pysäkin lähellä, räjähdyspanos lennätti useita kiloja painavia ratakiskon kappaleita jopa 135 metrin päähän.

Sodanvastaisten tekojen tekijöitä oli tuona yönä seurannut todellinen epäonni. Edellä lueteltujen kohteiden lisäksi suoritettiin myös joitakin pienempiä tekoja, joten niiden kokonaismäärä kasvoi yhteentoista. Mutta toki jo yrityksetkin saattoivat kauhistuttaa ja lisätä ohranan huolia. Ne osoittivat, että liikkeellä oli ollut iso joukko sodanvastustajia.

Varsinainen shokki näyttää olleen Tampereelta etelään johtavan ratakiskon alta löytynyt räjähdyspanos. ”Arvellaan, että tihutyö on tarkoitettu saksalaisia varten, kun ehkä tiedettiin, että saksalaisen sotilasjunan piti myös kulkea paikan yli”, päättelee Rydman.

Tekijöiden epäonnen sattumanvaraisuutta kuvaa se, että ”panos oli asetettu 1 sm liian syvään, joten kun juna kulki yli, kisko ei päässytkään painumaan niin paljon, että se olisi koskettanut jouseen”.

Tekijöiden käytettävissä oli nimittäin nyt aivan uudentyyppinen ”aparaatti”, jonka tutkimisen voi kuvitella nostattaneen hiukset pystyyn tapahtuman selvittämiseen osallistuneelta ryhmältä. Valpon pääosastolle menneessä selostuksessa kuvataan havaintoa seuraavasti:

> Kiskon ratapölkkyjen väliin oli asetettu 16 x 9 x 8 sm:n kokoinen puulaatikko, jossa oli jousisytytin, minkä piti toimia junan kulkiessa yli ja painaessa jousta alaspäin. Kun laatikko suurella varovaisuudella ja vaivalla onnellisesti oli saatu esiinkaivetuksi, havaittiin, kuten sotilasviranomaiset aavistivatkin, että laatikon alapuolella oli myös samanlainen sytytin.[24]

Kysymyksessä ei ollut ”vieraan vallan agenttien” suunnittelema tuhotyö. Siitä oli osoituksena, että ”laatikon kannessa oli kirjoitus: Finlandia, Sardines. Kalastus Oy Finska Fiskar Ab.” Laatikon sisältä löytyi mm. 10 pötköä dynamiittia sekä patteriin yhdistetyt johdot eri sytytinpisteisiin.

Malli Espajan sisällisodasta

Tampereen kaupungin työmailla säilytetyistä räjähdysainekopeista oli saatu riittävä määrä räjäytystyössä tarvittavia välineitä, myös sähkösytytinlaitteita. Takatalo oli tuonut mukaan nuorten sodanvastaiseen toimintaryhmään lamminpääläisen Kalle Valkaman, joka yhdessä Eino Lammisen kanssa kehitteli räjäytystekniikoita.

Itse asiassa ideat rautatiesabotaaseja varten tulivat tasavaltalaisesta Espanjasta, jossa oli käyty sisällissota laillisen järjestyksen puolesta Francon fasisteja vastaan.

Suomessa ilmestyi 1939 Jarno Pennasen toimittamana suomalaisten vapaaehtoisten osallistumisesta Espanjan sisällissotaan kertova teos ”Suomen pojat Espanjassa”. Olin lukenut sen ja tasavaltalaisten toiminnasta fasistien rintaman takana kertova osuus ”Partisaanit – rohkeat pojat” oli jotenkin jäänyt mieleeni. Kirjassa kerrotaan mm. partisaanien toiminnasta fasistien rautatiekuljetuksia vastaan. Siinä kuvataan hyvin tarkkaan, miten junaräjäytykset suoritettiin.

Täsmälleen kirjan kuvailemalla tavalla tehtiin mm. Santalahden pysäkin luona 12.5.1942 suoritettu räjäytys, jossa olivat mukana Kalle Valkama ja minä sekä samanaikaisesti Rukkamäessä tapahtunut räjäytys, jota johti Eino Lamminen..

Myös tamperelaisia tutkijoita hämmästyttänyt ”Finska Fiskar” -laatikko 29.9.42 etelään johtavalla radalla oli espanjalaista perua. ”Suomen pojat Espanjassa” -kirja kertoo tämän aparaatin kehittelystä:

> Sitten pantiin räjähdysainetta vain toisen kiskon alle laatikkoon ja eräänlainen katkaisija siihen. Junan tullessa kisko painuu sentin, puolitoista, painaa katkaisijaa ja räjähdys tapahtuu. Sitten ruvettiin tekemään sellaisia, että räjähtivät myös etsijöiden käsiin. Kaksoiskatkaisija, kiilattu niin, että se yhdisti kun kosketin painui alas tai kun se nousi ylös. Kun mahdollinen etsijä irrotti katkaisijan, luiskahti kiila pois ja räjähdys tapahtui.[25]

Kerroin kirjasta löytämistäni havainnoista Eino Laaksolle eräällä tapaamisella Ylöjärvellä. Laakso, joka oli osallistunut Espanjan sisällissotaan nimenomaan partisaanina, myönsi kuvauksen pitävän paikkansa. Hän piti espanjalaista mallia toteuttamiskelpoisena myös Suomessa. Sen jälkeen alkoi räjäytyslaatikon suunnittelu Takatalon korsussa yhdessä Kalle Valkaman kanssa.

Vaikka Espanjan sisällissodassa fasisteja vastaan taistelleet partisaanit kehittelivät tästä aparaatista useita muunnoksia, teimme mekin siihen vielä yhden muutoksen.. Eino Lamminen ja Kalle Valkama, jotka olivat meidän eksperttejämme, sijoittivat laatikkoon vielä kolmannen jousikatkaisijan. Se oli varmistin, jonka sokka kiskaistiin pois vasta sitten, kun laatikko oli paikallaan kiskon alla. Tämä turvasi ”paketin” kuljettamisen ”räjähdysvapaasti” vaikka tungokseen asti ahdetussa bussissa ja tietysti sen asentamisen kiskon alle.

Olen kuitenkin valmis myöntämään, että kenties laatikon alle asennettu jousikytkin oli sittenkin liioittelua. Tarkoitus oli, että jos juna ei räjäytäkään panosta, niin laatikkoa poistettaessa sen pohjassa oleva jousi painaa tapin ulos ja kytkee virran, jolloin panos räjähtää. – Oli hyvä, että paketin purkaneet sotilashenkilöt olivat tehtäviensä tasalla ja ihmishen-

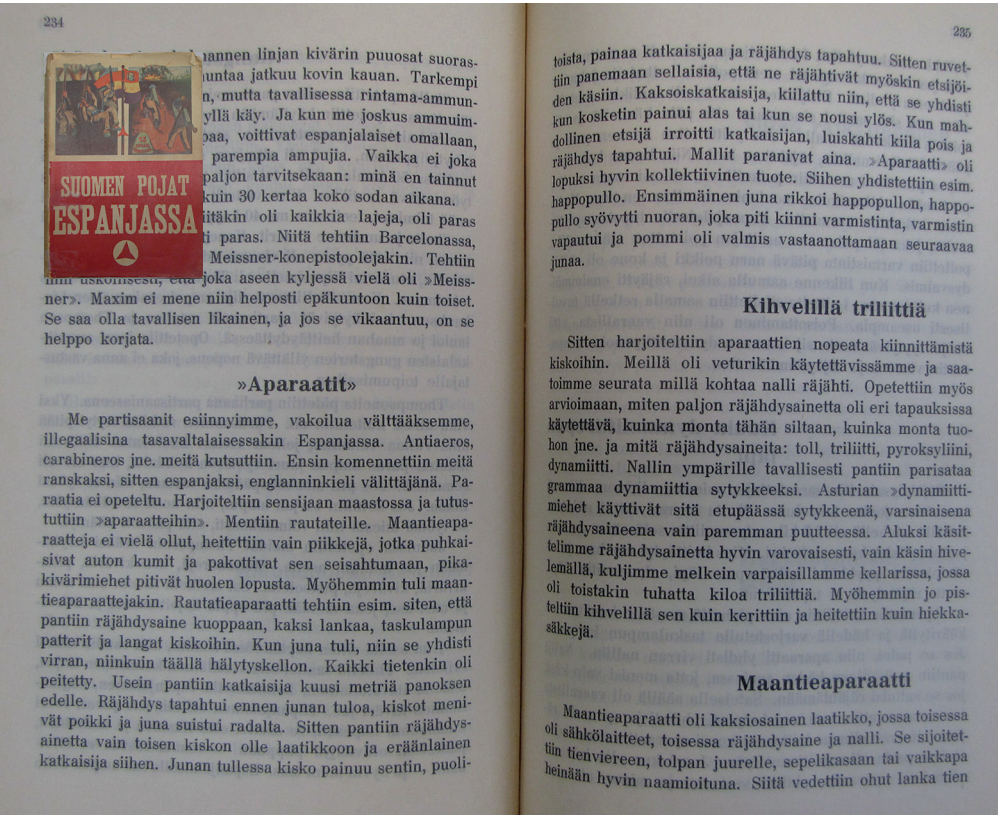

Aukeama teoksen Suomen pojat Espanjassa luvusta Partisaanit – rohkeat pojat. Teoksen kertomus partisaanien toiminnasta ja käyttämästä tekniikasta antoi herätteitä tamperelaisten nuorten teknillisille ratkaisuille. Kirja ilmestyi vuonna 1939 ja sen toimituskuntaan kuuluivat mm. Viljo Kajava, Elvi Sinervo, Arvo Turtiainen, Katri Vala ja Hella Wuolijoki. Toimitussihteerinä toimi Jarno Pennanen. Useat teoksen luvut ovat Espanjassa taistelleen Paavo Pajusen kirjoittamia, johdannon on kirjoittanut Cay Sundström. Partisaaneja koskevan luvun on kirjoittanut nimimerkki Valter. Eino Laakson peitenimi Espanjassa oli Walter From.

kien menetykseltä tässä tapauksessa säästyttiin. Toista olisi kuitenkin ollut saksalaisjunan räjäyttäminen. Yksi senttikin voi ratkaista paljon.

Vaikka tekijöitä seurasi epäonni, eivät tutkijat ottaneet tapahtumia kovinkaan kevyesti. Rydman päättelee, että tälläkin kerralla tekijöinä ovat olleet samat miehet, ts. Pellervo Takatalon johtama porukka, johon on kuulunut ainakin kaksi eri ryhmää. Tampereen valtiollinen poliisi meni epäilyissään vielä pidemmälle:

> Kun aivan varmoista lähteistä jo tiedetään, että Tampereelta oleva tunnettu ja ansioitunut kommunisti Eino Johannes Laakso on viime kesänä desanttina pudotettu johonkin Tampereen läheisyyteen ja kun, osaston tietojen mukaan, Laakso on ... Takatalon entinen erittäin läheinen ystävä, voitaneen pitää aivan varmana, että Laakso ja Takatalo työskentelevät nyt täällä yhdessä. Että Laakso on myös mukana, todistaisi osaston mielestä sekin seikka, että tihutöitä on viime aikoina niin suurella tarmolla, taidolla ja suorastaan pirullisuudella tehty.[26]

Tampereen osasto esitti pääosastolle, että olisi syytä ”laittaa Aamulehteen ja Kansan Lehteen kuvilla varustetut peräänkuulutukset Takatalosta ja Laaksosta ja miksei myös Paavo Mendelinistä, Arvo Lammisesta, Arvo Viitasesta ja Jorma Johteisesta, joiden epäillään myös desantteina tänne saapuneen”. Mainitut desanteiksi epäillyt Laakso, Mendelin, Viitanen, Lamminen ja Johteinen olivat kaikki niitä keskitysleiriläisiä, jotka kuljetettiin Köyliön leiriltä Pärmin pataljoonan ”miinanpolkijoiksi” rintamalle. He siirtyivät syyskuussa 1941 rintaman toiselle puolelle, josta sitten palasivat Mendeliniä lukuun ottamatta takaisin toimiakseen liittoutuneiden sodanpäämäärien hyväksi eri tehtävissä.

On hyvin ymmärrettävää, että valtiollinen poliisi yhdisti Eino Laakson näihin sodanvastaisiin toimintoihin. Laaksolla ei kuitenkaan ollut mitään käytännön yhteyttä niihin, ellei sellaiseksi lueta pientä neuvonpitoa, jonka kävin hänen kanssaan Lamminpään ja Ylöjärven rajamailla siinä vaiheessa kun kehittelimme ”espanjalaista laatikkoa.

Laakso oli saapuessaan desanttina Suomeen kesäkuussa 1942 ottanut yhteyden Takataloon, mutta samalla tehnyt selväksi, että hänen toimeksiantonsa ei salli osallistumista sabotaasitekoihin. Muunlaista yhteistoimintaa Laakson ja Takatalon kesken, lähinnä Eino Laakson tehtävien

tukemiseksi, oli sen sijaan varsin runsaasti. Mutta tätähän valtiollinen poliisi ei voinut tietää.

Myös syyskuun 29. päivän (1942) illan ja yön operaatioon osallistuneitten henkilöitten määrässä valtiollinen poliisi erehtyi suuresti. ”Ainakin kaksi ryhmää” oli kovin alimitoitettu määrä kun ottaa huomioon, miten eri puolilla kaupunkia sodanvastaiset teot suoritettiin. Todellisuus oli kovin eri näköinen.

Naiset junien räjäyttäjinä!

Santalahden pysäkin lähellä tapahtuneeseen junan räjäytyksen toteuttivat Marjatta Mäkinen ja Liisa Lamminen. Pohjoisen radan varrella räjäytyspanoksen olivat asentaneet Saga Lahtinen ja eräs toinen naishenkilö. Muuntoasemalle Vuoreksen tienhaarassa olivat panoksen asettaneet Eino Lamminen ja eräs toinen henkilö. Imatran korkeajännitelinjaan Pyynikillä kohdistuneen teon tekijä oli Sakari Selin. Tampereen – Lempäälän rataosuudella räjähdyspanoksen olivat asettaneet Sirkka Salmi ja Laina Kanerva. Puhelinjohtojen katkaisuissa oli ollut mukana Kalle Valkama ja hänen veljensä. Satakunnankadun päässä sijaitsevaan muuntoasemaan olivat asettaneet räjähdyspanoksen Maire Birgman ja Hillervo Laurila. Pispalan muuntoaseman räjähdyspanoksen oli sijoittanut Sakari Selin. Enqvistin tehtailla oli vieraillut Pellervo Takatalo.

Iso joukko, suurin osa vain harrastelijoita. Itsellään palava savuke, saksalainen Juno, joka oli aikaisemmin toiminut hyvin, oli Satakunnankadulla sammunut sen vuoksi, että siihen oli sytytettäessä tarttunut huulipunaa!

Tuo yö oli varmaan aikamoinen kokemus jokaiselle mukanaolijalle. Pohjoisen radan varrella onnistuneen räjäytyksen aikana tytöt olivat vielä lähellä tapahtumapaikkaa, jolloin Saga Lahtisen kumppani oli säikähtänyt perin juurin ja lähtenyt suin päin juoksemaan paikalta.

Liisa Lamminen muistelee, että he jäivät paluumatkalla jännittämään, räjähtääkö panos vai ei. Sitten kun kuultiin räjähdys, ”se oli hieno tunne”, kun tehtävä oli onnistunut.

Yön tapahtumat oli suunniteltu Pellervo Takatalon korsussa Lamminpäässä ja suunnistin sinne tehtävät suoritettuani Epilän harjua pitkin.

Vaikka yritin varoa, ettei kukaan näkisi, kuulin kuitenkin kutsuvihellyksen Lamminpäässä. Takatalo oli havainnut lähestymiseni ja siinä sitten yhdessä kuuntelimme, miten operaatiomme sujui. Kuulimme myös sireenien ujelluksen poliisien kiitäessä kohteisiin.

Kaikkiaan yli puolet syyskuun suuren operaation tekijöistä oli naisia, voisi kutsua myös tytöiksi – paria varttuneempaa lukuun ottamatta. Kahdeksan naista/tyttöä ja kuusi miestä/poikaa sen yön operaatiossa. Miksi näin?

Miehethän olivat rintamilla tai muualla metsäkaartissa. Sitä paitsi uusi tekninen kehittelymme, ”junanräjäyttäjä” Espanjan partisaanien malliin, oli kehitelty juuri sen vuoksi, että jutun voisi hoitaa kuka vain: kunhan 10 dynamiittipötkön laatikko asennettiin oikein raidekiskon alle, homma hoituisi.

Lähdin Lamminpäästä Takatalon korsusta kolme räjähdysainelaatikkoa ja muita räjähdystarvikkeita punaisen ruotsalaisen Hermes -pyöräni tavaratelineellä. Ajaessani Pispalaan päin vasemmalla puolellani, Lielahden pelloilla, jossa nykyisin on suuri kauppa- ja ostosalueen keskittymä, oli parhaillaan käynnissä perunankorjuu.

Mitä jos olisin raskaine taakkoineni kaatunut? Kyllä se välähti mielessäni. Junanräjäyttäjä -laatikoihin kuuluivat myös nallit. Viime vaiheessa varmistimet takasivat sen, ettei vahinkoja sattunut. Mutta entä jos? Nallit olivat hyvin räjähdysherkkiä, sen me tiesimme. Olin kuitenkin luottavainen.

Tehtäväni oli käydä jokaisen tekijäksi valitun henkilön luona ja opastaa, miten pitää menetellä. Räjäyttäjälaatikoiden osalta se ei ollut aivan yksinkertaista: kaivakaa kiskon alle kuoppa, laatikko sinne, nallit paikalleen, ottakaa varmistimet pois ja peittäkää."

Kun sitten luin naisten kokemuksia myöhemmin Kalevi Seilosen haastatteluista, tekijöitten kesken oli eroja, mutta periaatteessa kaikki oli sujunut hyvin. Jotain hämminkiä oli Liisa Lammisen tiedoissa, mutta muuten homma yhdessä Marjatta Mäkisen kanssa hoitui kuten oli sovittu. He olivat myös etukäteen varmistaneet junien aikataulut, että kyseessä olisi varmasti tavarajuna ettei vain henkilövahinkoja sattuisi, ja käyneet paikan päällä Santalahdessa Porin radalla:

”Ajattelimme, että se täytyy laittaa ehdottomasti kiskon alle. Samoin oli sanottu, että kisko painuu oliko se nyt kaksi senttiä, painonappi painuu alas, sähkövirta yhdistyy ja patteri sytyttää sähkönallin ja räjäyttää panoksen. Me emme uskoneet kumpikaan, että kisko voi painua veturin tullessa niin paljon alaspäin. Kun maakin oli niin kauhean kovaa kaivaa, niin painonappi jäi aivan lähelle kiskoa.”

”Kyllä meitä pelotti, tottahan sen nyt käsittääkin. Marjatta sanoi, että häntä pelottaa, jos se räjähtää meidän käsiimme, mutta ei minulle tullut sellaista mieleenkään. Kaikkein vaarallisen vaihe oli se kun kuparipuikko (nalli, kirj. huomautus) pistettiin paikoilleen.”[27]

Tytöt kiersivät kotiin Tahmelan kautta, mutta kuulivat posauksen, kun panos oli räjähtänyt, vaikka olivatkin jo harjun toisella puolella. Liisa sanoi nukkuneensa hyvin ja Marjatta, jolla oli pitempi matka kotiin, ihaili mielessään laitteen ominaisuuksia, tunsi jopa ”hienoista ylpeyttäkin, että porukan jäsenistä jotkut pystyivät suunnittelemaan ja tekemään sellaisia”.

Naiset junien räjäyttäjinä natsi-Saksan vastaisessa maanalaisessa rintamassa! Olisi siinä aihetta vaikka elokuvaankin.

Valtiollisen poliisin miehet olivat kuitenkin huojentuneita yhdestä asiasta: eteläisellä radalla panos ei ehtinyt räjähtää ennen kuin se huomattiin. Syykin oli selvä: tulossa oli saksalaisjuna ja ohranat epäilivät, että tarkoitus oli räjäyttää juuri se.

- Pitääkö paikkansa? kysyi minulta talvella 2009 historioitsija Sari Näre, yksi Ruma sota -teoksen kirjoittajista, kun keskustelimme asiasta.

- Kyllä.

- Mistä tiesitte että tulossa oli saksalaisjuna?

- Mehän saimme tiedot saksalaisten sotilasjunien liikenteestä, kuten olen kertonut liittoutuneitten tiedustelun, Eino Laakson pyynnöstä. Seuraavaksi olimme suunnitelleet saksalaisjunan suistamisen kiskoilta pohjoisen radalla, mutta sitä emme ehtineet tehdä.

Kuka tämä rautatieliikennettä ja saksalaisia joukkoja seurannut tiedottaja oli? Olen kertonut hänen nimensä vain yhdelle henkilölle: asianomaisen

veljelle sodan jälkeen. Välitin hänen kokoamansa tiedot Eino Laaksolle, mutta hänellekään en kertonut, että hyödynsimme niitä myös itse. Eikä hän kysynyt. Tähän aiheeseen palaan vielä tarkemmin seuraavissa luvuissa. Sitä ennen tositarina legendaarisesta kommunistien monistuskoneesta

Sananvapauden tiellä pieniä esteitä

Monistuskoneen ihmeelliset vaiheet

Varastokirjuri Paavo Klasén oli osallistunut 19-vuotiaana punakaartiin ja sai siitä valtiopetoksen valmistelusta kahden vuoden vankeustuomion. Hän oli ollut jäsenenä Tampereen Weikoissa vuodesta 1924. Sen jälkeen hän toimi vielä Tampereen Kisatovereissa ja Pallo-Veikoissa, tässä myös johtokunnan jäsenenä.

Valkaisija Sulo Lindholm, syntynyt vuonna 1899, oli vanha kommunisti, joka toimi monissa eri tehtävissä maanalaisessa puolueessa, myös piiritoimikunnan jäsenenä. Lindholm ja Klasén olivat työssä Finlaysonilla ja siellä Lindholm oli päätellyt, että Klasén on myötämielinen SKP:n toiminnalle.

Näin syntyi yhteistyösuhde, jonka tuloksena vielä vuoden 1942 aikana pidettiin yllä sananvapautta sensuurin ja yhdenmukaistetun lehdistön Suomessa. Tosin kovin pienellä painosmäärällä ja suuria vaikeuksia voittaen.

Tositarina legendaarisesta kommunistien monistuskoneesta kuvaa hyvin ajankohtaa. Se liittyy myös Pellervo Takatalon pidätysyritykseen tammikuussa 1942 ja Anna Valtosen vangitsemiseen huhtikuussa 1942. Valtosen pidätyksen jälkeen Valpossa harmiteltiin, kun monistuskonetta ei tavoitettukaan: ”Niin kauan kun monistuskone vielä on kommunistien hallussa, voidaan uusia lentolehtisiä odottaa ilmestyväksi.”[28]

Monistuskoneen oli alunperin tehnyt Tampereen sosdem. nuorisoseuralle Väinö Mäkinen, Marjatta Mäkisen veli. Sotien välisenä aikana se oli lainassa SNS:n Tampereen osastolla, jonka sihteerinä toimi Paavo Mendelin.

Lokakuun lopulla 1940 aiemmin monasti mainittu Onni Nordling kehotti Eino Järvistä noutamaan monistuskoneen Paavo Mendeliniltä. Järvinen ryhtyi sitten Eino Laakson kehotuksesta monistamaan Josef Stalinin puhetta NL:n perustuslaista vuodelta 1936, mutta ei ehtinyt saamaan sitä valmiiksi, kun hänen asunnossaan suoritettiin kotietsintä ja kaikki SNS:n materiaali takavarikoitiin.

Kun ohranat olivat nähneet monistuskoneen Järvisen asunnossa, hän päätti hankkiutua siitä eroon. Niinpä Järvinen vei koneen Pellervo Takatalolle vähän ennen joulua 1940. Luovutus tapahtui Tammelan puistokadun ja Kullervonkadun kulmassa.

Toukokuussa 1941 siitä huolehti 1897 syntynyt viilaaja Niilo Helander, tunnettu kommunisti hänkin.

Helander oli jo vuoden 1941 alussa pyytänyt Sulo Lindholmia avukseen koneen sijoittamisessa. Tällöin Lindholm oli kertonut asiasta Paavo Klasénille ja todennut, että koska nykyisin ei enää työväen sanomalehtiä ilmesty, ja suullinenkin tiedonvälitys on vaikeata, pitäisi ryhtyä jotain luettavaa itse valmistamaan.

Sodan sytyttyä monistuskoneen arvo nousi silmissä, mutta puolueella ei ollut kirjoituskonetta. Niinpä Niilo Helander kertoi murheen syksyllä 1941 uudelleen Sulo Lindholmille, joka ryhtyikin puuhaan.

Lindholm löysi Leppäsen osto- ja myyntiliikkeestä Remington -merkkisen matkakirjoituskoneen. Se maksoi 2300 markkaa. Summa saatiin kokoon siten, että Helander, Lindholm ja Klasén kukin antoivat 500 markkaa, ja Helander lupasi hankkia puuttuvat 800 markkaa. Kun tätä ei kuitenkaan kuulunut, Lindholm pani puuttuvan summan itseltään.

Kuten aiemmin on kerrottu, vuoden vaihteen 1941-1942 lentolehtiset monistettiin Takatalon työpaikan, Gulfin huoltamon pannuhuoneessa Linja-autoaseman naapurissa.

Kun Eino Järvinen pidätettiin 16.1.1942, sai Valpo tietää Takatalon osuudesta.[29] Ohrana lähti heti liikkeelle, mutta Takatalon pidätys epäonnistui ja monistuskonekin oli jo ehtinyt siirtyä Gulfin huoltamolta maanalaisessa työssä pitkään toimineen Olavi Stenbergin kotiin Petsamon kaupunginosaan.

Stenbergin asuntokin tuli ”kuumaksi” Takatalon pidätyksen jälkeen, Takatalohan asui Olavi Stenbergin äidin luona. Siksi koneelle piti löytää uusi haltija.

Tammikuussa 1942 Niilo Helander ilmoitti tavattuaan Lindholmin työväentalolla, että monistuskone olisi saatava toiseen paikkaan. Lindholm kertoi, että Klasén voisi viedä sen kesäasunnolleen Tottijärvelle. Miehet sopivat, että keskustellaan asiasta vielä Anna Valtosen kanssa, joka saa päättää mitä tehdään.

Valtosen kanssa sovittiin, että kone viedään Tottijärvelle ja Valtonen toi sen viikon kuluttua Lindholmille Tuomiokirkonkadulle klo 19. Saatuaan pahvilaatikkoon pakatun koneen Lindholm vei sen Klasénin asunnolle Tuomiokirkonkatu 23:een.

Kuin ”yhdeksän miehen saappaat”

Anna Valtonen ja Sulo Lindholm sopivat sitten säännöllisistä viikoittain tapahtuvista tapaamisista työväentalon ulkopuolella määrättyinä aikoina siltä varalta, että monistustehtäviä tulisi. Näin tapahtuikin helmikuun lopulla. Lindholm ja Klasén tuumivat, että työ voitaisiin suorittaa koneen säilytyspaikassa Tottijärvellä. Tässä vaiheessa ongelmaksi muodostui, ettei kumpikaan miehistä ollut aikaisemmin käyttänyt monistuskonetta. Apuun tuli Anna Valtonen, joka lupasi etsiä opastajan.

Viikon kuluttua Anna Valtonen ilmoitti, että monistustyössä tulee opastamaan poliisia piileskelevä Pellervo Takatalo, joka asuu Elsa Rauteen luona Nokialla. Lindholm kävi heti seuraavana päivänä tapaamassa Takataloa ja kertoi, miten Klasénin huvilalle löytää. Samalla matkalla hänellä oli jo mukanaan monistusvaha, jonka teksti käsitteli Mauri Ryömän uhkaavaa tilannetta vankilassa.

Takatalon kanssa sovittiin, että monistaminen tehdään seuraavan viikon perjantaina. Takatalo lupasi tulla Tottijärvelle hiihtäen, Lindholm ja Klasén linja-autolla. He sopivat tapaavansa toisensa Tottijärven kirkolla klo 19-20.

Näin tapahtuikin ja tultaessa Klasénin kesämajalle Takatalo näytti monistuskoneen käyttöä, miten siihen kiinnitetään monistusvaha ja miten painomuste levitetään. Monistuskoneella tehtiin sitten lentolehtisiä noin 500 kappaletta. Lentolehtiset saatiin kaikki yön aikana monistetuiksi, jonka jälkeen Lindholm lähti aamulla takaisin Tampereelle vieden lehtisistä puolet mukanaan.

Maanantai-iltana Lindholm vei lentolehtiset Tuomiokirkonkatu 25:een Anna Valtoselle, joka pani ne pöytäkaappinsa päälle.

Noin parin viikon kuluttua Sulo Lindholm tapasi Anna Valtosen jälleen ennalta sovitulla kohtauspaikalla, jolloin Valtonen ilmoitti uudesta monistustyöstä. Lindholm haki monistusvahan seuraavan viikon alussa Valtoselta kotoa. Lentolehtinen oli osoitettu maaseutuväestölle ja sitä piti monistaa 300 kappaletta. Näin Lindholm ja Klasén matkustivat taas Tottijärvelle viikon lopulla ja ehtivät monistaa niistä yön aikana 250 – 300 kappaletta.

Perjantaina huhtikuun 3. päivänä 1942 Lindholm sai uuden tehtävän. Nyt olivat kuitenkin paperit ja monistusmuste lopussa, jotka Valtonen lupasi itse hankkia. Tämä ”Sotilaille, työvelvollisille ja kutsuntalaisille” osoitettu lentolehtinen monistettiin perjantaina huhtikuun 17. päivänä.

Kun Lindholm meni keskiviikkona huhtikuun 22. päivänä Valtosen asuntoon tiedustelemaan, koska voisi tuoda lentolehtiset, hän sai kuulla, että Anna Valtonen oli pidätetty edellisenä päivänä. Lentolehtiset tulivat kuitenkin myöhemmin levitetyiksi ja valtiolliselle poliisillekin joku löytäjä toimitti niistä mallikappaleet.

Monistuskoneen matkan pää

Monia kokeneen monistuskoneen taival suomalaisen sananvapauden historiassa päättyi Tottijärven pitäjän kirkonkylässä vasta joulukuun 28. päivänä 1942. Valtiollisen poliisin kolmimiehinen joukkue, ylietsivä Frans Valoma, etsivä Lauri Vuori ja etsivä Väinö Knuus löysivät Paavo Klasénin huvilan eteisen lattian alta mm. seuraavat tavarat:

* Matkakirjoituskone Remington Portable
* Monistuskone
* Tuubi monistusmustetta
* Kynsiharja jota käytetty monistusmusteen levittämiseen
* Pensseli jota käytetty musteen levittämiseen
* Kolme pulloa joissa erilaisia koneöljyjä
* Kaksi paria kumikäsineitä
* 18 kpl kumihansikkaista leikattuja kumituppeja

* 6 kpl lasten kumitutteja
* Viisi kiloa monistuspaperia
* 15 kpl käyttämättömiä monistusvahoja
* Pussillinen valkoisia rättejä
* SKP:n julkaiseman Sosialismin Airueen helmi- ja maaliskuun numeroitten käytetyt monistusvahat.
* Suomen kansan vapauden liiton lentolehtisen ”Kuolemanrangaistuksia vastaan” käytetyt monistusvahat.[30]

Sanomattakin on selvää, että tässä sananvapauden puolesta käydyssä taistossa mukana olleet saivat aikanaan tuomion ”valtiopetoksen valmistelusta”. Viilaaja Niilo Helander sai viisi vuotta kuritushuonetta, vaatetustyöläinen Anna Valtonen (vaikka ei tunnustanut mitään) neljä vuotta, Aino Järvinen, joka kirjoitti monistusvahoja, kaksi vuotta, Aino Grönfeld ja Elsa Rautee vuoden ja kuusi kuukautta kumpikin.[31]

Ja valtiollinen poliisi oli vihdoinkin tyytyväinen: vihdoinkin Tampereen alaosastoa hermostuttanut monistuskone oli saatu varmaan talteen. Varmuuden vuoksi sen vaelluksesta tehtiin taannehtiva raportti, jota olen edellä voinut hyödyntää. Se oli kuin Pentti Haanpään tarina yhdeksän miehen saappaista. Monessa kone oli ehtinyt olla mukana. Jännittävimmät elämyksensä tämä omatekoinen masiina koki kuitenkin sodan aikana.

Yllättävintä tässä prosessissa oli, että Niilo Helander sai tuomion, vaikka hän itse aikanaan, sodan jälkeen, tunnusti SKP:lle toimineensa valtiollisen poliisin asiamiehenä. Hän oli n:o 15, joka esiintyi aiemmin useasti mm. Työväen Kesäkodilta ohranalle saapuneiden viestien tunnuksena. Ehkä ohrana katsoi, ettei Helander ollut kertonut harrastuksistaan sananvapauden parissa riittävän ajoissa.

Tämä viittaisi siihen, että Helander oli värvätty asiamieheksi vasten tahtoaan joillakin painostustoimilla.

Sodanvastaiset mielialat rehottivat

Mitä tamperelaiset ajattelivat sodasta? Mitä tamperelaiskodeissa ja työpaikoilla pohdittiin Suomen osuudesta suuressa maailmanpalossa? Oliko kommunistien rauhan propagandalle olemassa otollista maaperää?

Kaikkihan näytti pintapuolisesti kovin siloiselta: Natsien sotakone mennä jyristeli Venäjän aroilla ja aiheutti hirvittäviä tuhoja ”savijaloilla” seisovan jättiläisen armeijalle, kaupungeille ja teollisuudelle. Myös Suomen rintamilta lehdet pursuivat vain voittotietoja. Sananvapauden miekkaa uljaasti kantanut Suomen lehdistö ja muu julkinen sana pursui voitonuskoa.

Suomen kotirintaman ja osin myös sotilaiden mielialoja seurattiin tarkkaan monien eri järjestelyjen avulla. Valtiollisen poliisin Tampereen osastolle kuten muillekin alaosastoille oli annettu tehtäväksi kuukausittain koota mielialatietoja alueeltaan. Katsaus näihin kuukausiraportteihin paljastaa yllättäviä näkymiä sotahysteriaa ylläpitävien tiedotusvälineitten kulissien takaa – jo voittoisan alkuvaiheen aikana joulukuusta 1941 syyskuuhun 1942.[33]

Joulukuu 1941

”On saatu kuulla, että nykyään olisi maassamme toiminnassa jokin itseään ”Vapaan Suomen radioksi” kutsuva lähetysasema, jonka aaltopituus olisi 49,5 m ja lähetysaika klo 21.05. Lähetys tapahtuu kuutena iltana viikossa. Ohjelmana on propaganda rauhan puolesta ja tapahtuu esitys maltillisessa ja asiallisessa muodossa. Arvellaan, että lähetin olisi liikkuva ja että se toimisi vuoroin Helsingissä ja vuoroin Tampereella.”

”Viime aikoina on kulkenut huhuja, että määrätyt ikäluokat tultaisiin vapauttamaan sotapalveluksesta. Joululomalla käyneet sotilaat ovat kertoneet, että ne, joita vapauttaminen koskisi, ovat jo laskeneet päiviä, milloin pääsisivät lähtemään kotiin, mutta sitten kuitenkin kun olisi pitänyt päästä, ei lähdöstä ollutkaan tullut mitään. Tästä on syntynyt paljon katkeruutta ja murinaa... Muutenkaan ei näytä asiat enää taistelevassa armeijassamme olevan niin kuin ne pitäisi olla. Tyytymät-

tömyyttä ja ennen kaikkea sotaväsymystä on, kuten on kuultu, aika runsaasti."

Tamperelaisessa teollisuudessakaan ei mennyt kovin hyvin. Kutoma- ja kumiteollisuudessa on raaka-aineiden puutteessa tehty 3-päiväisiä työviikkoja, "mikä ottaen huomioon muutenkin huonot palkat, alkaa panna tuhansien ihmisten toimeentulon kyseenalaiseksi".

"Toistaiseksi ei mitään levottomuuksia ole ollut edes tekeillä, mutta niiden puhkeamista tuskin voitaneen ennen pitkää välttää."

Tammikuu 1942

"Viimeisin Tampereella kiertävä huhu kertoo, että sotamarsalkka Mannerheim olisi Saksassa rauhanneuvotteluissa päätarkoituksena saada miehet kotiin rintamalta."
"Sodan pikaista loppumista tietysti edelleenkin kaikkialla toivotaan, mutta tuntuisi kuitenkin, että tästä toivosta on nyt synkkyyden leima kadonnut. Eletään jo kevään odotuksessa ja kaikki käsittävät, että keväällä ratkaisutaistelut alkavat ja silloin on sodan loppumisestakin konkreettisempaa toivoa."

Helmikuu 1942

"Sen jälkeen kun Japanin rynnäkkö alkoi ja varsinkin sen aikana, kun on nähty, etteivät liittoutuneitten armeijat japanilaisille mitään todellista vastarintaa pysty järjestämään, on kommunistienkin mielet alkaneet laskea... Samanaikaisesti on horjunut usko Englannin radiotietoihin, sillä Englantia on opittu pitämään voimakkaana sotilasvaltiona ja nyt kuitenkin on osoittautunut, ettei se kykene vastustamaan Saksaa paremmin kuin Japaniakaan, vaan menee auttamattomasti perikatoaan kohti."
"Vasemmistolaisten keskuudessa ja osaksi sosdemienkin on viime aikoina pohdittu tilannetta, joka maassamme syntyy, jos Saksa voittaa

sodan. Arvellaan, että silloin Suomessakin otetaan käytäntöön täydellinen diktatuuri ja hävitetään kaikki työväen omat järjestöt jopa ammatillisia järjestöjä myöten." "Lomilla käyneet sotilaamme ovat täällä kertoneet Pärmin osaston edesottamuksista ja siitä, että turvasäilöläisiä pääsee pakenemaan ryssän puolelle. Tästä tiedosta kommunistimme ovat olleet hyvin iloisia ja ylpeillen röyhistelleet, että 'todellista kommunistihenkistä miestä ei missään olosuhteissa eikä millään voimalla saada tappelemaan Neuvostoliittoa vastaan'."

Maaliskuu 1942

"Kotirintaman mielialassa on viime valvonta-aikana tapahtunut huomattava lasku. Siihen lienee osaltaan vaikuttanut sekin, että sotamme ei viime aikoina ole kehittynyt mihinkään päin, so. rintamamme on jo pitkän aikaa seisonut paikoillaan."

"Mutta suurimpana tekijänä mielten masennukseen kuitenkin on ollut edelleen kiristyvä ja huolestuttavasti laskeva elintarviketilanteemme. Ei ole ihme, että jo aletaan epäillä, että luvatuissa Saksasta tulevien elintarvikkeiden lähetyksissä ei loppujen lopuksi olekaan mitään perää, vaan että niistä on radioissa ja sanomalehdissä puhuttu vain propagoimistarkoituksessa."

"Ihmiset ovat hädässään jo ryhtyneet tiedustelemaan perunansaantia sanomalehtien välityksellä. Lainattakoon tähän pari pientä, hiljattain lehdissä ollutta ilmoitusta: 'Vahvaa tupakkaa sille, joka toimittaisi edes vähän perunoita' ja 'Tupakkaa vaihdetaan perunoihin'. Kun tiedetään, miten piukalla tupakansaanti nykyään on, ymmärtää, miten suuri hätä on kun tupakastakin ollaan jo halukkaita luopumaan, kunhan vain saataisiin sillä edes perunoita vaihdetuksi."

Huhtikuu 1942

"Kotirintaman mielialoissa ei viime katsauksen jälkeen ole ollut mitään erikoisempaa muutosta havaittavissa, ei parempaan eikä huonompaan

suuntaan. Otaksutaan nim., että elintarviketilanteen huonontuminen on jo saavuttanut huippunsa, joten ei olla enää menossa ainakaan huonompaan päin."

Toukokuu 1942

"Kuluneena valvontakautena on kaikkinainen kommunistinen toiminta osaston piirissä ollut aivan kuolleessa pisteessä. Hiljaisuuteen sillä rintamalla on osaksi ollut vaikuttamassa sekin, että osa tarmokkaimpia kommunistisen työn tekijöitä on joutunut lukkojen taakse. Varsinkin ompelija Anna Valtosen katoaminen kotirintamalta on tehnyt pahaa jälkeä. Häntä pidettiin heikkona teoreetikkona, mutta sen sijaan ensiarvoisena kenttätyöntekijänä."

"Muutenkin tilanne viime aikoina on näyttänyt tuntuvasti kirkastuneen... Mielialan piristymiseen on ollut vaikuttamassa hyvät uutiset Saksan ja omilta rintamiltamme. Päähuomio tietenkin kiinnitetään tapahtumiin Saksan itärintamalla... Vaikkakin edelleen on jossain määrin havaittavissa sotaväsymystä ja rauhaa hartaasti toivotaan, ei ainakaan mitään herpaantumis- tai tinkimismielialaa ole havaittavissa; sellaisiakin oli nimittäin talvella. Nyt sen sijaan... ollaan valmiit hampaat irvissä tappelemaan vaikka tuomiopäivään saakka, pääasia vain on, että ryssä saadaan nujerretuksi niin perusteellisesti, ettei se siitä enää koskaan pysty nousemaan."

Kesäkuu 1942

"Mielialoissa on kuluneen kesäkuun aikana ollut havaittavissa osittaista laskua. Tämän on aiheuttanut se, että nk. Saksan keväthyökkäystä ei tullutkaan, vaikka siitä kuukausimääriä oli etukäteen puhuttu ja sillä mieliä lohdutettu... Tämä pessimismi pohjautuu pelkoon, että kun hyökkäyksen alkamisesta ei vieläkään näy mitään merkkejä ja syksy ja talvi taas aikoinaan tulevat, meidänkin sotamme loppuminen siirtyy epämääräiseen tulevaisuuteen, so. pelkoon, että poikamme saavat valmistautua viettämään jo kolmannen talven rintamalla. Mitä ei katsota paremmin sotilaittemme kuin kotirintamankaan enää kestävän."

Arvostelua on saanut osakseen myös työvelvollisuuslain soveltaminen, kun ammattimiehiä viedään työleireille, mutta joutilaat maleksivat päiväkausia kaduilla:

> ”Tampereella on mm. eräitä juutalaisia, joissa ei mitään ruumiinvikaa pitäisi olla, mutta sen sijaan heillä on sitäkin enemmän lääkärintodistuksia vain jotta heihin ei päästäisi käsiksi. Tunnettuahan on, että kaikkinainen ruumiillinen työ on juutalaisille kauhistus. Korjaus ei liene mahdoton aikaansaada.”

Heinäkuu 1942

> ”Saksan suuren hyökkäyksen alkamisen ja sen nopean etenemisen ansiosta oli havaittavissa mielialoissa erittäin nopeata ja toivehikasta nousua. Arveltiin, että kun asiat tätä menoa vain saavat jatkua, tulee tilanne Venäjällä nopeasti ratkaisuvaiheeseen ja meidänkin sotamme jo kuluvan kesän aikana loppuu. Kun ilmoitetuista suurista voitoista huolimatta eteneminen ei kuitenkaan näyttänyt lopultakaan olevan kyllin nopeata eikä ratkaiseviin tuloksiin vievää, alkoi usko oman sotamme loppumisesta taas horjua ja pessimistisempi mieliala saada uutta jalansijaa.”

Sotaväsymyksen ohella mielialoja ovat olleet heikentämässä elintarviketilanne ja halkojen saanti. Kun vain osa talven halkomäärästä on hakattuna, huoli siitä, ”miten talven aikana asunnot saadaan lämpimiksi, on lisäksi ollut synkentämässä tilannetta elintarvikealalla”.

> ”On suunniteltu sellaistakin, että eräät työläisasunnot jätettäisiin vallan kylmille ja työläiset sijoitettaisiin asumaan tehdasaleihin, joita joka tapauksessa on pakko pitää lämpöisinä. Mitä surkeutta tällaisesta järjestystä taas johtuisi on sanomattakin selvää.”

Elokuu 1942

”Saksan hyökkäyksen hidas eteneminen on saanut ihmiset aavistelemaan, että ryssästä ei tule selvää tänäkään syksynä ja että Saksan armeijat tulevat viettämään vielä toisenkin talven Venäjän aavikoilla. Vaikka tämä valittaen todetaankin, näytään tähänkin tilanteeseen suhtauduttavan kutakuinkin rauhallisesti. Siihen vaikuttaa ennen kaikkea varmuus, että Saksa kuitenkin ennen pitkää sodan tulee voittamaan ja että siis Suomellekin lopulta tulee palkka ja korvaus siitä, mitä sen on ollut pakko sodan takia uhrata.”

”Täkäläisissä kommunistipiireissä huhuillaan, että Jorma Johteinen -niminen tamperelainen kommunisti, jonka osasto aikoinaan passitti turvasäilöön ja sittemmin eräitten toisten kommunistien kanssa pääsi ns. Pärmin pataljoonasta karkaamaan ryssien puolelle, olisi desanttina pudotettu johonkin Tampereen läheisyyteen... Itse asiassahan se ei mikään mahdottomuus ole, kun kerta, kuten pääosaston kiertokirjeessä 14.8.1942 mainitaan, toinenkin tunnetuimpia tamperelaisia kommunisteja nimeltä Eino Johannes Laakso tiedetään näille maille pudotetun.”

Syyskuu 1942

”Ei voida kieltää, että mielialoissa on ollut havaittavissa selvä laskusuunta. Siihen vaikuttaa pääasiassa toivottomalta näyttävä sodan kulku. Kun Saksan kehutut sotajoukot eivät kykene valtaamaan edes Stalingradia, vaikka on sitä yrittänyt jo puolitoista kuukautta, on luottamus niihin heikentynyt ja samalla hiljalleen herännyt pelko, että kuinkahan tässä lopulta oikein tulee käymään. Melkein apaattisuudella suhtaudutaan taas uuden sotatalven vastaanottoon.”

”Tällaisissa oloissa ulkomainen ja varsinkin ryssän propaganda kommunistiemme harjoittamasta nyt puhumattakaan voi talven mittaan tuottaa arvaamattomia yllätyksiä.”

”Kun edes nk. Pietarin motti saataisiin puhdistetuksi, jolloin rintamamme lyhenisi tuntuvasti ja suuri joukko miehiä pääsisi kotiaskareisiin, olisi sillä valtava vaikutus kotirintaman eheänä ja murtumattoma-

na pitämiseksi. Mutta että tuota mottia ei edes yritetäkään puhkaista sekä että muutenkin miehemme rintamilla vain 'syövät ja makaavat', on yksi pahimpia mielialojen myrkyttäjiä."

Hyvin erilaista tekstiä nämä mielialoja heijastelevat selostukset ovat kuin kirjoitukset sen aikaisissa sanomalehdissä.

Kun valtiollisen poliisin Tampereen osaston tilannetiedotukset mielialoista väestön keskuudessa ovat jo sodan alkuvaiheessa olleet näin tummansävyisiä, mitä ne olivatkaan sodan loppuvaiheessa. Joka tapauksessa ne osoittavat, että niin vähäistä kuin kommunistien sodanvastainen kirjallinen esiintyminen Tampereella olikin, sitä ei ainakaan pitäisi aliarvioida: jos valtiollisen poliisin arveluihin voi luottaa, sille oli yllin kyllin maaperää keinotekoisesti ylläpidetyn sotapropagandan vastapainoksi. Näyttäisi myös siltä, että vasemmistolaiset pitivät puolensa kotirintaman päivänkohtaisissa kiistossa, kun olosuhteetkin houkuttelivat luonnostaan suurta osaa väestöstä – poliittisista näkökannoista riippumatta - sodanvastaisille kannanotoille.

Humanitaarinen toiminta Valpon kiusana

Sota-aikaa väritti Tampereellakin venäläisten sotavankien läsnäolo niin eräillä työpaikoilla kuin kaupungin kaduillakin. Vankileiri sijaitsi nykyisen stadionin paikalla, jossa soramonttuihin oli koottu parakkikylä. Sieltä vankeja kuljetettiin tarkasti vartioituina erilaisiin työkohteisiin. Sotavankien olot eivät Tampereella poikenneet yleisestä tasosta. Nälkä ja taudit verottivat ja erityisen vaikea oli jatkosodan ensimmäinen vuosi, jolloin kuolleisuus sotavankien keskuudessa nousi 76,1 %:een. Ensimmäisen sotavuoden aikana kuoli Suomessa 14 232 vankia, joita silloin oli kaikkiaan noin 18 700.[33]

Nälkiintymisen olivat Tampereella havainneet monet vasemmistolaiset naiset, jotka yrittivät pienillä ruokapaketeilla auttaa vankeja. Eräästä tällaisesta humanitaarista työtä tehneestä kommunistista, "joka ei itse halunnut niistä kertoa", kirjoittaa Anna Valtonen muistelmissaan.[34]

Kun vankeja kuljetettiin kreikkalais-katoliseen kirkkoon joka toinen sunnuntai, nähtiin kirkossa usein naisia, jotka jakoivat pieniä ruokapa-

ketteja vangeille. Eräs näistä naisista oli Fanny Ylänne, joka eräässä toisessa yhteydessä tuli myöhemmin pidätetyksi.

> Fanny Ylänne innostui asiaan ja jatkoi työtään pyytäen joskus tovereitaankin mukaan kirkkoon, jotta paketteja saataisiin useammalle samalla kirkkoreissulla. Ruoka oli tiukalla, mutta Fanny Ylänne kävi kaupoissakin kysymässä, jos löytyisi ylijäämää, jota voisi viedä vangeille.[35]

Tähän toimintaan, jota harrastettiin eri puolilla kaupunkia, kiinnitti myös valtiollinen poliisi katseensa eikä pitänyt siitä lainkaan. Helmikuun katsauksessaan 1942 Tampereen Valpo kertoo useita esimerkkejä sotavankien auttamisesta. ”Helläsydämiset naiset” ja muut auttajat joutuivat siinä arvostelun kohteeksi. Eräästä liian lepsusti ja ystävällisesti vankeihin suhtautuneesta alikersantista Valpo ilmoitti poliisille, joka suoritti kuulustelun. Pöytäkirja lähetettiin Pirkka-Hämeen suojeluskuntapiirin päällikölle majuri Korpelalle ”mahdollisia toimenpiteitä varten”.

Myös eräät Voiman myyjättäret Lapintie 26:ssa olivat tarjonneet ohikulkeneille vangeille leipää ja savukkeita. Eräät samassa talossa asuvat henkilöt olivat tehneet asiasta ilmoituksen sekä suojeluskuntaan että Voiman konttoriin.

Useiden tämänkaltaisten tapausten innoittamana Tampereen Valpo teki pääosastolle Helsinkiin esityksen, että pyrittäisiin ”aikaansaamaan asetus, millä rangaistaisiin jokaista, joka ryssänvankeja avustaa tai heidän kanssaan yrittää veljeillä”. Tampereen osasto toisti esityksensä vielä huhtikuussa 1942:

> Tähän valitettavaan seikkaan, nim. sotavankien muonittamiseen ym. avustamiseen olisi kyllä välttämättä koetettava saada muutos aikaan siten, että sellainen teko olisi laissa rangaistavaksi julistettu; sitä se ei nim. nykyään ole.

Merkillepantavaa on, että tilannetiedotuksen vastaanottaja Valtiollisen poliisin pääosastolla oli tähän kohtaan kirjoittanut puumerkkinsä: ”mutta on edelleen puuhassa”. Ilmeisesti ehdotukset oli otettu vakavasti Valpon päämajassa.[36]

Viitteet

1 Gunnar Seeven tutkintaraportti 29.11.1942, EK-Valpo XXIX.

2 Luku perustuu 1) omiin muistikuviini ja itse 1990-luvulla tekemiini vastarintaryhmän jäsenten haastatteluihin, 3) Kalevi Seilosen 1970-luvun alussa tekemiin haastatteluihin, joita säilytetään Kansan Arkistossa, ja joista osa on julkaistu kirjassa Kalevi Seilonen, Vastarintaryhmä, Tammi 1974 ja 4) EK-Valpon etsivien muistioon Onni Nordlingin kertomuksesta, VP/KD. N 110/685-43. päiväys 22.7.43. salainen, otsikko ilmoitus n:o 77. Suorat sitaatit ovat itse tekemistäni haastatteluista tai Onni Nordlingin kertomuksesta, ellei toisin mainita.

3 Tampereella suoritettuja sabotaasitekoja 1941-1942. Ilmoitus 77. EK-Valpo XXIX.

4 VP/KD. N 110/685-43. päiväys 22.7.43. salainen, otsikko ilmoitus n:o 77. EK-Valpo XXIX.

5 Tampereella suoritettuja sabotaasitekoja 1941-1942. Ilmoitus 77. EK-Valpo XXIX.

6 Niilo Salon tutkintapöytäkirjan johdanto, EK-Valpo XXIX.

7 Luettelo Valpon Tampereen piirissä 1941-1942 levitetyistä lentolehtisistä. EK-Valpo 1/5 tiedotus.

8 Sama

9 Sama

10 Sama

11 Valpon Tampereen alaosaston tilannekatsaus 1/42. EK-Valpo XXIX.

12 Sama

13 Valpon Tampereen alaosaston tilannekatsaus 4/42.

14 Sama

15 Kalevi Seilonen, Vastarintaryhmä, sivut 61-62.

16 Sama, sivu 62.

17 Anna Valtosen kuulustelupöytäkirja, Saga Lahtisen osuus. EK-Valpo henkilömappi 4145.

18 Sama.

19 Valpon Tampereen alaosaston tilannekatsaus 4/42.

20 EK-Valpo hmp A 4229.

21 Sosialismin Airut, erikoisnumero 1942. Kansan Arkisto.

22 Kimmo Rentolan esitelmä 1992. SKP:n historiatoimikunnan seminaari. Kansan Arkisto.

23 Valpon Tampereen alaosaston tilannekatsaus 9/42.

24 Sama

25 Suomen pojat Espanjassa, sivut 234-235, 1.painos 1939. Toimituskunta: Viljo Kajava, Elvi Sinervo, Paavo Pajunen, Cay Sundström, Taimi Torvinen, Arvo Turtiainen, Katri Vala, Hella Wuolijoki, toimittajana Jarno Pennanen.

26 Valpon Tampereen alaosaston tilannekatsaus 9/42.

27 Kalevi Seilonen, Vastarintaryhmä, s. 102-103

28 Katso viite 19.

29 Eino Järvisen kuulustelupöytäkirja. EK-Valpo.

30 Paavo Klasénin ja Sulo Lindholmin kuulustelupöytäkirjat. EK-Valpo.

31 Turun hovioikeuden pöytäkirja 9.9.1942.

32 Tampereen os. tilannekatsaus 12/41– 9/42.

33 Eino Pietola, Sotavangit Suomessa 1941-1944, Gummerus 1987, sivut 100-101.

34 Anna Valtosen muistelmat. Kansan Arkisto

35 Sama.

36) Valpon Tampereen osaston tilannekatsaus 4/1942. Valtionarkisto.

Puna-armeijan kaukotiedustelu Tampereelle

Espanjan luutnantti, vaitelias hämäläinen

Eino Johannes Laakso, synt. 30.10.1907, oli liittynyt nahka- ja kumityöväen ammattiosaston jäseneksi jo 1.2.1924. EK-Valpo pani muistiin hänen liittymisensä työväen opintoyhdistyksen jäseneksi 17.9.1929.

Ensimmäisiä tiedustelutietoja Eino Laakson liittymisestä kommunistien toimintaan esiintyy etsivän keskuspoliisin asiamiehen raportissa 7.1.1932, jossa kerrotaan Eino Laakson olleen mukana Suomen kommunistisen nuorisoliiton aluesolun n:o 2:n kokouksessa.[1]

Sen jälkeen EK:n Tampereen alosasto oli huolestuneena pannut merkille, miten pula-ajan työttömien hyväksi toiminut huoltotoimikunta oli kommunistien miehittämä. Vaikka kysymys oli kunnallisesta toimikunnasta, kaikki sen jäsenet olivat kommunisteja, ohranan tiedottaja huokaa, eikä suotta. Toimikuntaan kuuluivat Eino Laakso, Sulo Lindholm, Martti Vilenius, Eino ja Jorma Johteinen, Paavo Niiniviita (SKP:n piirikomitean jäsen) ja Bernhard Lindell.

Eino Laakso kunnostautui Tampereella, ohranan kirjaamien tietojen mukaan nimenomaan monissa käytännön tehtävissä. Hän oli Punaisen Avun, vankien hyväksi toimineen järjestön toiminnanjohtaja vuodesta 1934, kunnes katosi Tampereelta seuraavana vuonna.

Eino Laakso ilmaantui ohranan kirjoihin seuraavan kerran vasta 7.2.1939, jolloin hän palasi Baltic-laivalla Espanjan sisällissodasta tasavaltaa puolustaneen joukon mukana Suomeen ja Helsinkiin. Jo seuraava-

na päivänä hänet pidätettiin osallistumisestaan Espanjan sisällissotaan ja kuljetettiin ”valtiopetoksen valmistelusta epäiltynä” Tampereelle valtiollisen poliisin kuulusteluihin. Voi kysyä miten Espanjan laillisen tasavallan puolustaminen liittyi valtiopetoksen valmisteluihin Suomessa? Kuulustelut kestivät yli kaksi viikkoa. Niissä ilmeni, että Eino Laakso oli saapunut Espanjaan 7.4.1937 puolustaakseen laillista tasavaltaa.

* Hän liittyi Katalonian tasavaltalaisten kansainväliseen prikaatiin, ja pääsi sen upseerikouluun jo 9.4.37. Kurssi päättyi 5.6.1937 jolloin hänet ylennettiin luutnantiksi.
* Laakso palveli 10.6.1937 lukien rintamajoukoissa, kunnes siirtyi 30.1.1939 Ranskaan ja sieltä Suomeen. Tiedot tästä ajasta ovat vähäiset, mutta voi kuvitella, että lähes kahden vuoden sota-ajassa olisi aineksia jännittävään romaaniin.
* Valtiollinen poliisi epäili, että Laakso olisi ollut vv. 1935 - 1937 koulutuksessa Neuvostoliitossa, mutta kuulusteluissa Laakso pitäytyi kertomukseen, jonka mukaan hän oli nämä vuodet maatöissä Ruotsissa.

Valtiollisen poliisin oli vaikea löytää tästä luettelosta valtiopetokseen viittaavia valmisteluja Suomessa, joten pöytäkirjan päätteeksi merkittiin Laakson varsinaiset synnit:

* Jäsenenä sosialistisen työväen puolueen Tampereen os. n:o 13:ssa, joka lakkautettiin 31.1.1931.
* Jäsenenä työväen opintoyhdistyksessä, joka lakkautettiin 24.4.1930.
* Jäsenenä Tampereen nahka- ja kumityöväen ammattiosastossa n:o 16, joka lakkautettiin 17.8.1931.
* Jäsenenä v- ja u-seura Tampereen Weikoissa, joka lakkautettiin 28.8.1931.
* Jäsenenä Tampereen Pontevassa, joka lakkautettiin 21.7.1931.

Erittäin raskauttavana pidettiin sitä, että Laakso oli toiminut Tammisaaren pakkotyölaitoksessa vankien nälkälakon aikana kuolleen tamperelaisen poliittisen vangin Pauli Tuomirannan (kuoli 5.2.1933) hautajaisten järjestäjänä.[2]

Sodan aikaan Tampereen etsityimmäksi mieheksi nousseen Eino Laakson ura oli monipuolinen. Hän lähti Neuvostoliittoon 1930-luvun puolivälissä ja sieltä Espanjaan, jossa kunnostautui partisaaniluutnanttina sisällissodan tasavaltalaisarmeijassa. Hän oli myös urheilumies, pelasi jalkapalloa TKT:ssa, takarivissä toinen vasemmalta.

Kuulustelut valuivat hiekkaan. Ne eivät antaneet mahdollisuuksia pitäviin syytetoimiin, vaikka Suomen lait olivatkin hyvin herkkiä kommunistien ”valtiopetoksillisille” toimille. Mutta valtiollinen poliisi ei hellittänyt. Laaksoa seurattiin tarkkaan.

Hän herätti henkiin urheiluseura Tampereen Visan keväällä 1939 ja valittiin vuoden 1940 vuosikokouksessa seuran puheenjohtajaksi, toimi palloilujaostossa ja jalkapallojoukkueen johtajana. Raportin mukaan Tampereen Työväentalon konserttisalissa pidettiin 22.11.1940 Visan 40-vuotisjuhla, jonka pääsieluna oli Eino Laakso. Juhlan avulla vasemmistolaiset saivat julki omia äänenpainojaan silloisessa urheilupolitiikassa, jossa tuntui jo lähestyvän uuden sodan maku.[3]

EK-Valpo epäili Laaksoa monesta asiasta, mutta ei kuitenkaan tiennyt, että hän oli viimeinen sodanedellisen ajan puolueen piirivastaava. ”Turvasäilöön” hänet vietiin heinäkuussa 1941.

Eino Laakson paluu

"Eino Laakso on palannut desanttina Tampereelle", kertoi Pellervo Takatalo minulle eräänä päivänä kesäkuun lopulla 1942. En tuntenut henkilökohtaisesti Laaksoa, mutta Takatalon selostuksesta päätellen hän arvosti Laakson hyvin korkealle järjestötyössä saatujen kokemusten perusteella. Takatalo kertoi, että Laakso oli pudotettu toverinsa kanssa jonnekin Kuruun ja he olivat tulleet sieltä metsiä myöten Tampereen seudulle. Kysymys kuului: tunsinko ketään, joka voisi majoittaa Laakson turvallisesti. [4]

Takatalo oli viettänyt kuukauden ”kaartilaisen kesälomaa” Tottijärvellä, Kurussa, Parkanossa ja Aitolahdella ja palannut sitten kesäkuussa Ylöjärvelle. Ja siellä Laakso oli saanut yhteyden häneen.

Keskustelin Laakson majoittamisesta äitini kanssa, jonka tuttavapiiri vasemmistolaisen väen keskuudessa oli aika laaja, vaikka hän ei ollutkaan koskaan kuulunut järjestöihin. Äitini arveli, että Talolan Aune, perhetuttavamme, joka asui pienen pienessä omakotitalossa Raholassa, saattaisi tulla kysymykseen. Niinpä hän kävi kysymässä Aunelta asiaa. Vastaus oli myönteinen.

Käsitykseni on, että tämä turvapaikka osaltaan vaikutti siihen, että Eino Laakso säilyi koko sodan ajan vapaana, vaikka ajojahti ajoittain oli todella kovaa. Aune Talola, vaikka oli ollut kommunistien salaisessa toiminnassa mukana, ei ollut kuulunut siihen väkeen, jota valtiollinen poliisi aktiivisesti seurasi. Siksi turvapaikan valinta oli – osin sattuman tuloksena – erittäin onnistunut.

Takatalo kertoi myös heti alkajaisiksi, että Laakso on tullut Tampereelle tiedustelutehtävissä eikä hän tule puuttumaan tamperelaisten kommunistien sodanvastaisiin toimintoihin.

Aika pian tulin kuitenkin vedetyksi mukaan Eino Laakson tukijoukkoihin ja samalla tiedusteluun. Se ei tuottanut ongelmia, sillä samasta asiasta, toiminnasta fasismia vastaan liittoutuneitten yhteisessä rintamassa, oli tässäkin kysymys.

Eino Laakson ja hänen radistinsa eräs turvapaikka sijaitsi Raholassa pienessä mökissä (ylempi kuva). Mökki on yhä pystyssä. Sitä emännöi Aune Talola (alempi kuva), joka sodan jälkeen avioitui Eino Laakson kanssa. Kuvassa myös perheen nuorin jäsen Eila.

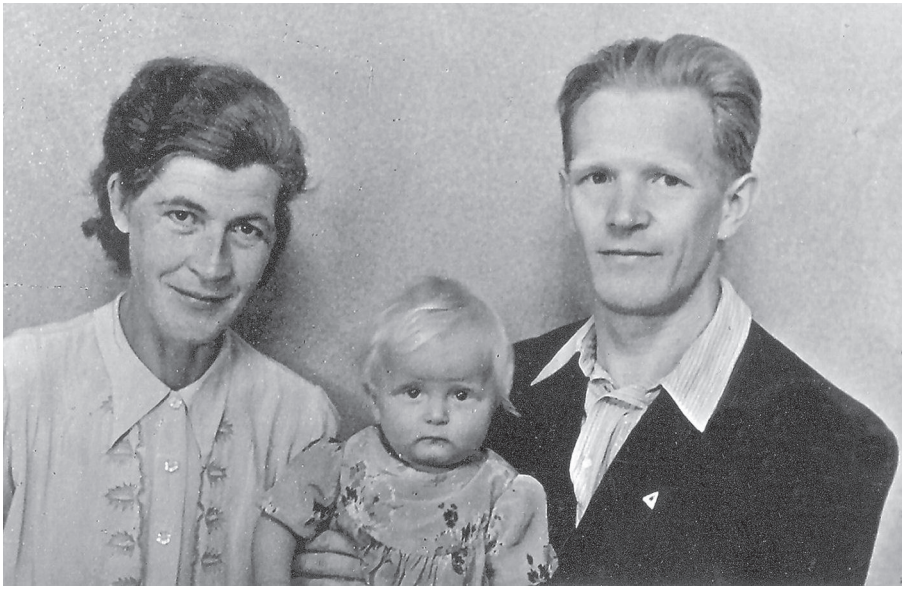

Itse asiassa kommunistien vetäminen mukaan sodanaikaiseen tiedustelutoimintaan oli periaatteellinen kysymys, joka aiheutti ristiriitoja vielä siihen aikaan toimineessa puoluekeskuksessakin. Perinteisesti puoluetta ei haluttu alistaa vakoiluun, josta Neuvostoliiton vastaiset voimat Suomessa kommunisteja olivat pitkin 1920-ja 1930-lukua syyttäneet. Puoluetoiminnan kannalta kielteinen kanta vakoiluun rauhan aikana oli täysin perusteltu ja ymmärrettävä. Toisen maailmansodan oloissa, maailmanlaajuisen fasismin vastaisen taistelun puitteissa, tilanne oli kuitenkin toinen. Kimmo Rentolan tutkimusten mukaan Yrjö Leino, joka kannatti tiedustelutoiminnan hoitamista, sai harvalukuisessa puolueen johtoryhmässä ylivallan ja niin sodanaikainen tiedustelutoiminta tuli osaksi kommunistien maanalaista työtä.[5]

Sitä se oli Tampereellakin. Ei kuitenkaan Leinon välittömästä vaikutuksesta. Piirin puoluejohtokaan ei ollut enää Laakson tullessa ottamassa asiaan kantaa: heidät oli jo pidätetty ja passitettu vankiloihin ja keskitysleireille. Jäljelle jääneiden tamperelaisten tehtävänä oli luoda tiedottajaverkostoa, joka seurasi mm. saksalaisten joukkojen kulkua Tampereen kautta.

Salaisia tapaamisia Laakson kanssa

Minun yhdysmiehenäni tässä toimi mm. eräs sosialistiseen työläisyhdistykseen (SDP) kuulunut vasemmistolainen, jonka työpaikka oli lähellä rautatieasemaa ja joka oli siellä johtavassa asemassa. Tapasimme määräajoin kaupungilla ja hänen viestinsä, miten paljon ja millaisia yksikköjä – aselajin tunnistus sotilaspuvun merkeistä – oli kulkenut Tampereen kautta, välittyivät Eino Laaksolle.

Vaikein tehtävä, jonka sain hoitaakseni, oli yhteyden luominen Riihimäelle, joka merkittävänä rautatiesolmukohtana oli tiedustelun kannalta erittäin tärkeä. Täältäkin piti löytää yhdyshenkilö, joka seuraisi saksalaisten joukkojen kulkua. Annettujen ohjeiden mukaan lähdin junalla Riihimäelle ja löysin omakotitalon, jossa tapasin kohteena olevan rautatieläisen vaimon.

Se oli todella pitkä ja vaikea keskustelu. Ymmärsin hyvin, ettei minuun, täysin tuntemattomaan, hevillä voinut luottaa. Yritin vakuuttaa

vakuuttamasta päästyäni, etten aseta ohranan ansaa, olen heidän vanhojen tuttujensa ystävä, joiden nimissä olen asialla. Kyllä siinä varmaan pari tuntia vierähti, mutta palatessani saatoin kertoa Laaksolle, että yhteys oli solmittu.

Meillä ei ollut mitään säännöllistä kohtauspaikkaa, vaan joka kerta sovittiin seuraavasta tapaamisesta erikseen. Aina Laakso saapui paikalle hieman erilaisessa asussa, joskus käyttäen myös silmälaseja, joita ei tarvinnut. Tapasimme Pispalassa Näsijärven rannassa, Epilän harjulla, Ylöjärven ja Lamminpään seuduilla, ei koskaan kaupungin toisella puolella. Maanalaisen työn vaatima varovaisuus jotenkin tarttui minunkin vaatteisiini, vaikka siitä ei erikseen ollut porukassa puhuttukaan. Osasin arvostaa Laakson varovaisuutta, jonka arvelin olevan tulosta maanalaisen työn kokemuksista, mutta ei vain siitä: salaisella työllä on sääntönsä ja ne on tunnettava, jos haluaa pysyä vapaana.

Erään kerran Epilän harjulla tavattaessa Laakso opetti minulle laulun Kolme tankkimiestä. Se oli silloin ilmeisesti uusi ja neuvostosotilaiden suosima sävel. Osaan sen vieläkin. Liekö Laakson opettamaan lauluun suomalaiset sanat tehnyt Armas Äikiä, joka suomensi myös eräitä muita tuohon aikaan liittyviä marsseja. Kuulin myöhemmin saman laulun venäläisessä elokuvassa, joka kuvasi sodan ensi päiviä.

Kun Laakson radistin laitteen akku oli kulunut loppuun, sain tehtäväkseni haeskella tasasuuntaajaa, jonka avulla talon verkosta saatavaa vaihtovirtaa voitaisiin käyttää hyväksi. Suomessa käytössä ollut vaihtovirta ei sopinut miesten lähettimeen. Uuden laitteen hankkimisen syy oli osoitus Neuvostoliiton tiedustelutoiminnan muutenkin monissa asioissa osoittamasta kohdemaan olojen tuntemuksen puutteista.

Menin tietysti kaverini Eino Lammisen puheille. Hän oli nuoresta iästään huolimatta sähköalan koululainen ja opiskelija. En kuitenkaan kertonut, mihin tarkoitukseen tasasuuntaajaa käytettäisiin. Kun äskettäin kysyin Einolta, hän sanoi käyneensä silloin eräässä liikkeessä laitetta kysymässä ja saaneensa tietää, että akun lataamiseen tarvittavia tasasuuntaajia ei ollut, mutta radioon tarvittavia sen sijaan oli.

Oleellista tarinassa on se, että vaikka olimmekin aika nuoria, jouduimme tyytymään siihen, että kaikkia asioita ei kerrottu edes parhaille kavereillekaan.

Nämä olivat esimerkkejä Laakson tehtävän luonteesta ja olin luonnollisesti vain yksi monista yhdyshenkilöistä. Päämajan valvontaosaston pahamaineinen kuulustelija, helsinkiläisen Arnold Salmisen taposta ("hätävarjelun liioittelusta"!) tuomionkin sodan jälkeen saanut Gunnar Seeve[6], ei saanut minulta kuulusteluissaan tietoa näistä asioista – yhtä vähän kuin Eino Laaksosta yleensäkään.

Hans Otto Donnerin "korohoro"

Lamminpään korsussa Pellervo Takatalo kertoi kerran, että Eino Laakson eräänä tehtävänä oli selvittää myös Tampellassa kehitellyn ja tuotannossa olevan raskaan 120 mm:n kranaatinheittimen teknisiä tietoja. En osannut tämän tiedon arvoa silloin todella tiedostaa.

"En voinut kirjaa tehdessäni kertoa tästä kohteesta, koska se olisi ollut liian tulenarkaa tavaraa – on kai vieläkin", kirjoitin 19.1.2006 Tampereelle Kauko Laaksolle, joka on avustanut minua eräissä tämän tutkimuksen kohteissa.[7] Kerroin, että toisessa painoksessa vuonna 2004 "vihjaisin samassa yhteydessä tähän asiaan, Suomen armeijan 120 mm:n kranaatinheittimeen, josta Eino (Laakso) ja kumppanit olivat kiinnostuneita sodan aikana".

> "Kirjassani ei ole kuin kahden rivin mainita maininta yhteydenotoista Tampellaan. Nyt kerron loput, jonka asianosaiset lienevät vieneet mukanaan hautaan. Vanhoista varovaisuussyistä en lähetä tätä sähköpostina."

Selostukseni jatkuu:

> "Saimme tehtäväksemme kesällä 1942 (Laakso/Takatalo) ryhtyä selvittämään Tampellassa valmistettavien raskaitten 120 mm:n kranaatinheittimien tietoja. Se oli suomalaisen kehittelyn huippusaavutus, jota oli suunniteltu vuodesta 1935 lähtien. Tampella sai siitä ensimmäiset tilauksensa (160 kpl) Suomen armeijalta helmikuussa 1940, mutta ne eivät ehtineet talvisotaan. Se oli siihen aikaan teknisesti erittäin kehittynyt ja tarkka laite ja lienee pysynyt armeijamme kalustossa näihin päiviin asti."

Noin 12 kilon sirpalekranaatin kantama 320 gramman ruutipanoksella oli silloin 6600 metriä. Vuoteen 1945 mennessä heittimiä toimitettiin armeijalle 315 kpl ja niihin kuuluvia kranaatteja n. 500 000 kpl. Heittimen kehittelijä ja suunnittelija oli DI Hans Otto Donner, joka oli suomalainen mutta sittemmin myös kansainvälisesti tunnettu aseitten kehittelijä.

Millaista tietoa Eino Laakso mahtoi saada kokoon Tampellasta? Kirjoitin arvelustani Kauko Laaksolle:

> ”Mitä Eino ja kumppanit saivat selville sodan aikana? Oli selvää, että Tampellan heittimestä oli levinnyt tietoja. Sen erikoisuus oli erittäin tarkka tähtäysjärjestelmä. Siksi tämä tehtäväkin. Minun aikanani ei päästy puusta pitkään, mutta olen vakuuttunut siitä, että Einon avustajat saivat paljon tietoa... Heitin työllisti Tampellassa 145 työntekijää ja suunnittelijat. Tampella oli punainen paikka. Kommunisteilla oli ollut merkittävä panos sen ammattiyhdistyksessä.”

Hans Otto Donnerin perheeseen syntyi Tampereella 1939 poika, isänsä mukaan nimen saanut Otto Donner. Hän on tullut tunnetuksi aivan toisella alalla, arvostettuna muusikkona ja mm. musiikin kustantajana. Mutta myös suvun muilla vaikuttajilla on ollut huomattavia rooleja suomalaisessa yhteiskunnassa – tieteen tekijöistä oikeistolaiseen aktivismiin ja kulttuurihenkilöihin.

Sodan etsityin mies Tampereella

Virallinen tieto Laakson palaamisesta kotiseudulleen tuli Tampereen alaosastolle valtiollinen poliisin pääosaston kiertokirjeessä 14.8.1942, jossa kerrottiin, että Turussa pidätetty desantti Elis Gäsström oli saapunut Suomeen 12.6.1942 samassa lentokoneessa kuin Eino Laakso.[8]

Valtiollinen poliisi ja päämajan valvontaosasto askartelivat pitkään Laakson mukana tulleen toisen miehen, radistin, tunnistamiseksi. Vihjeitä saatiin, kun radisti pääsi karkaamaan Koivistonkylässä Fanny Hällströmin talosta ikkunan kautta 13.12.1943 poliisien suorittaessa rutiinitarkastusta. Saaliiksi jäi kuitenkin radio. Vihjeitä saatiin myös toisilta

kiinni jääneiltä desanteilta eri puolilla maata. Lopullisesti radistin nimi paljastui suomalaisille viranomaisille vasta sodan jälkeen.

> Tuosta ikkunasta se hyppäsi ja lähti metsään, osoittaa Liisa Laakso, o.s. Hällström, joka asui (1992) samassa, nyt kirkkaan punaisessa omakotitalossaan Koivistonkylässä. – Ne olivat vain kaksi tavallista konstaapelia, jotka tulivat selvittämään aivan muuta asiaa. Tulin tähän huoneeseen ja sanoin Kallelle, että jätä kaikki siihen, se on selvä palo nyt.[9]

Tästä samasta kulmahuoneesta tapahtuivat radiolähetykset säännöllisesti. Kalle, radisti, asui täällä vakinaisesti syksystä 1942 lähtien. Joskus myös Eino Laakso pistäytyi. Talo sijaitsi siihen aikaan ison peltoaukeaman keskellä eikä lähistöllä ollut juuri muita taloja. Se oli kuitenkin ohranalle tuttu, sillä juuri täällä pidettiin vielä 1941 kesällä jo 40 joulukuussa lakkautetun SNS:n kokous, johon kansanedustaja Cay Sundström tuli puhumaan ja jonka tilaisuuden poliisi hajotti.

Liisa Hällström ja hänen äitinsä olivat tietysti tietoisia, mitä talossa tapahtui. Joskus miehet lähettivät hänetkin tiedusteluretkille Pohjois-Suomeen asti.

> Kalle sanoi silloin, ettei heidän tehtävänään ole seurata Suomen armeijan vaan saksalaisten liikkeitä. Niin ikään hän huomautti, etteivät he saaneet ottaa osaa muuhun vastarintatoimintaan.

Kun poliisit sitten huomasivat, että joku oli lähtenyt huoneesta karkuun ja radiolähetinkin löytyi, niin paikan täyttivät tuossa tuokiossa päämajan valvontaosaston miehet.

> Ja kyllä he olivat onnellisia, naurahtaa Liisa Laakso muistellessaan silloista – varmaan aika vakavaa tilannetta. – Minultakin tiukattiin pakoon lähteneen nimeä, mutta mehän emme tienneet muuta kuin, että häntä kutsuttiin Kalleksi. Kun emme tienneet toisenkaan miehen nimeä, niin he esittelivät: – Kyllä me tiedämme, se on Eino Johannes Laakso.

Valtiollisen poliisin pääosasto oli jo Turussa saatujen kuulustelutietojen perusteella kuvannut 'Kallen' n. 19-20 -vuotiaaksi, 170 sm pitkäksi, vaaleaksi, ruskeasilmäiseksi pojaksi, joka puhuu englantia, venäjää ja suomea.

Eino Laakson radisti ”Kalle” (Roy Mäkelä) asusti mm. Koivistonkylässä kuvassa olevassa silloisessa Hällströmien talossa. Pihamaalla on Liisa Laakso o.s. Hällström.

’Kalle’ oli amerikansuomalainen Roy Mäkelä, joka oli syntynyt Detroitissa USA:ssa 1921 ja tullut vanhempiensa mukana Neuvostoliittoon. Jos ohranat olisivat olleet kotietsinnässä tarkempia, he olisivat löytäneet Liisa Hällströmin piirtämän kuvan piippua polttelevasta radistista, joka Liisalla on vielä tallella. "On se näköinenkin", Liisa muisteli.

Liisa Hällström sai pitkien kuulustelujen jälkeen Turun hovioikeudessa 12 vuoden tuomion, muiden, hänen sisarensa, äidin ja talossa asuneen Aku Lehtelän, Laakson avustajan, tuomiot vaihtelivat 5-8 vuoteen.

Tämä toinen mieshän on Eino Laakso

Eino Laakson ja hänen radistinsa löytämiseksi toteutettiin Tampereella vielä yksi suuri takaa-ajo -operaatio. Laakso ja hänen radistinsa olivat 14.4.1944 tulossa polkupyörillä Tampereelta Viinikan kohdalla, kun he

joutuivat poliisin kolmimiehisen partion pysäyttämiksi. Heiltä tiedusteltiin henkilöllisyyspapereita, jotka olivat tietysti kunnossa. Radisti oli Toivo Armas Kivelä ja Laakso papereittensa mukaan Urpo Olavi Laukko. Tilanne olisi selvinnyt ilman välikohtausta, mutta eräs poliiseista tokaisi:

> Kyllä paperit ovat kunnossa, mutta tämä toinen mieshän on Eino Laakso.

Silloin alkoi tapahtua. Toinen miehistä, Toivo Kivelä eli 'Kalle', ampui konstaapeli Adolf Vaittista vatsaan ja molemmat lähtivät juoksemaan Härmälään päin. Konstaapeli Tauno Kovasiipi ampui heidän peräänsä, mutta ei osunut. Takaa-ajajat yrittivät vielä tavoittaa heidät, mutta eivät onnistuneet. Miehet katosivat Koivistonkylän metsään. Toisen polkupyörän telineeltä löydettiin jälleen radiolähetin. Se oli jo toinen menetys lyhyen ajan sisällä.

Seuraavana päivänä osallistui alueen haravointiin 150 miestä. Koko Koivistonkylä etsittiin talo talolta, mutta miehiä ei löydetty. Heidän kiinniottamisestaan tai vihjeistä luvattiin 70 000 markan palkinto, mutta sekään ei tuottanut tulosta.

> Miehet lähtivät sinä iltana meiltä, kun ampumistapaus sattui, muisteli Aune Laakso, os. Talola tamperelaisessa vanhainkodissa 1992. Yleensä Eino oli ainakin kaksi kertaa viikossa täällä, kertoi Aune, joka tarjosi hänelle turvapaikan vuoden 1942 kesästä sodan loppuun asti Raholassa. [10]
>
> Viinikassa tapahtuneesta ampumistapauksesta luin lehdestä. Sen jälkeen kului viikko ennen kuin Laakso taas tuli takaisin. Tällaista väliaikoja saattoi kyllä olla useamminkin.,

Ruoka-apua saatiin jonkun verran Suoniemeltä, maalta, jossa Aune Talolan äidin veli asui. Hän toteaa, ettei paljon tiennyt miesten toimista, "se oli parempi niin". Kuvaavaa tiukalle salassapidolle oli, että Eino Laakson veli Leo Laakso oli Kumiteollisuudessa yhteydessä Aune Talolaan, mutta ei tiennyt, että hänen takaa-ajettu veljensä asuu työtoverin luona.[11]

Talolan mökki Raholassa oli siihen aikaan myös rauhallinen paikka. Lähellä oli vain pari muuta taloa. Metsän laidassa oli liiteri, jonka vintissä oli miesten piilopaikka. He olivat Raholassa joskus kaksin, mutta yleensä Laakso käytti tätä paikkaa yksin.

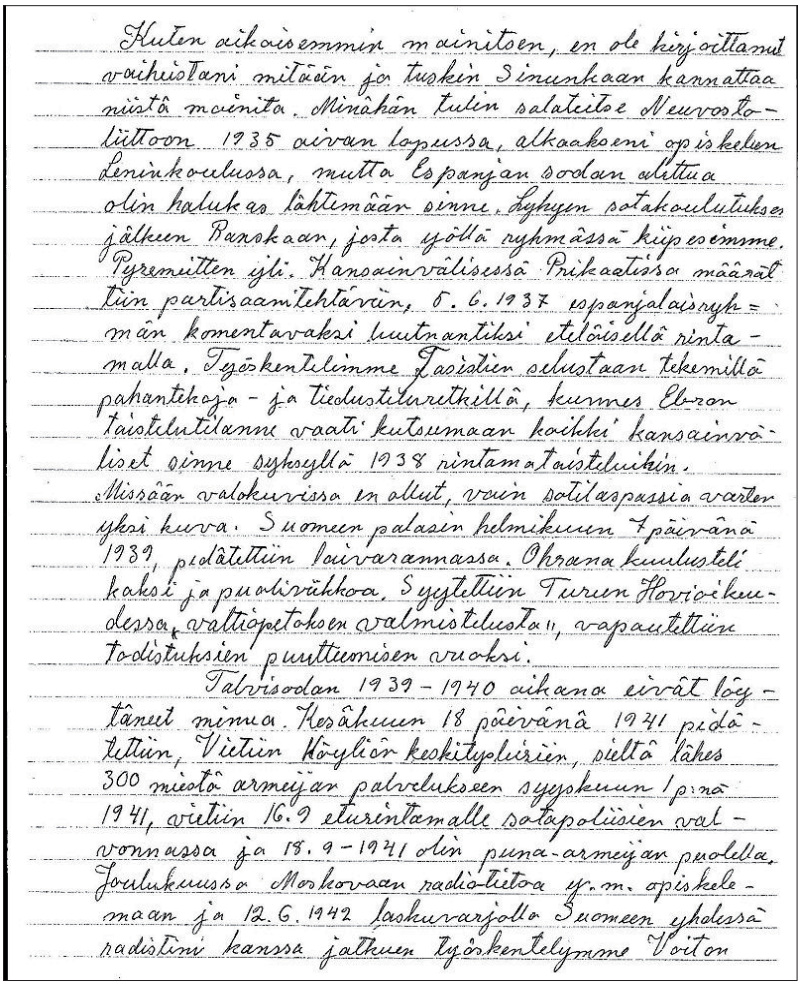

Kuten aikaisemmin mainitsen, en ole kirjoittanut vaiheistani mitään ja tuskin Sinunkaan kannattaa niistä mainita. Minähän tulin salateitse Neuvostoliittoon 1935 aivan lopussa, alkaakseni opiskelun Leninkoulussa, mutta Espanjan sodan alettua olin halukas lähtemään sinne. Lyhyen sotakoulutuksen jälkeen Ranskaan, josta yöllä ryhmässä kiipesimme. Pyremeitten yli. Kansainvälisessä Prikaatissa määrättiin partisaanitehtäviin, 5.6.1937 espanjalaisryhmän komentavaksi luutnantiksi eteläisellä rintamalla. Työskentelimme Fasistien selustaan tekemillä pahantekoja- ja tiedustelurretkillä, kunnes Ebron taistelutilanne vaati kutsumaan koikki kansainväliset sinne syksyllä 1938 rintamataisteluihin. Missään valokuvissa en ollut, vain sotilaspassia varten yksi kuva. Suomeen palasin helmikuun 7 päivänä 1939, pidätettiin laivarannassa. Ohrana kuulusteli kaksi ja puolivikkoa. Syytettiin Turun Hovioikeudessa, valtiopetoksen valmistelusta", vapautettiin todistuksien puuttumisen vuoksi.

Talvisodan 1939-1940 aikana eivät löytäneet minua. Kesäkuun 18 päivänä 1941 pidätettiin, Vietiin Köyliön keskitysleiriin, sieltä lähes 300 miestä armeijan palvelukseen syyskuun 1 p:nä 1941, vietiin 16.9 eturintamalle sotapoliisien valvonnassa ja 18.9-1941 olin puna-armeijan puolella. Joulukuussa Moskovaan radiotietoa y.m. opiskelemaan ja 12.6.1942 laskuvarjolla Suomeen yhdessä radistini kanssa jatkuen työskentelymme Voiton

Ainoa Eino Laakson laatima sota-aikaa koskeva selostus on lyhyt kolmiliuskainen kirje, jonka hän kirjoitti 16.11.1980 – vuotta ennen kuolemaansa – eestiläiselle ystävälleen Albert Repsonille. Kirjeensä lopussa Laakso vielä toteaa, että monet ovat pyytäneet häntä selostamaan sodan aikaisia tapahtumia, mutta "olen sanonut, etten ole saanut siihen lupaa komentajaltamme ja toisekseen kerro henkilöistä ja paikoista, joissa olimme, sillä varsinkin radisti joutui vaihtamaan työskentelypaikkoja ja aikoja radiopeilauksen vuoksi".

Aune Talolan vanhempi sisar asui Pispalassa Haapaniemen talossa, ja tätä kautta Aune tutustui Selinin Hilmaan, ”Selmaan”, jonka avulla Laakso sitten löysi turvapaikan. – Paikka oli tuttu myös minulle, olimme siellä joskus käyneet kyläilemässä äitini kanssa.

Pispala oli Aunelle, joka toimi siellä aikanaan järjestönuorissa, kuin kotiseutua. Siihen aikaan tehtiin veneretkiä Ala-Pispalan rannan lähellä sijaitsevaan Lehtisaareen, jossa kävi porukkaa paljon. Ennen sotaa Aune Talola liittyi myös kommunistiseen puolueeseen.

Radiolähetin Kansan Arkistoon

Sodan jälkeen toimitti Liisa Laakso Kansan Arkistoon Laakson ja Mäkelän käytössä olleen radiolähettimen. Purettaessa sitä lokakuussa 1992 pienestä pahvisesta matkalaukusta, osoittautui, että se oli amerikkalaista valmistetta. Mutta morse-avain oli osin itse tehty. – Sen korvaavaksi tarkoitettu hankkimani avain jäi valtiollisen poliisin haltuun kotitarkastuksen yhteydessä, mutta ihme kyllä Valpon miehet eivät sitä noteeranneet, vaikka kirjasivatkin pöytäkirjaan.

Arvo Lamminen Laakson tueksi Tampereelle

SKP:n sodanedellisen piirivastaavan Arvo Lammisen tie Köyliön keskitysleiriltä ja Pärmin pataljoonasta takaisin Neuvostoliiton kautta Tampereelle oli erilainen kuin Eino Laakson. Hän saapui Köyliöön eri tavalla kuin muut. Lamminen ehti saada palvelukseen astumismääräyksen, mutta ei noudattanut sitä. Hän piileskeli jonkin aikaa, kunnes joutui kiinni. Näin hän tuli Köyliön kiireesti rakennetulle keskitysleirille myöhemmin.[12]

Myös Pärmin pataljoonassa rintamalla Lamminen joutui erilleen siitä joukosta, joka oli ilmeisesti hyvin suppea ja joka suunnitteli siirtymistä rintaman toiselle puolelle. Sodan jälkeen kirjoittamassaan kertomuksessa näistä ajoista, hän toteaa havainneensa, että muilla oli jotain ”keskinäistä touhua”, josta hänelle ei puhuttu. Kun hän kysyi Eino Laaksolta, mitä nyt pitäisi tehdä, Laakso ei vastannut.[13]

Eino Laakson viimeinen radio, amerikkalaista alkuperää, kuuluu nykyisin Kansan Arkiston kokoelmiin. Kuvassa sitä tarkastelee sodanaikainen desantti Väinö Niilo-Rämä, jolla itsellään oli aikoinaan venäläisvalmisteinen lähetin.

Tämän eriseuraisuuden voi ymmärtää kommunistien ankarien maanalaista työtä koskevien sääntöjen noudattamisena. Mutta takana oli myös ristiriitoja ja mielipide-eroja siitä, mitä tuossa tilanteessa piti tehdä.

Erkki Salomaa on kertonut, että Pärmin pataljoonan kommunistit olivat rintamalle lähtiessään Riihimäellä rakentaneet sisäistä yhdysmiesverkkoaan. Tässä yhteydessä oli päätetty, ettei rintaman toiselle puolelle siirrytä, ellei tilanne luo sellaista pakkoa, vaan pysytään Suomen armeijan mukana.

Aivan viime vaiheessa tämä linja muuttui ja ratkaisu jäi jokaisen henkilökohtaisen harkinnan varaan. Tämä viesti ei sitten ehtinyt esim. Erkki Salomaan joukkueeseen, josta rintaman revettyä olisi voinut helposti vaihtaa puolta.[14]

Mutta rintamatilanne saneli kuitenkin omat sääntönsä. Lamminen ehti olla etulinjassa kolme päivää, kun puna-armeija aloitti hyökkäyksen 17.9.41. Siinä tilanteessa mm. Lamminen ja Paavo Mendelin siirtyivät

toiselle puolelle. Tätä vaihetta Lamminen on kuvannut kotiväelleen sodan jälkeen yksityiskohtaisesti. Kolmena ensimmäisenä päivänä hän oli harrastanut lähinnä pilkkaan ampumista erääseen koivuun. Hän kaivoi itselleen syvän poteron. Kun venäläiset hyökkäsivät, hän painautui poteron syvimpään nurkkaan. Sen yli harpannut puna-armeijalainen oli heittänyt käsikranaatin, mutta Lamminen ei ollut haavoittunut.

Kun ammunta siirtyi kauemmaksi, Lamminen nousi ylös ja lähti kulkemaan eteenpäin. Pian hän näki joukon puna-armeijalaisia, jotka puhuivat vilkkaasti kehän muotoisessa ympyrässä päät yhdessä. Lamminen nosti kätensä ja tönäisi erästä sotilasta kyynärpäällään selkään. Sotilas huitaisi kädellään vastaan ikään kuin merkiksi, ettei saa töniä. Töniminen jatkui ja lopulta sotilas kääntyi. Siten Lammisesta tuli sotavanki.

Seuraavana päivänä vankeja ryhdyttiin kuljettamaan Petroskoihin. Kun lopulta noin 40 miestä Pärmin pataljoonasta päätyi samaan paikkaan, miehet vietiin Sorokkaan, Belomorskiin.[15]

Näin suomalaiset kommunistit, jotka eivät hyväksyneet sotaa Neuvostoliittoa vastaan fasistisen Saksan rinnalla, joutuivat ratkaisemaan oman asenteensa jatkoon: heillä oli mahdollisuus liittyä taisteluun yhdistyneitten kansakuntien rintamassa Saksaa ja sitä tukevia voimia vastaan. Kaiken koetun perusteella, viimeksi kyyditykset keskitysleirille, ei ole ihmeteltävää, että puna-armeija sai suomalaisista kymmeniä uusia vapaaehtoisia fasisminvastustajien riveihin.

Yksi koehyppy koneesta riitti

Tehtävistä sovittiin jo Sorokassa. Alkuvaiheissa oli mukana SKP:n Neuvostoliitossa olevan johdon jäseniä. Lamminen kertoo tavanneensa mm. Otto Ville Kuusisen ja Adolf Taimen. Myös puna-armeijan kenraali Akseli Anttila oli mukana neuvotteluissa. Tässä vaiheessa Lammiselle kerrottiin, että hän voisi tavata Neuvostoliitossa asuvan veljensä Lauri Lammisen, mutta se ei kuitenkaan onnistunut.[16]

Lauri Lamminen oli puna-armeijassa. Vasta vuonna 1992 sain Liisa Lammisen aloitteesta suorittamassani arkistotutkimuksessa selvitetyksi, että Lauri oli kuollut syyskuussa 1942 Kiimingissä puna-armeijan desant-

tien ja suojeluskuntalaisten välisessä tulitaistelussa - ilmeisesti lopulta räjäyttämällä itsensä käsikranaatilla.

Kuten monissa Suomessa ilmestyneissä teoksissa on kerrottu, Pärmin pataljoonasta puna-armeijaan siirtyneet suomalaiset joutuivat perusteelliseen tiedustelukoulutukseen Moskovan lähelle. Koulutus kesti aina lokakuuhun 1942 asti, vaika jotkut, kuten Eino Laakso lähtivät jo aiemmin.

Oppitunnit alkoivat klo 8 aamulla ja päättyivät klo 19. Rankan opiskelun keskeytti ainoastaan tunnin lounastauko. Ohjelma käsitti radioliikenteen opiskelua, sähkötystä ja sen vastaanottoa, radiotekniikkaa, tiedustelutoiminnan sääntöjä ja siihen liittyviä tekniikkoja, salakirjoituksessa käytettävien peitekielien käyttöä jne. Ennen lähtöä Suomeen piti käydä kokeilemassa miten laskuvarjohyppy onnistuu. Yksi koehyppy koneesta riitti. Sitten olivat vuorossa puna-armeijan kaukotiedustelun tehtävät Tampereen seudulla: tietoja Tampereen varuskunnasta, armeijan varikoista, sotatarviketeollisuudesta ja niiden tuotantomääristä. Eino Laakso oli kaksikosta johtavassa asemassa ja lisää tehtäviä tulisi hänen kauttaan.

Arvo Lammisen hermot olivat varmasti kireällä, kun hän joutui tekemään kolme turhaa lentoa Tampereen seudulle. Vasta neljännellä pudotus joulukuiselle valkoiselle metsäseudulle toteutui.

Joulukuun 3. päivänä Laakson piti olla vastassa Ikaalisten pitäjän Kyrösjärven itäpuolella, merkkinä kolme nuotiota. Merkkivaloja ei ollut, ei pudotettu. Seuraavana iltana hän oli jälleen matkalla, merkkinuotioita ei näkynyt. Ei hyppyä tuntemattomaan. Joulukuun 5. päivänä taas uusi yritys, ensin kolme muuta miestä Helsingin seudulle, mutta vastaanottajaa Ikaalisissa ei nytkään löytynyt.

Suomen itsenäisyyspäivän lennolla 6.12.1942 Lamminen oli yksin. Vaikka nuotioita ei nytkään näkynyt, hänet pudotettiin klo 22. Putoamispaikka oli kaukana sovitusta, Hämeenkyrössä lähellä Lavajärveä. Löytämistään tavaratorpedoista hän otti mukaansa radiolaitteet ja rahat ja lähti seuraavana päivänä kävellen Tampereelle.[17]

Enää ei saada tietoa, miksi Lamminen tarvitsi näin monta harjoituslentoa ennen kuin pudotus toteutettiin. Oliko lentäjä harhautunut paikasta jokaisella kerralla? Emme tiedä edes, oliko Laakso Ikaalisissa, kuten hänen piti olla. Miehille oli kuitenkin sovittu tapaamisajat ja paikka ja

jatkossa yhteistyö sujui vaikeat olosuhteet huomioon ottaen hyvin. Yhteinen tiedustelutoiminta eteni nuottien mukaisesti.[18]

Lamminen asui useammassa paikassa, ensin kotonaan. Sitten oli vuorossa Alma Rantanen Koljontiellä. Huhtikuun lopussa Lamminen muutti Olga Liutulle Mutkakadulle. Kesää 1943 hän vietti Näsijärvellä, jossa tukikohtana lienee ollut jonkun tuttavan kesämökki. Syyskesällä Lamminen asui omalla mökillään Särkijärvellä ja sen jälkeen Elma Salosella Teljonkadulla.

Lammisen tiedottajat, jotka kaikki olivat varsin tunnettuja kommunisteja, mutta välttäneet pidätykset, pystyivät järjestämään monipuolista tiedustelutoimintaa sotatarviketeollisuudesta rautatiekuljetuksiin ja hyvinkin kaukaisille paikkakunnille ulottuviin kohteisiin. Pisimmät tiedonhankintamatkat Ouluun, Kemiin ja Rovaniemelle annettiin Fanny Ylänteen suoritettaviksi. Muut Lammisen tiedottajat olivat hänen oma vaimonsa Helmi, kommunistisen naisliikkeen veteraani Fanny Kuitunen, hyvissä asemissa sotapalvelussa oleva Bruno Alanko ja peltiseppä Harry Andersson.[19]

Näin voitaneen sanoa, että Arvo Lamminen suoriutui hänelle annetuista tehtävistä hyvin. Myös sulautuminen maisemaan onnistui. Hänellä oli 42-vuotiaana hieman vanhemman miehen paperit, ja kasvoissa olevan arven peitteeksi hän oli kasvattanut parran. Myös kävelytyyli oli muuttunut köpötteleväksi askeleeksi. Kaikki olisi onnistunut ilmeisesti kommelluksitta ilman kohtalokasta Ikaalisten matkaa huhtikuun puolivälissä 1944.

Kuusi vuorokautta kylmissään metsässä

Puna-armeija muonitti tiedustelijoitaan erilaisilla tarvikkeilla pudottamalla niitä laskuvarjoilla Ikaalisiin. Syyskuussa 1943 olivat Laakso ja hänen radistinsa käyneet hakemassa tavaralähetykset Ikaalisista. Huhtikuun 11. päivänä Laakso pyysi Lammista lähtemään matkalle huhtikuun 16. päivänä, jolloin taas oli odotettavissa lähetys. Lammisen olisi pitänyt hankkia seurakseen toinen mies, mutta hänen avustajansa olivat kaikkia työssäkäyviä ihmisiä, se ei käynyt. Niinpä hän lähti vaaralliselle matkalle yksin. Ja se koitui hänen kohtalokseen.

Päivää ennen hänen lähtöään sattui Viinikassa edellä kuvattu ampumistapaus, jonka yhteydessä Eino Laakso ja hänen radistinsa olivat jäädä kiinni. Tämä johti tiukennettuihin etsintöihin kaikkialla Tampereen ympäristössä.

Lamminen odotti kevättalvisessa metsässä kylmissään kuusi vuorokautta konetta, teki joka yö sovitut kolme nuotiota, ja vasta viimeisellä kerralla tärppäsi. Mutta paluumatkalla hän joutui pidätetyksi ja heti alkajaisiksi raa'an kidutuksen kohteeksi, josta Jukka Rislakki kirjassaan "Maan alla" on tehnyt yksityiskohtaisesti selkoa.

Lammisen pidätys ei kuitenkaan tukahduttanut Puna-armeijan tiedustelutoimintaa Tampereen seudulla. Se jatkui.

Kuinka heidät saatiin puhumaan?

Menneisyyden tuntemisen kannalta on oleellista, että tunnetaan millaista aikaa silloin elettiin, miten pidätettyjä sodanvastustajia ja liittoutuneitten sodanpäämäärien hyväksi toimineita henkilöitä, desantteja ja tiedustelijoita kuulusteluissa kohdeltiin. Miten heidät saatiin puhumaan? Yksi toisensa jälkeen desanteistakin paljasti paljon tietojaan. Ja kuten tilastot osoittavat palkintona oli kuolemantuomio. Monelle se oli kenties raakojen käsittelyjen jälkeen helpotuskin.

Erään esimerkin on tallentanut Jukka Rislakki kirjassaan Maan alla. Tapaus koski Arvo Lammisen kiinniottoa huhtikuun lopulla 1944 Ikaalisissa, jonne desanteille oli pudotettu tavaralähetys. Partio pidätti Lammisen Sakkolan koulun luona. Mies tunnettiin ja siitä se alkoi.[20]

Se alkoi heti metsässä: "Kersantti ja ylikonstaapeli työnsivät Lammisen lumeen suulleen, irrottivat vyön, vetivät housut jalkoihin ja alkoivat piestä häntä koivukepeillä sääriin ja takamuksiin. Luutnantti kyseli vierellä, missä tavarat (lentokoneesta pudotetut tavaratorpedot) olivat. Välillä poliisi kyllästyi kepittämiseen ja siirtyi huitomaan vyöllä."

Tavarat löytyivät mutta hakkaaminen jatkui.

"Kuka on kaverisi! Mitä nämä kirjaimet kartan reunassa merkitsevät? Missä on Eino Laakso! Missä on Laakso! Lamminen sanoi totuuden

mukaisesti ettei tiennyt. Hän kertoi asuvansa Elma Salosen luona. Se oli ensimmäinen nimi, jonka hän paljasti."

Tampereella Lamminen vietiin poliisilaitoksen putkaan, samaan joissa myös vuoden 1943 nuorisoryhmän tyttöjä ja poikia oli pidetty eristyksissä, myös Arvo Lammisen tytär Liisa ja poika Eino olivat olleet siellä. "Sellissä Lamminen sai itsemurhakiihkon", kertoo Rislakki, "hän yritti villapaidan hihalla, muttei saanut sitä kiinni lämpöpatteriin". Kun hänet sitten vietiin kuulusteluihin, pamputus jatkui:

"Kun Lamminen kieltäytyi puhumasta, hänet vietiin huoneeseen, jossa olivat (päämajan valvontaosaston pääkuulustelija, luutnantti) Carl-Olof Planting, Lauri Alanko, (Risto) Vilunen ja (Matti) Lehtilä. Hänet kahlehdittiin penkkiin ja etsivät alkoivat hakata hänen jalkapohjiaan kumipatukoilla. Samalla tiukattiin Laakson olinpaikkaa. Neljännestunnin kuluttua vanki alkoi huutaa, jolloin Vilunen sitoi pyyheliinan hänen suulleen."

Lamminen ei tiennyt Laakson olinpaikkaa yhtä vähän kuin Laakso hänen. Se kuului asiaan. Lamminen oli melko lailla sekaisin kun pamputus loppui. Oli jo yö. "Poliisit pitivät vielä penkillä nuokkuneelle miehelle puheen ja kehottivat häntä turvaamaan Jumalaan."

Lamminen kertoi kuulustelujen kestäessä eräässä vaiheessa mm. neljän apulaisensa nimen. Hän ei kuitenkaan tiennyt, että nämä henkilöt oli jo pidätetty. Lammisen kiinniotto sattui samaan aikaan kun Eino Laakso ja Roy Mäkelä pääsivät pakoon katupartiolta Mäkelän ammuttua toista partioon kuulunutta poliisia kuolettavasti. Sen vuoksi pidätykset ja etsinnät lähtivät käyntiin täydellä teholla.

Edellä olevassa Jukka Rislakin tutkimissa tiedoissa on tietysti vain vähäinen osa niistä koettelemuksista, joita Arvo Lamminenkin joutui kestämään. Vastaavanlaiset kuulustelumenetelmät olivat sodan aikana arkipäivää – etenkin päämajan valvontaosastolla. Tampereella luutnantti C-O. Planting, joka sodan alkuvaiheissa oli mukana rintamajoukoissa, mutta komennettiin sitten Tampereelle, tuli tunnetuksi erittäin raakalaismaisista menetelmistään.

Varsinaisina kiduttajina ja pamputtajina esiintyneet Vilunen ja Lehtilä olivat tavallisia poliisimiehiä, jotka olivat päämajan valvontaosaston käytössä, mutta osoittautuivat työssään ansainneensa kannukset. Leo Suonpää selvitti sodan jälkeen heidän osuutensa kidutuksiin, mutta kuten muutkin selvittelyt, se ei johtanut mihinkään tuloksiin, koska tuomarit olivat ”samaa maata”.

Suojeluskuntapiirin komentaja ehdotti Lammiselle oikeudessa kuolemantuomiota, mutta asiaa ei ehditty käsitellä välirauhansopimuksen tultua solmituksi.[21]

Lauri Lamminen

oli Arvo Lammisen nuorempi veli, synt. 1904. Hän toimi sosdem. nuoriso-osastossa Tampereella, opiskeli Leningradin yliopistossa 1922-1925 ja palasi Suomeen 1927. Jo seuraavana vuonna hän sai Turun HO:ssa 3 vuoden ja 6 kk:n tuomion. Palasi vapauduttuaan takaisin Neuvostoliittoon 1932. Hän toimi mm. kustannusyhtiö Kirjan toimittajana Leningradissa ja yliopiston dosenttina. Lauri Lamminen osallistui teoreettiseen keskusteluun useissa eri lehdissä Neuvostoliitossa.

EK-Valpon arkistossa on ristiriitaisia tietoja hänen kohtalostaan ennen sotaa. Kerttu Nuorteva on kertonut, että hänet olisi pidätetty 1937. Eräät Valpon tiedottajat sen sijaan kertoivat, ettei Lauri Lammista olisi vangittu ja Asta Koivunen kertoi, että hänet oli nähty vapaana Moskovassa talvisodan aikana ja että hän oli puhunut Moskovan radiossa. Valpon toimistopäällikkö Kaarlo Löfving oli tuntevinaan Oulusta lähetettyjen kuolleitten desanttien kuvista erään Lauri Lammiseksi 24.11.1942. Sormenjäljet olivat niin heikot, ettei identifiointia olisi tapahtunut ilman tätä vihjettä, mikä taas viittaa siihen, että Lauri Lamminen olisi ollut saarretuista desanteista se, joka räjäytti itsensä käsikranaatilla.

Poliisineuvos Kosti Vasa Rikostutkimuskeskuksesta ilmoitti 4.12.1942, että kuollut laskuvarjomies Väinö Niemi oli täydellä varmuudella todettu Lauri Lammiseksi.[22]

Viitteet

1 Eino Laakson hmp A 3127. EK-Valpo. KA. Tiedot Eino Laakson toiminnasta 1930-luvulla perustuvat hänen EK-Valpo henkilömappinsa tietoihin.

2 Sama.

3 Sama.

4 Kuvaus osallistumisesta sotilastiedusteluun perustuu omiin muistikuviini ja niihin haastatteluin joita Kalevi Seilonen teki 1970-luvulla kirjaansa varten. Kalevi Seilonen: Vastarintaryhmä, sivut 76-79. Tammi 1974.

5 Maanalaisen kommunistisen puolueen johdon keskuudessa esiintyi erimielisyyksiä puolueen jäsenten osallistumisesta sodanaikaiseen tiedustelutoimintaan. Kimmo Rentolan mukaan siinä olivat vastakkain Yrjö Leino ja Aimo Rikka. Rikka oli perinteisellä kannalla, että ”vakoilu ei kuulu puolueen jäsenten toimintaan”. Kiistaan otti osaa myös turkulainen Olavi Laiho, joka toimi Varsinais-Suomesta kerättyjen tietojen välittäjänä. Pitemmän korren asiassa veti vuoden 1942 keväällä alkaneessa kiistassa Leino. Rentola on selvittänyt tätä kiistaa yksityiskohtaisesti väitöskirjassaan Kenen joukoissa seisot, suomalainen kommunismi ja sota, WSOY 1994, sivut 391-395.

6 Jukka Lindstedt: Kuolemaan tuomitut, sivu 332.

7 Sakari Selinin kirje Kauko Laaksolle 19.1.2006.

8 Valtiollinen poliisi sai varsin nopeasti tiedon Eino Laakson saapumisesta desanttina Suomeen. Hän hyppäsi laskuvarjolla kesäkuun 12. päivänä 1942 toiminta-alueelleen yhdessä radistinsa kanssa. Samassa koneessa oli Turun seudulle aiemmin pudotettu Yrjö Helenius radistinsa kanssa. Heleniuksen paljastuttua hänen kiinni jäänyt radistinsa kertoi samassa koneessa olleen myös Eino Laakson, josta syystä ohranat tiesivät hänen palanneen kotikonnuilleen. Rislakki: Maan alla, sivu 93.

9 Liisa Laakson haastattelu kesällä 1992 hänen kotonaan Koivistonkylässä.

10 Aune Laakson, os. Talolan haastattelu Tampereella vuonna 1992

11 Sama. Aune Laakso os. Talola avioitui sodan jälkeen Eino Laakson kanssa, josta myöhemmin erosi. Eino Laakso avioitui sen jälkeen Liisa Hällströmin kanssa.

12 Liisa Lammisen haastattelu Tampereella.

13 Arvo Lammisen kertomus. Kansan Arkiksto

14 Lammisen kuulustelupöytäkirja, Päämajan valvontaosasto.

15 Oulun suojeluskunnan istst:n sotapäiväkirja syyskuu 1942. Sota-arkisto.

16 Arvo Lammisen kuulustelupöytäkirja. KA.

17 Jukka Rislakki: Maan alla, Love Kirjat, Helsinki 1985, sivut 85-86.

18 Lammisen kuulustelupöytäkirja.

19 Rislakki mt., sivut 87-90.

20 Yksityiskohtainen kuvaus Arvo Lammisen pidätyksestä ja kuulusteluista perustuu Lammisen omaan selostukseen SKP:lle sodan jälkeen. Jukka Rislakki oli saanut sen haltuunsa Vastarintaryhmän kirjoittajalta Kalevi Seiloselta vastoin omaisten lupaa, kertoi Liisa Lamminen tämän kirjoittajalle vuonna 2010. Kuvaus on kuitenkin yhteneväinen Lammisen oman selostuksen kanssa. Rislakki sivut 84-92. Lammisen selostus: Kansan Arkisto.

21 Jukka Lindstedt: Kuolemaan tuomitut. Kuolemanrangaistukset Suomessa toisen maailmansodan aikana. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 221, Helsinki 1999, sivu 589.

22 Lauri Lammisen hmp, EK-Valpo, KA.

Satalukuinen joukko sodanvastustajien kintereillä

Neljä suurta organisaatiota

Sodanvastustajien takaa-ajo, sodasta kieltäytyneiden metsäkaartilaisten etsintä ja puna-armeijan kaukotiedustelun aiheuttamat toimet työllistivät sodan aikana Tampereella ja Pohjois-Hämeessä monia erilaisia organisaatioita, joissa oli satoihin nouseva määrä väkeä. Organisaatioiden etulinjassa oli luonnollisesti EK-Valpon Tampereen osasto. Sen lisäksi päämajan valvontaosastolla oli Tampereella oma toimistonsa. Paikalliset poliisiviranomaiset antoivat niin ikään innokkaasti virka-apuaan, olihan poliisilaitos ja sen henkilökunta noina vuosikymmeninä hyvin äärioikeistolaista. Tätä mahtavaa organisaatiota täydensi vielä voimakkaampi ja mieslukuisampi järjestö: suojeluskunnat, jotka sodan alkuvaiheessa nimitettiin virallisesti kotijoukoiksi: rintamahan ylsi myös sinne ja suojeluskuntalaiset olivat taattua väkeä.

Työnjako valtiollisen poliisin ja päämajan valvontaosaston kesken oli kyllä määritelty, mutta on selvää, että sekaannusta syntyi ja joskus – kenties – haittaavaa eriseuraisuuttakin. Se näkyi ainakin vahingonilona, kuten silloin kun päämajan valvontaosaston kuulusteluissa kävi ilmi, että valtiollisen poliisin etsivät olivat vierailleet erään toisen asian takia Arvo Lammisen kotona – Lammisen itsensä ollessa samanaikaisesti kotonaan sinne rakennetussa piilopaikassa.

Valpon Tampereen osaston ja paikallisen poliisilaitoksen kesken sen sijaan yhteistyö oli saumatonta. Valpo sai rikospoliisilta rutinoitua ja

varmasti sen ajan mitat täyttävää asiantuntevaa apua sodanvastaisten tekojen selvittelyssä. Vaikka sekä Valpolla että päämajan miehillä oli runsaasti omaa kokemusta tunnustuksien puristamisesta pidätetyiltä kovin ottein, niin varsinaisena lahjana heille on pidettävä eräitten Tampereen poliisilaitoksen konstaapelien ilmeisesti myötäsyntyistä taitoa ”nokialaisen”, raskaan ja pitkähkön kumipampun käsittelyssä. Sekä suomalaisen ”erikoisuuden”, nokialaisen käsittely oli perin surutonta: ei ollut pelkoa vastuuseen joutumisesta, joten käsi oli ranteesta taipuisa ja hartioissa voimaa.

Näiden ammattilaisten toimet olivat kuitenkin vain murto-osa suojeluskuntien mahtavan organisaation rinnalla. Pari vuosikymmentä oli suojeluskuntia kasvatettu ja koulutettu kiihkeässä oikeistolaisessa sävyssä. Liittoutuneitten sodanpäämäärien hyväksi toimineet sodastakieltäytyjät, sodanvastustajat ja puna-armeijan kaukotiedustelijat tulivat tälle joukolle kuin Jumalan lähettäminä: vihdoinkin päästiin tositoimiin itse pääpaholaista vastaan. Jokaisella huomattavammalla paikkakunnalla Pohjois-Hämeessä toimi virallisena organisaationa suojeluskunnan paikallisosasto. Tällä järjestelmällä oli käytössään satoihin lukeutuva suojeluskuntalaisten joukko, joka oli valmis millä hetkellä tahansa lähtemään metsästykseen. Ja tavattaessa, kuten myöhemmin tässä kirjassa (seuraava luku) kerrotaan, oli liipasinsormi herkkänä. Sillähän oli pitkät perinteet aina kansalaissodan ajoilta asti, lapuanliikkeen laittomuuksia unohtamatta.

”Tapaamiset” eivät kuitenkaan olleet suojeluskunnan ainoa panos sodanvastustajien takaa-ajossa. Miltei tärkein lienee maaseutupitäjissä ollut suojeluskunnan yliote henkisestä ilmastosta: tokkopa oksakaan pääsi risahtamaan köyhän torpparin pihalla, ettei kunnon lapualaisperinteinen aines ja sitä kautta suojeluskunnan paikallispäällikkö ollut siitä tietoinen. Tätä taustaa vasten on suorastaan hämmästyttävää, että mainittuja liittoutuneitten sodanpäämääriä palvelevia toimia ilmeni ja ehti elää niinkin kauan kuin tapahtui.

Ranskalaisilla olisi ollut kauan sitten paljon opittavaa suomalaisten toiminnasta kommunismia vastaan, kuten valtiollisen poliisin apulaispäällikkö Ville Pankko/Bang aikanaan 1930-luvulla opetti Uudessa Suomessa. Jos Pankon oppien mukaan Suomesta olisi Ranskassa otettu vaarin, ei toisen maailmansodan vastarintaliikkeestä sielläkään olisi ollut natsi-Saksalle suurta huolta.[1]

Takatalon talvinen pako

Sodanvastustajien takaa-ajajien päämaali oli ohranalta pidätystilaisuudessa pakoon päässyt ja poliisin peräänsä ampumat luodit välttänyt Pellervo Takatalo. EK-Valpon Tampereen osasto ounasteli koko ajan, että kaikkien sodanvastaisten toimintojen takana oli juuri Takatalo.

Vaikka Valpon Tampereen osaston päällikkö Allan Rydman pääosastolle lähettämässään viestissä helmikuussa 1942 arvelikin, ettei mies ilman rahaa ja elintarvikekortteja pitkälle pärjää, Takatalo ei kuitenkaan ilmoittautunut. Eikä syyttä.

Talvisodan tulihelvetin Summassa kokenut Takatalo oli päättänyt taistella nyt sotaa vastaan. Ajan kuluessa Valpon etsivät saivat vihjeitä hänen olemassaolostaan oman tiedonantajaverkostonsa kautta. Mutta hänen jäljilleen ei päästy. Pääosan ajastaan Takatalo, jolla oli hyvät puolueen yhteystiedot ympäröivään maakuntaan, vietti Tampereen lähiympäristössä. Siinä häntä auttoi SKP:n piirivastaavana toiminut Anna Valtonen huhtikuussa 1942 tapahtuneeseen pidättämiseensä asti, Myös Tampereen sosdem. nuorisoseuran jäsenet pitivät yhteyttä Takataloon ja auttoivat häntä.

Käsittääkseni Saga Lahtinen oli ensimmäinen, joka joutui suojaamaan Takataloa epäonnistuneen pidätysyrityksen jälkeen. Häneltä sain kuulla Takatalon onnistuneesta paosta ja että Takatalo pyysi minua seurakseen siirtyessään Ylöjärven suuntaan.[2]

Hiihtoretki Takatalon kanssa lähes kolmekymmenasteisessa pakkasessa tammikuussa 1942 meni sentään jotenkuten, vaikka Satakunnankadun silta, joka oli matkan avainkohta, aika tavalla jännittikin. Takatalo halusi viedä mukanaan kivääriin, joka piilotettiin vaatteiden alle. Siitä edettiin Näsijärven rantoja seuraten Teivaalan kartanon mailleja ja lopulta pienen Vasama -järven rannalle Ylöjärvelle. Siellä sijaitsi puolueen jäsenten Hugo Lahtisen ja Abraham Korpijärven yhteinen mökki, johon majoittuimme.

Se oli ilmeisesti kovin yö, jonka olen kokenut. Tarkoituksemme oli nukkua, mutta miten voi nukkua 30 asteen pakkasessa, kun ei voi sytyttää kamiinaan tulta eikä muitakaan lämmityksessä tarvittavia apuneuvoja ollut käytettävissä?

"Kodin kynttilät lämpöisin liekein"

Valpo kirjasi myöhemmin useita Takatalon kohtaamisia eri henkilöitten kanssa ja luulen, että useat niistä olivat puhdasta mielikuvitusta. Tarvittiin syntipukkeja Takataloa vastaan, kerättiin syyteaineistoa, jotta Takatalo olisi saatu hengiltä, kun se ei pidätystilaisuudessa onnistunut. Mutta retki Parkanoon toukokuussa 1942, josta paljastumiseen johtanut tapahtumasarja sai alkunsa, oli totista totta.

Keväällä Takatalo oli sopinut lähtevänsä Kurun kautta Parkanoon saadakseen hieman vaihtelua piileskelyynsä ja samalla tutkiakseen mahdollisia metsäkaartilaisyhteyksiä.

Toukokuun 22. päivänä hieman ennen puoltayötä tapasimme Epilässä ja lähdimme pyöräilemään Kuruun. Matka sujui kommelluksitta, vaikka jos jokin partio olisi matkalle kysellyt henkilöpapereita, hommaan olisi tullut iso mutka. Kurussa oltiin päivä ja nautittiin maaseudun rauhasta ja silloin niin vaikeasti saatavasta sianlihakastikkeesta.

Matka jatkui Parkanoon, jossa oli yksi ennalta varmistettu yhteys: Olin yhdessä Marjatta Mäkisen kanssa aikaisemmin käynyt varmistamassa, että huolto Parkanossa saataisiin sujumaan.[3]

Oli uskaliasta ajella pitkin maanteitä, kun Takatalolla ei ollut henkilöllisyyspapereita ja hän oli etsintäkuulutettu. Siitä huolimatta menimme Parkanon kirkolla ensimmäiseen näkemäämme kahvilaan juomaan korvikkeet. Mikäpä olisikaan sopinut paremmin tunnelmaan kuin Harmony Sistersien laulu ”Kodin kynttilät lämpöisin liekein...”, jota kuuntelimme naureskellen ja korviketta siemaillen.

Parkanossa vierähti yli pari viikkoa. Mukana ollut teltta naamioitiin peittämällä se riu’uilla ja sammaleilla ison kiven muotoiseksi. Pyöräilin välillä Tampereelle asioille ja toin tullessani räjähdysaineita ja sähkönalleja. Takatalo oli halunnut myös kiväärinsä, mutta se jäi piiloon erään ladon alle, kun Ikaalisissa erään sillan luona oli yöllinen vartio.

Parkanossa sujui kaikki kuitenkin hyvin aina kesäkuun 7. päivän iltaan asti, jolloin naamioidulle teltalle johtavat askeleet herättivät nukkumaan menoaan valmistelevat kaverukset.

Ensin kuuluivat askeleet. Oven virkaa toimittava kehikko potkaistiin sisään. Takatalo sieppasi käsikranaatin ja aikoi vetää sokan pois. Minä otin Parabellumin ja vedin panoksen piippuun. Oli hetken hiljaista ja sit-

Pellervo Takatalon ja Sakari Selinin metsäleiri Teiskossa. Kuvassa Sakari Selin Saga Lahtisen ja Marjatta Mäkisen kanssa kesäisissä tunnelmissa Kivijärven rannalla. Seuraavana päivänä tunnelmat olivat toiset kun suojeluskuntalaiset tulivat haravoimaan seutua. Etsittävät olivat kuitenkin lähteneet Näsijärven yli Ylöjärvelle.

ten juoksuaskeleet etääntyivät piilopaikasta. Saattoi olla, että panoksen vetämisestä aiheutunut rasahdus oli kuulunut hiljaisessa illassa ja pelottanut tunkeilijan.

Haravoimme nopeasti ympäristön, keräsimme tavarat teltasta ja kiirehdimme paikalle, jonne polkupyörät oli piilotettu. Teltta ja joitakin tavaroita oli pakko siinä kiireessä jättää. Samana yönä ehdimme Parkanon ohi Kurun tielle. Uskaltauduimme kuitenkin vielä seuraavana yönä takaisin koska ajattelimme pelastaa teltalle jääneitä tavaroita, mutta havaitsimme pian, että paikalle oli asetettu väijytys.

Teltasta poliisit löysivät mm. alushousut, joihin oli kirjailtu kirjaimet P.T. ”Epäilemättä siis Pellervo Takatalon omaisuutta”, päättelee Rydman. Varmemmaksi vakuudeksi Takatalon asunnossa suoritettiin uusintatarkastus, jolloin löydettiin samoin kirjaimin varustettuja alusvaatteita. Tämä oli täysosuma! Mutta se kaipasi vielä selvityksen toisesta miehestä

kasvaakseen jättipotiksi. Sekin oli tulossa. Miesten jättämistä tavaroista löydettiin ”erikoistekstauksella kirjoitettu kirjelappunen”, jonka perusteella pystyttiin tunnistamaan toinen henkilö.[4] Takatalon yhdyshenkilö Parkanossa, eräs kivityömies, paljastui Valpon Tampereella suorittamien muiden kuulustelujen yhteydessä.[5]

Parkanon tapahtumista myöhemmin pääosastolleen selvitystä tehnyt Valpon osastopäällikkö Allan Rydman kertoo, että Parkanoon oli järjestetty pari poliisilaitoksen konstaapelia ”kalastelemaan”. Rydmanin kertomuksen epätarkkuuksista ilmenee, että Tampereen osasto yritti ottaa koko asian paljastumisesta kunnian itselleen, mikä lienee kyseenalaista, vaikka jatko kyllä ansaitsikin esimiesten tunnustuksen.

Tutkinnallisen läpimurron on täytynyt tapahtua kesä-heinäkuun aikana, koska käry kävi Parkanossa jo 7.6.1942. Kuitenkin vielä syyskuun lopulla Tampereella suoritettiin 11 sodanvastaista tuhotyötä ja suuri nuotta vedettiin vasta lokakuun loppupäivinä.

Mitä Valtiollinen poliisi teki tällä välin?

Päämajan valvontaosaston suurpaja Turengissa

Myöskään päämajan valvontaosaston Tampereen toimisto ei ollut toimettomana. ”Tiedusteluteitse” se sai heinäkuussa 1942 tiedon, että kesällä 1941 metsäkaartiin Ruovedellä jäänyt Niilo Salo oleskeli Janakkalassa Turengin kylässä vaimonsa vanhempien omistamassa talossa.

Tuumasta toimeen. Valvontaosaston etsivä Urho Palo matkusti toisen etsivän kanssa Turenkiin tarkistamaan pitääkö tieto paikkansa. Se piti ja niin Niilo Salo pidätettiin 21.7.1942. Samassa vietiin talteen myös hänen vaimonsa, kun ennakkoon ”oli saatu tietää”, että hän oli tietoinen metsäkaartilaisten sodanaikaisista toimista.

Jättipotti alkoi avautua, kun vaimon käsilaukusta löytyi kolme pientä paperilappusta, joissa oli seuraavat nimet, osoitteet, tunnukset ja tiedonannot:

1 Martta Pihalan nimi ja osoite
2 Puolimatkankadun osoite, nimi ja tunnus: Missä on asema – En tiedä
3 Elli, tule työväentaloa vastapäätä Hämeenpuisto 35

Vielä samana päivänä pidätetyt kiidätettiin Tampereen rikososaston suojiin tutkintatoimenpiteitä varten.

Kirjelappusten salaisuus alkoi paljastua, kun Elli Salo kertoi, mitä Martta Pihalan nimi tarkoitti. Hänen miehensä oli käynyt heinäkuun alkupuolella 1941 Pihalaa tapaamassa, jolloin Martta Pihala oli solminut Niilo Salon ja Pellervo Takatalon välisen yhteyden. Tuossa tilaisuudessa Martta Pihala oli luvannut tulla käymään Ruovedellä lähiaikoina.

Myös toisen kirjelappusen salaisuus ja siihen liittyvän tunnuksen merkitys paljastui. Heinäkuun lopulla 1941, jolloin Niilo Salo oli metsäkaartissa, saapui heidän asunnolleen eräs nuori tamperelainen poika, joka esitti tunnuksen ”terveisiä Pihalan rouvalta”.

Elli Salo kertoi kuulusteluissa olleensa aluksi hieman hämillään, mutta kuultuaan tunnuksen, arvasi pojan olevan oikealla asialla. Vieras oli tiedustellut Ruoveden metsäkaartilaisten määrää ja pyytänyt tietoja heidän hallussaan olevista aseista ja räjähdysaineista. Hän oli myös jättänyt ohjeen, millaisia sodanvastaisia tuhotöitä pitäisi suorittaa.

Nuorukainen, joka yöpyi heillä, jätti ennen lähtöään osoitteensa, kuten Elli Salo oletti, ja tunnuksen yhteydenottoa varten Tampereelle. Osoite ja tunnus osoittivat Puolimatkankadulle. ”Missä on asema? En tiedä”. Tunnuksen sai osoitteessa mainitussa paikassa esittää henkilölle, joka tuli avaamaan oven, josta syystä Salo arveli, että kaikki asunnossa olevat henkilöt ovat tietoisia selostetuista asioista.

Päämajan valvontaosasto otti luonnollisesti heti selvää, kuka mainittu poika olisi voinut olla ja päätyi osoitteessa asuvaan Voitto Mikkolaan, joka siihen aikaan palveli jossain ilmatorjuntayksikössä Äänislinnassa (Petroskoi). Yhteys tuntui luonnolliselta, koska kaikki perheessä olivat tunnettuja kommunisteja.

Elli Salo kertoi vielä useista käynneistään Martta Pihalan luona, jolloin hän oli saanut tietää Takatalon pidätysyrityksestä, Tampereella tapahtuneista muuntajien räjäytyksistä ja jopa siitä, että Takatalo oli vähällä joutua kiinni ”teltasta jossain metsässä”. Päämajan valvontaosastolla ei ollut epäilyksiäkään siitä, että Martta Pihalalla oli ensi käden tiedot Takatalon liikkeistä. Kuulustelija saattoikin todeta, että Pihalan sanat pidätysvaarasta ”todistavat kiistattomasti hänen yhteytensä Takataloon”. Kesäkuun 7. päivänä Parkanon pitäjän Linnankylästä Kaitaveden rannalta tavattiin

teltta, jossa oli majaillut kaksi miestä, joista toisen on todettu olleen juuri Takatalo. Tästä Urho Palo päätteli:

> Kun Takatalon ja hänen toverinsa karkuunpääsystä Parkanossa tiesivät heidän lisäkseen vain poliisiviranomaiset, on näin ollen luonnollista, että rouva Pihalalle on tapauksen kertonut Takatalo itse.[6]

Ruovedellä käyneeksi luultu Voitto Mikkola tuotiin Äänislinnasta Tampereelle, mutta Elli Salo ei tunnistanut häntä luonaan käyneeksi nuorukaiseksi. Vaikka Mikkola kertoikin, ettei hän ole tuolla tunnuksella ottanut ketään vastaan, piti valvontaosaston Urho Palo toteennäytettynä, että koko Mikkolan perhe oli tietoinen ”selostetuista puuhista”.[7] Mutta kuka sitten oli käynyt Ruovedellä, jos se ei ollut Voitto Mikkola?

Varsinaista poliisityön rutiinia oli tässä yhteydessä kuitenkin Ruovedellä käyneen nuorukaisen henkilöllisyyden selvittäminen. Koska yksi ja toinen taho jälkeenpäin näyttää yrittäneen hankkia kunniaa tästä löydöstä, on vaikea sanoa, mikä selvityksistä on täysin vedenpitävä. Joka tapauksessa on ilmeistä, että asiaan liittyvät minun äitini, ”kommunistieukko”, kuten Allan Rydman häntä nimittää, sekä Parkanon teltasta löydetty kirjoitus ja vielä nuoren pojan monot, joista kaikista saatiin vihjeitä, jotka yhteen laskettaessa tuottivat nimen Sakari Selin.

Äitini oli palanut viedessään ruokaa venäläisille sotavangeille Lielahteen ja joutunut puhutteluun. Hän kiinnitti siten ohranan huomion perheeseensä. Päämajan valvontaosaston etsivä Urho Palo väittää, että Selinin ”toimesta laskettiin viime elokuussa (1942) liikkeelle huhu, että Takatalo olisi ryssässä”. Hän päättelee, että tämä on ollut tarkoituksellista Takatalon suojelua. Mutta jos ”asia osoittautuu todeksi, silloin täytyy Selinin olla tietoinen Takatalon olinpaikasta. Hyvässä tapauksessa Selinit ovat Takatalon majoittajia”, kirjoittaa Palo.[8]

Allan Rydman puolestaan panee paremmaksi: rikostutkimuskeskuksessa todettiin Parkanon teltasta löydetty ”kirje ja Sakari Selinin verotuskaavake samalla käsialalla kirjoitetuksi”. Kun vielä alle 20-vuotiaan pojan Parkanoon jääneistä monoista löydettiin maalipilkkuja, oli asia lähes selvä: Selinin todettiin työskennelleen tunnetun kommunistin Hugo Lahtisen maalarinliikkeessä.[9]

Parkanon kesäleiri ja Niilo Salon ja hänen vaimonsa pidätys Turengista sai paljon liikettä aikaan. Päämajan valvontaosaston Tampereen alatoimisto toimi ripeästi: kun kuulustelut Niilo Salon kanssa saatiin päätökseen elokuun 4. päivänä 1942, Salo tuli tapaamaan Martta Pihalaa ”vanhasta muistista” jo viikon kuluttua.

Jouduttuaan aikanaan pidätetyksi kertoi Martta Pihala kuulusteluissa, että hän ei ollut tavannut Niilo Saloa uudelleen ennen kuin elokuussa 1942, jolloin Salo saapui hänen asunnolleen sotilaspuvussa ja sanoi toimivansa Tampereen vartiokomppaniassa vartiopäällikkönä. Metsäkaartilaisena olostaan hän oli kertomansa mukaan saanut vuoden ja kahden kuukauden tuomion Kankaanpään kenttäoikeudessa. Aikamoinen tarina kuin myös ylennys vartiopäälliköksi.[10]

Epäiltyjen seurantaa

Tämä kaikki tapahtui elokuussa. Mutta mitä teki valtiollinen poliisi ja päämajan valvontaosasto Tampereella osan elokuuta ja koko syys- ja lokakuun ajan, jos kourassa oli noin paljon tietoa Takatalon jahdista ja sodanvastustajien toimista? ”Postattiinko” eli seurattiinko epäilyksenalaisia, kuten poliisitapoihin kuului, peräti kolmatta kuukautta ennen kuin päätettiin iskeä? Ja kuinka monta henkilöä oli varjostuksen kohteina?

Kun valtiollisen poliisin pääosastolla aikanaan alettiin ihmetellä, milloin Ruovedellä Salon luona käynyt Voitto Mikkolaksi luultu mies selvisi Seliniksi, kertoi Urho Palo, että Päämajan valvontaosasto selvitti sen välittömästi Niilo Salon kuulustelujen jälkeen elokuun ensimmäisellä viikolla.[11] ”Takatalon hurja joukko” kerättiin poliisivankilaan ja muiden telkien taa kuitenkin vasta lokakuun 29-31. päivien välisenä aikana.

Postauksen ymmärtää, mutta miksi vielä syyskuun 29. päivänä tapahtuneiden edellä luvussa 10 kuvattujen sabotaasitekojen jälkeenkin kului kuukausi, ennen kuin ohrana iski?

Muistan, miten lokakuussa havaitsin konstaapeli Aution, tutun pispalalaisen poliisin lähtevän liikkeelle Ylä-Voimalta edelläni. Ajattelin välttää poliisia ja jarruttelin pyörääni alamäessä, kunnes olin miltei pysähtyä. Silloin ei auttanut muu kuin ohittaa. Vastaava toistui kaupunkiin päin ajellessa: silloisen Pispalan poliisikamarin nurkalta lähti joku perässäni.

Hälytyskellojen olisi pitänyt soida. Ne soivatkin, mutta liian lyhyen aikaa. Painuin muutamaksi päiväksi Tottijärvelle. Kun Tampereelta ei kuulunut mitään hälyttävää, palasin taas takaisin.

Myös Marjatta Mäkinen epäilee, että häntä ja Liisa Lammista oli varjostettu:

> Ohrana oli ilmeisesti seurannut meitä, Liisaa ja minua, kun menimme ajantarkastusmatkalle Porin radalle. Ehkäpä kadotti meidät matkalla näkyvistä. Joka tapauksessa Valoma kuulusteluissa kehaisi: 'Muistatteko kun teidän seuraanne Aleksanterin kirkkopuistossa pyrki humalainen mies, se oli meidän miehiä se'.[12]

Humalaisen miehen tytöt muistivat. He olivat menossa tarkistamaan, mitä junia puolen yön aikaan radalla kulkee, ettei ainakaan henkilöjunia.

”Pitkien pamppujen yö” ja matka Kuruun

Lokakuun 29. päivänä kaikki oli valmista lopullista iskua varten. Käytettävissä oli koko Valpon Tampereen miehistö ja kutakuinkin saman verran poliisikomentaja Suhosen miehiä Tampereen poliisilaitokselta. Taktiikkana oli saada ennen kaikkea selville Takatalon olinpaikka ja avainhenkilönä pidettiin Sakari Seliniä. Hänet oli saatava tunnustamaan.

> Hänen antamansa tunnustuksen perusteella sitten käytäisiin käsiksi itse liigaan, so. kaikkien sabotaasitekoihin tavalla tai toisella osallistuneitten henkilöitten pidättämiseen,

kirjoittaa Allan Rydman pääosastolle. Sekin oli otettu huomioon, että Selin ei puhuisi mitään ja siitä syystä oli laadittu ”yksityiskohtainen suunnitelma, keitä joka tapauksessa tämän asian selvittämiseksi pitäisi ja tultaisiin pidättämään.”[13]

Rydmanin selostuksesta käy ilmi, että pidätys oli suunniteltu siten, ”ettei siitä kukaan sivullinen mitään ennen aikaansa saisi tietää” – ilmeisesti sen vuoksi, ettei lähipiirissäni ehdittäisi suorittaa hälytystä eikä Takatalo

pääsisi taas livahtamaan verkosta. Saattaa tietysti olla, että eräänä tarkoituksena oli pyrkiä peittelemään jäljet, jos kuulusteluissa olisi sattunut käymään ”vahinko”.

Saalis oli tärkeä ja sen tavoittamiseksi ei aiottu kaihtaa keinoja. Allan Rydman kertoo jälleen yksityiskohtaisesti tapahtumasta Selinin tullessa työstä Nekalasta lähellä rautatien alikulkusiltaa:

> Matkan varrella oli määrättyyn paikkaan hyvin piilotettuna auto, jossa oli kolme poliisimiestä ryhtyäkseen oikean hetken tullessa toimintaan. Kaikki näyttikin käyvän ikään kuin nuottien mukaan, sillä Selin tuli pyöräilijöitä (pidätykseen osallistuvia poliiseja, kirj. huom.) tiellä vastaan. Lähestyessään piilossa olevaa autoa ajoi toinen pyöräilijöistä tarkoituksella Selinin eteen seurauksella, että Selin siten syntyneessä yhteentörmäyksessä pyörineen kaatui. Autossa olleet miehet hyökkäsivät paikalle ottaen Seliniltä hänen puukkonsa ja heti sen jälkeen vieden autoon, minkä jälkeen kiiruhtivat hänen kanssaan nopeaa vauhtia maaseudulle.
>
> Kaikki tämä tapahtui aivan käden käänteessä ... ja varmastikaan kenenkään sivullisen huomaamatta ja Selin itsekin mainitsi heti autoon jouduttuaan, että mainiosti oli kaikki suunniteltu ja täytäntöön pantu.

Mitä ”maaseudulla” sitten tapahtui?

Jouduin takapenkille kahden poliisin väliin. Toisella oli sylissään konepistooli. Ajattelin, että vievät minut kotiini Pispalaan. Ohi kuitenkin mentiin. En puhunut mitään. Ylöjärvelle tultaessa murahti toinen: Metsästysmajalleko?

Sinne, vastasi kuljettajan viedessä istunut mies, jonka myöhemmin tunnistin ylietsivä Frans Valomaksi. Niin käännyimme pienelle metsätielle ja hetken sitä ajettuamme pysähdyimme. ”Metsästysmaja” osoittautui metsäksi. Käsiraudat irrotettiin ja minut vietiin suuren männyn juurelle. Kädet lukittiin puun ympärille käsiraudoilla. Koko toimituksen ajan oli konepistoolimies seurannut toimitusta sivussa. Hyvä lavastus, mutta jatko ei enää sitä ollut.

Sen jälkeen alkoi pitkien pamppujen, nokialaisen, yö. Sellainen oli nuoren, juuri 18 vuotta täyttäneen pojan ensi kohtaaminen valtiollisen poliisin pamputtajien kanssa Ylöjärvellä.

Olihan pidättämisen mahdollisuus joskus välähtänyt mielessä, mutta toden paikan tullen huomasin, että ei sitä etukäteen pystynyt kuvittelemaan. Olin kyllä sen verran tosissani, että kannoin usein työssä käydessänikin asetta, mutta sillä kertaa se ei sattunut olemaan mukana. Joskus tuli mieleen, mitä olisi tapahtunut, jos pidättäminen olisi tapahtunut lepsummin ja Walther 7.65 käden ulottuvilla...

Allan Rydman oli tuona iltana kuin tulisilla hiilillä ohranan päämajassa Hämeenkadun varrella. Vihdoin tuli vapauttava soitto:

> ”Noin kolme tuntia maaseudulla oltuaan ilmoittivat Selinin matkaseuralaiset, että Selin on valmis tekemään tunnustuksen. Tämän jälkeen aloitettiinkin kaikella tarmolla jutun selvittely koko ajan kuitenkin pääpainon ollessa Pellervo Takatalon olinpaikan selvittämisessä.”

Kaunista kieltä. Sehän tuntuu aivan siltä kuin ”maaseudulla” olisi oltu huvimatkalla joidenkin mukavien ”matkaseuralaisten” kanssa.

> ”Heti alkuun kuitenkin huomasi, että sen ilmoittaminen oli Selinille ylipääsemättömän vaikea asia”, toteaa Rydman. ”Kun seuraavan päivän aamuunkaan mennessä Selin ei suostunut viimeksi antamaansa selitystä, minkä mukaan Takatalo olisi muka Kurussa ... peruuttamaan, tuli päätökseksi, että jo samana aamuna ... mentäisiin Takataloa Kurusta etsimään.”

Eihän Takataloa Kurusta löytynyt, mutta aikaa siinä kului.

Oli se pirunmoinen homma niin minulle kuin muillekin sinä iltana ja yönä pidätetyille. Siitähän on kerrottu yksityiskohtaisesti *Kalevi Seilosen* haastatteluihin perustuvassa kirjassa ”Vastarintaryhmä”, jokainen sai kertoa kokemuksiaan. Ohrana veti suuren nuotan.

Paitsi Pellervo Takataloa ja muita nuorisoryhmän jäseniä oli vastuullani myös Eino Laakso. Kotitarkastuksessa, joka suoritettiin pidättämisiltanani, oli löydetty mm. morseavain summereineen ja Takatalon lam-

minpääläisen majoittajan nuorimman pojan, Aarne Valkaman nimi ja osoite.[14]

Haudankaivajana Kurussa

Jouduin sodan ja vapautumiseni jälkeen sellaiseen pyöritykseen, ensin armeijaan ja sitten nuorisoliiton toimintaan, etten ehtinyt eritellä sodanaikaisia tapahtumia. Tamperelaiset toverini olivat pitäneet neuvottelun, jossa oli kaikki käyty läpi, mutta siitäkään en ollut saanut viestejä.

Vasta viime vuosina – en vielä edes vuoden 1992 tutkimusta tehdessäni – kiinnitin huomiota joihinkin epäjohdonmukaisiin asioihin tapahtumien tutkimuskirjallisuudessa. Pari vuotta sitten aloin selvitellä, koska ja miten Takatalon majoittajan Valkaman talo paljastui. Kun kolmekin tutkimusta[15] nimesi minut syylliseksi, aloin lähemmin kiinnostua asiasta.

Kaikki kolme tutkimusta olivat yksimielisiä, mutta kaksi viime mainittua olivat vain lainanneet Jukka Rislakin yhden virkkeen pituisen maininnan tarkistamatta ja tutkimatta asiaa itse. Näinhän usein historian tutkimuksessa tapahtuu. Mutta se ei liene aivan oikeaoppista. Ulla Aatsinki, jolle asiasta huomautin, totesi: "Ainakin olisi ollut syytä haastatella asianomaista henkilöä".

Omaa huolimattomuuttani on, että vasta nyt, tätä kirjoittaessa, tarkistin ryhmämme pidätysajat. Valpon muistion mukaan Kalle Valkama, hyvä yhteistyökumppanini, pidätettiin samana iltana 29.10. kuin minutkin. Minä pysyin kolmen tunnin hakkaamisseremonian jälkeen väittämässä, että Takatalolla on korsu Kurussa. Osin näihin ajallisiin sotkuihin on syyllinen Tampereen Valpon aluepäällikkö Rydman, joka muistiossaan mainitsee, että kolmen tunnin jälkeen ”maaseudulla oltuaan” Seliniltä onnistuttiin ”puristamaan ulos” tieto Pellervo Takatalon olinpaikasta”.[16]

Vasta viime vuosina olin myös havahtunut huomaamaan, että ”metsästysmajalla” Ylöjärvellä tingattiin vain Pellervo Takatalon ja Eino Laakson olinpaikkaa. Laakso jäi vähemmälle – en tuntenut sen nimistä henkilöä.

Silloin oli kuitenkin kysymys vain Kurusta. Kuvittelin että pienellä valheella saan lisää aikaa. Miten Kalle Valkaman jäljille päästiin? En ollut aiemmin kiinnittänyt huomiota siihen, että kotitarkastukseni pöytäkirjassa esiintyi löydös: ”Tampereen VSS muodostelmasta annettu henkilö-

Kiilan albumikin takavarikkoon

Sodan jälkeen kun tuli tilaisuus tutkia pidätyspäivänä tehtyjen kotitarkastusten pöytäkirjoja ja takavarikoitujen tavaroiden luetteloita, saattoi yllättäen todeta, että esimerkiksi kirjallisuus oli ollut yllättävästi kiinnostuksen kohteena. Kaiken huippuna oli, että jopa Kiilan albumit vuosilta 1937 ja 1938 oli viety tutkittavaksi. Kirjallisuus jäi sille tielleen, kuten eräät muutkin esineet. Ainoana palautuksena tuli Pispalassa kotitalon nurkalla otettu valokuva veljessarjastamme sodan edellä. Valtiollinen polisii lienee ollut kiinnostunut myös veljieni toiminnasta ennen sotaa ja sen aikana.
Nuoresta iästäni huolimatta olin seurannut vasemmiston kulttuuritoimintaa tiivisti ja ollut mukana mm. Tampereen kaupunginkirjaston johtajan Raoul Palmgrenin isännöimässä pohjoismaista työväenkirjallisuutta käsittelevässä kerhossa vuonna 1940. Kiilan albumit olivat sodan edellä vasemmiston kulttuuriväen korkeatasoisia ja kiinnostavia maailmankuvan avartajia.

Luettelo Selinin kotitarkastuksessa löydetyistä tavaroista:

Kotietsinnässä, jonka suorittivat Aarne Koskinen todistajinaan Martti Valoma, Otto Suoniemi ja Kalle Mattila kirjattiin mm. seuraavia tavaroita:

Kamarista: Morselennätin avain pattereineen ja summereineen. Taskulampun pattereita 13 kpl. Ilmapistooli.

Kirjakaapista: S.Harnon kirjoittama Räjäytystöiden käsikirja. Puolustusministeriön teknillisen osaston julkaisema ins.kapt. Lindqvistin laatima Räjähdysaineiden varastoiminen niminen kirja. Muistelmia Leninistä niminen kirja. 2 kpl Imperialisti nimistä kirjaa. Suomen työväen vallankumous -niminen kirja. Kommunistinen manifesti niminen kirja. Kristillinen kommunismi -niminen kirja. Marxin oppi köyhälistön elämänohjeena niminen kirja. Palkkatyö ja pääoma niminen kirja. Verot vallankumouksen vaikuttimina niminen kirja. Karl Marxin historiallinen työ niminen kirja. 2 kpl Kiilan albumeja vuodelta 1937 ja 1938. 1 kpl Eino Yliruusin kirjoittamaa monistettua ja sidottua kirjasta Kapitalismin romahtaessa. 7 kpl venäjänkielisiä kirjoja.

Tampereen VSS muodostelmasta annettu henkilökortti n:o 859 Aarne Valkaman nimellä. Pöytäkirja Tampereen Sivistystyöjärjestön marxilaisuuden kerhon kokouksesta 29.4.1941.

Keittiön kaapista: Nagan pistoolin puhdistuspuikko. Käärö punaista, vihreätä ja keltaista sähköjohdinta. Käärö mustaa vulganoitua sähköjohdinta.

Keittiöstä Sakari Selinin puserontaskusta: Walther pistooli n:o 224461, cal 7,65, jonka lippaassa 8 kpl panoksia. Parkanon Seurahuoneen lasku herra Selinille 18.10. 1942. (Valpo, kuulustelupöytäkirja n:o 47/42.)

Valtiollinen poliisi tutki tarkkaan kotietsinnässä kaiken kirjallisen materiaalin ja myös kuvat. Tutkijoille kelpasi tämä kuva, jonka taakse on kirjoitettu: Sakari Selin mustassa puvussa vierellään veljensä. Molemmat veljet olivat rintamilla kummassakin sodassa alusta loppuun. Yrjö (keskellä) ilmatorjuntarykmentissä Kannaksella ja viestikersantti Pentti mm. Kiestingin motissa ja sodan päätteeksi Viipurissa.

kortti n:o 859 Aarne Valkaman nimellä".[17] Muistelen myös, että minulla oli Kalle Valkaman työpaikan nimi, koska olin sieltä hakenut räjäytyksissä tarvittuja välineitä. Tämä voi olla yksi palon aiheuttaneista tekijöistä.

Toisena pidätyspäivänäni 30.10. olin jälleen "maaseutumatkalla", josta tuli vähintään yhtä jännittävä kuin ensimmäisestä. Tiesin tietysti, ettei Kurusta mitään korsua löydettäisi. Johdatin autosaattueen metsäiselle mäelle, jossa sitten olin etsivinäni korsun paikkaa. Kun korsua ei löytynyt, alkoi tapahtua. Esiin otettiin jälleen "nokialainen". Kun sekään ei muuttanut kertomustani, poliisin apulaiset hakivat auton takakontista lapion. Minulta avattiin käsiraudat.

Ala poika kaivaa hautaasi! huusi Valpon ylietsivä Frans Valoma. Ja minä tein työtä käskettyä. Maa oli aika kivistä, mielessä välähti, ettei tähän todella korsuakaan olisi voinut tehdä. Taisin tuoda ohranat väärään paikkaan! Konstaapelilla oli jälleen konepistooli kainalossaan.

Jospa lähtisin juoksemaan! Äärimmäisissä tilanteissa mieleen juolahtaa vaikka mitä. Vilkaisin sivulleni, konepistoolimiestä. En taitaisi pitkälle päästä! Se ei ollut pelkkä pelotteluase.

Äskettäin Kauko Laakso kysäisi kuin ohimennen tästä ajasta puhuttaessa: "Minkälainen tilanne se oli kuin jouduit kaivamaan omaa hautaasi?" En tiennyt mitä vastaisin. Kuittasin kysymyksen mitään sanomattomalla fraasilla. Totuus oli, etten itsekään muistanut. Minulla oli ja on yhä edelleen siitä tilanteesta täysi muistikatkos. Muistan lapion ja sitä edeltäneet vaiheet. Kun kysyin tuntemaltani psykologilta asiaa, hän totesi:

> Muistikatkos, amnesia, voi aiheutua traumaattisesta, vaarallisesta tilanteesta. Se on eräänlaista ihmisen psyyken puolustautumista epämiellyttäviltä, tuhoa uhkaavilta tilanteilta.

En tiedä, miten tapahtuma haudan kaivamisesta on kulkeutunut joidenkin tamperelaisten tietoon. Kaukokaan ei muistanut tietonsa lähdettä. Luulen, että se juontaa juurensa sodan jälkeiseen Punaiseen Valpoon, jota kautta Arvi Laakso sai sen tietoonsa.

Kurusta palattiin tyhjin toimin Tampereelle. Poliisit olivat jo olleet Valkaman talossa. Vasta kolmantena pidätyspäivänäni 31.10. alkoi uusi luku. Allan Rydmanin salonkikelpoisella kielellä kerrottuna toiminta jatkui:

> ”Sakari Selinin ja Eino Lammisen (Lammiselta oli löydetty räjäytyksissä käytettyjä tarvikkeita, kirj. huom) kuulusteluja edelleen ja kaikella intensiivisyydellä jatkettaessa pitkin päivää 30.10 ja 31.10. ja saatua Selin vihdoin puheissaan sellaiseen umpikujaan, ettei hän päässyt siitä kiemurtelemaan, onnistuttiin vihdoin 31.10. puristamaan ulos tunnustus, että Pellervo Takatalo majaili kellarissa Lamminpään kylässä kirvesmies Kalle Valkaman talossa.”

Se oli helvetinmoinen hetki. Uskoin kuitenkin pitkittäneeni asiaa niin kauan, että Takatalo oli päässyt pakoon. Olin saanut tiedon, että Kalle Valkama oli ollut myös pidätettynä (ja päässyt pakoon Nekalan poliisiputkasta) eikä Takatalo voinut enää olla korsussaan.

Kalle Valkama pidätettiin Variksen sähkö- ja koneliikkeestä 29.10, siis samana päivänä kuin minut ja Takatalo sai siitä varmasti tiedon. Isä-Kalle meni jo seuraavana päivänä poliisilta tiedustelemaan poikaansa.

Arne Anthoni Tampereella

Kolmannen pidätyspäiväni aikana minua odotti yllätys: Kävelin taas saattajani kanssa käsiraudoissa Satakunnankadulta Hämeenkadulle ja siellä Valpon päämajaan. Hämeenkadulle antavassa huoneessa oli jo 4-5 miestä odottamassa. Yksi heistä oli minulle ennen tuntematon, mustassa puvussa, tummatukkainen ja pyöreäkasvoinen. Muut tunsinkin eikä häntä tietenkään esitelty.

Vasta jälkeenpäin oivalsin, että hän oli Valtiollisen poliisin päällikkö Arne Anthoni. Valpon päämaja oli ollut huolissaan Tampereen tapahtumista, totta kai, ja painostanut kaikin tavoin ratkaisun etsimistä. Syyskuun 29. päivän räjäytyksiin oli Gestapokin kiinnittänyt huomionsa ja vaatinut selvityksiä. Saksalaisten sotilaiden juna oli selvinnyt tuona yönä eteläisen ratayhteyden räjäytyksestä aivan sattuman kaupalla. Junayhteydet Tampereen kautta olivat heille tärkeitä.

Nyt hän oli itse paikan päällä. Samat kysymykset toistuivat – ja samat vastaukset. Eikä siinä kauan kinasteltu. Vieras mies ilmaisi kyllästymisensä pian ja antoi käskyn. Löysin itseni saman tutun pamputtajakonstaape-

lin kanssa kylpyhuoneesta – ohranan paikallistoimisto sijaitsi tavallisessa asuintalossa ja tämäkin huoneisto oli kohtalaisen iso.

Iskuja alkoi sadella joka puolelle. Erikoisuutena kiduttajani käytti siihen asti minulle tuntematonta tekniikkaa: hän kiristi käsiraudat niin kireälle, että verenkierto käsissä estyi ja kohta sormet ja kämmenet pullistuivat kuin ilmapallot.

Kuinka nivelet kestävät – ja sisäelimet? Sellainenkin ajatus nousi mieleen pamputuksen aiheuttamien kipujen keskellä. Riski poliisi ei valikoinut iskujen kohteita, kuten ei ennenkään. Siinä tuli kyytiä niin käsivarsiin kuin polvilumpioille. Vain näkyviä osia vältettiin. Se kuului kuulustelun rutiiniin: jälkiä pahoinpitelystä ei saa näkyä!

Ja sen jälkeen palattiin herrojen seuraan. Nyt ei kukaan kirjannut tapahtuman kestoa.

Olen usein ihmetellyt kirjailijain ja kertojien taitoja, joissa kerrotaan yksityiskohtaisesti ja havainnollisesti kidutuksista. Itse siihen en pysty. Jollakin tavalla tuntuu kuin häpeäisi myös kiduttajien puolesta: miten ihmiset voivat alentua sille tasolle. Eräät poliiseista tuntuivat nauttivan siitä. Tosiasia tietysti on, etten siinä tilanteessa enää pystynyt hallitsemaan itseäni. Taisin olla hermostollisesti aika riekaleina, vaikka yhä luulinkin pärjääväni.

Taistelu Valkaman kellarissa

Poliisijoukon saapuessa Lamminpäähän Saarikorven hautausmaan tienhaaraan, jossa Valkamat asuivat, talossa ei todellakaan ollut enää muita kotona kuin rouva Valkama. Tieto pidätyksistä oli kulkenut ja poliisit olivat olleet jo talossa. Rydmanin selostus etenee kuin jännityskertomuksessa:

> Rouva Valkama pyörtyi kun häntä kehotettiin opastamaan miehiä kellarikerrokseen. Kellarisuojan etuosan lattiasta kuului kumiseva ääni. Laudat revittiin irti ja huomattiin, että siinä oli jonkinlaisen kuilun suu. Sisälläolijoita kehotettiin tulemaan ulos ja kun vastausta ei kuulunut, ammuttiin muutamia laukauksia siitä sisään. Kun poliii-

Gestapon hyvä veli

Varatuomari Arne Anthoni oli lähes koko sodan ajan Valtiollisen poliisin päällikkönä, 31.1.1941 – 29.2.1944. Hän loi yhteistyösuhteet natsi-Saksan kuuluisan valtiollisen poliisin Gestapon kanssa jo ennen Suomen ”erillissodan” syttymistä. Pohjois-Suomessa pidätettiin kommunisteja Saksan hyökkäyksen tieltä kohti Muurmanskia.[18]

Kuuluisin hänen yhteistyösuhteistaan oli kuitenkin 12 Valpon miehen ja edustajan luovuttaminen Saksan SS-Einsatzgruppenin käyttöön heti sodan alettua. Tehtävänä oli eritellä ja löytää venäläisistä sotavangeista kaikki kommunistit ja juutalaiset välittömästi teloitettaviksi, kuten muuallakin Saksan itärintamalla.[19] Sittemmin tämä järjestelmä virallistettiin Suomessa ja sai nimen Einsatzkommando Finnland rinnastettuna neljään muuhun vastaavanlaiseen tuhoamismiehistöön Baltiasta eteläiselle Venäjälle.[20]

Kolmantena ”ansiona” Anthonilla pidetään juutalaisten ja Saksasta panneiden siviilien luovutusta Suomesta Gestapon käsiin. Suurin laivaus tapahtui marraskuussa 1942, jolloin vietiin kerralla 27 henkilöä tuhottaviksi.[21]

Mutta päätehtävänä oli tietysti suomalaisten kommunistien ja liittoutuneiden hyväksi toimivien sodanvastustajien etsintä ja heidän toimintansa tukahduttaminen keinoilla millä tahansa, jonka tuloksia tamperelaisten nuorten ryhmäkin joutui kokemaan. Oula Silvennoinen toteaa tutkimuksessaan, että Arne Anthonin hyväksymismerkinnöillä perustetun yhteistyön ”Einsatzkommando Finnlandian uhrien lukumäärää on toistaiseksi mahdoton tarkasti määrittää. Siihen on kuitenkin luettava todennäköisesti kokonaisuudessaan päämajan valvontaosaston kautta luovutetut yli 500 sotavankia.[22]

Helsingin juutalaisen seurakunnan lakimies Michel Livson sanoi ”Anthonin olleen osallisena historian suurimpaan rikokseen, kuuden miljoonan juutalaisen tuhoamiseen. Puola puolestaan pyysi, että kansainvälisten sotarikollisten listaan lisättäisiin myös Arne Anthoni.

Sanomattakin on selvää, että Arne Anthoni pääsi sodan jälkeen rikoksistaan kuin koira veräjästä. Oikeusviranomaiset langettivat sentään Turun hovioikeudessa hänelle tuomion virkavirheestä.

simiehet vetäytyivät pois, kuului voimakas pamaus, joka oli ilmeisesti käsikranaatin aiheuttama.
Pian sen jälkeen lensikin oviaukosta 2-3 käsikranaattia alustaan siellä myös räjähtäen. Samalla kuului joitakin pistoolin laukauksia sekä eräs kumeampi räjähdys alustan täyttyessä sakealla savulla. Näkyvyys tuli sen jälkeen miltei olemattomaksi. Savun keskellä näkyivät miehen jalat ja tätä kohden ampui eräs poliiseista koko makasiininsa tyhjäksi. Heti tämän jälkeen ja keskellä savua, jossa ystäviä ei erottanut vihollisesta, alkoi käsikähmä erään poliisimiehen ja jonkun toisen välillä."
Poliisi ei voinut käyttää konepistoolia... vaan koetti ainoastaan suojautua ampumiselta. Siitä huolimatta hän ennätti haavoittaa poliisia kolmella laukauksella, kunnes poliisi sai riistettyä käteensä hänen puukkonsa ja lyötyä sillä ahdistajaansa. Isku oli kaikesta päättäen tehokas, koska ahdistaja heti sen jälkeen antautui. Kun hänet tuotiin alustasta päivän valoon, huomattiin, että Pellervo Takatalo oli tullut pidätetyksi.[23]

Löydettyä korsua kuvataan sitten yksityiskohtaisesti, se oli hyvin sisustettu ja sieltä löytyi runsaasti todistusaineistoa, aseita, räjähdysaineita, helvetinkoneita.

Juttua edelleen selvitettäessä löydettiin lauantaina 31.10. vielä viisi sodanvastaisiin tekoihin osallistunutta henkilöä, kertoo Rydman, ja laskee yhteen, että jutun yhteydessä oli todettu 16 varsinaista "sabotööriä". Kaikkiaan oli pidätetty 30 henkilöä.

Aikaisemmin pidätetty Kalle Valkama oli päässyt karkaamaan Viinikan poliisivartiokonttorista pian pidätyksensä jälkeen. Häntä ja hänen isäänsä ei kuitenkaan onnistuttu enää tässä vaiheessa uudelleen pidättämään. Takatalo oli vaikeasti haavoittuneena Hatanpään sairaalassa. Allan Rydmanin kertomuksen mukaan:

Hänen tilassaan on kuitenkin aivan viime aikoina ollut havaittavissa merkkejä siitä, että hän ehkä jää henkiin. Hänen huoneessaan on yötä päivää kaksi poliisimiestä ja lisäksi on hän ajoittain käsiraudoilla kytketty vuoteensa reunaan kiinni.[24]

Talvisodassa Summan tulimyrskyn läpikäynyt Pellervo Takatalo joutui Valpon miesten yllättämäksi Lamminpäässä vuoden 1942 lokakuussa. Hän kävi tässä talossa rajun tulitaistelun ennen haavoittumistaan ja vangiksi joutumistaan. Kellarissa oli Takatalon korsu, josta oli vedetty hälytyslaitteet talon muihin tiloihin.

Lääketieteellisiä kokeita ja kidutusta

Jutun tutkimuksien edistyessä Takatalo ei kuitenkaan suostunut tulemaan tajuihinsa, vaikka olikin tajuissaan. Tämä pitkitti ja vaikeutti tutkijoiden työtä. Takatalo itse kertoi myöhemmin häneen kohdistetuista ”lääketieteellisistä” kokeista, joiden tarkoituksena oli varmistaa hänen tajuttomuutensa aitous. Tässä yhteydessä oli tehty mm. pääkuoren avaus, jonka oli suorittanut Tampereella hyvin tunnettu yleislääkäri Bertell Laurell, jonka nimi kuitenkin poistettiin Seilosen haastatteluteoksesta ilmeisesti kustantajan vaatimuksesta.[25]

Tapasin Takatalon ensi kertaa näiden tapahtumien jälkeen sattumoisin Hämeenlinnan lääninvankilan käytävällä helmikuun alkupäivinä

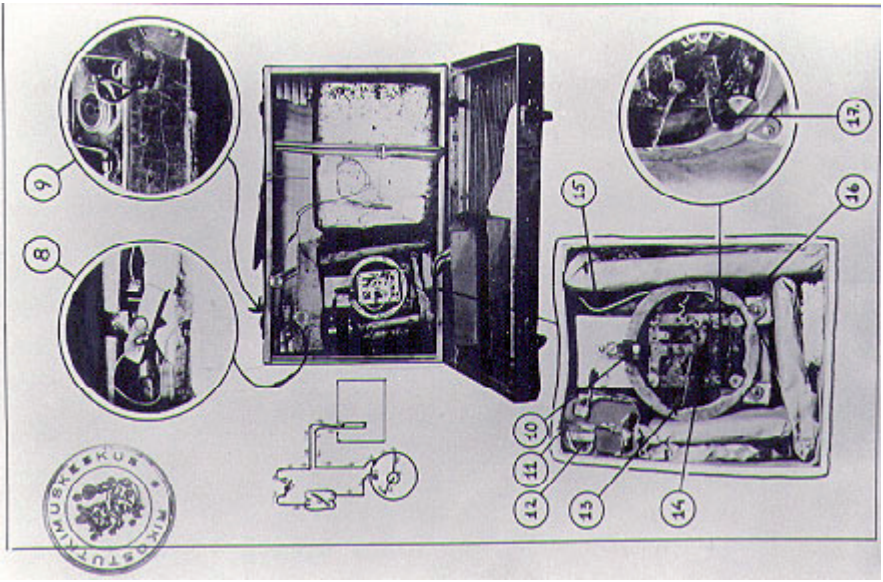

Takatalon korsusta löytynyt matkalaukku jäi askarruttamaan tutkijoita Laukku sisälsi kellokoneiston ja useita erilaisia käynnistyslaitteita sekä 8,4 kg räjähdysaineita. Löydettäessä ajastinlaite oli asennettu 15 minuutin varoajalle. Tutkijat totesivat, että "sopivasti asennettuna olisi helvetinkoneella ... voitu suorittaa erittäin tuhoisia räjähdyksiä". Kuulusteluissa ei kuitenkaan saatu selville sen suunniteltua sijoituskohdetta.

1943 ja näin silloin leikkausarven hänen päässään, joka oli vielä paljaaksi ajeltu. Takatalo oli kuitenkin entisensä, sillä hän kertoi saaneensa tietää Stalingradia puristaneen saartorenkaan murtamisesta ja hyökkääjien joutumisesta jättiläismottiin. Se oli lyhyt mutta mieleenpainuva tapaaminen historiallisella hetkellä.

Kirjoittaessani tätä tutkimusta 1992 olin sitä mieltä, että Takatalon vaikeneminen saattoi osaltaan vaikuttaa siihen, että kuulustelijat päästivät mielikuvituksensa valloilleen ja sysäsivät hänen kontolleen monia sellaisia asioita, joissa ei ollut päätä eikä häntää. Takatalo itsehän palattuaan takaisin "elämään" ei myöntänyt juuri mitään.

Jostain näyttää kuulustelijoille – tämä näkyy heidän kirjoittamissaan pöytäkirjoissa – iskostuneen sellainen käsitys, että Takatalo valvoi aivan kaikkea mitä tapahtui, jopa sitä, mitä sodanvastaisia iskuja sai tehdä mitä ei. Tämä oli täyttä hölynpölyä. Esimerkiksi kaksi ensimmäistä muuntajaräjäytystä suunniteltiin Suomen Pankin rakennuksella, ilmeisesti tulevan Hämeensillan ravintolasalin tienoilla.

Tähän aikaan mahtuisivat monen romaanin ainekset, mietiskelin kun aloittelin tämän kirjan ensimmäistä versiota vuonna 1992 ja mietin yhä näitä 70 vuoden takaisia aiheita. Jokaisella niihin häkkeihin joutuneella on ollut kestettävänään kovat kokemukset – puhumattakaan sodanaikaisesta vankila-ajasta.

Kidutettiinko tyttöjäkin?

Tampereen poliisilaitoksen putkaosastolla Kaupungintalon takaosassa oli loka-marraskuun vaihteessa täyttä. Nuoret tytöt ja pojat joutuivat aivan uskomattomiin, epäinhimillisiin olosuhteisiin ja kokemaan sellaisia asioita, joita nykypäivän ihmiset eivät voisi kuvitellakaan. Kalevi Seilosen haastatteluihin perustuva asiakirjakokoelma, johon Vastarintaryhmä -teos perustuu, antaa siitä järkyttävän kuvan.

Marjatta Mäkinen

”Pidätystä seurasivat luonnollisesti pitkällisen kuulustelut. Niissä uhattiin jatkuvasti, että jos en myönnä sitä ja tätä asiaa tapahtuneeksi, se on ilman muuta hengen meno. Olosuhteet putkassa olivat inhottavat, jatkuvasti sai jakaa vuoteen jos jonkin irtolaisen kanssa, jotka toivat tullessaan uuden täirodun entisten lisäksi. Oli oksenteleva morfinisti sairaanhoitaja ja muuta sellaista. Kuukautisvuodon aikana ei annettu mitään siteitä tai rättejä, vaan pyyntöä seurasivat ahkerammat kuulustelut.”[26]

Eino Lamminen

”Kuulusteluhuoneessa oli pitkä penkki, käsinojat ja minut pantiin käsiraudoilla siihen kiinni. Vuori suoritti tämän ensimmäisen kuuluste-

lun ... Vuori sanoi, että nyt on sitten paras tunnustaa, koko sakki on kiinni. Keitähän se luetteli, Saku, Satu, Marjatta. Ja Voitosta se sanoi, että Voitto on kiinni ... Siinä ne rupesivat sitten hakkaamaan ja esittelemään tosiasioita: sinä olet ollut Sakun kanssa siellä ja siellä, parasta on tunnistaa ... Lyödessään kasvoihin Vuori sanoi, että älä väistä ... Se muuttui sitten niin että Vuori kysyi ja toinen löi sivulta.

Kun Valoma tuli kuulusteluihin mukaan, hän sanoi: sinä poika olet valehdellut, mun täytyy tukistaa sua. Se otti kaksin käsin tukasta kiinni, rupesi remputtamaan ja nostamaan ja sanoi: Sinun isäs on ollu niin yhtä mittaa linnassa, että ei oo keriinnyt sua kasvattaan, mun täytyy sinua nyt kasvattaa.

Likipitäen kaksi kuukautta oltiin siellä putkalla, kun kuulusteltiin, niissä jouduin olemaan monta kertaa...eiköhän se ollut juuri Vuori, joka uhkauksia esitti: Jos et ala puhua, niin viedään Pinsiönkankaalle. Siellä kyllä saat selkääs niin, että et oo vielä ikinä saanu, saat huutaa niin lujaa kuin jaksat, jos ei ala tunnustuksia tulla."[27]

Liisa Lamminen

Liisa ei sanonut Kalevi Seiloselle enää muistavansa poliisiputkan tapahtumia, mutta hän oli kirjoittanut kokemuksensa heti sodan jälkeen, kun pahoinpitelyjä tutkittiin:

Luteita ja täitä oli suunnattomat määrät, joiden ahdistaessa menetin yöuneni. Viisi viikkoa siinä oltuani ilman pesua ja minkäänlaista pesumahdollisuutta koko ruumiini oli rikki täin puremien johdosta.

Vastan neljän päivän kuluttua suoritettiin ensimmäinen kuulustelu:

Niiden yhteydessä uhkailtiin minua ampumisella ja kuolemalla. Tämän jälkeen ei kuulusteluja ollut kuin vasta kolmen viikon kuluttua pidätyksen jälkeen.

Silloin Liisa kuljetettiin valtiollisen poliisin huoneistoon Hämeenkadun ja Näsilinnan kulmassa:

> Kuulustelut aloitettiin uhkailemalla ampumisella, sen jälkeen minut asetettiin seisomaan seinästä noin puolen askeleen päähän. Jos vaihdoin jalkaa, koska ne alkoivat puutua, ärjäistiin: Seisokaa asennossa!
>
> Uhkailtiin kuolemalla ja sanottiin, että saan seisoa siinä koko yön ja pannaan vielä polkupyörä niskaani painoksi. Siinä huoneessa oli polkupyörä. Sitä ei kuitenkaan tehty.
>
> Vuori ja muut poliisit poistuivat huoneesta ja jäin kahden etsivä Valoman kanssa. Tämä toisti uhkauksia ja lopuksi löi minua kädellään kummallekin korvalle neljä kertaa niin voimakkaasti, että olin vähällä kaatua. Ärjymistä, huutamista ja parjaamista jatkui noin puoli kahdeksaan, jolloin kuulustelut loppuivat. Koko tämän ajan, siis kolme ja puoli tuntia minut pakotettiin seisomaan samassa asennossa ... Koska minulla oli kuukautisaika, aiheutti tuollainen seisottaminen kovat vatsanpoltot. Käsilaukussani olleesta almanakasta, johon ajat oli merkitty, valtiollisen poliisin miehet olivat tämän ajankohdan voineet valita.

Liisan äidin tarjoamaa lisäravintoa ei otettu vastaan. Siitä johtui suuri fyysinen aliravitsemustila. Liisa kertoo:

> Poliisivankilan ruokajärjestys ei sisältänyt kuin aamulla viisi perunaa, pienen leipäpalan ja silakan. Iltapäivällä (ruis)velliä, jossa oli marjakastiketta ja pieni leipäpala ja silakka. Perunat olivat kylmiä ja vetisiä.

Kun Liisaa vietiin kuulusteluun Hämeenkadulle, voimat alkoivat pettää kolmannessa kerroksessa. Valpon toimisto oli kuudennessa kerroksessa.[28]

Marjatta Mäkinen

Saga Lahtinen ja Marjatta Mäkinen pyrkivät olemaan yhteydessä toisiinsa poliisiputkassa, vaikka olivatkin omissa selleissään. Viestejä vaihdettiin ja kuulustelijoita kävi aina Helsingistä asti.

> Minulla on sellainen käsitys, että meidän toverihenkemme oli hyvä ja kaikki toimivat vakaumuksesta, olivat uskollisia asialleen. Varsinaista petturuutta ei meidän ryhmässämme esiintynyt, olimme vain nuoria ja kokemattomia.

Näin jälkeenpäin ajatellen minulla on sellainen käsitys, että tämä meidän ryhmämme oli hyvä ryhmä. Jos se olisi saanut enemmän koulutusta maanalaiseen vastarintatyöhön ja jos yhteys puolueen johtoon olisi ollut kiinteämpi, olisimme välttyneet monista virheistämme.

Sodan olosuhteissa ei ymmärrettävistä syistä voitu olla puolueeseen jatkuvassa yhteydessä. Kiinnijoutumisemme olisi voinut siirtyä myöhempään vaiheeseen, vaikka tuskin sitä kokonaan olisi voitu välttää. Koska ohranan toiminta Suomessa oli tehokasta ja osittain myös helppoa.[29]

Liisa Lamminen

Minulla oli tästä kaikki käsivarteni, rintani, vatsani, selkäni ja varsinkin reiteni kaikkialta niin täin puremia, että ne olivat ihan vereslihalla. Päivässä en saanut kuin litran mukillisen vettä, eikä mitään pesuaineita ollut. Poliisivankilan vessa oli kerta kaikkiaan niin saastainen, siellä ei pesulavuaarissa pessyt mitään. Kraanan alla käsiäni vähän huuhtelin. Kun kuulustelut olivat lopussa, äiti sai tuotua pyyhkeen ja nenäliinan. Kastelin kankaan mukissa olevaan veteen, otin vaatteet pois ja pyyhin sillä itseni. Olin ollut viisi viikkoa ilman pesua.[30]

Kuolemantuomio, kolme elinkautista ja 102 vuotta

On käynyt selville, että ainakin toiset pidätetyistä ovat saaneet aiheen ryhtyä tihutöihin nk. Suomen Vapausradion antamien kehotusten johdosta sekä sen perusteella, mitä Englannin ja Venäjän radioissa olivat uutisia kuulleet.

Pölyn hieman laskettua pidätysten ylle kertaa Valpon Tampereen osastopäällikkö tilannekatsauksessaan 8.12.1942 vielä suuren nuotan satoa.

Radiolähetysten lisäksi motiivia etsitään Tampereen sosdem. nuorisoseuran toiminnasta, johon useat olivat jäseninä kuuluneet. Heidän oli omalla työllään ja elämällään

> kyettävä osoittamaan, mihin he tositeossa pystyvät ja mitä ovat valmiit työväestön ja maailman ainoan työläisvaltion Neuvostoliiton hyväksi tekemään. Vahingoittamalla sotatarveteollisuutta he ovat väittämänsä mukaan koettaneet vastustaa sotaa ja omalta osaltaan pyrkineet vaikuttamaan siihen, jotta sota mahdollisimman pian loppuisi. (Allan Rydman)

Erään kuvan aatteellisesta taustasta antaa yhdessä räjäytysoperaatiossa mukana ollut A. Nurmi valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirjassa. Kyseessä oleva nuori poika oli myös sähkötöissä Suomen Pankin rakennuksella, mutta Eino ja minä emme olleet jatkossa ottaneet häntä mukaan, koska pelkäsimme pojan puhuvan sivu suunsa. Nurmi kertoi poliisille lähtökohdistaan:

> Työmaalla puhuttiin varsinkin ruoka ja kahvituntien aikana politiikkaa, johon miltei kaikki työmaalla olevat työläiset osallistuivat. Politiikasta keskusteltaessa sai Selinin ja Lammisen puheista sellaisen käsityksen, että nämä olivat perehtyneet kommunistien oppeihin.
>
> Kun aikaisemmin ei ollut mitään politiikkaa harrastanut, heräsi näistä Selinin ja Lammisen puheista halu päästä tarkemmin perehtymään kommunistisiin oppeihin. Kertoessaan erään kerran tästä halustaan Selinille ilmoitti Selin voivansa tuoda muutamia kirjoja luettavaksi, joista asiat tarkemmin selviäisivät. Myöhemmin Selin toikin kirjat Kommunistinen manifesti, Karl Marxin kirjoittaman kirjan Työ ja pääoma sekä erään kolmannen, jonka nimeä ei enää muista.
>
> Näiden kirjojen lisäksi sain vielä myöhemmin Seliniltä luettavakseen Erfurtin ohjelman ja Sosialistisen aikakauslehden vuodelta 1919 ... Ollessaan myöhemmin Selinin kanssa Tampereen kaupungin lainakirjastossa ja tiedustellessaan Seliniltä sopivia kirjoja luettavakseen ehdotti Selin tällöin kirjoja Aron raivaajat, Sementti, Kuningas kivihiili ja Minua sanotaan puusepäksi.

Silta näistä teoksista sodanvastaiseen toimintaan saattaa tuntua kovin kaukaiselta, mutta ne edustivat kuitenkin melkoista työväenliikkeen tietopanosta. Samalla ne kuvaavat kuitenkin niitä taustoja, joista myös valtiollinen poliisi näyttää olleen kiinnostunut. Kommunistinen mani-

festi, Marxin ja Engelsin yhteinen työ, pantiin alulle Lontoossa 1847. Se julkaistiin ensin saksaksi, englanniksi ensi kerran 1850 ja suomeksi 1906. Marxin Palkkatyö ja pääoma ilmestyi ensi kertaa Neue Rheinische Zeitungin pääkirjoitussarjana alkaen 4.4.1847. Suomeksi se ilmestyi ensi kerran 1907 ja vuonna 1936 Soihtu julkaisi sen Akateemisen Sosialistiseuran jäsenten suomentamana. Venäjän vallankumousta kuvaavien Mihail Sholohovin ja Feodor Gladkovin kirjojen ohella 'suositeltujen' kaunokirjallisten teosten joukossa on 1930- luvulla Suomessa käännetty Amerikan työväenluokan luokkataistelua kuvaava Upton Sinclairin teos kaivostyöläisten elinoloista.

Merkittävä osuus Rydmanin arviossa annetaan myös Pellervo Takatalolle, joka oli taustalla suunnittelevana voimana.

Hyvin valittu joukko

> Pääapurinsa eli Sakari Selinin Takatalo on erittäin hyvin ja ihmistuntemuksella valinnut, sillä Selin on, kuten hänestä puhuttelussa heti toteaa, hiljainen, harvapuheinen, itseensä sulkeutuva, notkea, luikas, sisukas, erittäin altis ja helposti syttyvä sekä, ehkä ei niin vähänkään, fanaattisuuteen taipuisa.
>
> Sähkömuuntajiin ja rautateitten räjäyttämiseen oli käytetty erittäin voimakkaita räjähdyspanoksia. Niitten kokoonpanosta ja valmistuksesta olivat pääasiassa Sakari Selin ja Eino Lamminen huolehtineet ja sitä varten tai siihen pystyäkseen hankkineet itselleen räjähdysaineita ja niitten ominaisuuksia sekä räjähdyspanosten kokoonpanoa käsittelevää kirjallisuutta, ts. perehtyneet asiaan oikein teoreettista tietä", ihmettelee kirjoittaja kertoen sitten, miten nämä räjähdysaineet oli hankittu murtautumalla "sellaisiin suojiin tai varastoihin, joissa tiesivät niitä säilytettävän.[31]

Kirjoittaja, Valpon Tampereen osaston päällikkö Alla Rydman, esittelee myös käytettyjä omatekoisia aikasytytinlaitteita, joista erikoisin oli jousen varassa oleva nesteellä, kuten esim. bensiinillä, täytetty metalliastia,

> josta neste hiljalleen valui pois ja sitä mukaa läheni sähköllä toimiva kontaktin sytyttäjä. Oli mm. jo edeltäpäin kokeilemalla laskettu, miten pitkän ajan nestesytytyksellä toimiva panos räjähtääkseen tarvitsee, jotta tiedettiin, miten pitkälle jo sillä aikaa voitiin paeta ja hankkia kaiken varalta itselle tarvittava alibi.

Tampereen Valpon ala-osaston löytämät motiivit ja tekniset keksinnöt eivät kuitenkaan hellyttäneet Turun hovioikeutta, joka toukokuun viimeisenä päivänä 1943 antoi tamperelaisten jutussa tuomionsa. Siihen ei vaikuttanut sekään, että 24 syytetystä oli peräti kahdeksan eli kolmasosa nuoria henkilöitä, jotka eivät olleet täyttäneet sodanvastaisiin toimiin osallistuessaan 18 vuotta. Tämän ikärajan alittajia olivat mm. Liisa ja Eino Lamminen, Hillervo Laurila, Kalle Valkaman nuorin veli Aarne ja Sakari Selin.

Ankaraa linjaa vetäneen Turun hovioikeuden omaatuntoa lienee helpottanut Tampereen lastensuojeluvalvojan oikeudelle antama lausunto. Käytyään läpi kaikki oikeudenkäyntikaaren vaatimat lausunnot ja saatuaan syytetyistä nuorista ainoastaan kiittäviä lausuntoja, esim. opettajilta ja työnantajilta, hän totesi, ettei ole löytänyt mitään lieventäviä asianhaaroja.[32] Nuorten ”puolestapuhujana” toiminut lastensuojeluvalvoja Lante Saari oli ammatiltaan kansakoulunopettaja.

Hovioikeus katsoi toteennäytetyksi, että nuorisoryhmän jäsenet olivat toteuttaneet kaikkiaan 19 sodanvastaista tihutyötä Tampereella ja sen ympäristössä. Poliittisissa perusteluissa toistettiin pitkähkösti kommunistisen puolueen pyrkimyksiä laillisen yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseksi ja köyhälistodiktatuurin pystyttämiseksi, johon olivat tähdänneet mm. valtion turvallisuutta vaarantaneet lentolehtiset ja muut sodanvastaiset toimet.

Pellervo Takatalo tuomittiin maanpetoksesta kuolemanrangaistukseen. Minut, Saga Lahtinen ja Marjatta Mäkinen tuomittiin elinkaudeksi kuritushuoneeseen. Saga Lahtisen ja minun kohtaloni ratkaistiin äänin 3-2. Vähemmistöön jääneet asessorit Moisio ja Vähä-Kirvelä olivat kuolemanrangaistuksen kannalla. Minusta olisi – jos vähemmistön kanta olisi voittanut – tullut ilmeisesti nuorin suomalainen kuolemaantuomittu.

Asessori Moisio oli muutoin samaa mieltä kuin asessori Alatalo paitsi että asessori tuomitsi Sakari Feliks Selinin ja Saga Lahtisen maanpetoksesta, joka Seliniltä oli osaksi jäänyt yritykseen, kummankin kuolemanrangaistukseen ja menettämään kansalaisluottamuksen ainiaaksi, käsittäen heille tuomitut kuolemanrangaistukset rikoslain 7 luvun 4 §:n mukaan heille muista rikoksista määrätyt vapausrangaistukset sekä Voitto Kalervo Mikkolan hänen syykseen luetusta avunannosta maanpetokseen yhdeksi vuodeksi kuritushuoneeseen, ja olemaan kolme vuotta yli

Asessori Vähä-Kirvelä lausui muissa kohdin sen mielipiteen, joka tuli hovioikeuden ratkaisuksi asiassa, paitsi että asessori Sakari Feliks Selinin ja Saga Lahtisen kohdalta yhtyi asessori Moision lausuntoon.

Vakuudeksi

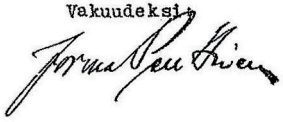

Ote Turun hovioikeuden päätöksestä.

Eino Lamminen tuomittiin nuorena henkilönä, 15 mutta ei 18 vuotta täyttäneenä, 15 vuodeksi kuritushuoneeseen. Muiden tuomiot vaihtelivat 4–10 vuoteen. Kolmen elinkautistuomion lisäksi muiden tuomioiden yhteenlaskettu pituus oli 102 vuotta ja rapiat, kuukaudet, päälle.[33]

Korkein oikeus lievensi aikanaan näitä rangaistuksia, mm. Takatalon kuolemanrangaistus muutettiin elinkautiseksi. Takatalon asianajajana toimi Eino Pekkala, jonka lakiteknisellä asiantuntemuksella lienee ollut osuutta tuomion lieventämiseen. Hän osoitti vastineessaan ne lainopilliset puutteet ja heikkoudet, jotka syytekirjelmään sisältyivät.

Takatalon kidutukset Valoman kohtaloksi

Takatalo haavoittui pidätettäessä kellarissa käydyssä käsikähmässä puukoniskusta. Häntä pidettiin koko joukon arvokkaimpana ”saaliina” ja sen vuoksi hänet kiidätettiin Hatanpään sairaalaan. Hän tekeytyi alusta lähtien tajuttomaksi ja näytteli tätä tilaa parisen kuukautta. Vaikka poliisit saattoivat kehuskella keskenään, että kaikki sodanvastustajat suomalaisista desanteista lähtien saatiin puhumaan rajuilla otteilla ja kidutuksilla, niin Takataloon he joutuivat pettymään.

Se ei kuitenkaan merkinnyt, että hän olisi päässyt helpommalla kuin kidutusten avulla tunnustaneet vastarintamiehet. Kalevi Seilosen kirjassa Vastarintaryhmä on hänen omakohtaisia kokemuksiaan pitkä lista.[34] Ne ovat kuin osia jostakin kauhuromaanista. Hän kesti kuitenkin loppuun asti eikä tunnustanut mitään.

Sodan jälkeen hänkin vapautui välirauhansopimuksen määräysten mukaisesti. Hänen julkisuuteen tulonsa tapahtui varsin huomiota herättävästi. Hän puhui poliittisten vankien puolesta SKP:n järjestämässä juhlassa tammikuun 7. päivänä 1945 ja kertoi itseensä kohdistuneista kidutuksista. Häntä ”pisteltiin neuloilla ja poltettiin tupakalla” Hän kertoi aivoleikkauksesta joka tehtiin kuolettamatta, jotta olisi päästy perille, oliko hän todella tajuttomassa tilassa. Takatalo väitti myös joidenkin poliisien potkineen häntä sukuelimiin – vain joitakin syytteitä poimien.[35]

Nämä Kaupungintalon juhlassa esitetyt syytökset aiheuttivat kuitenkin tapahtumien vyöryn, jonka kohteeksi joutui Tampereen Valpossa poliittisten vankien kuulusteluja johtanut ylietsivä Frans Valoma. Hän jätti

itse eroanomuksensa Valpon Tampereen osaston päällikölle Allan Rydmanille jo tammikuun 17. päivänä.

Tapaus Valomaa selvitellessä kävi ilmi, että jo syyskuussa 1942 Valoma oli jättänyt erohakemuksen ja Rydman oli jopa esittänyt sen hyväksymistä. Rydman perusteli nyt tapauksen taustoja:

> Jo talvisotamme aikana Waloman hermot pettivät, eivätkä enää sen jälkeen ole olleet kunnossa. Joitakin päiviä hän on saattanut vaikuttaa rauhalliselta, mutta heti kun töissä on tullut kiireitä ... tai jotain sellaista sattunut mikä ei ole ollut hänelle mieleen, ovat sairaat hermot hillittömästi purkautuneet ulos ... Siinä ei silloin ole säästynyt kukaan, vaan on hän raivonnut kuin mielipuoli ... Mutta on monta kertaa ollut hiuskarvan varassa, että ei ole syntynyt tappelu.[36]

Keväällä 1945 Frans Valomalle myönnettiin ero tyydyttävällä arvosanalla. Vastaavanlaisia Valoman tapaisia sadismiin taipuvaisia tai poliittisesti ylikiihottuneita tutkijoita toimi runsaasti niin pääoman valvontaosaston, suojeluskunnan kuin valtiollisen poliisin ja jopa maalaispoliisin (kuten Hämeenkyrössä) riveissä eri puolilla Suomea. Useat kidutuksiin syyllistyneet selvisivät kuitenkin toimistaan sodan jälkeen seurauksitta porvarillisen oikeusjärjestelmän ryhdistäydyttyä ja jopa ryhtyessä suojelemaan rikoksiin syyllistyneitä. Osa pahimmista teloittajista ehti kuitenkin paeta ulkomaille.

Pidätettyjä ja vankeja raa`asti sodan aikana kohdelleita poliisiviranomaisia tunnetaan useita. Kuinka tällaisia henkilöitä sijoittui juuri näille paikoille? Vaikka tällaisten menetelmien käyttö ei ole vain suomalainen ilmiö, saattaisi suomalaisten väkivaltaa käyttäneiden viranomaisten taustan ja motiivien selvittäminen olla haastava tehtävä: miksi juuri väkivaltaan taipuvaisia henkilöitä rekrytoitiin poliisiin vai voiko kenestä tahansa määrätyissä olosuhteissa tulla raakoja kiduttajia?

Karjalassa mm. puna-armeijan partisaanijoukkoihin kuulunut Jaakko Rugojev, tunnettu kirjailija, omisti sodan jälkeen Tampereella käydessään runon vastarintamies Takatalolle:

Toveri Takatalolle –
suomalaiselle vastarintamiehelle
istutan tämän vaahteran.
Pelastaaksesi maasi
fasismin ruskeasta rutosta
nousit nuorine tovereinesi
murtamaan pois
armaan kotomaan kamarasta
siihen kiilattua hakaristiä.

Hurja pakoyritys kaupunginvankilasta

Parin kuukauden Hämeenlinnassa olon jälkeen oli nuorisoryhmällä tiedossa maaliskuussa 1943 Tampereen raastuvanoikeuden istunto. En tiedä, miten itse kukin tuotiin Tampereelle, minulla oli aivan erityinen saattue: poliisit toivat minut henkilöautolla Tampereen kaupunginvankilaan, joka sijaitsi Kaupungintalon Hämeenkadun puoleisella sivulla toisessa kerroksessa. Sellit olivat sielläkin pieniä kopperoista ja katorajassa oli pieni ikkuna joka avautui korttelin pihalle.

Yllätys perillä oli kuitenkin suuri, kun minut sijoitettiin samaan koppiin toverini Eino Lammisen kanssa. Ilmeisesti vankila oli liian pieni meidän porukalle. Ankeissa oloissa ilo oli sitäkin suurempi, kun saatoimme Eikan kanssa nyt, ensimmäistä kertaa pidätyksemme jälkeen, ryhtyä selvittelemään miten kaikki oli tapahtunut. Mutta annetaan Eino Lammisen kertoa:

> Marjatta ja Liisa sähköttivät naapurisellistä, että puolue käskee kieltämään kaikki kuulustelupöytäkirjat. Saku ja minä totesimme olevamme päätodistajia. Päätimme lähteä pois, ettei olla oikeudessa vahvistamassa tai kieltämässä pöytäkirjoja, koska se helpottaisi toisten kieltämistä.[37]

Rohkeat naiset tulivat

Nuoriso-osaston jäsenet joutuivat vuosien myötä aatteellisesta työstä käytännön toimiin fasismin vastustamisessa. Suuri joukko oli mukana maanalaisessa sodanvastaisessa rintamassa. Kun heinäkuussa 2009 kerroin Kansan Uutisten Viikkolehdessä, että aion täydentää vuonna 1992 tekemääni tutkimusta tamperelaisten toiminnasta sodan aikana, sain kauniin onnittelukortin Anna-Liisa Saarelalta:

> ”Hienoa, että nyt kirjoitat heistä. Olin Turun lääninvankilassa kun ne tytöt tuotiin sinne. Minusta tuntui, että heidän tulonsa herätti uuden toivon: usko voittoon, meitä on paljon. Katselin ihaillen näitä reippaita, pää pystyssä marssivia tyttöjä, olen monelta kysellyt heistä. Useat ovat varmasti kuolleet, kuten esimerkiksi Laurilan Hillervo, joka oli minun ikäiseni. – Olen joskus kuullut, että Sinä olit miesten ja minä naisten poliittisten vankien nuorimmat, vuonna 1924 syntyneet.”

Anna-Liisa, omaa sukua Virtanen, oli Turusta ja hän oli toiminut yhdyshenkilönä Suomen Kommunistisen Puolueen paikallisen johtavaan työntekijään, sodanvastaista toimintaa järjestäneen Olavi Laihoon. Laihon pidätyksen yhteydessä myös Anna-Liisa joutui pidätetyksi ja sai toiminnastaan seitsemän vuoden tuomion.

Olavi Laiho sai kuolemantuomion, joka pantiin täytäntöön vain muutamaa päivään ennen välirauhan solmimista lokakuussa 1944. Teloituskomennuskuntaan kuului 16 kivääримiestä ja sitä johtava luutnantti, suojeluskuntapiirin edustajat ja lääkintäupseeri sekä oululainen poliisikomisario. Teloitus toimitettiin suojeluskunnan ampumaradalla ”Pohjolan valkeassa kaupungissa” Oulussa.[38]

Myös Anna-Liisan isä Leo Virtanen menetti henkensä fasismin vastaisessa taistelussa. Hän joutui rintamalle keskitysleiriläisistä kootussa ns. Pärmin pataljoonassa ja sai surmansa.

Tämä selli, numero 40 Hämeenlinnan lääninvankilassa, oli ensimmäinen "asuntoni" vanheinhoitolaitoksen tiloissa. Kuvan otin kun kävin tutustumassa Hämeenlinnan vankilamuseoon vuonna 2009.

Muistan ”lähtemisestä pois” -päätöstä motivoineemme erityisesti sillä, että halusimme nimenomaan helpottaa Pellervo Takatalon asemaa. Olimme tietoisia siitä, että hän oli kieltänyt kaiken, tiedot kulkivat niinkin ankeissa oloissa. Mutta päätös ”lähtemisestä” ei ollut kuitenkaan yksinkertainen. Kaikki piti suunnitella huolella. Omalla tavallaan Eino tekee siitä yksinkertaisen tapahtuman:

> Hyökkäsimme vartijan kimppuun. Toinen heitti täyden mukillisen vettä silmille ja siitä sitten niskaan kiinni ja mukiloimaan vartijaa.

> Tuuppasimme sen selliin ja sellin oven kiinni ja rupesimme hakemaan avaimia ... Avain olikin vartijan taskussa. Se rupesi huutamaan apua ikkunasta.[39]

Avaimen puuttuminen koski kuitenkin vain kopin ovea. Olimme jo käytävällä ja tiesimme, mistä pääsisimme ulos. Ei kulunut kuitenkaan monta minuuttia, kun rappukäytävästä alkoi kuulua kovaa askelten kopinaa. Hetkessä ovi kiskaistiin auki ja halli täyttyi siviilipukuisista poliiseista.

”Vartija otettiin sellistä pois ja meidät tuupattiin sinne. sitten ne rupesivat hakkaamaan meitä”, kertoo Eino lakoniseen tapaansa. Kalevi Seilosen 1970-luvun alussa tekemä haastattelu etenee :

> Ankara selkäsauna pakoyrityksen jälkeen kuului tietysti asiaan ja se oli varmaankin muissa selleissä olleille melkoista kuultavaa. Kun minua hakattiin raudoitetuilla vankilasaappailla ja Einoa taskuaseella, niin eräälle hakkaajalle sattui pieni vahinko, taskuase laukesi. Tämä säikäytti hakkaajat ja lievitti heidän intoaan hetkeksi, mutta vain hetkeksi.[40]

Raudoitetuilla saappailla päähän

> Seinään jäi luodinjälki ... Kun laukaus kajahti, alkoivat tytöt pitää aikamoista meteliä ja hakata sellinsä ovea. Yksi ainakin, joka oli hakkaamassa, oli etsivä Lehtilä. Hän oli muissakin yhteyksissä ollut pamputtajana.
> Niiden tapanahan oli hakata jalkapohjiin, koska siitä ei jää jälkiä. Minuakin hakattiin pampulla jalkapohjiin ja yksi hakkasi päähän vankilan saappaalla, jossa oli hevosenkengän muotoinen rauta kantapäässä. Siitä jäi arvet päähän. Tuossa on viisi senttiä pitkä ja muutaman millin syvyinen jälki ja tässä sivussa myös jälkiä siitä käsittelystä. Muistan kun lakkasi tekemästä kipeätä, kun ne hakkasivat, silloin tajuttomuus alkoi ... (Eino Lamminen).[41]

"Se oli ilmeisesti pahin selkäsauna, mitä olen siinä muodossa koskaan saanut”, kerroin puolestani Seiloselle ja jatkoin:

Sen jälkeen meidän kahlittiin jalkarautoihin ... ja näissä jalkaraudoissa viruimme oikeuskäsittelyyn asti. Kukaan ei välittänyt meidän kärsimistämme vaurioista. Kun jouduimme asiasta vastaamaan ja tulimme tuomituiksi salakapinasta, päässäni oli vielä avoimia reikiä. Ilmeisesti olin niin heikossa kunnossa, etten edes oikeuden käsittelyn aikana huomannut kertoa tästä oikeudelle.

Pakoyrityksemme aiheutti myöhemminkin pientä haittaa. Vankilamatkoilla saimme aina nilkkaan raskaat kahleet, joissa sitten tallustelimme asemilla siirryttäessä junasta toiseen tai junasta vankilan kuljetusautoihin.[42]

Sisäkuva sellistä. Kuvasta puuttuu kirjahylly, johon vankilan pastori oman harkintansa mukaan lähetti yhden kirjan kuukaudessa. Ensimmäinen jonka sain oli John Bunyanin Kristityn Vaellus. Kirja on vuonna 1678 julkaistu allegorinen kristillinen romaani. Bunyan kirjoitti kirjan ensimmäisen osan ollessaan vangittuna vuonna 1675. Häntä syytettiin luvattomasta saarnaamisesta. Teos on käännetty englannista yli sadalle kielelle. Se on todennäköisesti luetuin ja käännetyin alun perin englanniksi kirjoitettu kirja – vankila sivistää.

”Meillä ei lyödä vankia”

Voi vain kuvitella, miten muissa selleissä olleet nuorisoryhmän jäsenet tuon illan tapahtumat kokivat. Marjatta Mäkinen kertoo, miten he Liisan kanssa viettivät vaikeita tunteja sellissä:

> Kuunneltuamme ensin monen poliisin voimalla suoritettua kauheata hakkaamista odotimme järkyttyneinä hetkeä, jolloin saisimme tietää ovatko he edes elossa ja jos ovat, niin missä kunnossa. Viimein tuli kauan odotettu naputusviesti: hengissä olivat.
>
> Kun asiamme oli noin viikon päästä esillä raastuvanoikeudessa, oli siellä läsnä myös Sakun äiti. Hän katseli järkyttyneen näköisenä poikaansa, jota kaksi rotevaa poliisia piti pystyssä. Pää oli auki ja veressä ja silmät sen näköisinä kuin ei tietäisi maailmasta mitään. Vieressä Eino miltei samanlaisessa tilassa. Sakun toinen saapas oli karkausyrityksen todisteena pöydällä. Hänen äitinsä kysyi ensi saappaasta jotain ja sanoi sitten:
>
> - Katsokaa kuinka kauheasti häntä on hakattu.
>
> Oikeuden puheenjohtaja kopautti nuijalla pöytään, rykäisi ja sanoi:
>
> - Meillä ei lyödä vankia.
>
> Näytelmä oli koomisen irvokas ... Katsoin poikien takana istuvaa ohrana Valomaa. Hänkin vilkaisi meitä, nauroi ja painoi päänsä alaspäin. Hän oli ollut mukana hakkaamassa.[43]

Tiedustelutietoja Suomenlahdeltakin!

Kun kommunistisen puolueen sodanvastaisten työn johtoon Helsingissä asettui ryhmä kokeneita puolueaktiiveja, muodostui erääksi koetinkiveksi puolueen jäsenten osallistuminen liittoutuneille toimitettaviin tiedustelutietoihin. Kuten aiemmin on kerrottu, merkittävin valtuuksin toimintaa ohjannut Yrjö Leino, mm. sodanjälkeinen Suomen sisäministeri, ja sodanvastaisessa propagandassa tärkeässä roolissa toiminut Aimo Rikka olivat asiasta eri mieltä.

Nuorisoryhmän ”ulkojäsen” Taisto Kanerva (vasemmalla) joutui asepalvelukseen talvisodan aikana ja sai mm. radistin koulutuksen. Kuvan taakse on kirjoitettu: "Kuva on otettu valapäivänä kasarmin rappusilla. Vierellä oleva poika on Ossi Riihelä 4. komppaniasta. Hän on nuorisolittolainen".

Tällaiset ongelmat eivät kuitenkaan nousseet esille Tampereen nuorisoryhmän toiminnassa, kun Eino Laakso radisteineen saapui Tampereen alueelle vuoden 1942 kesäkuussa. Yhteistoiminta muodostui saumattomaksi.

Ainutlaatuisen mahdollisuuden tiedustelutoiminnan laajentamiseen loi nuorisoryhmän ”ulkojäsenen” Taisto Kanervan rooli radistina Suomen merivoimissa. Hänen käydessään lomalla asemapaikastaan Suomen-

lahdelta sovittiin jatkuvasta yhteydenpidosta ja tietojen välittämisestä. Sitä varten kehitettiin kaksi eri salakirjoituskäytäntöä, ”ikivanha” näkymätön muste ja oikeaan koodiin perustuva sifferi, jonka avain oli minulla. Välikätenä toimi Sirkka Salmi, jonka kanssa Taisto oli kirjeenvaihdossa.

Tämä järjestelmä ehti toimia muutaman kerran, kunnes sitten nuorisoryhmän paljastuminen ja pidätykset alkoivat. Vaikka pidätykseni ja kuulustelujen alkaminen olivat jo suuria järkytyksiä sinänsä, lisäpaineita toi tieto siitä, että lompakossani oli salakirjoituksen avain! Odotin jännittyneenä siitä aiheutuvia kysymyksiä. Niitä ei kuitenkaan tullut.

Taisto Kanervakin teki osaltaan johtopäätökset kuultuaan pidätyksistämme. Niistä ja sen jälkeisestä hurjista vaiheistaan hän teki selkoa Kalevi Seiloselle, joka ikuisti ne kirjaansa Vastarintaryhmä.

Kannakselta metsiä pitkin Tampereelle

Nykyisenä fyysisiä suorituksia korostavana ja arvostavana aikana olisi varmasti kiintoisaa nähdä, miten nelihenkinen porukka selviää yöllisistä patikkaretkistä Karjalan kannakselta Tampereelle – metsiä myöten ja asutuksia vältellen. Se olisi varmasti kova suoritus, vaikka olisi kunnon varustuskin ja hyvät eväät. Taivalta kertyisi monien kiertoteiden jälkeen lähes tuhat kilometriä.

Tässä kaikessa onnistui Tampereen nuorten vastarintaryhmän Taisto Kanerva keväällä 1944. Taistolla eivät kuitenkaan edellytykset vaelluksesta selviämiseen olleet kovin hyvät: hän lähti matkalle Siiranmäen varavankilasta kolmen toverinsa kanssa puupohjaiset saappaat jalassaan, raidallisin vanginvaattein, lähes olemattomin eväin ja vankileirin heikkolaatuisten aterioiden nälkiinnyttämänä. Mutta Taisto selvisi, kuten myös hänen kumppaninsa.

”Yksinäinen susi”

Taisto oli hyväksytty kommunistiseen puolueeseen 1941 ja siitä syystä myös suhtautui vakavammin sodanvastaiseen työhön, kuten hän kertoo Kalevi Seiloselle.

> Osan sodan ajasta jouduin itse yksin ratkaisemaan kuinka tuota työtä voisi tehdä. En tiedä onnistuiko se sinä aikana, kun katsoin asioita yksin ja yritin toimia, mutta tyydytyksen tunteen toi se, etten ollut sen apaattisen virran mukana ... .[44]

Hän oli sodan alussa jonkin aikaa asepalvelussa Tampereella Kalevankankaan parakeissa, jonka aikana myös yhteydet nuorison vastarintaporukkaan pelasivat. Uutta vuotta vastaanotettiin tiiviissä porukassa Saga Lahtisen kotona, josta Taistolle on jäänyt hyvä muisto:

> Mieleenpainuvin tapaus oli kokoontuminen Sagan kotona Petsamon kaupunginosassa. Meitä oli siellä toistakymmentä nuorisoseuran jäsentä. Yöhön myöhään vietetyn illan aikana tuli tiivistyneenä esille kaikki se, mikä meitä yhdisti tuona poliittisesti synkkänä aikana ... Meillä oli luja vakaumus, että olemme sodassa oikealla puolella ja sen vakaumuksen pohjalta päätettiin jatkaa toimintaa.,[45]

Tämän tapahtuman jälkeen Taistolla oli parakilla toisenlainen illanvietto, jossa pääesiintyjänä oli oopperalaulaja Väinö Sola. ”Hän laulatti miehillä yhteislauluna siihen aikaan muodissa ollut laulua, jonka kertosäkeessä huudettiin hurraata Hitlerille ja Mannerheimille”, Taisto kertoo. Hän lähti kuitenkin sieltä ”töihin Jaken kanssa, räjäytimme Ratinassa saksalaisen dieselin ... ja akseli oli yhtä autoa köyhempi”.

Se oli kokeilu saksalaisen Juno-savukkeen mahdollisuuksista aikasytyttimeksi, josta on kerrottu aiemmin. Mutta Taiston kokemukset sinä iltana jatkuivat:

> Iltaloma päättyi iltayöstä ja menin parakille. Olin jo nukkumassa, kun muita iltalomalaisia palasi kämpille. Innostuneina he kertoivat, että kaupungissa on liikkeellä sabotöörejä. Kertoivat että armeijan auto oli räjäytetty ... Vielä seuraavana päivänäkin ihmeteltiin, että sellaista toimintaa on olemassa.[46]

Asevelvollisena Taisto oli saanut radistikoulutuksen. Niinpä hän joutui sellaisiin tehtäviin eri joukko-osastoihin. Rannikkotykistössä Kalbådan majakalla olivat saksalaiset asentamassa sukellusveneitten kuuntelulait-

teita, joista Taisto sovitulla tavalla ilmoitti Tampereen nuorisoryhmälle. Saksalaiset eivät kuitenkaan onnistuneet aikeissaan. Mutta myös monia muita arkoja sotasalaisuuksia tuolla strategisesti tärkeällä paikalla paljastui.

Yhteydenpidosta Tampereelle on kerrottu jo aiemmin ja asiat välittyivät myöhemmin myös liittoutuneiden Tampereella olevalle kaukotiedustelulle.[47] Tähän yhteydenpitoon oli kehitetty parikin omaa tekniikkaa, mutta kerran Sirkka Salmelle tulleessa kirjeessä ”näkymätön muste” oli muuttunut näkyväksi. Onneksi kirje ei ollut kuitenkaan käynyt sensuurin läpi, mutta kirjeen saaja siitä tietämättömänä hätääntyi.

> En ehtinyt lukea edes kirjeen sitä osaa, mikä oli tarkoitettu minulle. Taisin mennä polkupyörällä Pispalaan ja vein sen Sakulle.[48] (Sirkka Salmi)

Radistina Taisto joutui vuonna 1942 myös laivastoon ja Katajanokalle, jossa saksalaisten läsnäolo oli arkipäivää. Hänen käydessään lomalla keskustelimme toiminnan jatkoista ja – ja perin uhkarohkeasti – myös mahdollisista saksalaisiin laivoihin kohdistuvista tuhotöistä. Niitä tarpeita varten järjestimme Taistolle tarvittavaa materiaalia.

Mutta sitten kääntyi lehti. Taisto sai tietää nuorisoryhmän palosta vuoden 1942 lopulla. Se muutti tilanteen täysin. Näin vuosien mennen voi ymmärtää, että tulilanka paloi myös Taiston alla. Hän ei voinut olla varma omasta asemastaan, yhteydenpidon paljastumisesta ja mitä siitä seuraisi. Sen lisäksi hän oli huomaavinaan, että hänen toimiaan seurattiin. Olihan päämajan valvontaosastolla hänen rekisterinsä hallussaan ja tiedot poliittisesta taustasta. Niinpä hän päätti lähteä metsäkaartiin Tampereelle.

Lähtö onnistui Mäkiluodon linnakkeelta ja vielä Porkkalastakin. Junapatrullit matkalla hän onnistui välttämään riippumalla junan ulkopuolella. Tampereella oli tuttuja, joiden luokse saattoi mennä. Eräs heistä oli muurari Aralehto, toinen suutari Mauno Saksanen. Molemmat olivat olleet Suomien ja Neuvostoliiton ystävyysseuran jäseniä.

Tuli kovat kuulustelut

Majoittajia löytyi, mutta sitten sattui palo. Tampereelle tulosta oli kulunut jo kuukausi, kun luotetussa etappiperheessä vieraili ilmiantaja, joka aavisti asunnossa olevan jonkun vieraankin henkilön. Pidättäjät tulivat ja veivät vartiokomppanialle, kysymyksessähän oli ”tavallinen” sotilaskarkuri. Kenttäoikeus ei ehtinyt kuitenkaan käsitellä asiaa, kun ohranat puuttuivat peliin: – Tämä on meidän miehiä! sanoi noutaja ja sillä tiellä Taisto vietti kaksi ja puoli kuukautta samoissa selleissä kuin nuorisoryhmän jäsenet.

Taisto sai kuulustelijakseen ja kiduttajakseen Valpon toisen johtavan etsivän Lauri Vuoren. Jo ensi tapaaminen antoi tietää, mitä tuleman piti:

> Tamperelaisten vasemmistolaisten tuntema ohrana Vuori vei minut miltei komeromaiseen pieneen huoneeseen, jota käytettiin ilmeisesti kuulusteluhuoneena. Heti huoneeseen astuttuamme hän iski voimakkaasti nyrkillä leukaani. Isku oli niin luja, että lensin lattialle.[49]

Kuulusteluissa keskityttiin Taiston toimintaan radistina. Valpo epäili, että hän olisi siinä tehtävässä syyllistynyt ”maanpetokselliseen toimintaan”.

Kun minunkin oleskeluni Tampereen poliisiputkilla pitkittyi, meidät saatettiin kerran yhteiseen ristikuulusteluun, jossa ei kuitenkaan paljastunut mitään uusia asioita. Meillä ei ollut mitään yhteyttä keskenämme, kuten vakuutin. Eikä Taistokaan juuri tuntenut minua, olimme eri sukupolvea, vaikkakin samassa nuorisoseurassa. Mutta Taisto ei ollut päässyt hänkään helpolla.

> Kuulusteluja oli noin kolme viikossa. Niiden jälkeen oli pidätyssellissä melko tuskallista. Nälkä oli kova. Ruuaksi tuotiin happamia, sisälmyksineen säilöttyjä särkiä. Huuleni ja kieleni olivat rikki (kuulustelumenetelmien vuoksi), verillä, mutta niillä oli kuitenkin noita särkiä nakerrettava.
>
> Heille oli vaikea pala, että olin toiminut radistina, se näytti koko kuulustelun ajan kiusaavan. En ollut tottunut sellaisiin asentoihin, että minä makaan vatsallani lattialla ja aikuinen mies on polvillaan minun päälläni ja tekee siinä kysymyksiä. Puhuminen ei tietysti käynyt

> tuossa asennossa ja niinpä paperille siihen asti saatu juttu pysyi sellaisenaan.[50]

Kun ei muuta löytynyt, kenttäoikeus tuomitsi kolme ja puoli vuotta yksiköstä poistumisesta. Se merkitsi puoltatoista vuotta Siiranmäen varavankilassa Kannaksella ennen kuin Taisto lähti omine lupineen Tampereelle.

Klassinen neljän miehen pako vankileiriltä

Kevätkesästä 1944 alkoi Taiston mitta olla täysi. Sirkka oli kirjoittanut kirjeessään, että ”Sota päättyy Suomen kannalta onnellisesti, Suomi häviää sodan”. Taisto totesi haastattelussa, että ”Jälkeenpäin on osoittautunut, että se piti paikkansa, oli onnellista, että fasistinen Saksa liittolaineen kärsi tappion.”[51] Kertomus jatkuu:

> Aina oli kalvava tunne, että aika kuluu hukkaan ja se muodosti lopuksi minussa ja kolmessa toverissani sellaisen käsityksen, että täältä on lähdettävä. Suunnittelimme lähtöä ja varastoimme elintarvikkeita kivityömaiden läheisyyteen... Lähtö Kannaksen varavankilasta oli oikeastaan yksi jännittävimpiä kokemuksiani sota-ajasta.[52]

Lähtö oli todella niin jännittävä kuin kaikissa sotavankien vankilapaoissa on kerrottu. Neljä toverusta odotti otollista hetkeä ja sellainen koitti myrsky-yönä. Kiertävät vartijat ohitettiin, linjatongilla piikkilangat poikki ja sitten matkaan. Taisto lähti ensimmäisenä, sitten isäntä Kurun Riuttaskylästä ja sen jälkeen kaksi muuta.

Matkaa tehtiin öisin. Se oli hankalaa vankilan raitavaatteissa ja puukengillä. Puolessa matkassa jyväskyläläinen toveri sairastui vakavasti eikä päässyt kunnolla kävelemään. Vaikeitten vaiheitten jälkeen hänet oli pakko jättää, mutta hänkin lopulta selviytyi. Päijänne ylitettiin Kuoreveden -Sysmän kohdalla. Kolmikko hajosi Kuoreveden paikkeilla ja Taisto jatkoi matkaa yksin Tampereelle.

Miten miehet tulivat lähes kolme viikkoa kestäneellä taipaleellaan toimeen? Mistä he saivat elantonsa, jotta jaksoivat fyysisesti raskaan matkanteon?

> "Alussa auttoivat keräämämme muonavarat", Taisto hymähti muistellessaan kerran tovereilleen matkantekoa. – "Mutta sitten käytimme hyväksemme peltojen antimia – ja valitsimme tietysti hieman isompien talollisten pellot". Sanoi ja naurahti.

Kun sota oli Tampereelle tullessa jo päättymässä Taisto uskalsi hetken varmisteltuaan mennä suoraan kotiinsa. Saattaa kuvitella, että tunnelma oli erikoinen. Poika pestiin ja partakin ajettiin! Tiedossa ei ollut vielä, koska tytär, nuorisoryhmän jäsen Laina pääsee kotiin Hämeenlinnan naisvankilasta.[53] Mutta eihän se siviilielämään palaaminen tähän päättynyt. Oli monta mutkaa matkassa. Kun paikallisen suojeluskunnan satraapit eivät aikoneet paluuta hyväksyä, lähti Taisto Helsinkiin ja lopulta tapaaminen sisäministeri Urho Kekkosen kanssa ratkaisi, että kotimaakunnankin päälliköitten oli uskottava uuden ajan koittaneen.

Sen jälkeen alkoi uurastus rauhantoimissa: nuorisojärjestön perustaminen – ensimmäisenä juuri Tampereelle – olihan siinä pohjaa ja valmis rauhan toimissakin kokenut joukko.

Yhteistyöni Taiston kanssa jatkui myös nuorisotoiminnassa. Kun jouduin jättämään Tampereen nuorisopiirisihteerin tehtävät vuoden 1946 lopussa siirtyessäni Helsinkiin, tehtävään saatiin minua kokeneempi Taisto Kanerva. Samaan aikaan nuorisopiirin toimisto siirtyi Suomen Pankin vanhasta talosta Keskustorin varrelta – (sittemmin Kimmo Kaivannon komeasta ateljeehuoneesta) Hämeen Museon tiloihin Mustankalliolle, oli siinä meillä ihmettelemistä: nuorisotoimisto jo museon tiloissa!

Viitteet

1 Kipinästä tuli syttyi, siv. 193.

2 Tämä ja seuraavilla sivuilla kerrotut matkat perustuvat omiin muistikuviini.

3 Gunnar Seeven kirjoittama Sakari Selinin kuulustelupöytäkirja. Turun hovioikeuden asiakirjat 9.9.1942.

4 EK-Valpo, XXIX, kansio 551. KA

5 Pellervo Takatalon kuulustelupöytäkirja, kuten edellä.

6 Elli Salon kuulustelupöytäkirja. EK-Valpo XXIX, kansio 551.

7 Niilon Salon pöytäkirja, kuten edellä.

8 Etsivä Urho Palon yhteenveto, kuten edellä.

9 Sama.

10 Ville Pankon muistio 6.12.1942. EK-Valpo XXIX, kansio 551.

11 Martta Pihalan kuulustelupöytäkirja. Turun HO 9.9. 1941.

12 Kalevi Seilonen, Vastarintaryhmä, sivu 100

13 Tapani Löfingin kirjeet 4.12.42 ja 7.12.42 Valpon pääosastolta Tampereen os. päällikölle A. Rydmanille, XXI, kansio 551.

14 Luettelo Selinin kotitarkastuksessa löydetyistä tavaroista. Valpo, kuulustelupöytäkirja n:o 47/42.

15 Rislakki Maan alla, 1985, Seppo Sudenniemi Salaisen sodan varjot, 1987 ja Ulla Aatsinki ym. Hirmuvallan huolena, 2007

16 Tampereen os. tilannekatsaus 10/42. SKP:n kaaderiosasto, joka keräsi tietoja jäsenistä, selvitti vielä 1951 Tampereen nuorisoryhmän palon syitä ja nuorten käyttäytymistä Valpon kuulusteluissa. Arvi Laakso Tampereen piiristä kirjoitti vastauksen Sakari Selinin asiasta kaaderiosaston työntekijä Hemming Lindqvistille 7.10.1951. Ajan kuvana Arvi Laakson selvitys kertoo omalta osaltaan silloisista asenteista. Laakso kertoo kirjeessään likimain saman Selinin pidätyksestä kuin Valpon Tampereen osaston päällikkö Rydman, mutta lisää sitten Pellervo Takatalolta saamiaan tietoja. Takatalo on antanut tunnustusta tovereilleen ja Laakso jatkaa:

> ”se seikka, että hän (Selin) yhdessä toisen pidätetyn kanssa vielä putkastakin yritti karkuun, onnistuikin jo telkeämään vartijan putkaan, toisten avunhuutojen kuitenkin estäessä paon onnistumisen, osoittaa, ettei S. antautunut taistelusta. Hän (Takatalo) mainitsee käsittävänsä, että vain S:n nuoruus sekä

puuttuva tietoisuus siitä, että ennen on luovuttava hengestään (Selin oli pantu kaivamaan hautaansa), kuin petettävä toverinsa, saattoi S:n kestävyyden pettämään. Myös vankila-aikana S. opiskeli aktiivisesti eikä siis heittäytynyt passiiviseksi, kuten eräät heikot luonteet." (KA, SKP:n kaaderiosaston Sakari Seliniä koskeva kansio).

17 Luettelo Selinin kotitarkastuksessa löydetyistä tavaroista. Valpo, kuulustelupöytäkirja n:o 47/42.

18 Oula Silvennoinen: Salaiset aseveljet, Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisien yhteistyö 1933-1944, Otava 2008, sivu 297.

19 Sama, sivut 218 -212

20 Sama, 218 – 226

21 Sama, sivu 297

22 Sama, sivu 333

23 Tampereen osaston tilannekatsaus 10/42. EK-Valpo.

24 Sama

25 Kalevi Seilonen: Vastarintaryhmä, sivut 135-136.

26 Sama, sivut 119-120

27 Sama, sivu 121-122

28 Sama, sivu 128-130

29 Sama, sivu 131

30 Sama, sivu139

31 Tampereen osaston tilannekatsaus 11/42. EK-Valpo. VA. Sähköasentaja Eino Lammisen asunnossa suoritetussa kotietsinnässä (pöytäkirja 50/42, siv. 5) otettiin talteen mm. seuraavia esineitä:

Kamarista, senkin päältä: Täytekynälaatikko, jossa itsestään palava savuke imukkeineen. Kamarin kirjakaapista: 1 kpl SNS:n jäsenkortti merkitty Liisa Lammisen nimiin. 1 kpl Neuvostoliiton uusi perustuslaki. 1 kpl Vankina valkoisen vallan -niminen kirja. 1 kpl Kommunistisen internationalen ohjelma. 1 kpl Kansainvälinen asema ja Kominternin osastojen tehtävät -niminen kirja. 1 kpl Työmiehen talousoppia -niminen kirja. 1 kpl Lenin ja Suomen kysymys -niminen kirja. 1 kpl Johdatusta dialektiseen tutkimusmenetelmään. 1 kpl Vainovuosilta -niminen kirja. 1 kpl Imperialismi -niminen kirja. 1 kpl Kommunistinen manifesti -niminen kirja. 1 kpl Neuvostoliiton talousmaantiede. 1 kpl Palkkatyö ja pääoma -niminen kirja. 1 kpl Napoleon III vallankaappaus -niminen kirja. 1 kpl Marxin oppi köyhälistön elämänohjeena -niminen kirja. 1 kpl Mammuttia etsimässä -niminen kirja. Keittiöstä: 1 kpl Geco pienoiski-

vääri n:o 801. 35 kpl pienoiskiväärin panoksia. 29 kpl Parabellum pistoolin panoksia. 4 kpl kierrejousia. 2 kpl tinaa. 2 kpl lyijyä. 1 laatikko juotosrasvaa. 2 laatikkoa erilaisia rautanauloja. Pieni vyyhti teräslankaa. Käärö harmaata vulganoitua sähköjohtoa. Käärö mustaa vulganoitua sähköjohtoa. Keittiön kaapista: 1 kpl Ruy pistooli n:o 97020 cal 7,65, jossa 7 kpl panoksia. Kellarista: 1 kpl teräksestä valmistettu kassalipas, joka piilotettuna perunalaarin alle ja joka sisälsi 93 dynamiittinallia ja 3 savukeaikasytytintä tulilankoineen ja nalleineen.

Kirjallisuus näyttää yleensä kiinnostaneen valtiollista poliisia. Niinpä Marjatta Mäkisen kotietsinnässä (pöytäkirja 54/1942) luetteloidaan takavarikoituja kirjoja seuraavasti:

5 kpl SNS:n julkaisemia kirjasia. 1 kpl Neuvostoliiton uusi perustuslaki. 1 kpl Friedrich Engels: Anti Dühring. 1 kpl Karl Marx: Pääoma. 1 kpl Karl Marx: Filosofian kurjuus. 1 kpl V.I. Lenin Materialismi ja empiriokritisismi. 1 kpl Neuvostoliiton kommunistisen puolueen historia.

Kaikkea eivät valtiollisen poliisin miehet kotietsinnöissä löytäneet. Niinpä Taisto Kanervan dynamiittipötköt jäivät piilopaikkaansa koskemattomina, kunnes hänen äitinsä löysi ne sodan jälkeen. Kun ne muistuttivat kovin lattiavahaa, jota kaupoissa ei ollut, hän aikoi käyttää niitä tähän tarkoitukseen. Onneksi Taisto ehti kuitenkin hätään eikä lattioiden puunauksesta tällä uudella tehoaineella tullut mitään.

32 Hovioikeuden pöytäkirjat 31.5.1942.

33 Sama.

34 Kalevi Seilonen, Vastarintaryhmä, sivut 131-136, 138-139

35 Sari Näre & Jenni Kirves: Ruma sota, sivu 221-222

36 Ruma sota, sivut 224-225

37 Kalevi Seilonen, Vastarintaryhmä, s. 159.

38 Jukka Rislakki: En kyyneltä vuodattanut. Olavi Laihon elämän kahdeksantoista vuodenaikaa 1940 - 1944. Like 1995

39 Kalevi Seilonen, Vastarintaryhmä, s. 159

40 Sama

41 Sama, s. 160

42 Sama

43 Sama, s. 161

44 Sama s. 56

45 Sama, s. 57

46 Sama, s. 58
47 Sama, s. 77-79
48 Sama, s. 79
49 Sama, s. 150
50 Sama, s. 152-153
51 Sama, s. 212
52 Sama s. 212
53 Sama s. 213- 215

Pohjois-Hämeen metsäkaartilaiset

Ihmisjahtia Hämeenkyrön ja Ruoveden metsissä

Keväällä 1941, sodan uhkan lisääntyessä, olivat miehet monissa Tampereen lähipitäjissä pohdiskelleet suhdettaan uhkaavaan sotaan: talvisodan jälkivaikutelmat eivät innostaneet uuteen yritykseen Neuvostoliittoa vastaan.

Jo tammikuussa 1941 oli Hämeenkyrössä, Pakulan talossa pidetty kokous, jossa oli 25-30 osanottajaa. Uuno Salomaa puhui ja sanoi, ettei pidä mennä sotaan, jos sellainen syttyy, vaan metsiin. Hän vakuutti, että Neuvostoliiton laskuvarjojoukot tulisivat avuksi tuoden aseita ja räjähdysaineita, joilla voitaisiin räjäyttää siltoja ja rautateitä ja polttaa suojeluskuntataloja.[1]

Näin siis miehet Valpon kuulustelutietojen mukaan tunsivat kuuluvansa toiseen rintamaan ja odottivat apua liittolaisiltaan, joihin eivät ainakaan suojeluskuntalaiset näyttäneet kuuluvan. Vielä helavalkeilla 11.5.1941 olivat miehet, heitä oli kolmisenkymmentä, samaa mieltä, että sotaan ei lähdetä. Elokuun lopussa, tarkemmin 27.8.1941, monikymmenpäinen suojeluskuntalaisten joukko haravoi Hämeenkyrön metsiä ja löysi seitsemän kaartilaista. Tässä yhteydessä ”eräs päätekijöistä”, Jooseppi Salomaa jäi myös kiinni ja joutui tiukkoihin kuulusteluihin Tampereen poliisivankilassa.

Syyskuun lopulla Valpon Tampereen alaosaston päällikkö Rydman ilmoitti pääosastolle Helsinkiin, että Jooseppi Salomaa on tehnyt itsemur-

han poliisivankilassa 29.9. klo 8.30. Tarkempia selvityksiähän ei annettu eikä ilmeisesti kaivattukaan.[2]

Hämeenkyrön metsäkaartilaisista ei tällä kuitenkaan selvitty. Päämajan valvontaosasto, valtiollinen poliisi ja paikkakunnan suojeluskuntalaiset saivat palata vielä monta kertaa sodan pitkittyessä haravoimaan Hämeenkyrön metsiä.

Ruovedellä tapahtui vastaavaa suunnittelua. Liikekannallepanon alkaessa kesäkuussa 1941 jäi noin 70 miestä koteihinsa ja piiloutui lähimetsiin. Niilo Salo, joka tästä joukosta jäi kiinni vasta heinäkuussa 1942 Janakkalassa, kertoi hyvin yksityiskohtaisesti Tampereella suoritetuissa kuulusteluissa Ruoveden metsäkaartilaisten alkuvaiheista. Niilo Salon tietojen mukaan oli Ruovedellä jo ennen SNS:n perustamista vallalla laajoissa piireissä sodanvastainen mieliala, josta SNS:n suuri jäsenmääräkin kertoo. [3]

Syksyllä 1940 ja keväällä 1941 keskusteltiin miesten kesken mahdollisesta sodan syttymisestä ja yleensä omaksuttiin käsitys, ettei sotapalvelukseen palata vaan mennään metsiin ja odotetaan tilanteen kehittymistä. Salon kuulustelijana toiminut päämajan valvontaosaston etsivä Urho Palo korostaa Niilo Salon kuulustelupöytäkirjassa voimakkaasti omia näkemyksiään Suomen käymän sodan ”puolustusluonteesta” ja metsäkaartilaisten motiiveista ”odottaa kunnes punainen armeija etenee alueille, joilla piileskely tapahtuu”.

Niilo Salo itse ei mennyt kutsuntoihin, vaan lähti Tampereelle lääkäriin saadakseen vapautuksen sotapalvelusta. Se ei kuitenkaan onnistunut, sen sijaan hän tapasi Pellervo Takatalon Tampereella 7.7.1941. Tällä tapaamisella oli merkittävä osuus Tampereen nuorten vastarintaryhmän paljastumisessa kuten edellä on kerrottu.

Takatalon ja Niilo Salon tapaamisen Tampereella oli välittänyt Salon perhetuttu Martta Pihala, joka oli sanonut Niilo Salolle, että olisi solmittava yhteydet Ruoveden metsäkaartilaisten ja muiden kanssa. Tässä mielessä Pihala lupasi luoda yhteyden Salon ja Pellervo Takatalon kesken. Kuten kommunistien maanalaisessa käytännössä oli tapana, tässäkin tapauksessa sovittiin tunnukset, joilla varmistetaan, että oikeat henkilöt tapaavat toisensa.

Tapaamispaikassa Palomäen uimalaitoksella Pyynikillä Salo keskusteli viitisentoista minuuttia Takatalon kanssa. Takatalo oli kysellyt met-

säkaartilaisten määrästä ja kehottanut valmistautumaan sodanvastaisiin sabotaasitekoihin ja hankkimaan siihen tarvittavia välineitä. Salon heinäelokuussa 1942 tapahtuneiden kuulustelujen mukaan Takatalo oli luvannut ”räjähdysaineita tuotavan myös desanttiteitse, samoin miehiäkin, joihin sitten on otettava yhteys ja ryhdyttävä heidän kanssaan ja johdolla tuhotöitä suorittamaan”.

Tampereen matkan jälkeen Salo oli ollut yksinään lähimetsissä pari viikkoa ja liittynyt sitten Piippulan, Heikkilän, Valkeejärven ryhmään. Sitten Saloa oli ”ruvennut pelottamaan Takatalon kertomukset” ja hän oli syyskuussa matkustanut vaimonsa kanssa Turenkiin, jossa piileskeli pidättämiseensä saakka.[4]

Ruoveden metsät haravoitiin lähes tyhjiksi jo vuoden 1941 aikana, vaikka liikkeelle lähtö oli niin hidas, että Valpon Tampereen osastossa ehdittiin sitä harmitella. Kun ensimmäinen ilmoitus Ruovedeltä 5.9.1941 kertoi, että paikkakunnalla epäillään olevan 50-70 miestä metsäkaartissa, niin jo päämajan valvontaosaston lokakuun katsauksessa 1941 kerrotaan, että ”Ruoveden metsäkaartilaisten jutussa on suoritettu laajoja tutkimuksia. 64-päisestä joukosta on pidätetty ja tuomittu jo 57.”[5]

Ensimmäiset uhrit

Valtiollinen poliisi ja Päämajan valvontaosasto ottivat tosissaan haasteen yksittäisistä sodanvastaisista tuhoteoista ja metsäkaartien muodostumisesta. Valpon osastopäällikkö Raekallio valisti alaisiaan ja Valpon osastoja tästä sinänsä tärkeästä SKP:n uudesta linjasta muistiossaan 20.11.1941:

> ”SKP on ryhtynyt sabotaashi- ja tuholaistekoihin sellaisia kohteita vastaan, joista on hyötyä Suomen puolustukselle. Tätä tarkoitusta varten SKP on hankkinut aseita, ammuksia ja räjähdysaineita. On muodostettu aseistettuja tuholaisryhmiä, joten heitä on pidettävä maanpetureina, venäläisen sanontatavan mukaan partisaaneina.”

Raekallio lainaa vielä SKP:n lentolehtiseksi nimeämäänsä monistetta, jossa annetaan ohjeita sodanvastaiseen toimintaan:

”Ei mitään apua fasistisen sotaretken hyväksi. Tehkää käyttökelvottomiksi koneet, joilla valmistetaan sotatarpeita. Tuhotkaa tarveaineita, joita käytetään sodan hyväksi. Tuhotkaa viestiyhteyksiä, rikkokaa rautateitä, siltoja ja suistakaa sotatarvikejunia kiskoilta.”[6]

Sodan ensimmäiset uhrit sodanvastustajien joukosta olivat Hämeenkyröstä. Jooseppi Salomaan syyskuussa 1941 poliisivankilassa tapahtuneen itsemurhaksi väitetyn kuolemantapauksen lisäksi joulukuussa 1941 ammuttiin Eino Ponki ja tammikuussa 1942 Väinö Vettenranta, kummatkin heidän yrittäessään paeta etsimään tulleita poliiseja ja suojeluskuntalaisia, kuten virallinen tieto kertoo.[7]

Tampereen osaston päällikkö Allan Rydman kertoo katsauksessa 5.1.1942 miten joulukuun 10. päivänä 1941 oli 80-miehinen joukko jäljittänyt metsäkaartilaisia Hämeenkyrössä. Tampereen osastosta oli mukana tässä mieslukuisessa ihmisjahdissa neljä etsivää.[8]

Luonnonvoimat olivat kuitenkin Rydmanin kertoman mukaan asettuneet piileskelijöitten puolelle. Tampereen osaston etsivien auto oli juuttunut jo matkan puolivälissä lumikinokseen. Hämeenkyrön suojeluskuntatalolla päätettiin kuitenkin lähteä aamulla uudelleen matkaan metsiä tarkastamaan. Silloinkin oli sankka lumentulo tukkinut autoilta tiet.

Mutta eräällä suojeluskuntapartiolla oli sentään onnea. Ponkion kulmalla oli ”pihalla ollut talon rakki hälyyttänyt kotiväen sillä seurauksella, että talon poika Eino Edvard Ponki oli juossut ulos suunnaten matkansa läheistä metsää kohti”. Kun partio oli lähtenyt hänen peräänsä, oli Ponki kääntynyt aikoen ampua, ”mutta eräs suojeluskuntalainen olikin nopeampi ampuen häntä keskelle sydäntä”.

Väinö Vettenranta ammuttiin niin ikään kotitanhuvillaan tammikuun 22. päivänä 1942. Hämeenkyrön Tuokkolan kylässä tarkastettiin ensin työmies Erkki Järvenpään torppa. Torpan eteisessä tavattiin täysissä pukeissa pienviljelijä Väinö Vettenranta, jota konstaapeli Raatikainen ryhtyi viemään ulos rinnuksista kiinni pidellen, kuten ajan tapa näytti vaativan.

Raatikainen oli kuitenkin kompastunut, jolloin Vettenranta oli lähtenyt juoksemaan metsää kohden. Paikalla olleen korpraalin ja Tampereen osaston etsivän Väinö Knuusin seis -huudot eivät tehonneet ja niin he ”ampuivat varotuslaukauksen ja kun sekään ei auttanut, kohti”.

Hämeenkyrössä kieltäytyi sotaan lähdöstä vuonna 1941 noin 60 miestä. Pääosa heistä pidätettiin, useita ammuttiin pidätettäessä, mutta joukon johtaja Reino Sjöblom säilyi vaikeista oloista huolimatta sodan loppuun asti. Tämä lato oli yksi lukuisista piilopaikoista.

Vettenranta jäi siihen ja jälkeen päin lääkärin suorittamassa tarkastuksessa ”voitiin vain todeta hänet kuolleeksi”. Valpon Tampereen osaston katsauksessa väitetään Vettenrannan ampuneen ensin, vaikka häneltä ei löydettykään asetta. Allan Rydman lohduttautuu toteamalla, että ”pyssy on voinut Vettenrannan kaatuessa lentää hänen kädestään kauaksikin”.

Henkensä kaupalla kiireesti metsää kohden juosseen Vettenrannan taskusta löydettiin lisäksi myöhemmin kolme kappaletta 7.65 kaliiberin panoksia, joka Rydmanin mielestä – vaikka asetta ei löytynytkään – "tuki saatua käsitystä, että Vettenranta oli itse ampunut ensimmäisen laukauksen”.[9]

Ruoveteläisen Niilo Salon pelot eivät siis olleet aiheettomia, kun jo pelkkä sodasta kieltäytyminen saattoi aiheuttaa näin kovan kohtalon. Mutta metsäkaartilaisten osuus – vaikka vähäinenkin – taistelussa liittoutuneitten sodanpäämäärien puolesta ei Pohjois-Hämeessä päättynyt

Kyröskosken torilla otettu kuva sodan jälkeen. Vasemmalta Kalle Keskinen, Arvo Keskinen, Viljo Pali, Mikko Merenvuori ja Martti Rantanen. Heistä Keskinen, Pali ja Rantanen olivat metsäkaartissa. Nuorisoryhmällä oli yhteys myös tämän alueen mestsäkaartilaisiin, vaikka se ei ohranalle tutkimuksissa selvinnytkään.

näihin surmanlaukauksiin. Tampereen osaston etsivä Väinö Knuuskin joutui vielä myöhemmin osoittamaan tarkkakätisyyttään ihmismetsästyksessä.

Lisää ruumiita

Saimme Tampereelle tiedon Hämeenkyrön metsäkaartilaisten tilanteesta keväällä 1942. Viesti oli se, että he tarvitsisivat kaikenlaista apua ja tukea. Pellervo Takatalon aloitteesta suunnittelimme ja osin toteutimme metsäkaartilaisten itseoikeutetun johtajan Reino Sjöblomin toivomuksia. Aika kävi kuitenkin vähiin. Vasta sodan jälkeen paljastuivat Hämeenkyrön tapahtumat kaikessa kaameudessaan.

Ulla Aatsingin, Mika Lammen ja Jarmo Peltolan Pirkanmaan vasemmistolaista työväenliikettä käsittelevässä tutkimuksessa luodaan järkyttäviä kuvia siitä miten virkavalta metsäkaartilaisiin suhtautui:

> ”Reino Sjöblom kertoi muistelmissaan viranomaisten toimineen karkureita kohdatessaan aivan kuin Villin lännen malliin. Sjöblomin mukaan esimerkiksi helmikuussa 1942 kolme karkuria laitettiin köydellä kolmen hevosen vetämän reen perään ja heitä vedettiin useita kilometrejä pitkin maantietä. Reki oli täynnä miehiä lyhyt- ja pitkäpiippuisine aseineen.”[10]
>
> ”Huhtikuun lopulla 1942 kuolivat Hämeenkyrön metsäkaartin johtomiehiksi kutsutut Uuno Salomaa ja Niilon Lammela etsintäpartion kanssa käydyn tulitaistelun seurauksena Hämeenkyrön ja Mouhijärven rajamaastossa”, [11]

Yksityiskohtaisemman kuvan tapahtumasta antaa Reino Sjöblom muistelmissaan. Tampereen valtiollisen poliisin komennuskunta oli osallistunut 27.4.1942 yhdessä paikallisten poliisien kanssa Mouhijärvellä Tomulan kylässä Huhtalan talossa etsintöihin.

> ”Uuno Salomaan ryhmä oli tuolloin talon saunassa kortteeraamassa. Heidän lämmittäessään aamulla aikaisin saunaa sen ovi avautui ja näkyviin tuli poliisi Heikki Perttu. Kaartilaiset yrittivät läpimurtoa ampumalla. Uuno Salomaa haavoittui vaikeasti aivan saunan edustalla, samoin Niilo Lammela vähän edempänä.”
>
> ”Haavoittuneet koottiin saunan luo, jossa Uuno Salomaa sanoi poliisi Pertulle: – Ensin tapoit isäni ja nyt tapat minut, mutta vielä jää joku joka kostaa. Perttu ampui välittömästi maassa makaavaa Salomaata konepistoolilla. Myös Perttu oli haavoittunut lievästi. Heitä Tampereelle sairaalaan vietäessä Perttu otti Salomaan päältä viltin kietoen sen itsensä ympärille ja todeten ettet `sinä sitä enää tartte`. ” [12]

Uuno Salomaa (poliisivankilassa kuolleen Jooseppi Salomaan poika) oli Valpon mukaan sodasta kieltäytymisen varsinainen alkuunpanija ja organisoija Hämeenkyrössä.

Tomulan kylän surmien jälkeen totesi Valpo huhtikuun tilannekatsauksessaan, että ”kaikki päätekijät ovat nyt joko joutuneet kiinni tai saaneet jo tavallaan tuomionsakin, joten koko Hämeenkyrön nk. metsäkaartijuttu voidaan jo katsoa suuriin piirtein selvitetyksi”.[13] Tässä tilannekatsauksen kirjoittaja kuitenkin erehtyi. Metsäkaartilaisia oli huhtikuuhun 1942 mennessä ammuttu ”vasta” viisi, ja yksi oli kuollut epäselvissä olosuhteissa.

Muutamat pidätykset ja ”paetessa” ammutut metsäkaartilaiset Hämeenkyrössä vuoden vaihteessa 1941–1942 eivät lopettaneet Pohjois-Hämeen ja Satakunnan välisen seudun sodanvastaista liikehdintää. Vaikka Ruoveden seutu oli puhdistettu jo vuoden 1941 lopussa, aiheuttivat muualla maakunnassa ilmenneet metsäkaartilaiset runsaasti työtä niitä vastaan työskenteleville organisaatioille, joita oli useita.

Päämajan valvontaosastolla keskeinen osa ja vastuu

Vaikka Tampereen valtiollinen poliisi pääsi usein mukaan metsäkaartilaisten jahteihin kokeilemaan tuliaseitten voimaa, tämä tehtävä kuului kuitenkin päämajan valvontaosastolle, jonka koko arkisto siirrettiin sodan loppuvaiheessa Ruotsiin ns. Stella Polaris -operaation yhteydessä. Sen vuoksi metsäkaarteja vastaan käydyistä taisteluista on säilynyt ainoastaan muutamia hajatietoja. Päämajan valvontaosaston elokuun katsauksessa 1942 kerrotaan, että tutkittaessa kesäkuussa Parkanosta löydettyä metsäkaartilaisten leiripaikkaa, sieltä oli saatu todistusaineistoa, joka osoitti paikalla majailleen myös Tampereella sattuneiden tihutöiden tekijöitä.

Aivan Tampereen toimialueen pohjoisilla rajoilla Alastarossa suoritti valvontaosasto 10.12.1942 laajan etsinnän, johon osallistui noin 100 sotilasta ja poliisia. Ratsiassa löydettiin eräästä tyhjästä korsusta mm. ”Suomen kansan vapaudenliiton partisaanisodan keskuksen ohjesääntö”. Löydetyssä materiaalissa annettiin tarkkoja ohjeita erilaisten sabotaasitekojen suoritukseen ja nimettiin sotilaallisia kohteita, joihin iskut piti kohdistaa.

Eräästä kohteesta valvontaosasto oli vuonna 1942 löytänyt metsäkaartilaisten toimittaman lentolehtisen, jossa kuvaillaan toiminnan aatteellista taustaa mm. seuraavasti:

Auton perässä köyden päässä

Suomen lähihistoriaa viiltävästi valottavat Hämeenkyrön metsäkaartilaisten kohtalot tarjoaisivat elokuvantekijöille todella vavahduttavia kohtauksia. Tein näistä tapahtumista synopsiksen Yleisradion vuonna 1997 julistamaan käsikirjoituskilpailuun Sukupolveni unta. Siinä oli mukana eräs järkyttävin sodanvastustajan tappo, joka ajoittui syyskuun 3. päivään 1943. Kohteena oli uskoon tullut myymälänhoitaja Olavi Hellman. Hänet tavattiin omasta saunastaan

> ”Kun poliisi Pertun johtama joukko määräsi hänet lähtemään mukaan, pyysi Hellman saada ottaa mukaan myös Raamatun ja virsikirjan. Vastaukseksi lyötiin vasten kasvoja ja sanottiin, ettet tartte enää mitään raamattua, kertoi Sjöblom muistelmissaan.”
>
> ”Myöhemmin oikeudessakin todistaneen silminnäkijän mukaan Hellmania oli vedetty auton perässä pitkän narun päässä. Hellmania kidutettiin kolme päivää. Mukana olivat kaikki paikalliset tähän työhön vihkiytyneet miehet. Tosin Heikki Perttu sodan jälkeen pidetyssä oikeudenkäynnissä yritti vierittää kidutussyytteet poliisikapteeni Oiva Lepistön kontolle – joka ei silloin enää ollut vastaamassa teoistaan. Kuvaan kuului, että myös Hellmanin kuolema poliisien käsissä lavastettiin itsemurhaksi.”[14]

> ”Me metsäkaartilaiset emme ole isänmaamme ja kansamme vihollisia, vaan niitä ovat mannerheimiläiset sotaprovokaattorit, jotka meitä vainoavat. Jokainen joka siirtyy riveihimme tai tukee ja suojelee meitä, tekee isänmaallisen teon. Hän voi nyt ja silloin kun vapaus ja rauha koittaa kulkea puhtain omantunnoin ja kirkkain katsein.”

Lehtinen kohdistaa sanomansa Suomen sotilaille, kylien ja kaupunkien asukkaille:

> ”Suomi ei käy erillistä puolustussotaa, vaan Hitlerin liittolaisena taantumuksellista hyökkäyssotaa Neuvostoliittoa vastaan, joka on johtanut Suomen sotaan myös Englantia ja muita maita vastaan.”

Useita suuria takaa-ajoja

Valvontaosaston tilannekatsaukset tiesivät kertoa suuresta Keikyän metsäkaartilaisryhmästä, jolla oli ollut yhteyksiä niihin henkilöihin, joiden korsuja löydettiin joulukuussa 1942 Alastarosta. Tilannekatsaus kertoo, että Alastaron ja Keikyän metsäkaartilaisten yhdysupseeri pidätettiin 29.12.1942. Tulitaistelussa toinen miehistä ammuttiin. Molemmat olivat valmistaneet räjähdyspanoksia, joita he olivat kuljettamassa.[15]

Heinäkuussa 1943 Valpon Tampereen osasto joutui mukaan Lempäälässä havaittujen metsäkaartilaisten etsintään. Saadun vihjeen perusteella Tampereella pidätettiin eräs vakuutustarkastaja 27.7.1943, jonka puheitten perusteella aloitettiin yöllä klo 02.00 etsintä kuudenkymmenen takaa-ajajan voimin ketjuissa kulkien. Useista ladoista löydettiin makuusijoja ja eräästä talosta johtivat jäljet, joita lähdettiin seuraamaan.

Eräs ryhmä yllättikin Härkäjärven maalla Kaukalokalliolta kolme nukkumassa olevaa miestä, jotka kuitenkin lähtivät pakoon. ”Silloin etsivä Väinö Knuusin Suomi -konepistooli alkoi soida ja sai kaksi karkulaista pysähtymään”, kehaisee Valpon Tampereen osaston tilannekatsaus, eikä syyttä. Väinö Knuushan oli osaston oma poika, joka oli jo Hämeenkyrössä ampunut erään pakoa yrittäneen metsäkaartilaisen. Kolmaskin mies pidätettiin aamulla klo 6.30.[16]

Tampereen alaosasto pääsi mukaan 13.10.1943 Keikyällä selvitettyyn suureen metsäkaartilaisten takaa-ajoon, jonka seurauksena pidätettiin kaikkiaan 27 henkilöä. Sen selvittelyssä oli mukana myös Valpon Turun alaosasto . "Nuottaa" vedettiin Keikyällä, Huittisissa, Säkylässä, Mouhijärvellä, Porissa ja Alastarossa. Tampereen ohranan saaliina oli 12 pidätystä. Keikyän suuressa metsäkaartilaisjutussa herättää huomiota naisten suuri osuus: 27 pidätetystä peräti 16 oli naisia.[17]

Hämeenkyrökin puhutti metsästäjiä. Siellä tapahtui loppuvuodesta 1943 jälleen kuolemaan johtanut ampuminen, tällä kertaa uhrina oli komennuskunnan johtaja kapteeni Lepistö. Hämeenkyrön sodanvastustajat olivat jo kokeneet, ettei heille armoa anneta.

Kapteeni Lepistön komennuskunta oli Viljakkalassa tarkastamassa Kalle Salon taloa aamulla klo 8, kun poliisien seisoessa pirtin ovella kylmästä kamarista avattiin tuli poliiseja vastaan. Kapteeni Lepistö, jo useita metsäkaartilaisten jahteja kokenut upseeri, haavoittui kuolettavasti ja po-

liisi Heikki Perttu lievemmin. Etsitty metsäkaartilainen Reino Sjöblom sen sijaan pääsi karkaamaan. Kapteeni Lepistö kuoli Tampereen sotilassairaalassa 7.1.1944.

Suoritetuissa tutkimuksissa todettiin, että Sjöblom oli tullut taloon asumaan jo kesällä 1942. Talossa oli majaillut myös puna-armeijan desantti, jota ei kuitenkaan tavoitettu. Piileskelijöitten olinpaikasta löydettiin mm. räjähdysaineita ja amerikkalaisia luumuja.[18]

Metsäveljet

Jouluyö navetassa — etsintäkuulutetuksi

10,000 markan palkinto

Reino Sjöblomista pidättämiseen johtavista tiedoista luvattiin sodan aikana 10 000 markan kiinniottopalkkio. Palkkoiota ei lunastettu. Lehtileike Hämeen Yhteistyö 2.3.1984.

Kalle Valkaman murha

Kansan Lehti tiesi 28.10.1943 kertoa pikku-uutisessaan, että isä ja poika Valkama oli saarrettu korsuunsa Höytämöjärven lähistöllä. Poika, Kalle Valkama, oli ammuttu ”yrittäessään paeta”. Isä-Kalle (Valkama) ja poika olivat piileskelleet jo vuoden päivät välttäessään pidätyksen lokakuussa

1942, kun Takatalon ryhmän pääjoukko vangittiin. Vuonna 1944 heinäkuussa löydettiin Valkaman ilmiantaja puolestaan ammuttuna Lempäälästä. Peli oli koventunut.

Sodan jälkeen Kalle Valkaman murhasta nostettiin syyte Tampereen kenttäoikeudessa, mutta syytteen saivatkin lopuksi asiassa kantajan puolesta haastetut todistajat.

Tilanteet jatkuivat viimeisenä sotavuotena jopa pahempina. Tammikuun lopulla käytiin Lavian ja Kullaan maastossa raju tulitaistelu, jossa suojeluskuntalaiset joutuivat vetäytymään. Lavian pitäjässä Joutsenjärven maastossa oli hyvin rakennettu korsu, josta poliisit olivat saaneet vihjeen. Poliisien ja suojeluskuntalaisten lähestyessä aluetta oli monesta paikasta avattu tuli heitä vastaan. Ampujat olivat olleet lumipuvuissa ja valmiina vastaanottamaan kutsumattomat vieraat. Tämä johtui siitä, että hyvin varustettuja korsuja ympäröi sähköinen hälytysjärjestelmä.

Tulitaistelussa kuoli yksi metsäkaartilainen ja yksi poliisi haavoittui. Kymmenen metsäkaartilaista vetäytyi paikalta. Tutkimuksissa selvisi, että korsussa oli asunut ainakin 13 kaartilaista, joista kolme, Niilo Ala-Häyhtiö, Kustaa Mickelsson ja Viljo Laine olivat desantteja.[19] Tämä silloinen tutkijoiden tieto ei kuitenkaan pidä kaikilta osin paikkaansa: mm. Niilo Ala-Häyhtiö oli kyllä keskitysleiriläisiä, mutta hän oli päässyt pakenemaan joukosta siinä vaiheessa, kun Pärmin pataljoonaa kuljetettiin rintamalle. Kesäkuun 1. päivänä 1944 pidätettiin Nokialla autonapumies, jolta tavattiin 12,5 kiloa dynamiittia. Pidätetty selvitti kuulusteluissa varanneensa sen saksalaisia varten, jos nämä miehittävät maan.

Kesäkuun 10. päivänä 1944 suistui Kangasalla juna kiskoilta. Tuhotyön tekijät olivat kiskoneet ratapölkyistä naulat ja irrottaneet kiskojen liitokset sillä seurauksella, että veturi ja kolme vaunua kaatuivat penkereelle. Kesäkuun 13. päivänä 1944 klo 00.50 suistettiin kiskoilta sotilasjuna Kuljussa Kukkolan kartanon ylikäytävän luona. Veturi ja viisi vaunua kaatuivat kyljelleen.

Kummatkin junaonnettomuudet olivat 8-miehisen metsäkaartilaispartion suorittamia. Yksi joukosta ilmoittautui poliisille 13.6. ja kertoi odotettavissa olevasta sabotaasista Kuljussa. Junaa ei enää ehditty varottamaan, sen sijaan tekijät joko ammuttiin tai saatiin pidätetyiksi. Miehet olivat majailleet Hervannan maastossa.

Ryhmän johtaja Armas Hänninen haavoittui laukausten vaihdossa, mutta juoksi vielä kaksi kilometriä ennen kuin antautui, ”kun Suomi-konepistooli painettiin hänen rinnalleen”, kertoo Valpon Tampereen osasto.[20] Hän sai kenttäoikeudessa kolminkertaisen kuolemantuomion, mutta välirauhansopimus muutti tilanteen ja hän vapautui 24.11.1944.

Heinäkuun 31. päivänä 1944 oli osuusliike Voiman räjähdysainekaappiin Tehdaskadulla tehty murto, jossa yhteydessä oli anastettu 20 kiloa dynamiittia ja 80 nallia. Päämajan valvontaosasto epäili, että paikkakunnalla olevalla "desantilla" Eino Laaksolla oli sormensa pelissä. Näin päämajan valvontaosastokin saattoi erehtyä.

Elokuussa sai valvontaosasto selville, että Parkanossa on tehty vahinkoa räjähdysainekuljetuksissa käytettyjä junia vastaan. Vaunujen laakerikoteloita oli täytetty hiekalla, josta aiheutui, että vaunut piti poistaa liikenteestä. Aikaisemmin Suomi -konepistoolin kanssa kunnostautunut ohranan etsivä Väinö Knuus sai tehtäväkseen mennä tutkimaan tilannetta ja ottamaan vaivihkaa selville, miten tällainen tuhotyö tarkasti vartioidulla Linnanahteen varikolla, jossa säilytettiin 500 000 kiloa trotyyliä, oli päässyt tapahtumaan. Knuus esiintyi Parkanossa Väinö Kunnaksena ja sai mm. selville, että vartion alikersantti Emil Nieminen kuunteli innokkaasti ”Venäjän ja Englannin uutisia”. Väinö Kunnas ei kuitenkaan ilmeisesti ollut näin rauhanomaisessa etsiväntyössä omimmillaan, ja kukaan ei tullut hullua hurskaammaksi.

Yllättävin havainto oli, että porvarillisena pitäjänä tunnetussa Parkanossa piileskeli kymmenittäin metsäkaartilaisia, joiden nimet tämän tutkimuksen yhteydessä luetteloitiin.[21]

Yhdeksän uhria Hämeenkyrössä

Sota kotirintamalla oli puolin ja toisin yhtä todellista kuin sota rintamalla. Sodanvastustajia ja niitä, jotka taistelivat liittoutuneiden sodanpäämäärien puolesta, ajettiin takaa moninkertaisella ylivoimalla. Kalevi Seilosen kirjassa Vastarintaryhmä eräs tytöistä toteaa, miten itse asiassa metsäkaartiin jääminen vaati paljon suurempaa rohkeutta kuin joukon mukana meneminen. Vaikka asiaa ei ole tutkittukaan, ja haastattelututkimuksien osalta aika lienee kulkenut ohi, voitaneen hyvin olettaa, ettei

metsäkaartiin jäämistä ole sanellut niinkään sodan pelko kuin periaatteellinen, Suomen Neuvostoliittoa vastaan Saksan rinnalla aloittaman sodan vastainen asenne.

Tähän viittaavat myös kaikki valtiollisen poliisin ja pääesikunnan valvontaosaston laatimat metsäkaartilaisten pidätyspöytäkirjat Pohjois-Hämeessä. Poikkeuksetta ne alkavat selostuksella sodasta kieltäytymisen aatteellisella taustalla: Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seuran toiminnalla ja sen vaikutuksella sodanvastaisten mielialojen syntyyn. Toki mukaan on usein mahtunut myös Suomen Kommunistisen Puolueen taustalla vaikuttava ”ohjaava käsi”.

Olosuhteet olivat Suomen maaseudulla, jossa metsäkaartilaiset joutuivat elämään, heitä vastaan. Jo edellä on todettu suojeluskuntien raudanluja ote. Tämän otteen saivat omalla hengellään maksaa mm. Hämeenkyrön monikymmenpäisestä kaartilaisjoukosta ainakin yhdeksän miestä: Paavo Kallio, Aleksi Kilpinen, Olavi Hellman, Niilo Lammela, Eino Ponki, Jooseppi Salomaa, Uuno Salomaa, Väinö Vettenranta ja Kauno Wessman. Vain viisi miestä hämeenkyröläisistä selviytyi koko sodan ajan, heidän joukossaan mm. Reino Sjöblom, jota ”tappopalkkion” toivossa ajettiin takaa todella.[22]

Metsäkaartilaisten, jotka sittenkin olivat lähinnä sodasta kieltäytyjiä, kohtelu odottaa vielä(kin) kattavaa objektiivista tutkimusta.

Virallisesti yhtä vähän tiedetään niistä epäinhimillisistä menettelytavoista, joita tutkintaorganisaatiot noudattivat pidätettyjen – aktiivisten sodanvastustajien ja liittoutuneitten sodanpäämäärien hyväksi toimineiden vankien kuulusteluissa. Sodan jälkeen käynnistyneet tutkimukset kilpistyivät pian sodanaikaisten hallitsevien piirien ryhdistäytymiseen ja mahtiasemiin valtion hallinnossa ja oikeuslaitoksessa. Myös tamperelaisten yritykset selvittää joitakin pahoinpitelyjä ja tappoja kaikuivat kuuroille korville.

Hätkähdyttävin mutta toisaalta looginen ja selkeästi toteennäytetty on Heikki Ylikankaan kirjassaan *Yhden miehen jatkosota* esittämä käsitys, että esitetyin argumentein on voitu todistaa, että ”Suomi ei ollut jatkosodan aikana oikeusvaltio, jossa olisi kiinteästi seurattu lakia, jossa kaikki surmat olisi huolellisesti rekisteröity, jossa mitään ei olisi salattu ja jossa relevantteja lähteitä ei olisi tietoisesti tuhottu”. [23]

Kun jo vuosia sitten kysyin näiden aiheiden parissa suuren työn tehneeltä Kimmo Rentolalta onko olemassa keskitettyä luetteloa toisen maailmansodan aikaisten sodanvastustajien teloituksista ja murhista, oli vastaus yksiselitteinen: hänen tietääkseen ei ole.

Eikä sellaista ole vieläkään laadittu. Näyttäisi kuitenkin siltä, että vähitellen tällainen keskitetty rekisteri olisi mahdollista tehdä.[24] On ilmeistä että sen laajuus nousee yllättäviin lukuihin. Jokaisen Natsi-Saksan ja sen sodanpäämääriä vastaan taistelleen ja henkensä menettäneen uhri on muistamisen arvoinen.

Viitteet

1 EK-Valpon Tampereen osaston tilannekatsaus 8/41. EK-Valpo XXIX. KA.

2 EK-Valpo XXIX. Tässä yhteydessä kannattaa mainita Heikki Ylikankaan esittämä tieto Hämeenkyrön kaartilaisten ensimmäisestä uhrista, ryhmän vanhimmasta, 56-vuotiaasta Jooseppi Salomaasta. Ylikangas kertoo, että Valpon Tampereen osaston pidättämä Salomaa ”onnistui kahden viikon kuulustelujen jälkeen hirttämään itsensä pidätyskopissaan metrin korkuiseen lämpöjohtoon ja tekemään sen mänttihihnalla”, jonka alkuperää tutkimuksessa vain hämmästeltiin. Heikki Ylikangas, *Yhden miehen jatkosota*, Otava 2009, sivut 101-102.

3 Niilo Salon kuulustelupöytäkirja, EK-Valpo XXIX.

4 Päämajan valvontaosaston katsaus lokakuu 1941. EK-Valpo XXIX.

5 Sama.

6 Sama.

7 EK-Valpo 1/5 tiedotus, kotelo 44. KA. Valpon Tampereen osaston tiedot-

teissa kerrotaan ainoastaan kolmesta hämeenkyröläisestä uhrista. Yksityiskohtaisen kuvauksen tapahtumista on kirjannut paikkakunnalla olleitten metsäkaartilaisten vaiheista joukon johtaja Reino Sjöblom, joka luettelee yhdeksän uhria. Hämeenkyrön metsäkaartilaisilla oli yhteys myös Tampereen nuorisoryhmään. He olivat toivoneet tamperelaisilta mm. materiaalista apua, jota ryhdyttiin myös keräämään. Reino Sjöblomin muistelmasarja on julkaistu Hämeen Yhteistyö -lehdessä vv. 1981-1985. Reino Sjöblomin muistelmat, Kansan Arkisto.

8 Valpon Tampereen osaston tilannekatsaus 1/42. EK-Valpo XXIX. .

9 Sama

10 Ulla Aatsinki, Mika Lampi ja Jarmo Peltola, *Hirmuvallan huolena vankila ja tuonela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918-1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II*. Tampere University Press 2007, sivu 311.

11 Sama, s. 312

12 Sakari Selin, *Pimeät vuosikymmenet*. Demokraattinen Sivistysliitto, Helsinki 2003, sivu 103

13 Valpon Tampereen osaston tilannekatsaus 4/42. EK-Valpo XXIX.

14 Sakari Selin, *Pimeät vuosikymmenet*. Demokraattinen Sivistysliitto, Helsinki 2003, sivu 314

15 Päämajan valvontaosaston katsaus joulukuu 1942. EK-Valpo XXIX.

16 Valpon Tampereen osaston tilannekatsaus 7/43. EK-Valpo XXIX

17 Valpon Tampereen alaosaston tilannekatsaus 10/43. EK-Valpo XXIX

18 Sakari Selin, Pimeät vuosikymmenet. Demokraattinen Sivistysliitto, Helsinki 2003, s. 134

19 Valpon Tampereen alaosaston tilannekatsaus 1/44. EK-Valpo XXIX

20 Valpon Tampereen alaosaston tilannekatsaus 6/44. EK-Valpo XXIX

21 Valpon Tampereen alaosaston tilannekatsaus 8/44. EK-Valpo XXIX

22 EK-Valpo hmp 4048. .

23 Heikki Ylikangas *Yhden miehen jatkosota*, Otava 2009, sivu 204.

24 Jukka Lindstedt on vuonna 2008 laatinut yli 500 nimeä luettelon eri asteisten tuomistuimien langettamista kuolemantuomioista talvi- ja jatkosodan aikana. Syystä tai toisesta hän on itsepintaisesti halunnut rajata tarkastelunsa vain oikeudenkäynnin perusteella tapahtuneisiin hengenriistoihin. Jukka Lindstedt, Teloitukset – Ampumiset, teoksessa *Teloitettu totuus – Kesä 1944*, liitteet 1-3.

Valpon ja päämajan valvontaosaston rumat jutut

Lamminen ja Lahtinen kuin Gestapon käsittelyssä

Arvo Lammisen ja Kaarlo ”Kalle” Lahtisen säälimättömistä kidutuksista Päämajan valvontaosaston kuulusteluissa huhti-toukokuussa Tampereella on runsaasti asiatietoa. Arvo Lamminen on itse kertonut siitä laajassa muistiossaan, jota säilytetään Kansan Arkistossa Helsingissä. Jukka Rislakki kirjassaan Maan alla toi ulkopuolisena nämä asiat ensi kertaa laajempaan julkisuuteen – vuonna 1985. Arvo Lammisen muistioon sisältyy vavahduttava silminnäkijän kertomus Kalle Lahtisen tilasta siinä vaiheessa, kun hänet oli pahoinpidelty jo täysin tiedottomaksi:

> Lahtinen istui samalla penkillä, johon minäkin olin ollut käsiraudoilla kiinnitettynä. Hän oli kasvoiltaan aivan tuhkanharmaa ja hän ei voinut pitää päätään pystyssä, se joko retkahti eteen rinnalle tai taakse päin, jolloin suukin aukeni. Silmät pyörivät merkillisesti päässä, joista toisinaan ei näkynyt muuta kuin valkuaiset. Kädet olivat penkin reunassa ja jalat maassa ilman kenkiä hyvin hiljaa. Selvästikään hän ei tajunnut mitään, mitä ympärillä tapahtui... Planting katseli Lahtista hetken ja huomasi, ettei hänen suunnitelmansa käyttää minua painostuskeinona onnistunut. Hän käski minut ulos.[1]

Tapahtuma liittyi Eino Laakson takaa-ajoon. Valvontaosasto luuli, että vanha ”nukkuva” kommunisti Kalle Lahtinen, joka oli käynyt Lännen

vähemmistökansallisuuksien yliopiston kurssin Leningradissa, olisi ollut myös Eino Laakson yhdysmies. Leo Suonpää, joka sodan jälkeen yritti tarmokkaasti saada kiduttajia vastuuseen, kertoo tapahtumista muistiossaan 6.11.1985:

> Kalle Lahtinen pidätettiin 3.5.1944 työpaikaltaan ATA Oy:n konepajalta ... Lahtisen kotiin ei ilmoitettu mitään pidätyksestä. Sylvi Rissanen, Lahtisen sisar, pidätettiin 22.5.1944 ja vietiin muutaman kuukauden ikäisen Liisa-vauvansa kanssa Tampereen poliisivankilaan.

Lahtisen kuolinpäivänä hänen sisarensa miehen isä oli havainnut Viitasen ruumisarkkuliikkeessä uuden arkun, jonka päällä oli nimilappu ”desantti Lahtinen”. Hänelle kerrottiin, että arkku viedään Sotasairaala 10:een. Seuraavana päivänä hän kuuli, että arkku oli viety Kalevankankaan ruumishuoneelle. Kun Leo Suonpää ja Eino Rissanen menivät peräämään asiaa ruumishuoneelta, heille kerrottiin, että ruumis oli haudattu samana päivänä kun se oli sinne tuotu.

Kalle Lahtisen kuolintodistus tuotiin Leo Suonpäälle, joka asui samassa talossa kuin Lahtinen ja hänen sisarensa. Seuraavana päivänä Lahtisen sisar Sylvi Rissanen ja hänen Liisa-vauvansa vapautettiin. Mitään kuulusteluja ei ollut suoritettu eikä sanottu, että hänen veljensä oli kuollut ja haudattu. Leo Suonpää päättelee:

> Pidätyksen todellinen syy oli tietenkin se, että kukaan ei päässyt ruumista katsomaan ja että se voitiin haudata, kun ei ollut ketään omaisia.[2]

Tarinat Kalle Lahtisen tapauksesta kulkivat poliisilaitoksella. Rikosetsivä Tuure Solin oli nähnyt, miten Lahtinen käveli kuulusteluun ja kuinka vähän myöhemmin kaksi miestä, luultavasti luutnantti K.K. Saarinen ja sotilasvirkamies Orte kantoivat häntä välissään pois. Vartija A.S. Jokinen kertoi, että viimeisinä putkassa olopäivinään Lahtinen kulki käymälässäkin kontaten.[3]

Kalle Lahtisen sodanaikainen työtoveri Leo Suonpää yritti selvittää hänen kuolemaansa johtaneita olosuhteita sodan jälkeen, mutta hän tör-

mäsi saman veljeskunnan murtumattomaan rintamaan kuten muutkin vastaavia tapahtumia tutkineet henkilöt.[4]

Leo Suonpää nimeää kuitenkin joitakin henkilöitä, jotka hänen sodan jälkeen suorittamiensa tutkimusten mukaan olivat lähinnä vastuussa monista kuulusteluissa suoritetuista kidutuksista. Nämä henkilöt olivat Päämajan valvontaosaston Tampereen toimiston luutnantit C-O. Planting, V. Paavilainen, V.J. Kylmänen, K.K. Saarinen, V. Kahimo, L. Alanko, sotilasvirkamiehet T. Orte, J. Hovi sekä Tampereen poliisilaitoksen etsivät Risto Vilunen ja Vilho Salmisalo.[5]

Järjestötoverien arvostama Kalle Lahtinen (vas.), joka menehtyi ohranan kuulusteluissa 1944, Arvi Laakson ja toisen toverinsa kanssa 1920-luvulla Tampereella.

Kaarlo Johannes Lahtisesta on hyvin pieni kansio EK-Valpon arkistossa. Kansio kertoo ennen kohtalokasta pidätystä:

* Synt. 18.8.1903 Tampereella. Metallimies.
* Tampereen Järjestönuorten sihteeri, sosialistisen nuorisoliiton järjestövaliokunnan jäsen 1925.

* Neuvosto-Venäjällä Lännen vähemmistökansallisuuksien yliopistossa vv.1925-1930.
* 1930 SKP:n Uudenmaan piiriorganisaattori 1930.
* Tuomio Turun hovioikeudessa valtiopetoksen valmistelusta 15.5.1931: kuusi vuotta 10 kuukautta kuritushuonetta.
* Vapautunut 18.11.1936.
* Pidätetty 16.10.1939, vapautettu 20.10.19 39.
* Töissä vuodesta 1938 ATA Oy:n verstaalla.
* Ei ole osallistunut missään muodossa SKP:n toimintaan, Valpon etsivän Lauri Vuoren lausunto.

Sen jälkeen viimeiset merkinnät:

* Pidätetty Messukylässä 3.5.1944. Päämajan valvontaosaston Tampereen toimiston vastuulla Tampereen poliisilaitoksella, josta siirretty 10. sotasairaalaan 13.5.1944.
* Kuollut 25.5.1944.[6]

Suonpään sodan jälkeen suorittamissa laajoissa selvityksissä joutuu varsin outoon valoon myös kuolintodistuksen allekirjoittanut tri Arvo Nyman, joka oli määrännyt Lahtisen jalkoihin lyijyvesikääreet ja määritellyt kuolinsyyksi veritulpan sydämessä. Sairaalan henkilökunnan mukaan Nyman kävi Lahtisen luona vain kerran!

Suomalainen sovellus oli ”kuulustelupenkki”

Myöhemmät tutkimukset ”Valkoisen Valpon” menetelmistä paljastavat, että systemaattiset ja samankaltaiset kidutukset eri puolilla maata ovat ilmeisesti olleet korkean tason ohjeiden mukaisia. Tunnustukset oli saatava hinnalla millä tahansa. Asiasta kertoo tutkija Matti Lackman valtiollisen poliisin vaiheista kertovassa teoksessa Ratakatu 2:

> Poliisin väkivallan kohteeksi joutuneiden kertomuksia ei ole juuri säilynyt. Kolmannen asteen kuulusteluun joutuneen piti olla joka tapauksessa lujaa tekoa, sillä kuulusteltava saatettiin sitoa penkkiin ja häntä

lyötiin pampulla jalkapohjiin niin, että ne ”turposivat kuin kaljapullot”. Valtava kipu sai miehen kuin miehen huutamaan sekä tunnustamaan sellaistakin mitä ei ollut tehnyt.

Sodan jälkeen jotkut yrittivät hakea oikeutta. Kanteluita lienee tehty myös aiheettomasti. Valtiollinen Poliisi viittasi puolustuksessaan siihen, että ´kommunistien taholla on sekoitettu valtiollinen poliisi ja PM:n (päämajan) valvontaosasto´. Näin saattoi hyvinkin olla. Kuulustelupenkkiin joutunut ei välttämättä ollut aina selvillä, mikä ´lafka´ häntä puhutti.[7]

Näyttää siis siltä, että suomalainen erikoisuus näissä kidutuksissa oli ”kuulustelupenkki”, johon vangit kiinnitettiin. Näinhän kävi Tampereellakin. Siitä kertovat yhteneväisesti niin isä ja poika Lamminen sekä Kalle Lahtisen kuolemaan johtanut kidutusketju.

Mitä Ikaalisissa peiteltiin?

Nokialainen kunnioitettu ja ansioitunut SKP:n maanalaisen kauden aktiivi Frans Arvo Viitanen oli niiden 12 joukossa, jotka puna-armeijan päätiedusteluhallinto hyväksyi elokuussa 1942 tiedustelutehtäviin Suomessa.[8]

Muurari Arvo Viitanen oli keskeinen henkilö Nokialla vasemmistolaisen työväenliikkeen piirissä jo 1920-luvulta lähtien. Valpon kansioon on 1930-luvulta kerääntynyt mm. seuraavia ansioita:

* Kommunistien ehdokkaana kunnallisvaaleissa 1933.
* Nokian sosdem. nuoriso-osaston jäsen 1936-1939.
* Nokian kauppalan valtuuston ja hallituksen jäsen 1936-1940.
* Nokian työväenyhdistyksen jäsen 1936, erotettu SDP:stä 19.11.1940.
* Nokian ammatillisen paikallisjärjestön puheenjohtaja 1938.
* Rakennustyöväen liiton keskusjärjestön toimitsija 1939-1940.
* Pidätettiin Nokialla 25.1.1941, syyskuussa 1941 asepalvelukseen ja rintamalle Pärmin pataljoonassa.
* Mennyt vihollisen puolelle 9.10.1941.

* Palannut laskuvarjomiehenä Ikaalisiin 8.9.1942. Pidätettäessä 10.9.1942 ammuttiin.

Valpon kansiosta löytyy vielä maininta, että yhdessä Arvo Viitasen kanssa pudotettiin Aune Irene Janhonen, joka lienee ollut radisti. Aune Janhosta oli kuulusteltu Valpon Tampereen osastossa, mutta pöytäkirjaa ei ole löydetty. Tämän 3.2.1943 päivätyn tiedonannon mukaan ”Viitanen sai pudotettaessa surmansa”.

Kolmas viite Viitasen kuolintapaan on päivätty 27.1.1944, jossa kerrotaan, että Päämajan valvontaosasto on lähettänyt asiaa koskevan selostuksen Valpon pääosastolle, joka on sen palauttanut. Myös tässä toistetaan Valpon Tampereen osaston ensimmäisestä tiedosta poikkeava kanta: ”Pudotettaessa tuli ammutuksi”.[9]

Neljäs tieto Viitasen kohtalosta sisältyy Arvo Lammisen edellä mainittuun kertomukseen pidätyksestään ja kuulusteluistaan. Kun Lamminen oli kerran vaistomaisesti laskenut kätensä taskuun, tiuskaisi kuulustelija:

> Pois käsi taskusta! Noin Viitanenkin teki. Nosti kätensä ylös, mutta laski ne sitten alas ja Lampinen laski heti.

Tästä syyskuisesta päivästä, mikä se lieneekään, alkoi salailujen verkko, johon jopa omaisten oli vaikea tunkeutua. Anna Valtonen, joka oli Arvo Viitasen lesken hyvä ystävä, ryhtyi vuoden vaihteessa 1944-1945 selvittämään yhdessä Eeva Viitasen kanssa vuoden 1943 tapahtumia.

Kirkkokansliasta ilmoitettiin 2.1.1945, ettei Arvo Viitasesta ole tullut kuolinilmoitusta. Tampereen sotilaspiiristä kehotettiin 3.1.1945 tiedustelemaan asiaa rikospoliisista. Rikospoliisissa löytyi Arvo Viitasen etsintäkuulutus vuodelta 1942 ja peruutus vuodelta 1943. Peruutuksen oli tehnyt Päämajan valvontaosasto.

Sotilaspiirin oikeusupseeri lupasi tutkia asian ja selvitettyään sen hän ilmoitti Päämajan kirjelmästä selviävän, että Viitanen on uudelleen mennyt vihollisen puolelle vuonna 1943, josta johtui etsintäkuulutuksen peruutus. Valpon Tampereen osastolla sanottiin, että asia on arkaluontoinen ja etteivät he voi kertoa siitä mitään, koska se on siirtynyt Päämajan valvontaosaston alaisuuteen. Kehotettiin kääntymään suoraan sen puoleen. Sotilaspiirin oikeusupseeri ilmoitti, ettei Päämajan valvontaosastoa

enää ole olemassa ja ettei niitä asioita enää hoida kukaan. Huhut tiesivät kertoa enemmän kuin viranomaiset.

Eeva Viitanen kirjoitti tammikuussa 1945 SKP:lle pyytäen apua miehensä kohtalon selvittämisessä. Kerrottuaan sen mitä viranomaiset eivät suostuneet kertomaan, hän kuvailee niitä huhuja, joita Nokialla ja Ikaalisissa oli liikkunut.

Huhujen mukaan pudotettiin Ikaalisten sydänmaille kaksi desanttia, joista toinen oli mies, toinen nainen. Naisen veivät mukanaan Valpon tai valvontaosaston miehet eikä hänen kohtalostaan ole mitään tietoa (myöhemmin on selvinnyt, että hänet saatiin kertomaan kaikki tietonsa ja palkkioksi hänet lähetettiin myöhemmin ulkomaille salanimen turvin). Kun suojeluskuntalaiset haravoivat seutua, he saivat myös miehen, joka oli tullut ammutuksi. Henkilöt, jotka desantin olivat ampuneet ovat tiedossa.

Eeva Viitanen kirjoitti vielä tammikuun lopulla toisen kirjeen, jossa oli jo yksityiskohtaisempia tietoja. Viitanen osaa nimetä jo kuusi suojeluskuntalaista ja joitakin ”Ikaalisten herrojen nuoria poikia”, jotka olivat pidättämässä hänen miestään ja joista yksi nimetty henkilö oli Arvo Viitasen ampunut.

> Ampujalla on ruumiista otettu valokuva”, kertoo Eeva Viitanen, ”mitä hän on leuhkien näytellytkin. Nyt sodan loppupuolella ja viime aikoina hän on kyllä ollut vaiti, sillä murhaajat ovat kuulemma tehneet keskenään sellaisen liiton, että asiasta vaietaan. Nykyisin ei heistä kukaan uskalla puhua mitään. Vainajan rahoja ovat keskenään kyllä jakaneet, mutta osan luovuttaneet valtiolle. Kellosta ei ole vielä saatu selvyyttä.

Näiden tietojen mukaan desantti oli haudattukin Ikaalisiin Tuomisto -nimisenä, vaikka ei ole epäilystäkään siitä, ettei hänen todellinen henkilöllisyytensä olisi ollut tiedossa.[10]

Eeva Viitanen sai lopulta luvan mennä Ikaalisten sotilaspiiriin selvittämään asiaa. Arvo Viitanen löytyi ja hänet haudattiin uudelleen Nokialle vuoden 1918 luokkasodan uhrien haudan läheisyyteen.

Mutta mitä hämärää liittyi Arvo Viitasen ampumiseen, kun kaikki viranomaiset yrittivät pestä kätensä siitä? Voi vain kuvitella, mitä Ikaalisissa tapahtui, kun ryhmä suojeluskuntalaisia tavoitti vihatun kommunistin.

Valkaman ampuja nosti syytteen!

Nuorisoryhmän pidätyksen yhteydessä lokakuun lopussa 1942 Viinikan poliisiputkasta karkuun päässyt lamminpääläinen autonasentaja Kalle Valkama piileskeli isänsä kanssa Lempäälän suunnalla. He jäivät kuitenkin kiinni ja tässä yhteydessä Kalle Valkama ammuttiin 12.6.1944 ”yrittäessään paeta”, kuten tapana oli sanoa, mutta jota olosuhteet tuntevan on vaikea uskoa.

Asia sai varsin yllättäviä piirteitä, kun sodan jälkeen Kalle Valkaman surmaajaa Juho Rakolaa vastaan nostettiin oikeusjuttu. Asia meni aina Korkeimpaan oikeuteen asti, jossa surmaaja vapautettiin häntä vastaan esitetyistä syytteistä. Tämä ei kuitenkaan riittänyt, sillä juttu kääntyi päälaelleen: Kalle Valkaman ampuja Juho Rakola nosti nyt syytteen asiassa esiintyneitä todistajia vastaan.

Todistajat olivat kenttäoikeudessa sanoneet nähneensä Kalle Valkamassa kaksi luodinreikää, kun piirilääkäri Alopaeus oli sanonut nähneensä vain yhden. Tällä perusteella kenttäoikeus oli vapauttanut Rakolan murhasyytteestä. Oikeuslaitoksen silloisia mielialoja kuvastaa hyvin, että Rakolan syyttämät todistajat vangittiin heti, vaikka murhaajaakaan ei ollut vangittu oikeudenkäynnin häntä vastaan kestäessä.

Kanne kolmea todistajaa vastaan oli esillä Tampereen raastuvanoikeudessa 18.1.1947. Vaikka kukaan todistajina esiintyneistä lääkäreistä ei voinut ehdottomasti kiistää, ettei myös toinen luoti olisi voinut lävistää uhria, raastuvanoikeus tuomitsi syytettyinä olleet todistajat neljäksi kuukaudeksi vankeuteen ”huolimattomuudessa tehdystä väärästä valasta”.[11]

Tämä hämmästyttävä päätös herätti aikanaan suurta huomiota ja aiheutti Tampereella todellisen kansanliikkeen. Korkein oikeus muutti aikanaan alioikeuksien asiassa tekemät ratkaisut ja kumosi RO:n päätöksen.

Johteinen aavisti kuolemansa

Tampereen sosdem. nuorisoseuran avainhahmo 1930-luvun lopulla ja SNS:n johtavia henkilöitä kuumana kesänä 1940 oli Jorma Johteinen. Hän oli nuoresta iästään huolimatta poliittisesti hyvin kokenut. Ohrana seurasi hänen jokaista askeltaan lähes sananmukaisesti. Vuodesta 1931

vuoteen 1944 on hänen henkilökansiossaan EK-Valpon arkistossa peräti 57 eri raporttia.

Niinpä ei olekaan ihme, että kun Jorma Johteinen Pärmin pataljoonasta joutui sotavangiksi, hänet erotettiin muista puna-armeijan tehtäviin lupautuneista poliittisen linjan koulutukseen Ufaan. Hän saapui sinne jo helmikuun 5. päivänä 1942 ja tuli vasta lokakuussa 1943 Helsinkiin SKP:n maanalaisen johdon, Yrjö Leinon, apulaiseksi yhdessä samassa koulutuksessa olleen helsinkiläisen Reino Kosusen kanssa.[12]

Maaliskuun 26. päivänä 1944 klo 18 soitti valtiolliseen poliisiin naishenkilö nimeään ilmoittamatta ja kertoi, että Kulmavuorenkatu 6 B 31:ssä on majaillut eräs sotilashenkilö useita viikkoja. Valpossa päätettiin käyttää vihjettä hyväksi ja seuraavana aamuna klo 6.05 ohranat soittivat Anna Loviisa Niemisen ovikelloa. Huoneesta tavattiin sotilas, jolla oli Tauno Kalervo Aaltosen nimelle annettu sotilaspassi. Ei kestänyt pitkään, kun osoittautui, että kysymyksessä oli Jorma Johteinen.

Valtiollinen poliisi joutui heti samana päivänä luovuttamaan Johteisen päämajan valvontaosastolle. Myös hänen viimeisistä ajoistaan on kerrottu useissa eri yhteyksissä. Virallinen sodan jälkeen annettu selitys on, että Jorma Johteinen hirtti itsensä 13.5.1944 Turun poliisivankilassa. Tämän selityksen meni vannomaan 20.8.1946 vankilassa vartijana ollut Hugo Mattila.[13]

Viereisessä sellissä pidätettynä ollut Edith Ranta kertoi 22.11.1944, että Johteinen oli viety kuulusteluun klo 21 ja tuotu takaisin klo 22.15. Ajankulun hän tiesi kirkon tornikellon lyönneistä.

Usein Johteisen kanssa sähkötyksellä yhteyttä pidettyään hän yritti sitä nytkin, mutta vastausta ei kuulunut.

Seuraavana aamuna ennen aamusiivousta Johteisen sellissä käytiin ja mies sanoi: Nouskaa jo ylös! Vähän sen jälkeen selliin meni useita miehiä, jotka keskustelivat siellä kauan yhdessä. Miten hirttäytynyt mies voisi ”nousta ylös”, kuten ensimmäisenä selliin mennyt mies kehotti?

Aamusiivouksen yhteydessä Edith Ranta tovereineen näki, miten Johteinen kannettiin hervottomana sellistään. Eräs miehistä sanoi: Riisutaanko hänet? johon toinen vastasi: Ei riisuta.

Mutta on monia muitakin vihjeitä. Valpon henkilömapissa on myös tieto, jonka mukaan sotilasvirkailija Teuvo Orte päämajan valvontaosastolta löi Johteista vatsaan niin, että suoli puhkesi ja Johteinen kuoli.

Heidät surmattiin, koska he vastustivat sotaa ja fasismia. Ylärivissä vasemmalla Jorma Johteinen ja oikealla Kalle Lahtinen, alhaalla vasemmalla Kalle Valkama ja oikealla Arvo Viitanen.

Orte (Olenius) oli kertonut tämän ”juovuspäissään” jossakin porukassa 12.1.1945. Sotilasvirkailija Orte pakeni myöhemmin ulkomaille. Hän yhtenä kolmesta viemässä Johteista viimeiseksi jääneeseen kuulusteluun 12.5.1944. Muut kaksi olivat sotilasvirkailija Helge Teuri ja luutnantti Paavilainen.[14]

Viiden päivän kuluttua Jorma Johteinen haudattiin Kärsämäelle yhdeksän kilometrin päähän Turusta ampuma-aukion takamaastoon. Jorma Johteinen haudattiin juhlavasti uudelleen yhdessä Kalle Lahtisen kanssa Kalevankankaalle Tampereelle uuden vuoden päivänä 1945.

Sodan jälkeen pystytetty Kaarle (Kalle) Johannes Lahtisen ja Jorma Mooses Johteisen hautamuistomerkki.

Eräs jälkiselvittely SKP:n piirissä

Moniin kuolemantapauksiin ja kidutuksiin syyllistyneet valtiollisen poliisin ja päämajan valvontaosaston miehet selvisivät sodan jälkeen teoistaan kevyesti. Virkakoneisto huolehti pojistaan, useita ylennettiin, mutta jotkut lähtivät kostoa pakoon ulkomaille.

Suomen Kommunistinen Puolue noudatti tiukempaa linjaa omiinsa, jotka eivät olleet pysyneet rivissä. Näin kävi mm. pitkän elämäntyön työväenliikkeessä tehneelle Arvo Lammiselle, joka erotettiin puolueesta, koska hän ei kestänyt kidutuksia, vaan kertoi kuulusteluissa liikaa. *Jukka Rislakki* esittää teoksessaan Maan alla, että Lamminen olisi elänyt tämän vuoksi syrjässä tovereistaan. Hän väitti myös Lammisen kertoneen kuulusteluissa ”kaiken tietämänsä”. Kumpikaan väite ei pidä paikkaansa ja teoksen toiseen painokseen tulikin omaisten pyynnöstä korjaus.[15]

Hänen tyttärensä Liisa Lamminen, joka on tehnyt laajaa sukukronikkaa, esittää mm. luettelon Arvo Lammisen sodanjälkeisistä luottamustehtävistä:

* SNS:n Tampereen osaston johtokunnan jäsen.
* SKDL:n Tampereen osaston jäsen.
* SKDL:n piirin osuustoimintajaoston vastaava.
* SKDL:n edustaja Tampereen kansanhuoltolautakunnassa.
* Osl. Voiman myymäläneuvoston, edustajiston, hallintoneuvoston ja johtokunnan jäsen.
* Metalliliiton Valmetin osaston jäsen, työosaston luottamusmies.
* Tampereen Entisten Punakaartilaisten puheenjohtaja.
* Entisten Punakaartilaisten Liiton johdon jäsen.

Lamminen keräsi myös punakaartilaisten muistelmia, jotka ovat talletettuina Kansan Arkistoon. Arvo Lamminen edusti työläissivistyneistöä, jolla oli laajat tiedot monilta yhteiskuntaelämän aloilta. Tammisaaren ”yliopiston” käyneiden kommunistien tapaan hän tunsi marxismin klassikkojen teokset ja siteerasi niistä hyviksi katsomiaan ajatuksia. Tyttärensä Liisa sanoo, että hänen eniten toistamana tunnuslause oli O.V. Kuusisen kansalaissodan jälkeen Työväen kalenteriin kirjoittaman ’Sana työmiehelle’ alku:

> Maailma ei ole tänään sama kuin eilen eikä huomenna sama kuin tänään. Onneton se joka uskoo, että maailma entisellään säilyy.

Arvo Lamminen oli kuollessaan vasta 57-vuotias. Varhaiseen poismenoon ovat voineet olla vaikuttamassa sodan aikana kärsityt koettelemukset.

Merkittävän muistokirjoituksen Arvo Lammisesta on kirjoittanut Erkki Salomaa julkaisemattomissa muistelmissaan. Arvioidessaan sodan jälkiselvittelyjä kommunistien keskuudessa Salomaa kirjoittaa:

> Traagisimpiin kuului piirimme SKP:n maanalaisen kauden sihteerin Arvo Lammisen kohtalo. Tutustuin häneen jo nuorena. Hän hoiteli yhteyksiä joskus suoraviivaisestikin tarkan konspiratiivisuuden säännöt sivuuttaen. Hän luotti mm. minuun ja antoi erilaisia tehtäviä.

> Sodan aikana hän joutui toiselle puolelle rintamaa ja palasi Suomeen desanttina.
>
> Kuten muutkin vastaavat tapaukset hänet pidätettiin. Kolmannen asteen kuulusteluissa hän lopulta rivesi. Häneltä saatiin tietoja, jotka johtivat vangitsemisten sarjaan. Häntä ei ehditty tuomita ja teloittaa ennen välirauhan sopimusta.
>
> Vapautumisen jälkeen hänet tuomitsivat puolueesta erotetuksi melko varttuneet ja kokeneet kommunistit. Vuosien varrella tietojen karttuessa ja viisauden lisääntyessä ainakin minulle ja varmasti monelle muullekin on selvinnyt, ettei sellaisessa tilanteessa enää ole kysymys ihmisen aatteellisesta lujuudesta.
>
> Miten ihminen murtuu jatkuvan ja armottoman tietoiseen päämäärään tähtäävän kidutuksen tuloksena, tapahtuuko se fyysisesti siten, että hän kuolee vastoin suunnitelmia pyöveleidensä käsiin vai luhistuuko hän ensin psyykkisesti, on enemmän lääketieteellinen kuin aatteiden piiriin kuuluva probleemi.
>
> Ihminen ei sellaisessa tilanteessa, olkoon hän aatteellisesti miten luja tahansa, sitä oli Arvo Lamminen, voi enää hallita itseään. Sellaisia sankareita voi löytää vain karulle todellisuudelle vieraista ja yliromantisoiduista vallankumouskertomuksista.[16]

Erkki Salomaa kertoo tietävänsä, että Arvo Lammisen jäsenyys oli esillä SKP:n johdossa, mutta hyvitystä hän ei ehtinyt saada.

> Silti hän toimi rehdisti ja uutterasti kansandemokraattisessa liikkeessä. Hän oli kommunisti ja kuoli kommunistina, vaikka häntä ei enää virallisesti sellaiseksi hyväksytty.

Arvo Lammisen jäsenhakemus oli esillä pariinkin kertaan puolueessa. Ensimmäisen kerran Lamminen itse kirjoitti hakemuksen 1940-luvun lopulla. Siihen tuli kielteinen vastaus. Vajaa kymmenisen vuotta myöhemmin, stalinismin kriittisen tarkastelun yhteydessä, asia esitettiin pääsihteeri Ville Pessille, joka siirsi sen Tampereen piirin ratkaistavaksi. Tampereen piiri ehti asian käsitellä ja edellytti vielä jatkokäsittelyä, kun Arvo Lamminen kuoli 1957.

Vaikka suhtautuminen tapaus Arvo Lammiseen SKP:n eri järjestöportaissa olikin vielä tässä vaiheessa hyvin nihkeätä, ei tällaisia eroja ollut havaittavissa tavallisen työväestön keskuudessa. Niinpä kun Lamminen meni töihin lentokonetehtaalle, jossa vielä entisillä suojeluskuntalaisilla oli tiukka ote, niin muut työläiset, joukossa jo SKP:n rivimiehiä, tulivat puolustamaan Lammista, kun suojeluskuntalaiset aikoivat ”kärrätä” entisen desantin väkivalloin pois työpaikaltaan. Myöhemmin hänet valittiin työosastonsa luottamusmieheksi.

Viitteet

1 Kalle Valkama. Kansan Arkisto. 3E.

2 Kimmo Rentolan esitelmä SKP:n historiatoimikunnan seminaarissa 1992. Kansan Arkisto.

3 Jorma Johteisen hmp 3744. EK-Valpo. KA

4 Jorma Johteista koskevat asiakirjat. Kansan Arkisto.

5 EK-Valpo hmp 3744. KA .

6) Erkki Salomaan muistelmat. Kansan Arkisto.

7 Matti Lackman valtiollisen poliisin vaiheista kertovassa teoksessa Ratakatu 2 (Toim. Matti Simola, WSOY. 2009)

8 Kenen joukoissa seisot, sivut.368 ja 372. Kimmo Rentola jakaa tutkimuksessaan Kenen joukoissa seisot rintamalinjan toisella puolelle menneet kommunistit heille annettujen tehtävien mukaan kolmeen ryhmään ja ihmettelee, että Arvo Viitanen valittiin puhtaaseen sotilaalliseen tiedusteluun valittuun ryhmään. Ihmettelyyn on aihetta, sillä Viitanen oli jo 40-vuotias ja julkisessa poliittisessa toiminnassa arvostettu johtohenkilö.

9 EK-Valpo, Arvo Viitasen hmp 245. Arvo Viitasen, kuten muidenkin sodan aikana liittoutuneitten hyväksi toimineiden kuolintapojen kirjaamisessa paistaa läpi tietty ”häveliäisyys”: raakoja pahoinpitelyjä peitellään. Viitanen pudotettiin Ikaalisiin 9.9.43 ja tapettiin vasta seuraavana päivänä tavalla tai toisella.

10 Kansan Arkisto, 3E. Eeva Viitasen kirjeet.

11 Tampereen RO:n päätös 19.2.1947. Ajankohdan lehtileikkeet, Kansan Arkisto. Kenttäoikeudessa olivat todistajina kuullut sorvaaja V. Ahonen, putkiasentaja T. Suoniemi ja autonkuljettaja V. Viitanen kertoneet nähneensä Kalle Valkamassa kaksi luodinreikää. RO:ssa he toistivat lausuntonsa ja kertoivat, että he ruumista tarkastaessaan olivat todenneet mm. sellaisia ruhjevammoja, jotka viittasivat siihen, että Kalle Valkama oli lisäksi joutunut raa'an pahoinpitelyn uhriksi. Piirilääkäri Alopeuksen lausunto, jonka perusteella todistajat tuomittiin, ei ollut yksiselitteinen, sillä hän ”piti mahdollisena, että toinen luoti on mahdollisesti voinut lävistää kaulan, joka avaustilaisuudessa oli siksi paljon mädäntynyt, että pää oli ruumista käsiteltäessä irtaantunut”. Myös toinen asiantuntija, dos. S.A. Erkkilä piti mahdollisena sitä, että ruumiin oli saattanut lävistää toinenkin luoti.

12 Kimmo Rentola, Kenen joukoissa seisot, sivut. 368 ja 372.

13 Jorma Johteisen kansio, Kansan Arkisto. Järjestöjen edustajat keräsivät sodan jälkeen runsaasti todistajalausuntoja henkilöiltä, jotka olivat olleet yhteydessä Jorma Johteiseen sekä Valpon selleissä Helsingin Ratakadulla että Turun valtiollisen poliisin putkassa. Samaan aikaan Turun putkassa sähkötysyhteydessä Johteiseen ollut Edit Ranta kuvaa yksityiskohtaisesti Johteisen kuolemaan johtaneet tapahtumat. Kun Ratakadulla pidätettynä ollut Kyllikki Hämäläinen tiedusteli sodan jälkeen kuulustelijaltaan kapteeni Tauno Erjolalta Johteisen kuolintapaa, oli Erjola vastannut, että Johteinen hirtti itsensä jalkarätteihin! Itsemurha hirttämällä olikin sodan aikana sekä ohranan että päämajan valvontaosaston miesten suosituin selitys pidätettyjen outoihin kuolemiin. Erjolan vastaus kuvastanee osaltaan näissä joukoissa vallinnutta henkeä.

14 Jorma Johteisen hmp 57 EK-Valpo. Pidätyksen suorittanut valtiollinen poliisi joutui luovuttamaan Johteisen päämajan valvontaosastolle, joka ensin kuulusteli Johteista Helsingissä, mutta luovutti hänet 10.5.44 Turun alatoimistolle kovempaa ”jynssäämistä” (kuulustelijan sanonta) varten. Johteinen tiesi koko ajan olevansa kuolemaan tuomittu, mutta häneltä ei ilmeisesti saatu tietoja toimistaan Helsingissä (Päämajan valvontaosaston arkistoja ei ole löydetty), jossa hän toimi mm. Yrjö Leinon yhteysmiehenä. Myös hänen radistinsa jäi paljastumatta.

15 Jukka Rislakki: Maan alla, sivu.152.

16 Erkki Salomaan julkaisemattomat muistelmat.

Arviot sodan ajasta puolinaisia

Vastarintaa monella lohkolla

Yhteenvetoa kommunistien ja kommunistisen puolueen toiminnasta sodan aikana ei voi tehdä Pohjois-Hämeestä käsin, vaikka tilinteko odottaa yhä tekijäänsä. Mutta jotain oleellisia piirteitä siihen lisäävät myös pohjois-hämäläiset kommunistit, vaikka useat tietäjistä eivät enää ole tavoitettavissa.

Käytettävissä olevat tiedot viittaavat siihen, että SKP:n maanalaisen piirijohdon toiminta loppui vuoden 1942 aikana. Lähes kaikki johtavat kommunistit olivat keskitysleireissä ja vankiloissa. Tampereella oli kyllä vapaina vielä useita tunnettuja kommunisteja, mutta heidän mahdollisuutensa järjestyneen toiminnan jatkamiseen olivat vähäiset.

Järjestäytyneen poliittisen toiminnan päättymiseen viittaa myös se, että Anna Valtosen ryhmän pidätyksen jälkeen päättyi lentolehtisten monistaminen ja levitys yhtä poikkeusta lukuun ottamatta. Viimeinen yhteys puoluekeskukseen saatiin kesällä 1942 ja sen mukana merkittävä poliittinen asiakirja, Sosialismin Airuen erikoisnumero. Sen levittämisestä vastasi jo Takatalon nuorisoryhmä.

Puoluetoiminnan puuttuminen ei kuitenkaan merkinnyt täydellistä toimettomuutta. Puolueen jäsenet toimivat poliittisen vakaumuksensa mukaisesti yksin tai pienissä ryhmissä ja vaikuttivat sodanaikaisiin mielialoihin omalla panoksellaan. Tämän spontaanin toiminnan merkitystä ei liene syytä aliarvioida. Ainakin Päämajan johtaman sotapropagandan,

Valtion tiedotuslaitoksen ja Aseveljien Työjärjestön uurastus sodanvastaisten mielialojen tukahduttamiseksi viittaa siihen, että sodanjohto otti tosissaan väestön keskuudessa vaikuttavat vastavoimat.

SKP:n ”sotilaallisen siiven” toimintaa Tampereella voidaan pitää hyvin harrastelijamaisena. Se oli kuitenkin aatteellisesti vakavasti sidoksissa SKP:n yleiseen peruslinjaan, joka tuomitsi Suomen liittämisen sotaan fasistisen Saksan rinnalle ei vain Neuvostoliittoa, vaan kaikkia demokraattisina pidettyjä maita vastaan. Tamperelaisten aktiivinen sodanvastainen työ oli omaleimaista ja erilaista kuin SKP:n sotilaallisen siiven toiminta muualla maassa. Tämä johtui siitä, että päinvastoin kuin esim. Helsingissä ja Turussa, Tampereella ei ollut jäänyt tähän toimintaan kokeneempaa järjestöväkeä. Näin työ jäi pääasiassa viime hetkillä kootun nuorisoryhmän harteille. Siitä huolimatta näyttäviä tuloksia oli Tampereen seudulla - jopa valtiollisen poliisin todistuksen mukaan - enemmän kuin kahdessa muussa etelän keskuspaikassa.

Tämäkään toiminta keskitetysti järjestyneessä muodossa ei jatkunut pitkään. Vastustaja oli pätevämpi, sillä oli monikymmenkertainen ylivoima ja kokemus. Vaikka ”kovan linjan” tuloksia Pohjois-Hämeessä ja Tampereella kirjattiin sodan alkuvaiheessa parisenkymmentä, niiden käytännöllinen merkitys jäi vähäiseksi. Vaikka näin oli, osoittavat arkistotiedot, että sekin vähä sai aikaan melkoista häirintää ja hermostuneisuutta valtiollisen poliisin ja päämajan valvontaosaston piirissä.

Vastarinnan propagandistinen merkitys oli ilmeisesti suurempi kuin aineellinen. Sitä osoittaa se, että lähes kaikki tällaiseen toimintaan viittaavat uutiset jäivät sotasensuurin pöytälaatikkoon. Se ei kuitenkaan estänyt tietojen leviämistä - ja kenties myös niiden paisumista jopa suurempiin mittoihin.

Vastaava vähättely ei liene paikallaan metsäkaartilaistenkaan osalta. Sotaakäyvä Suomi saattoi aseveljelleen fasistiselle Saksalle ylpeillä, kuten ylpeilikin, että sen vastuulla oli kolmasosasta Saksan itärintaman pituudesta. Se pakotti Neuvostoliiton kiinnittämään huomattavat joukot pohjoiselle rintamanosalle ja helpotti siten paineita muilla itärintaman lohkoilla.

Samaa väittämää voidaan soveltaa metsäkaartilaisten panokseen Suomen rintamille: metsäkaartilaisten olemassaolo sitoi kymmeniätuhansia parhaassa iässä ja ilmeisesti sekä hengeltään että koulutukseltaan rinta-

majoukkoihin sopivimpia suojeluskuntalaisia kotirintaman askareisiin, sodasta kieltäytyjien metsästykseen.

Vaikka sodasta kieltäytyneitten ja vastarintataistelijoitten takaa-ajo saattoi tuoda jonkinlaista tyydytystä tälle joukolle, se on ollut laiha lohtu. Kotirintamalle jääminen äärioikeistolaisen suojelukunta-aatteen läpitunkemille miehille, jotka paloivat halusta päästä mittelemään voimiaan ”idän barbaarilaumoja” vastaan, on varmaan ollut hyvin demoralisoivaa. Jonkun aseettoman metsäkaartilaisen tai puna-armeijan kaukotiedustelijan tappaminen pidätettäessä kuvastaa ilmeisesti paitsi tämän joukon poliittista moraalia myös olosuhteista aiheutunutta turhautuneisuutta.

Valmistautumattomana sodan oloihin

Oliko SKP valmistautunut tähän sodanaikaiseen toimintaan? Pohjois-Hämeestä tarkastellen ilmeisesti ei.

Vaikka uuden sodan merkit myös pohjoisella taivaalla olivat selvät jo kesästä 1940 lähtien, puolue teki lähinnä poliittista työtä Suomen ulkopoliittisen kurssin kääntämiseksi. Toiminta Suomen ja Neuvostoliiton rauhan ja ystävyyden seurassa, niin suurta vastakaikua kuin se saikin talvisodan jälkeisessä poliittisessa ilmastossa, tukahdutettiin Tampereella ja Pohjois-Hämeessä alkuunsa.

Valtiollisen poliisin kuulustelupöytäkirjoihin kirjaamat väitteet SNS:n luonteesta sodanvastaisen toiminnan tukikohtana olivat poliittisesti tarkoituksenmukaisia. Oli toki luonnollista, että rauhaa ja ystävyyttä Neuvostoliiton kanssa vaativaan järjestöön liittyivät ne, jotka sodan syttyessä olivat valmiit myös tekoihin, ainakin sodasta poisjääntiin. Sen sijaan todisteita siitä, että SNS olisi ollut aktiivisen sodanvastaisen toiminnan suunnittelukeskus, ei Pohjois-Hämeestä löydä. Ei edes käytettävissä ollut aika, pari kolme kuukautta, sekin poliisiviranomaisten vainon kohteena, olisi antanut mahdollisuuksia näin suurisuuntaiselle toiminnalle.

SNS:n asiakirjojen tarkastelu osoittaa, että järjestö pyrki käytännöllisiin poliittisiin päämääriin, ulkopolitiikan suunnan muuttamiseen, jotta uusi sota voitaisiin v ä l t t ä ä. Vastaava johtopäätös pätee myös Tampereella syntyneeseen työläisrintamamiesten yhdistykseen. Työläisrintama-

miehet vaativat lisäksi talvisodan läpikäyneille miehille ja heidän perheilleen taloudellista ja sosiaalista turvaa.

Sodan syttyessä ei virallisella SKP:llä ollut Tampereella mitään selkeätä suunnitelmaa toiminnasta sodan oloissa. Jopa kantaa avoimeen sodanvastaiseen toimintaan viivyteltiin. Odoteltiin ilmeisesti ohjeita Helsingistä. Pellervo Takatalon ja nuorisoryhmän toiminta odotti pitkään vihreää valoa puolueen piirikomitealta. Kaikelle tälle löytyvät osaltaan luonnolliset selitykset. Valtiollinen poliisi ja sotaan Saksan rinnalla hyvin valmistautunut sodanjohto iskivät suonta kommunistisesta puolueesta hyvin tehokkaasti. SKP:n poliittisen johdon pidätykset jo kesästä 1940 lähtien veivät puolueelta sen toimintakyvyn Tampereellakin. Suomessa ei ollut mahdollista synnyttää vastarintaliikettä Ranskan, Tanskan tai Norjan tapaan paitsi erilaisten olojen vuoksi myös siksi, koska siihen kenties kyennyt johto oli jo vankiloissa ja keskitysleireillä.

Saattaa olla, että Tampereen kommunistien maanalaisessa piirijohdossa epäröinti 'kovan linjan' sodanvastaisia toimia kohtaan juonsi juurensa yleisestä sodanvastaisuudesta, jossa oli myös pasifistisia piirteitä.

Pohjois-Hämeen näkökulmasta liittoutuneiden sotaponnistuksia edustaneen puna-armeijan poliittisella johdolla ei ollut vastaavaa strategiaa kuin esim. Englannin sotavoimilla suhteessa Euroopassa järjestettyyn sodan ja fasismin vastaiseen toimintaan.

Tiedustelutoimintaa johdettiin kenties vastaavalla tavalla ja suomalaisten käyttäminen siinä vastasi Englannin toimia esim. ranskalaisten hyväksikäytössä mannermaalla. Olosuhteet olivat Suomessa monin verroin vaikeammat kuin Ranskassa, Tanskassa tai vaikkapa Norjassa, joissa maissa vallanpitäjät eivät olleet toimineet ennen sotaa käsi kädessä fasistisen Saksan kanssa. Näin siitäkin huolimatta, että muualla Euroopassa fasismin vastustajat joutuivat kamppailemaan pelätyn ja mahtavan Gestapon kanssa.

Niin ikään tuki varsinaisille sodanvastaisille toiminnoille jäi ainakin Etelä-Suomessa olemattomaksi. Puna-armeijan kaukotiedustelijoille Tampereella oli tehty selväksi, etteivät he saaneet puuttua tämänlaatuiseen toimintaan. Ilmeisesti odotukset vastarintaan ryhtyneillä kommunisteilla olivat toiset. Kun mikään tämänkaltainen apu ei ollut puna-armeijan johdon suunnitelmissa, palattiin Tampereella nopeasti maan pin-

nalle: räjähdysaineet ja muut vastarintatoimintaan tarvittavat välineet oli hankittava itse – vaikkapa, kuten on käynyt ilmi, 'laittomilla' tavoilla.

Miten Moskovassa vaikuttanut SKP:n johto oli mukana näitä strategioita luomassa, on tulevan tutkimuksen tehtävä. Jo nyt on tiedossa, että SKP:n johto O.V. Kuusista ja Toivo Antikaista myöten oli myötävaikuttamassa Pärmin pataljoonassa palvelleiden kommunistien siirtämiseen puna-armeijan riveihin. Pohdittiinko ja missä laajuudessa muuta kuin tiedustelutoiminnan tukemista, ei ole tämän tutkimuksen kohteena.

Unohtaa ei tietenkään sovi radiopropagandaa, josta ainakin Suomen vapausradio sai Tampereen valtiolliselta poliisilta kohtalaisen arvosanan.

Valmistautumattomana vastatoimien kovuuteen

Useat Suomessa olevat puoluejohdon jäsenet olivat tottuneet itsenäisen Suomen aikana istumaan vankiloissa. Se oli kova koulu. Olosuhteet vankiloissa olivat karut. Niissä oloissa kehittyi kuitenkin omalaatuinen poliittisten vankien korkeakulttuuri, laaja - paitsi marxilainen - myös yleissivistävä opintotoiminta, jolla oli suuri merkitys puolueen toiminnan kannalta.

Valtiollisen poliisin ja kommunistien keskeinen mittelö loi omat sääntönsä. Valtiolliselle poliisille, ohranalle, ei saanut kertoa mitään luottamuksellisia asioita. Toisaalta valtiollinen poliisikin, poikkeuksia lukuun ottamatta, tyytyi usein siihen, mitä pidätetyt kommunistit kertoivat: se tiesi vasikoittensa ja normaalin poliisitoiminnan kautta enemmän kuin kuulusteltavat kertoivat, mutta ei halunnut paljastaa kommunisteille korttejaan, koska silloin myös salaiset tiedottajat olisivat paljastuneet.

Sota-aika toi muutoksen tähän käytäntöön. Sen saattoivat havaita jo ilman poliisitutkintoja ja kuulusteluja keskitysleireille passitetut kommunistit. Poliittisten vankien erilaiset oikeudet kriminaaleihin nähden unohtuivat nopeasti ja pidätettyjen oli kamppailtava niitten säilyttämiseksi.

Kuulustelumenetelmissä tapahtuneen muutoksen joutuivat kokemaan ne sodanvastustajat, joiden käsittelyssä ei enää noudatettukaan rauhan ajan 'herrasmiestapoja'. Sodan ajan olosuhteet sanelivat uudet tavat. Tiedot otettiin joko suosiolla tai väkisin.

Päämajan valvontaosasto, joka selvitteli mm. puna-armeijan kaukotiedustelua, oli näiden ”uusien” menetelmien suunnannäyttäjä. Sen saivat sanan mukaisesti nahoissaan tuta Pärmin pataljoonan desantit, jotka kiinni jäätyään poikkeuksetta kertoivat yksityiskohtaisesti koulutuksestaan, tehtävistään Suomessa ja niistä henkilöistä, jotka olivat tulleet samaa matkaan Suomeen. Näin valvontaosasto tiesi tarkalleen esimerkiksi Eino Laakson ja Arvo Lammisen tulosta.

Kun desantit olivat pääosiltaan karaistuneita ja aatteellisia kommunisteja, ei voi kuvitella, että he olisivat vapaaehtoisesti ’laulaneet’ näitä tietojaan. Tamperelaisten kokemukset paljastavat, miten tiedot hankittiin. Arvo Lamminen, joka ainoana pidätetyistä desanteista jäi eloon, on kertomuksellaan tallettanut jälkipolville osan näistä menetelmistä.

Samanlainen muutos tapahtui valtiollisen poliisin menetelmissä. Sen saivat kokea niin helsinkiläiset, turkulaiset kuin tamperelaiset kommunistit.

Tampereella kummankin organisaation menetelmien samankaltaisuus johtui osin siitä, että ne saivat pamputtajat Tampereen poliisilaitokselta. Leo Suonpää kertoo, että ”kidutusten suorittajina toimivat Tampereen poliisilaitoksen rikososaston päällikön, varatuomari Aarre Turusen määräyksellä rikosetsivät Vilho Salmisalo, Risto Vilunen, Matti Lehtilä ja Matti Juti”.

Sodan jälkeen suoritetuissa tutkimuksissa, joita johti aluksi sisäasianministeriön nimeämä toimikunta tohtori Otto Brusinin johdolla, kerättiin paljon tietoa, mutta syytetoimiin ei ryhdytty. Kuvaavaa lienee, että vain yksi kiduttajista, ylietsivä Matti Juti joutui sodan jälkeen oikeuteen pidätetyn rikollisen pahoinpitelystä, sai tuomion ja erotettiin virastaan.

Monet tamperelaiset sodanvastustajat, jotka joutuivat kokemaan ohranan kuulustelumenetelmät, ihmettelivät jälkeenpäin, miten tietämättöminä ja valmistautumattomina he olivat toimintaan lähteneet. Kukaan ei ollut valmentanut lokakuussa 1942 pidätettyä nuorisoryhmää edes ohranan tavallisiin tapoihin saati sitten sen kovennettuihin otteisiin.

Sodan jälkeen kommunistisessa puolueessa ja sen lehdistössä selviteltiin laajalti poliisien raakoja kuulustelumenetelmiä. On ilmeistä, että sodanedellisen ohranan vainot läpikäyneelle sukupolvelle, joka ei omakohtaisesti kokenut kovennettuja menetelmiä, sota-ajan ohranalaitoksen

menetelmät jäivät vieraaksi asiaksi. Tämä saattoi vaikuttaa mm. Arvo Lammisen tapauksen käsittelyyn SKP:ssä.

Keskitysleirit ja vankilat, kylläkin varmaan riittävine kauheuksineen, jäivät joillekin sodan oloissa ainoaksi muistoksi sodanvastaisesta toiminnasta. Puolueen poliittinen johtoporras saapui vankiloista, keskitysleireiltä ja rintamilta uuteen tasavaltaan puhtain käsin. Liittoutuneitten ja puna-armeijan voitto takasivat itsenäisessä Suomessa ensi kertaa demokraattiset oikeudet koko kansalle, myös kommunisteille.

Vastarintaliikkeessä ja metsäkaarteissa panoksensa tähän saavutukseen olivat antaneet lähinnä rivijäsenet, jotka pian unohtuivat sodanjälkeisen uuden ajan kiihkeässä tempossa. Muuten ei voi ymmärtää esim. sitä, ettei laajasta ja koko sodan ajan kestäneestä Hämeenkyrön metsäkaartilaisten toiminnasta, jossa yhdeksän sodanvastustajaa menehtyi poliisin ja suojeluskuntalaisten järjestämissä jahdeissa, ollut tehty ainoatakaan kattavaa selvitystä ennen 2000-lukua.

Kenen kaapissa luuranko?

Miten on käynyt sodan ja fasismin vastaisen toiminnan kantavien aatteiden? Ovatko ne muuttuneet vuosikymmenien mullistusten mukana? Mitä Neuvostoliiton ja sosialismin murrokset vaikuttavat sodanaikaisiin arvioihin? Ja olisiko syytä uudelleen arvioida Hitlerin ja hänen liittolaistensa tavoitteet ja toiminta, puhdistaa fasismi siihen kohdistetuista syytöksistä?

Näyttäisi siltä, ettei arvio toisesta maailmansodasta ei ole muuttunut. Tutkimus on vuosikymmenien varrella tuonut paljon uutta tietoa esim. Suomen lujista siteistä fasistiseen Saksaan. Toisaalta eräät tutkijat ovat pönkittäneet edelleen tarinaa Suomen ”erillissodasta”.

Yleistä mielipidettä suhteessa Suomen osuuteen toisessa maailmansodassa leimaavat vielä sodanaikaiset asenteet, koska sotapoliitikkojen perilliset ylläpitävät vanhoja myyttejä. Väitteet meitä muka Neuvostoliiton taholta uhanneesta ”itsenäisyyden menetyksestä” on tosiasioiden valossa päinvastainen: Natsi-Saksan voittaessa Suomi olisi todennäköisesti alistettu Suur-Saksan maakunnaksi, jollaisia Baltian maat jo olivat sodan aikana.

Itse asiassa ensin mainitun väitteen esittäjät liikkuvat heikommalla jäällä, totesi eräs Tampereen vastarintaryhmään kuulunut henkilö. Tiedämme, että säilytimme itsenäisyytemme, vaikka hävisimme sodan, mutta emme sitä, miten meille olisi käynyt, jos Saksa ja Suomi sen rinnalla olisi voittanut.

Eräs toinen taas, joka on lukenut Churchillin sodanaikaisia puheita, muistelee Englannin pääministerin sanoneen, että Suomen vapaus ja itsenäisyys oli silloin puna-armeijan voiton varassa.

On totta, että Churchill rusikoi Suomea kovin sanoin sen valinnasta asettua toisessa maailmansodassa natsi-Saksan puolelle. Niin kommunismin vastustaja kuin olikin hän lupasi kaiken tukensa puna-armeijalle. Hänen spontaani puheensa 22.6.1941, samana päivänä, jolloin Saksa hyökkäsi Neuvostoliittoon, on vieläkin tulikivenkatkuinen muistutus tuosta ajasta.

> Meillä on vain yksi päämäärä ja yksi peruuttamaton tarkoitus. Me olemme päättäneet tuhota Hitlerin ja natsikomennon jokaisen rippeen. Tästä ei mikään saa meitä perääntymään – ei mikään.
>
> Jokainen, joka taistelee natsilaisuutta vastaan, saa meiltä apua. Jokainen yksilö ja kansa, joka marssii Hitlerin mukana, on meidän vihollisemme. Tämä ei koske ainoastaan järjestettyjä valtioita, vaan myös niitä quislingien nurkkakuntia, jotka antautuvat natsikomennon kätyreiksi ja asiamiehiksi omia kansalaisiaan ja omaa maataan vastaan.
>
> Jolleivät omat kansalaiset ota noita quislingeja hoitaakseen, mikä säästäisi meiltä vaivaa, heidät saatetaan, samoin kuin natsien johtajatkin, liittoutuneiden tuomioistuimien eteen kohta kun voitto on saavutettu.[1]

Miten itsenäisyydellemme todella olisi käynyt, jos natsi-Saksa olisi voittanut, kuten Suomi luotti sotaan liittyessään? Asiatietoa saksalaisten tätä koskevista suunnitelmista ei jostakin syystä ole haluttu kaivaa esiin saksalaisista arkistoista. Professori Ohto Manninen on muistuttanut Martin Bormanin kirjaamasta Adolf Hitlerin puheesta päämajassaan 16.7.1941, jolloin Hitler oli todennut, että ”mitä varovaisimmin on valmisteltava Suomen liittämistä liiton valtioksi”.[2]

Tähän puheeseen viittasi myös tunnettu Hitler-tutkija, Kölnin yliopiston professori Andreas Hillgruber luennoidessaan syyskuussa 1982 Tampereen yliopistossa.

> Vaikka Hitler ylistikin sodan ensi kuukausina suomalaisten urhoollisuutta, oli hänen poliittisena päämääränään sitoa Suomi tiukasti Saksaan. ... Heinäkuussa 1941 Hitler puhui lähimmilleen jopa valmisteluista Suomen liittämiseksi osavaltiona Suur-Saksaan.[3]

On hyvin ymmärrettävää, että sotapolitiikkamme henkistä perintöä ristinään yhä kantavat yrittävät vakuuttaa, että taistelumme Hitlerin rinnalla oli taistelua Suomen itsenäisyyden puolesta. Jos tätä uskoa horjutettaisiin, jouduttaisiin moni asia puolueittemme menneisyydessä arvioimaan uudelleen. Mitä tekisikään Adolf Hitlerin luuranko Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen kaapissa?

Puna-armeija voitti ja suomalaiset sotapoliitikot kärsivät tappion. Sen vuoksi Suomi on yhä vapaa ja itsenäinen kansakunta. Tämä asia on hyvä muistaa tulevinakin vuosina. Varsinkin silloin kun tasavuosikymmenin muistellaan talvi- ja jatkosodan aikoja.

Tarkasteltaessa Suomen Kommunistisen Puolueen toimintaa fasismia ja sotaa vastaan 1930-luvun puolivälistä vuoteen 1944 on syytä pitää mielessä, että tämä ajanjakso muodostaa yhden kokonaisuuden.

Komintern ja SKP sen mukana näkivät Saksasta nousevan vaaran ja pyrkivät kokoamaan joukkoja taisteluun fasismia ja sodan uhkaa vastaan. Monimutkaisessa sekä sisä- että ulkopoliittisessa tilanteessa SKP:n ratkaisut näinä vuosina ovat olleet perusteiltaan kestäviä. Molemmista Suomen käymistä tuhoisista sodista SKP:n silloiset ratkaisut ja linjanvedot pätevät yhä:

* Neuvotteluin ja poliittisin ratkaisuin talvisota olisi voitu välttää.[4]
* Jatkosodassa ei ollut kysymys erillissodasta, vaan mm. tuesta natsi-Saksan poliittisille ja sotilaallisille tavoitteille.
* Suomen itsenäisyyden säilyminen ja uuden demokraattisen kauden alkaminen oli mahdollista vain liittoutuneiden voiton turvin.

Monet suomalaiset fasismin vastaisessa rintamassa taistelleet ovat ylpeitä siitä, että hekin omalla vähäisellä panoksellaan olivat mukana yhdisty-

neitten kansakuntien voittoisassa kamppailussa maailmanlaajuisen fasistisen järjestelmän murskaamiseksi.

Elettiin aikaa jolloin valtiopetos oli isänmaallinen teko.

Hannu Salama ja nuorisoryhmä

Joskus 1960-luvun lopulla toimittajaystäväni Heikki Parkkonen otti yhteyttä ja kertoi, että kirjailija Hannu Salama haluaisi tavata minut. Mikäpä siinä. Olin hänen isänsä Sulo Salaman hyvä tuttu. Ja naapureita Pispalasta. Olin toki seurannut myös Hannun etenemistä kirjailijana.

Tapasimme Helsinginkadulla Tenhossa, tunnetussa ravintolassa. Alkoholilla ei ollut asiaa, juttelimme vanhoista ajoista. Hieman sodan ajastakin. Sitten paljastui tapaamisen tarkoitus:

- Onko sinulla aikomus kirjoittaa sodan ajan jutuista, vastarintaliikkeestä? kysyi Hannu.
- Ei minkäänlaisia sellaisia suunnitelmia, vakuutin.
- Sopiiko että minä kirjoitan?

Eihän se tarina juuri näin mennyt, mutta asia oli siinä. Melkoisesti jo kuuluisuutta saanut kirjailija halusi ikuistaa romaaniinsa – niin ymmärsin – meidän sodan vastaista toimintaamme. Sehän olisi hieno juttu. Hän halusi vain varmistaa, ettei samanaikaisesti ilmesty toistakin teosta. Siihen minulla ei ollut mitään mahdollisuuksia silloin. Eikä mielestäni, totta puhuen, ilmeisesti lahjojakaan romaanin kirjoittamiseen. Mutta halusin kuitenkin sanoa jotain evääksi. Muistan sen vieläkin. – Kunhan et kaunistele tapahtumia ja asioita.

Jos olisin tuntenut paremmin Hannun kirjailijanlaadun, minun ei olisi sitä tarvinnut sanoa. Kun sitten suuri romaani *Siinä näkijä missä tekijä* ilmestyi Otavalta 1972, siitä nousi suuri haloo. Ja yllätykseksi myös vasemmiston piirissä: vasemmalla laidalla olevat paheksuivat romaania, se ei kuvannut "oikein" vastarintaryhmän toimintaa.

Minä puolustin Hannua. Kirjoitinkin siitä Kansan Uutisiin. Tosin myönsin, ettei se ollut mikään dokumenttiromaani. Mutta niinkin olisi voinut tapahtua.

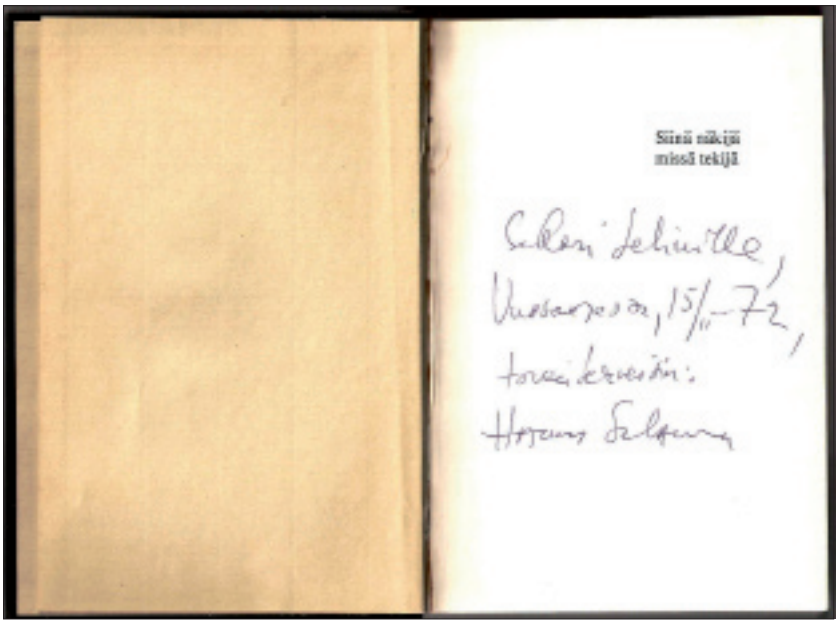

Siinä näkijä missä tekijä Hannu Salaman omistuskirjoituksella.

Ja sitten ilmestyi eräänlaisena tilaustyönä Kalevi Seilosen Vastarintaryhmä (Tammi 1994). Se oli nuorisoryhmään osallistuneitten kokemuksista koottu haastattelukokoelma, joka muodosti ainutlaatuisen dokumentin siitä, mitä Tampereella todella oli tapahtunut.

Nyt sanon: Hyvä näin. Luovun analysoimasta Salaman kirjaa. Minä en ole kirjallisuuskriitikko enkä sellaiseksi pyrikään. Olisi hieman myöhäistäkin. Salaman ja Seilosen kirjojen vertailussa ei taas ole mieltä: ne liikkuvat eri tasossa, kertovat jopa eri asioista. Näin jälkikäteen arvioiden Kalevi Seilonen on tehnyt historian tutkimukselle ja tuntemukselle suuren palveluksen tallentamalla lähes tuoreeltaan nuorisoryhmän aatteet, kokemukset ja kärsimykset. Hannu Salama puolestaan ansaitsee tunnustuksen aidoista periaatteellisista ja proletaarisista katsomuksistaan, joita hän ei ole vuosien varrella peitellyt.

”Äidit vain, nuo toivossa väkevät”

Hannun kirja alkaa tunnistettavasti minun äitini kaltaisen Selman hautajaisilla. Aivan äitini tapaan toimivan Selman löytää sitten muualtakin. Jopa hänen kuttunsa harhailemassa poliisien tyhjentämän talon liepeiltä. Kuten myös monia tunnettuja, hyvin ja usein jopa pippurisesti ja herkullisesti kuvailtuja hahmoja. Kiitos niistä.

Suorastaan loistavaa taustatyötä Hannu on tehnyt kuvatessaan sodanaikaisen Suomen Pankin talon sähköjohtojen asennustöitä, joissa olin mukana hänen isänsä Santun hellässä ja asiantuntevassa komennossa. Upeata tekstiä.

Mutta myös Kalevi Seilonen kertoo äidistäni. Hän kirjoittaa järkyttävästä kohtauksesta Tampereen poliisiputkassa, josta kerroin selittäessäni poliisien kuulustelumenetelmiä:

> Kauhein hetki oli kuitenkin se, kun eräänä yönä kuulin äidin huudon sellikäytävästä. Minulle jäi sellainen käsitys, että hänet tuotiin silloin koppiin. Hän huusi minuakin nimeltä ja järkytyin hirvittävästi. Hetken kuluttua, ensi järkytyksestä selvittyäni, aloin epäillä, että äitini oli kadottanut järkensä. Kun meteliin sekaantui raakoja huutoja – äitini ei halunnut mennä koppiin – voi vain aavistaa miltä minusta tuntui.
>
> Oliko kohtaus, äitini tuominen yöllä samalle sellikäytävälle, suunniteltu? Yrittivätkö ohranat käyttää tätä hyväkseen pyrkiessään lannistamaan minut henkisesti? Se oli raakaa peliä. Sekä isäni että äitini suljettiin pariksi kuukaudeksi vankilaan. Tästä sain tiedon vasta sodan jälkeen kun minut vapautettiin.[5]

”Selma” tiesi toimistamme, eihän menemisiäni ja yöllisiäkään matkoja voinut salata. Mutta hän hyväksyi toimintamme. Hän avusti turvallisen majapaikan löytämisessä Eino Laaksolle, kuten olen kertonut. En ole kertonut, että hän ryhtyi kunnostamaan ja tekemään lämpimiä vaatteita Hämeenkyrön metsäkaartilaisille, jotka olivat sitä talven lähestyessä toivoneet. Hän teki pitkiä kävelymatkoja Lielahteen sotavankileirille muutamien leipäpalasten vuoksi, jotta olisi voinut auttaa edes vähän nälkää näkeviä ja kurjissa oloissa olevia vankeja.

Olen ollut usein pahoillani äidilleni ja isälleni (Purjelaivakauden merikarhulle, joka seilasi kesät ja talvet sodan aikanakin Itämerellä) karkeitten poliisien aiheuttamista kärsimyksistä. Voin yhtyä Pispalassa, Haapaniemen saunassa (Viita asui räätäli Koivusen talossa parinsadan metrin päässä saunasta, meiltä oli saman verran matkaa ja tapasimme siellä lauantaisin töistä tultua) tutustumani Lauri Viidan äidilleen Alfhildille omistamin kauniisiin säkeisiin:

Siellä he kulkevat tähtien rivissä
kirkasta vanaa, isä ja äiti peräkanaa.

Sieltä he katsovat kotoista mäkeä,
kissoja, koiria, tuttua väkeä,

viittoen, luikaten parhaansa mukaan,
ettemme loukkaisi Pispalan kivissä
jalkaamme kukaan.

Siellä he joillakin planeetalla
puutarhakeinussa pihlajan alla

viipyvät ääneti nuoruudenmuistoissa
morsiusparina Tampereen puistoissa

ostaen kahvit ja pullat kai,
jos sattuu olemaan perjantai.

Ja sitten, kun Pispala aamun saa,
äitini vuoteen valmistaa

ja linnut, linnut helää - -

Kaiken kaikkiaan: hyökkäyssota 1941 – 1944 fasistisen Saksan rinnalla ja sen suunnattomat uhrit kansallemme oli moraaliton ja epäisänmaallinen sota – kuten myös sen jatkuva ihannointi Suomen erillissotana.

Viitteet

1) W.Churchill: Sotakronikka, sivut. 245-246. WSOY 1946.

2) Ohto Manninen: Suur-Suomen ääriviivat, sivut. 11-14. Kirjayhtymä 1980.

3) Professori Andreas Hillgruberin esitelmän selostus Aamulehdessä 23.9. 1982.

4) SKP:n asennetta talvisotaan on arvioitu Suomen porvarillisessa julkisuudessa lähinnä niiden toimenpiteiden johdosta, joihin SKP:n Neuvostoliitossa olevan johdon jäsenet ryhtyivät talvisodan tapahtumien jo alettua. Tämä ”arviointi” on perustunut mm. SKP:n ”keskuskomitean” kannanottoon 30.11.1939, jolloin sotatoimet olivat jo alkaneet. Tässä ”keskuskomitean” kokouksessa oli läsnä vain kolme siihen valitusta 20 jäsenestä, joten päätöstä esim. Kuusisen hallituksen perustamisesta ei de jure voi pitää edes laillisena. Tällaiseen laillisuusnäkökohtaan eivät luonnollisesti tapahtumien porvarilliset tarkkailijat tarkoituksenmukaisista poliittisista syistä ole katsoneet voivansa kiinnittää huomiota. Aivan toisenlaisen kuvan SKP:n asenteista saa tarkastelemalla sotaan johtaneita syitä syvällisemmin ja puolueen toiminnan perusteella Suomessa. SKP:n toiminta Suomessa, kuten tässäkin esityksessä on käynyt ilmi, tähtäsi neuvostovastaisen sodan ehkäisemiseen. Vielä viime hetkellä pyrkivät kommunistit käytettävissään olevin keinoin jopa vaikuttamaan siihen, että Suomen hallitus taipuisi neuvotteluratkaisuun sodan välttämiseksi. Tästä oli osoituksena mm. kommunistien johtaman Nokian sosdem. työväenyhdistyksen päätös syksyllä 1939, josta Arvo Viitanen kirjoittaa muistiossaan 4.2.1942:

> ”Syksyllä 1939, kun maa oli jo valmistautunut sotaan, yhdistys lähetti sosdem. puolueen johdolle kirjeen, jossa vaadittiin mobilisaation peruuttamista ja Neuvostoliiton ehdotusten huomioon ottamista.” (Kansan Arkisto)

Myös SKP:n keskuskomitean ”laittomaan” päätökseen osallistunut Armas Äikiä (yksi kolmesta jäsenestä, vain varajäsen, korostaa myöhemmin SKP:n vuosikirjassa 1954 (sivu 68) ennen sodan syttymistä vallinneesta kannasta:

> ”Puolueemme johto oli sitä mieltä, että Suomen olisi silloisissa oloissa pitänyt suostua Neuvostoliiton ehdotukseen. Neuvostoliittohan tarjosi Suomelle Leningradin luota pyytämänsä maakaistaleen korvaukseksi lähes kolme kertaa suuremman alueen Laatokan pohjoispuolelta, karjalaisten heimoveljiemme asuinseuduilta, jolloin olisi avautunut mahdollisuus itäkarjalaisen kansanhei-

momme liittymiselle Suomeen Neuvostoliiton kanssa solmitun sopimuksen pohjalla."

Eräs parhaita asiakirja-aineistoja talvisodan taustoista on Mauri Ryömän vihkonen "Asiakirjojen todistus ns. talvisodasta". Kansankulttuuri 1954. Siitä käy ilmi mm. se, että Suomen ns.talvisotaa pitää tarkastella laajemmassa kansainvälisen politiikan kehyksessä eikä ainoastaan Suomen ja Neuvostoliiton konfliktina. Taustalla vaikuttavat jo voimakkaasti Hitlerin Saksan sodanpäämäärät. Tässä viitekehyksessä Suomen ns. jatkosodassakaan ei ollut itse asiassa kysymys talvisodassa menetettyjen maitten "palauttamisesta" (siihenhän ei edes rajoituttukaan), vaan talvisotaan johtaneiden syiden, "kommunismin hävittämisen" ja idän ristiretken alkuperäisestä asetelmasta, nyt vain avoimesti Hitlerin kumppanina.

Osoituksena siitä, etteivät kaikki suomalaiset langenneet loveen talvisodan "neuvottelutaktiikan" edessä, on runoilija Katri Valan päiväkirjaansa 20.12.1939 kirjaama toteamus, että "venäläiset ainakin tarjosivat aluekorvauksia" ja jo lokakuussa 1939 kirjoittama runo:

Lammaslaulu

Sen päätimme pyhästi,
karvaa ei yhtään anneta, mää!
Ei karvaa – sanomme – mennä
saa ennen koko pää!

Kovin kaunista, kuoroon samaan
koko lauma kun määkyy, mää,
kaikki kirjavat, mustat ja valkeet
päin taivasta huutaa: bää!

Lainattu kirjasta Katri Vala: Minussa ei ollut pelkoa, sivu.177. WSOY 1991 Toimittanut Kerttu Saarenheimo.

5. Kalevi Seilonen, Vastarintaryhmä, sivu 118

Ei se niin helppoa ollut

Tutkijoiden suurin epäonnistuminen

- Oliko nuorisoryhmä yhteistyössä Eino Laakson kanssa? kysyttiin minulta esitellessäni Kansan Arkiston ystävien tilaisuudessa tammikuun lopulla 2010 uudistettua painosta Maanalaisesta vastarinnasta.
- Kyllä, vastasin epäröimättä.

En tuntenut kysyjää, mutta hän osui joko tahtomattaan tai tieten naulan kantaan. Nuorisoryhmällä oli yhteys Tampereelle saapuneeseen Eino Laaksoon. Olin kertonut siitä jo vuonna 1992 ilmestyneessä tutkimuksessani. Nyt kirjoittamissani lisäyksissä on asiasta enemmän tietoa.

Mikä on asian ydin?

Vastauksessani paljastui se, että kaksi merkittävää organisaatiota, Valtiollinen poliisi ja Päämajan valvontaosasto, eivät rajuista kuulusteluistaan huolimatta saaneet tätä yhteyttä selville. Molemmat joutuivat tyytymään yleisiin sodanvastaisiin toimiin, sabotaaseja koskeviin tietoihinsa ja niihin liittyviin syytteisiin.

Jos yhteys olisi paljastunut, olisivat näiden tapahtumien muistelijat vähissä. Ankarista kuulusteluista huolimatta uskoisin, että asianomaisten tukena oli kuulusteluissa ennemminkin halu suojella Eino Laaksoa, hänen kumppaniaan ja suojelijoitaan kuin huoli omasta tulevaisuudestaan.

Joka tapauksessa voitaneen todeta, että tämän yhteyden paljastamatta jääminen oli näiden kahden suuren organisaation pahin epäonnistuminen Tampereen nuorisoryhmän tutkinnassa.

Mitä sitten todellisuudessa tapahtui? Miten nuorisoryhmä oli mukana desanttien toiminnassa? Heti Tampereen seudulle saapumisensa jälkeen Eino Laakso sai yhteyden Pellervo Takataloon.

Tiedän, että Saaga Lahtinen Takatalon lähimpänä yhteyshenkilönä oli tietoinen asiasta. Myös saksalaisista tietoja Eino Laaksolle välittäneen Taisto Kanerva ja hänen ystävänsä Sirkka Salmi oli vihitty asialle. Hän kertoi sen myös Kalevi Seilosella, joka vuosina1993-1994 teki kirjaa vastarintaryhmästä. Kun Sirkka sai välitettävät tiedot, hän toimitti ne ”Jakelle” Pispalaan. Ja minä edelleen Laaksolle. Ja tämähän ei ollut ”Jaken” ja Kanervan ainoa kanava yhteydenpitoon, kuten olen aiemmin kertonut.

Mutta tiesivätkö muut?

Kun jouduin hankkimaan Laaksolle heidän tarvitsemiaan tarvikkeita lähettimiin, pyysin apua Eino Lammiselta, mutta en kertonut mihin niitä tarvitaan eikä hän kysynyt. Marjatta Mäkinen oli Saaga Lahtisen kanssa monissa salaisissa tehtävissä, mutta Laaksosta ei keskusteltu koskaan, vakuuttaa hän nyt vuonna 2010.

> En myöskään tiennyt, vakuuttaa Liisa Lamminen. Olin tosin kerran mustikkametsässä Sagan kanssa Ylöjärvellä, jolloin sain vihiä siitä. Kun alkoi sataa, Saga vei minut erääseen kesämökkiin Vasamajärven rannalle sateen suojaan. Siellä oli eräs mies, joka heti siirtyi toiseen huoneeseen. Vasta jälkeenpäin ymmärsin, että hän oli Eino Laakso.

Liisa Lamminen toteaa, että Laaksosta tiesivät vain ne, jotka olivat hänen mukanaan yhteisissä toimissa. Siis viisi henkilöä nuorisoryhmästä, mutta jokainen onnistui salaamaan tutkijoilta sen.

Nuorisoryhmän kuulustelut alkoivat lokakuun lopussa 1942 ja sekä Valpo että päämajan valvontaosasto olivat tietoisia Laakson ja hänen radistinsa tulosta Tampereen seudulle jo kesäkuusta alkaen. He hyppäsivät laskuvarjolla Tampereen pohjoispuolelle kesäkuun 16. päivänä 1942. Eino Laakso kuvaa tuloaan ainoassa kirjoittamassaan selostuksessa vuonna 1980 näin:

> Ohrana ja sotapoliisi tiesi koko ajan tulostamme, sillä samassa koneessa tuli toinen pari, joka hyppäsi ensin Turun seudulle, mutta joutui heti kiinni. Tiedustelija kuoli yhteenotossa, mutta radisti pidätettiin

ja häneltä saivat tietää meidän tulostamme ... Hänetkin ohrana tappoi joulukuussa 1942.[1]

Eino Laakson jahti heijastuu useissa Valpon Tampereen osaston päällikön Allan Rydmanin selostuksissa pitkin vuotta ja se käy aivan raivokkaaksi vuoden 1943 puolella. Silloin uhriksi joutui mm. maanalaisesta toiminnasta sivussa ollut kommunisti Kalle Lahtinen, joka menehtyi kuulusteluissa saamiinsa vammoihin, kuten aiemmin on kerrottu.

Päämajan valvontaosasto paljasti jo 22.9.1942

Päämajan valvontaosasto on kuitenkin asiakirjojen mukaan ollut tutkimuksissaan paljon edellä Valtiollisen poliisin Tampereen osastoa, josta on jo aiemmin mainittu. Vaikka sen kirjallinen jäämistö suurelta osin tuhottiinkin sodan viime vaiheissa, on kopioita jonkin verran löydettävissä eri viranomaisten arkistoista.

Eräs hämmentävimmistä nuorisoryhmään kuuluvista asiakirjoista on Päämajan valvontaosaston etsivän Urho Palon salainen-leimalla varustettu 14-liuskainen selostus Takatalon ajojahdista epäiltyineen.[2]

* Se on päivätty 22.9.1942.
* Nuorisoryhmän suurin operaatio, 11 sabotaasitekoa, oli 29.9.1942.
* Muistion ylälaitaan on ilmeisesti valvontaosastossa kirjoitettu kynällä: ”Tampereen Rydman (osaston päällikkö) saanut tällaisen pm-n 3.10.1942.”
* Nuorisoryhmän pidätykset alkoivat 29.10.1942.

Etsintäkuulutetun ja tuhotöiden päätekijäksi epäillyn Pellervo Takatalon yhdyshenkilöiksi muistiossa nimetään peräti 12 henkilöä, joista useita oli jo pidätetty ja kuulusteltukin. Sellaisia olivat mm. Niilo ja Elli Salo Ruovedeltä, jotka selostivat yksityiskohtaisesti yhteyksiään Takatalon ryhmään ja Tampereelta Martta Pihala. Voitto Mikkola oli pidätetty ja kuulusteltu – tuloksettomasti. Joukossa oli myös Takatalon ”taistelutoveriksi” mainittu Onni Nordling, Vapaana olevista mainitaan mm. Sakari Selin ja hänen äitinsä, joka jäi kiinni viedessään leipää venäläisille sotavangeille Lielahdessa.

Tulevissa pidätyksissä on erikoisesti huomioitava se mahdollinen tosiasia, että Takatalo voi putkahtaa esiin jonkun tässä nimetyn henkilön suojista ja tässä tapauksessa pidätyksiin onkin varauduttava huolella", korostaa Urho Palo, ja antaa tarkkoja ohjeita:

Käsityksemme mukaan olisi pidätykset toimitettava samanaikaisesti joka paikassa ja aloitettava ne esim. kello 6 aamulla. Silloin ovat kaikki varmuudella tavattavissa.

Etsivä Palo ennakoi myös, että "Takatalo hyvin aseistettuna tulee varmasti tekemään vastarintaa viimeiseen saakka".

Niin kuin sitten kävikin. Eri tapahtumien päivämäärät osoittavat, että sekä Päämajan valvontaosastolla että Valtiollisella poliisilla oli runsaasti aikaa valmistella lopullista ratkaisuaan.

Mitä sinä aikana tapahtui, ei ole tiedossa.

Väkivaltainen kuulustelija Gunnar Seeve

Pidätyksestä kesti kaksi viikkoa ennen kuin minut vietiin varsinaisiin kuulusteluihin ohranan päämajaan Hämeenkadulle. Kenties tarkoituksena oli nuoren miehen "kypsyttäminen". Alituinen nälkä, syöpäläiset ja alkeellisemmankin hygienian puuttuminen saattoivat kenties henkisesti jotenkin vaikuttaa. Olosuhteet Kaupungintalon poliisiputkissa sellin nurkassa käymälän virkaa tekevine avoimine ämpäreineen ja ilman vähäisintäkään ulkoilumahdollisuutta, kuten vankilasääntöihin kuului, olisivat kuvaamisen arvoisia vielä tänäkin päivänä.

Mutta tämä hiillostaminen ei ollut suinkaan ainoa syy kuulustelujen viivästymiseen. Jälkikäteen voi todeta, että sinä aikana syytekuorma kasvoi ja hahmottui kerättyjen tietojen kautta. Hallussani olevan pöytäkirjan mukaan kuulusteluni suoritettiin marraskuun 14-30. päivinä 1942 ja jatkuivat sen jälkeen vielä pari kuukautta. Kuulustelut olivat hyvin monimuotoisia ja päähenkilönä niissä oli pidätyksessänikin mukana ollut ylietsivä Frans Valoma.

Vähätöisin oli lopulta henkilö, joka Turun Hovioikeudelle luovutetussa syyteaineistossa esiintyy kuulustelujen ainoana kirjaajana. Hänen tullessaan ensi kertaa kuulusteluhuoneeseen luulin, että nyt olen jou-

tunut Päämajan valvontaosaston syyniin. Ovesta astui sotilaspukuinen, luutnantin arvoinen ja kapoinen mies. Paljon myöhemmin ymmärsin, että Gunnar Seeve olikin Valpon etsivä. Ja vasta sodan jälkeen selvisi myös hänen maineensa: Teoksessaan Maan alla Jukka Rislakki panee exohranapäällikkö Esko Riekin viaksi, että ”hermoheikko” maisteri Seeve pantiin kuulustelemaan kommunisti Arnold Salmista Helsingissä.[3] Se oli kuitenkin jo Arne Anthonin aikaa, joka oli tuonut valtiolliseen poliisiin mukanaan Gestapon otteet. Ruumiinavauksen tehnyt lääkäri ei tietenkään tunnistanut kidutuksen jälkiä.[4]

Arnold Salminen kuoli 23.7.42 kolmen päivän kuluttua pidätyksestä, virallisesti ihonalaiseen verenvuotoon, kun Seeve käytti kuulustelussaan väkivaltaisia otteita, väittää Jukka Rislakki.[5] Eivätkä hänen ansionsa päättyneet tähän. Jo silloin hänen kirjalliset kykynsä pantiin koetukselle. Kun sisäasianministeriö halusi, että kommunistien kuolemantuomiot ja niiden täytäntöönpano tallennettaisiin asiakirjoihin, löytyi juuri sopiva mies kirjaamaan tapahtumat: luutnantti Gunnar Seeve.

Niinpä hän seurasi helsinkiläistä Martti Koivistoista, jota oli itse kuulustellut leikkauspöydälle asti, ja siitä Katajanokan lääninvankilan taustakujalle, jossa kuolemantuomio pantiin täytäntöön. Seeve selosti tapahtuman yksityiskohtaisesti, jonka myös Rislakki dokumentoi: sydämen kohdalla oli neljä reikää, yksi alempana.[6] Koivistoinen lauloi ennen kohtalokkaita laukauksia Kansainvälistä työväen marssia, kertoo Seeve. Hän oli mukana myös helsinkiläisen Urho Kaipaisen teloituksessa Malmin ampumaradalla sisäministeriön tarkkailijana. Kaipaisen viime sanat olivat Seeven kirjauksen mukaan: Alas Hitler.[7]

Mutta minä en tiennyt kuulustelijani ”ansioista”. Sitä suurempi on hämmästykseni, kun nyt jo lähes 68 vuotta tuosta tapaamisesta, luen hänen 39-liuskaista kuulustelupöytäkirjaani.

Kuulustelupöytäkirja uskomaton sepite

Gunnar Seeven pöytäkirja kuulusteluistani on todiste ”Valkoisen Valpon” erikoisista menetelmistä. Kirjaan siitä vain muutamia virheitten päätyyppejä:

* Pöytäkirjan kirjoittaja kertoo laatineensa pöytäkirjan toimittamissaan kuulusteluissa 14-30.10.1942 välisen aikana. Tosiasiassa tapasin Gunnar Seeven vain kaksi kertaa. Niistä kuulusteluista ei olisi voinut kirjoittaa 39-sivuista pöytäkirjaa. Kohtaamisissamme käsiteltiin vain yhteyksiämme desantteihin, joista pöytäkirjassa ei ole ainoatakaan mainintaa, kun olin kieltäytynyt tuntemasta heitä.
* Pöytäkirjan lopussa väitetään, että se luettiin pidätetylle 29.11. ylietsivä Frans Valoman läsnä ollessa, ”minkä hän vakuuttaen sen tulleen oikein kirjatuksi, varusti allekirjoituksellaan pöytäkirjan konseptikappaleessa”. Minulle ei koskaan luettu tällaista pöytäkirjaa. Miten voisinkaan unohtaa näin laajan lukuhetken!
* Pöytäkirjan liitteistä ei löydy myöskään mainittuja pöytäkirjan konseptikappaleita eikä siis myöskään allekirjoitustani.
* Sodanvastaisiin tekoihin johtaneet tapahtumat ovat suurelta osin mielikuvituksen tuotetta. Henkilöitten tekemiset ja tapaamiset Takatalon kanssa kuulustelija on sepittänyt omasta päästään. Pöytäkirjan tekijän kirjalliset kyvyt ovat olleet todella tarpeen.

Mistä 39-liuskaisen ”kuulustelupöytäkirjan” anti kertoo? Miksi nämä vääristelyt olivat tarpeen? Henkilöt on asetettu kutakuinkin oikeille paikoilleen. Jokin asia on kuitenkin pahasti pielessä. Vaikka Pellervo Takatalo oli kiistaton ryhmän toiminnan käynnistäjä ja avainhenkilö, hänen osuuttaan on paisuteltu uskomattomiin mittoihin.

Kaikki tehtiin pöytäkirjan mukaan Takatalon käskystä ja neuvomana. Sehän ei mennyt näin. Paettuaan pidättäjiltään Takatalo piileskeli 3-4 kuukautta läheisellä maaseudulla, koska Tampere oli liian ”kuuma” paikka. Se käy ilmi mm. hänen omasta kertomuksestaan Kalevi Seilosen haastattelukirjassa. Ainoa nuorisoryhmän jäsen, joka piti häneen yhteyttä oli Saaga Lahtinen.

Esimerkiksi talven 1942 merkittävimmät iskut, Valkaman muuntaja ja Ratinan sähkövoimalaitos, suunniteltiin ja sovittiin Suomen Pankin rakennustyömaalla itsenäisesti. Myöskään Kimmo Rentolan väitöskirjassa esitetty käsitys[8], ”Valtiollinen poliisi arvioi, että Pellervo Takatalon nuorisoryhmän virkoaminen johtui desantti Eino Laakson saapumisesta”, ei pidä paikkaansa.

Yhteys Laaksoon toi mukaan uusia tehtäviä, mutta raja sabotaasitekoihin, joihin desantit eivät saaneet osallistua, pysyi koko ajan tiukkana. Ainoa sabotaaseihin liittyvä keskustelu minulla oli Laakson kanssa, kun kyselin omasta aloitteestani partisaanien Espanjan sisällissodassa käyttämistä tekniikoista junien räjäytyksissä, kuten olen aiemmin kertonut.

Valpon taktiikkana tässä kuulustelupöytäkirjan mielikuvitusleikissä oli ilmeisesti se, että Pellervo Takatalosta haluttiin saada syyllinen kaikkeen tapahtuneeseen ja siten myös varmistettua hänen kuolemantuomionsa. Niin kuin Turun Hovioikeudessa tapahtuikin. Takatalon asianajajana toiminut varatuomari Eino Pekkala, sodan jälkeinen oikeusministeri, osoitti kuitenkin vastineessaan eräät syytteet häntä vastaan todistamatta jääneiksi.

Pöytäkirja lienee kyllä allekirjoittajansa kirjoittama, mutta se oli ilmeisesi koottu eri henkilöiden kuulusteluista ja kuulustelijoiden omista ajatuksista.

Jukka Rislakin mukaan Gunnar Seeve löysi sodan jälkeen eläkevirakseen nimismiehen postin Etelä-Suomesta. Monien muitten väkivaltaan syyllistyneitten kuulustelijoitten tapaan hän pääsi sodan jälkeen kuolemaan johtaneista kuulusteluista ja niiden jälkiselvittelyistä kuin koira veräjästä.

SKP:n johto tuuliajolla ja keskitysleireissä

Jos kotirintamalla sotaa käyneet poliisiorganisaatiot epäonnistuivat eräissä yrityksissään, niin samaa voidaan sanoa pahasti raajarikkoisen Suomen kommunistisen puolueen toimista. Tampereella onnistuttiin melko vähäisin voimin sodanvastaisen propagandan levittämisen lisäksi myös muunlaisissa vastarinnan muodoissa. Se ei kuitenkaan ollut puolueen keskusjohdon ansiota.

Kimmo Rentola on teoksessaan Kenen joukoissa seisot luvuissa Välirauha ja Jatkosota[9] yksityiskohtaisesti selostanut mitä SKP:lle tapahtui, millaisia kiistoja ja erimielisyyksiä kommunistien keskuudessa esiintyi. Niihin ei tässä yhteydessä ole tarpeen puuttua. Tapahtumat Tampereella heijastivat kuitenkin jossakin määrin puolueen yleistä tilannetta.

Jo vuoden 1992 tutkimuksessani tulivat esiin ne perustavat tekijät, jotka johtivat kommunistisen puolueen vähäiseen osuuteen sodanvastaisessa toiminnassa. Niitä olivat:

* Puolueen johtavat kaaderit eivät uskoneet Tampereellakaan sodan alkamiseen. Sen vuoksi siihen ei myöskään mitenkään valmistauduttu.
* Tamperelaisen puolueaktiivin Työväen Kesäkodilla ennen sodan syttymistä kesällä 1941 pidetyssä neuvottelussa Pellervo Takatalo jäi lähes yksin vaatiessaan valmistautumista sodanvastaisen toimintaan. Puolueen maanalainen piirikomitea, Aili Mäkinen ym., epäröi pitkään luvan antamista varsinaisille sodan vastaisille toimille poliittisen propagandan ohella.
* Ratkaisevinta lienevät kuitenkin olleet Valtiollisen poliisin vv. 1940-1941 suorittamat pidätykset, joiden seurauksena lähes koko keskeinen tamperelainen puoluejohto Saksan natsien jo vuonna 1933 luomaan tapaan[10] vietiin tutkimatta ja tuomitsematta ”turvasäilöön”, aluksi Köyliöön.
* Osaltaan SKP:n passiivisiin asenteisiin voidaan etsiä syitä kansainvälisistä viesteistä Moskovasta, puolueen oman toiminnan hiipumisesta aktiivien siirryttyä julkisiin järjestöihin toiminnassa kansanrintaman toteuttamiseksi (ammattiyhdistykset, sosdem. puolueen perusjärjestöt, sosdem. työläisnuorisoliiton seurat, Työväen Urheiluliiton toiminta, kult-tuurijärjestöt ym.).
* Myös SKP:n Suomessa olevan johdon, Hertta Kuusisen, kannanotot, kielteinen tai epäröivä suhtautumisesta avoimeen sodanvastaiseen toimintaan, lienevät olleet omiaan passivoimaan puoluetta. [11]

Vaikka pidätyksiä ei olisi tapahtunutkaan koetussa määrin, on kyseenalaista olisivatko tunnetut kommunistit voineet ja pystyneet ryhtymään avoimeen maanalaisen vastarintaan, koska ohranan valvontakoneisto apureineen seurasi epäilyttäviä henkilöitä niin tarkasti. Esimerkkeinä voidaan pitää Tampereella Leo Suonpään ja Kalle Lahtisen pidättämättä jättämistä. Kumpikin pysyi tiukasti sivussa sodanvastaisesta toiminnasta, kunnes Lahtinen erään sosialidemokraattisen ammattiyhdistys/aseveliyhdistys -miehen ilmiannon vuoksi pidätettiin ja kidutettiin kuoliaaksi.

Kimmo Rentolan tarkkaan kuvaamat puoluejohdon sisäiset kiistat suhtautumisesta kutsuntoihin ja mahdolliseen sotatilanteeseen näyttävät Pohjois-Hämeen kokemuksien perusteella varsin vajavaisilta, jopa käytännön todellisuudesta vieraantuneelta. Kun puhutaan aseellisen kapinan valmistelusta ja vedotaan vanhoihin teoreettisiin oppaisiin, joita kesken kaiken pitäisi ryhtyä opiskelemaan, oli todellisuus pahoin hukassa.

Vapaitten käsien antaminen paikallisille kommunisteille 31.5.-1.6. 1941 pidetyssä SKP:n johdon kokouksessa Helsingissä oli ilmeisesti ainoa mahdollinen ratkaisu silloisessa tilanteessa.[12] Sen jälkeen varsinainen puoluejohto joutui, myös Tampereella, viimeisen pidätysaallon johdosta syrjään käytännön ratkaisuista.

Puolueen johdon syrjäytyminen sodan ajan vastarinnasta heijastui myös SKP:n johdon asennoitumisessa myöhemmin. Sodan jälkeen se tuntui tyystin unohtuneen puolueen johdolta. Luontainen selitys sille on uusi tilanne, joka aiheutti maanalaisuudesta nousseelle ja laajan kannatuksen saaneelle puolueelle valtavia tehtäviä.

Mutta on myös toinen selitys, jonka esitin tämän tutkimuksen ensimmäisessä painoksessa 1992 ja jota Jukka Lindstedt lainaa väitöstutkimuksessaan Kuolemaan tuomitut.[13] Väitin, että kun puolueen johto ei ollut omakohtaisesti kokenut sodan ajan tapahtumia ja maanalaista vastarintaa, niin myös siinä panoksensa antaneet, lähinnä rivijäsenet, unohtuivat uuden ajan kiihkeässä tempossa. Havainnossani on varmasti eräs osa totuutta. Erikoiselta tuntuu kuitenkin, että SKP:n ns. sinisalolaisen osan keskuudessa myös sodan ajan vastarintaliikkeen toimintaa näkyvästi arvostettiin.

Nuorisoryhmän etulyöntiasema

”Käpykaarti väärä valinta vastarintaliikkeeksi”

Suomalaiset kommunistit tekivät tutkija Jukka Kulomaan mukaan selvän virheen, kun he jatkosodan alkaessa yrittivät pystyttää Suomeen vastarintaliikkeen asepalvelusta pakoilevien reserviläisten varaan, uutisoi Helsingin Sanomat 30.10.2003 sotahistorian dosentti Kulomaan luentoa Maanpuolustuskorkeakoulun ja Sotamuseon luentosarjassa, jossa käsitel-

tiin sodanaikaista vastarintaliikettä Suomessa.[14] Kulomaa erittelee osin oikein tämän ”väärän valinnan”:

* Siltä puuttui tehokas johto, kun kommunistien tunnetuin henkilöstö oli suljettu ”turvasäilöön”/keskitysleireihin..
* Sodasta kieltäytyjät olivat väärä valinta, koska he olivat etsittyjen joukossa heti alusta pitäen.
* Pakoilijat eivät myöskään voineet sulautua siviiliväestön keskuuteen, vaan joutuivat piileskelemään metsissä.

Lisäksi ”pakoilijat” olivat Kulomaan mukaan ”valtaosaltaan passiivista joukkoa, joka halusi vain välttää sodan rasitukset, eikä ryhtyä aktiivisiin tuhotekoihin tai aseelliseen toimintaan”.

Tässä yhteydessä jäi Kulomaalta kertomatta, että Suomessa toimi eurooppalaisittain kenties tehokkain ilmiantaja- ja valvontaverkosto, johon kuuluivat valtiollinen poliisi, päämajan valvontaosasto, suojeluskuntien, virallisesti ns. kotijoukkojen monikymmentuhantinen joukko, SAT, Suomen Aseveljien Työjärjestö, jolla oli palveluksessaan tuhansia henkilöitä tehtaissa ja työpaikoilla raportoimassa ihmisten mielipiteistä, sekä useat muutkin urkintaan muodostetut verkostot.

Nämä arviot pätevät pääosaltaan myös Pohjois-Hämeen tilanteeseen, josta on jo kerrottu. Ruoveden ja Hämeenkyrön metsäkaartilaisten tilanne osoittautui heti alun alkaen tukalaksi. Aatteellisessa asennoitumisessa Kulomaa ilmeisesti väheksyy sodasta kieltäytyjien taustaa. Tampereen nuorisoryhmän johtajan Takatalon pyrkimykset saada myös Ruoveden metsäkaartilaiset toimivaksi yksiköksi vastarintatoiminnassa osoittaa, että hänkin alun alkaen kuvitteli siihen olevan mahdollisuuksia. Siinä heijastui todennäköisesti kommunistisen puolueen johtokeskuksen yhtenäinen toimintaohje.

Metsäkaartilaisten nopea eliminointi laajojen etsintöjen avulla osoitti heti alkuunsa tämän heiveröisen suunnitelman toivottomuuden. Lisäksi valvontaverkostot saivat pidättämiltään metsäkaartilaisilta arvokasta tietoa vastarintaliikkeen johdon yhdyshenkilöistä ja toimista, kuten Ruoveden tapaus (Niilo Salo) osoittaa.

Nuorisoryhmä ei ollut hätävara

Jos metsäkaartilaisten toiminnassa ei onnistuttukaan, kuten oli toivottu, niin nuorisoryhmän muodostuminen Tampereella ei ollut kuitenkaan sitä korvaava toimi. Siitä on osoituksena se, että nuorisoryhmä järjestäytyi heti samana päivänä, kun uutisissa kerrottiin Adolf Hitlerin puheesta, jossa hän ilmoitti suomalaisten aseveljien olevan mukana Saksan aloittamassa ”ristiretkessä”. Nuorison kesänviettopaikassa Kuuselassa pidetyssä ensimmäisessä palaverissa ja sopimuksessa vastarintaan ryhtymisestä, oli mukana 5-6 henkilöä.

Ensimmäisen neuvottelutilaisuuden joukko oli yksituumainen. Oli selvää, että emme hyväksyneet sotaa fasistisen natsi-Saksan rinnalla Neuvostoliittoa vastaan. Jo tässä palaverissa hahmottelimme niitä toimia, joihin pitää ryhtyä. Mukana ei ollut mitään haihatteluja siitä, että apua tulisi rajan takaa. Kaikki oli itsestämme kiinni.

Nuorisoryhmä, jossa parhaimmillaan oli mukana parikymmentä henkilöä, oli aatteellisesti yhtenäinen ja selvillä siitä mistä sodassa oli kysymys. Monivuotinen fasismin vastainen ohjelmatoiminta oli selkeyttänyt poliittiset ääriviivat. Sen tukena oli vielä Tampereen sosialidemokraattisessa nuorisoseurassa harrastettu sosialismin historian opiskelu, joka oli omiaan avartamaan historiallista taustaa työväenliikkeen kokemuksista ja periaatteista.

Epäilemättä nuorisoliittolaisten ja hallitsevan sotakoalition ja sen tukijoiden vastakarvaa oli omiaan kasvattamaan Tampereen sosdem. nuorisoseuraan kohdistunut vaino jo ns. välirauhan aikana. Se lujitti nuorisoliittolaisten aatteellista vakaumusta ja yhtenäisti vastarintaa sotapoliitikkojen aikeita kohtaan.

Nuorten naisten uskomaton rohkeus

Kuinka Kuuselassa 22.6.1941 organisoitunut nuorisoryhmä kuvitteli voivansa vaikuttaa rikolliseksi ja Suomen etujen vastaiseksi kokemansa sodan käyntiin? Ainoat asevelvollisuutensa suorittaneet olivat Pellervo Takatalo ja Taisto Kanerva. Takatalo kaikkein kovimmassa talvisodan

tulimyrskyssä, Karjalan kannaksen ratkaisevissa taisteluissa Summassa oppinsa saanut.

Eivät nuoret mitään suuria tavoitelleet. Heille riitti kun näytettiin, että sodasta natsi-Saksan rinnalla eivät kaikki olleet yhtä mieltä. Ensimmäiset iskut olivat lähinnä propagandistisia. SKP:n sodanvastaisten lentolehtisten levytyksiä, pieniä sotakaluston vahingontekoja. Mutta matkan varrella tietotaito kasvoi.

Käytännön toiminnassa nousi loppuvaiheessa esiin nuorten naisten merkittävä osuus. Tuntuu uskomattomalta miten rohkeasti ja epäröimättä naiset ryhtyivät räjäytystöihin syyskuun 29. päivänä 1942. Raideliikenne Tampereelle poikki samanaikaisesti kaikilta kolmelta suunnalta, etelästä, pohjoisesta ja lännestä. Ja yksi niistä saksalaisjuna! Kaikki viisi nuorisoryhmän aktiiveja, yksi ryhmään liittynyt. Eivätkä he olleet ainoat. Suomen vastarintaliikkeen puitteissa se oli ainutlaatuinen suoritus.

Porin radan yhdessä Liisa Lammisen kanssa katkaissut Marjatta Mäkinen totesi myöhemmin Kalevi Seiloselle, että nuorisoryhmästä olisi saattanut kehittyä hyvä ja toimiva joukko, jos se olisi saanut enemmän opastusta ja aikaa.[15]

Yllätyksellisyys avaintekijänä

On tietysti helppo yhtyä Jukka Kulomaan mainitussa luennossa esittämään johtopäätökseen Tampereen nuorisoryhmän menestyksen syistä: ”Siellä Pellervo Takatalo kokosi vastarintaryhmänsä nuorista miehistä ja naisista, ei metsäkaartilaisista. Ryhmää ei osattu aluksi lainkaan epäillä tuhotöistä ja näin ratojen, muuntajien ja sähkölinjojen räjäyttely saattoi jatkua vuoden 1942 lopulle asti.”[16]

Siihen tarvittiin tietynlainen tilanne Tampereella, nuorten oma-aloitteinen vastalause Suomen liittymisestä yhteiseen rintamaan natsi-Saksan kanssa – ja yhden tietoisen kommunistin kyky järjestää nuoret vastarintaan.

Entä jos kommunistisessa puolueessa olisi oltu valppaimpia odotettavissa olevaan tilanteeseen? Kaksikymmentäkin sodanvastaista iskua Tampereella on yksinään vähäinen tekijä. Mutta jos vastaavia olisi ollut muillakin paikkakunnilla?

Sodan jälkeen demokraattisen nuorisoliiton piirissä jotkut vertasivat Tampereen nuorisoryhmää Neuvostoliitossa suureen maineeseen nousseen kirjailija Aleksander Fadejevin tunnetuksi tekemään nuoren vastarintaryhmään Nuoreen Kaartiin, sen traagisiin vaiheisiin taistelussa natseja vasteen Donbassin kivihiilialueella. Vertaus ontuu pahasti, mutta siinä on pieni häivähdys vastaavuutta. Neuvostoliitossa nuoriso ja nuorisoliittolaiset osallistuivat merkittävällä tavalla vastarintaliikkeeseen, joka taisteli niin miehitetyillä alueilla kuin partisaaniyksiköissäkin saksalaisia miehittäjiä vastaan.

Sodanjälkeisessä tilanteessa Tampereen nuorisoryhmän jäsenet osallistuivat aktiivisesti monilla aloilla uuden demokraattisen kehityksen luomiseen. Nuorisoryhmän jäsenet perustivat ensimmäisen sodan jälkeisen demokraattisen nuoriso-osaston Tampereelle lokakuun 30. päivänä 1944, ja sen puheenjohtajaksi valittiin Voitto Mikkola.

Vielä paljon on kertomatta

Osin kommunistisen puolueen oman historiankirjoituksen puutteista johtuen sodanaikaisesta vastarinnasta on jäänyt paljon kertomatta. Tehdessäni tätä tutkimusta löysin aivan uskomattomilta tuntuneita tietoja Satakunnan ja Porin seudun vastarintaliikkeestä. Niiden lähempään selvittämiseen eivät tämän tutkimuksen rajat kuitenkaan antaneet myöten.

Se että kommunistit Suomessa puutteistaan huolimatta muodostivat avainryhmän sodanvastaisessa liikkeessä, liittyy laajempaan eurooppalaiseen viitekehykseen. Vastakkainasettelu kommunistien ja fasistien kesken juontaa juurensa Adolf Hitlerin valtaannoususta Saksassa tammikuussa 1933. Fasismin päämääränä oli ensisijaisesti työväenliikkeen tuhoaminen, jossa myös niin Saksassa kuin natsien valtaamilla muillakin alueilla onnistuttiin.

Varsin harvoja askarruttaa, millaiseksi Suomi olisi muodostunut siinä ”tuhatvuotisessa valtakunnassa”, jonka Hitler oli hahmotellut. Saksasta tuhottiin työväenliike ja ammattiliitot jo vuonna 1933. Niiden omaisuus takavarikoitiin ja julkaisemat lehdet lakkautettiin. Kaikki työväenliikkeeseen kytköksissä olleet muutkin järjestöt, voimakas työväen urheiluliike mukaan lukien, tuhottiin.

Toisen maailmansodan jälkeen keskusteltiin paljon siitä, eivätkö liittoutuneet tienneet natsien keskitysleireistä, joissa tuhottiin miljoonia ihmisiä. Suomessa vuonna 1933 ilmestynyt Ruskea kirja kertoo, miten natsit perustivat keskitysleirien järjestelmän jo valtaannousunsa ensimmäisenä vuonna. Teoksen tutkijat olivat päätyneet siihen, että heinäkuussa 1933 keskitysleirejä oli 45 ja niissä 35000 – 40000 vankia.[17] Keskitysleirejä kutsuttiin ”turvasäilöiksi”, jonka nimityksen myös Suomen viranomaiset omaksuivat ryhtyessään natsien mallin mukaan pidättämään kommunisteja erityisvaltuuksilla 1939 ja sulkemaan heidät tutkimatta ja tuomitsematta kiven tai piikkilankojen sisään.

Osallistuessaan tällaisen järjestelmän vastaiseen rintamaan toisen maailmansodan aikana tamperelaisten nuorten vastarintaryhmä asettui hyvien puolelle pahaa vastaan. Ja tästä ajasta on vielä paljon kertomatta. Kenties uudet ennakkoluulottomat historian tutkijat voivat vielä täydentää kuvaamme niistä ihmisistä, jotka eivät hyväksyneet suomalaisten alistamista natsi-Saksan ”kanssasotijoiksi” muuta maailmaa vastaan.

Viitteet

1 Eino Laakson kirje 1980.

2 EK-Valpon muistio Tampereen seudun tuhotöitä koskevien juttujen tutkimuksista.

3 Jukka Rislakki , Maan alla, s. 30.

4 Kimmo Rentola, Kenen joukoissa seisot, s. 402-403.

5 Jukka Rislakki , Maan alla, s 30.

6 Sama s. 42.

7 Sama s. 43.

8 Kimmo Rentola, Kenen joukoissa seisot s. 419.

9 Sama, s. 211-458.

10 Ruskea kirja, s. 257-283

11 Kimmo Rentola, Kenen joukoissa seisot s. 323-329.

12 Sama, s. 326.

13 Jukka Lindstedt, Kuolemaantuomitut s. 613.

14 Helsingin Sanomat, Jukka Kulomaan luento 30.10.2003.

15 Kalevi Seilonen Vastarintaryhmä, s. 241-242.

16 Helsingin Sanomat, Jukka Kulomaan luento 30.10.2003

17 Ruskea kirja, s. 261.